

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
IZDAVAČKI CENTAR (ICF)

Beograd, 2024.

Delinkvencija dece i maloletnika: prevencija i društvena reakcija

*Urednice:
Milica Kovačević i Sanja Ćopić*

Beograd, 2024.

EDICIJA: MONOGRAFIJE I RADOVI

Delinkvencija dece i maloletnika: prevencija i društvena reakcija

Tematski zbornik nacionalnog značaja

Recenzentkinje

Prof. dr Slađana Jovanović

Univerzitet Union, Pravni fakultet

Dr Ivana Stevanović

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Izdavač

Univerzitet u Beogradu

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Izdavački centar Fakulteta (ICF)

Za izdavača

Prof. dr Sanja Đoković, dekanka

Glavna i odgovorna urednica

Prof. dr Svetlana Kaljača

Urednice

Prof. dr Milica Kovačević

Prof. dr Sanja Ćopić

Dizajn i obrada teksta

Biljana Krasić

Mr Boris Petrović

Štampa

Planeta print, Beograd

Tiraž: 100

ISBN-978-86-6203-188-4

Nastavno-naučno veće Univerziteta u Beogradu – Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju donelo je Odluku br. 3/9 od 08. 03. 2008. godine o pokretanju Edicije: Monografije i radovi.

Nastavno-naučno veće Univerziteta u Beogradu – Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, na sednici održanoj 17. 12. 2024. godine, odlukom br. 3/234 od 18. 12. 2024. godine usvojilo je recenzije rukopisa tematskog zbornika nacionalnog značaja „Delinkvencija dece i maloletnika: prevencija i društvena reakcija”, grupe autora.

Tematski zbornik radova nastao je kao rezultat Projekta „Delinkvencija dece i maloletnika: prevencija i društvena reakcija” čiju realizaciju je sopstvenim sredstvima podržao Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju (rukovodilac Projekta prof. dr Milica Kovačević), kao i rezultat projekta koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije (broj ugovora 451-03-6S/2024-03/200096).

SADRŽAJ

- 7 PREDGOVOR
- 9 O AUTORIMA

I DEO: Prevencija delinkvencije dece i maloletnika

- 19 WHAT CONTRIBUTES TO FAMILY LIFE SATISFACTION?:
ADOLESCENT PERSPECTIVE
Matea Belošević, Katarina Serdar Čerpnjak, Martina Ferić
- 45 DOPRINOS RAZVOJNIH PREDNOSTI PREDIKCIJI
DELINKVENTNOG PONAŠANJA: PREGLED ISTRAŽIVANJA NA
RAZLIČITIM UZORCIMA
*Lidija Bukvić, Branislava Popović-Čitić, Dragana Bogićević,
Marija Trajković, Marina Kovačević-Lepojević*
- 67 ZNAČAJ MEDIJA U DRUŠTVENOM REAGOVANJU NA
MALOLETNIČKU DELINKVENCIJU
Aleksandar Jugović, Dragica Bogetić
- 85 PREVENCIJA KRIMINALITETA DECE I MLADIH KROZ JAČANJE
KAPACITETA LOKALNE ZAJEDNICE
Boris Herman

II DEO: Fenomenološke i etiološke karakteristike delinkvencije dece i maloletnika

- 105 MALOLETNIČKA UBISTVA U BEOGRADU: KRIMINOLOŠKE
KARAKTERISTIKE I KAZNENA POLITIKA
Sanja Čopić, Dragana Bogićević
- 125 MALOLETNIČKA DELINKVENCIJA: POGLED KROZ PRIZMU
NEGATIVNIH ISKUSTAVA U DETINJSTVU
Dragica Bogetić, Aleksandar Jugović
- 143 ETIOLOGIJA TRAJNOG I ADOLESCENCIJOM LIMITIRANOG
ANTISOCIJALNOG PONAŠANJA
Sofija Dovijanić, Marija Maljković

- 167 NESTABILNOST SMEŠTAJA KAO FAKTOR RIZIKA
MALOLETNIČKE DELINKVENCije DECE BEZ RODITELJSKOG
STARANJA
Jovana Maoduš
- 187 SAGLEDAVANJE PROBLEMA MALOLETNIČKE DELINKVENCije –
IZAZOVI I PREVENCIJA
Jelena Nikolov, Milica Simović

III DEO: Društveni odgovori na delinkvenciju dece i maloletnika

- 207 INSTRUMENTI ZA PROCENU RIZIKA I POTREBA MALOLETNIH
UČINILACA KRIVIČNIH DELA
Vesna Žunić-Pavlović, Jovana Urošević, Vera Petrović
- 227 PREVENTIVNI I TRETMA NSKI POTENCIJALI PRIMJENE
NAČELA SVRHOVITOSTI PREMA MALOLJETNIM
POČINITELJIMA KAZNENIH DJELA U HRVATSKOJ
Neven Ricijaš, Dora Dodig Hundrić, Sabina Mandić
- 257 PREVASPITNI TRETMAN I RESOCIJALIZACIJA MALOLJETNIH
PRESTUPNIKA
Nebojša Macanović
- 275 DNEVNI BORAVAK ZA DECU I MLADE SA PROBLEMIMA U
PONAŠANJU: NORMATIVNI OKVIR I PRILIKE U SRBIJI
Milica Kovačević, Saša Atanasov
- 291 ANALIZA NACIONALNIH I MEĐUNARODNIH PRAVNIH
DOKUMENATA U VEZI SA VRŠNJAČKIM NASILJEM
Nina Trišić
- 307 ANALIZA NORMATIVNOG OKVIRA DELOVANJA SUDA U
POSTUPKU PREMA MALOLETNICIMA
Maša Marković

PREDGOVOR

Poslednjih godina je u javnom diskursu, ne samo u Srbiji, već i u svetu, prisutno uverenje da je kriminalitet dece (koja nisu krivično odgovorna) i maloletnika (koji podležu krivičnoj odgovornosti) u stalnom porastu, da su posledice njihovog kriminalnog ponašanja sve teže, da su deca i maloletnici sve brutalniji, te da je udeo nasilničkog kriminaliteta maloletnika, ali i dece sve veći. Nakon pojedinačnih događaja koji uznemire javnost iznova se javljaju zahtevi za snižavanjem starosne granice maloletstva i pooštavanjem državne rekacije na kriminalitet maloletnika i dece. Takvoj slici u velikoj meri doprinose mediji, ali ona je u skladu i sa savremenim kaznenim populizmom, modelom kontrole kriminaliteta i konceptom moralne panike, koji podstiču širenje državne intervencije i jačanje represije u ime zaštite žrtava i zadovoljavanja javnosti.

Polazeći od toga, zbornik radova pod nazivom *Delinkvencija dece i maloletnika: prevencija i društvena reakcija* ima za cilj da analizira faktore koji dovode do kriminaliteta ali i drugih vidova delinkventnog i devijantnog ponašanja dece i maloletnika, da sagleda strukturu i katakteristike delinkvencije dece i maloletnika, preispita efikasnost postojećih oblika društvenog reagovanja na kriminalitet i druga delinkventna i devijantna ponašanja dece i maloletnika i ukaže na moguće pravce efikasnije reakcije i prevencije delinkvencije. Ove teme su analizirane sa različitih aspekata: kriminološkog, penološkog, edukativnog, sociološkog, psihološkog i pravnog. Na taj način, kroz multidisciplinarni pristup ovaj zbornik daje doprinos celovitom sagledavanju fenomena delinkvencije, uz ukazivanje na moguće pravce unapređenja prakse i pozitivnopravnog okvira.

Zbornik sadrži 15 originalnih i preglednih radova autorki i autora iz Srbije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine, koji su podeljeni u tri tematske celine. Prva celina pod nazivom *Prevencija delinkvencije dece i maloletnika* bavi se temama iz domena šire shvaćene prevencije delinkvencije dece i maloletnika, uz fokus na uticaj medija, značaj porodice i zadovoljstva porodičnim životom, razvojne prednosti i kapacitete lokalne zajednice. Druga celina – *Fenomenološke i etiološke karakteristike delinkvencije dece i maloletnika* – kako i sam naziv govori, fokusirana je na analizu fenomenoloških i etioloških karakteristika delinkvencije dece i maloletnika. Posebna pažnja je posvećena analizi maloletničkih ubistava u Beogradu, nestabilnosti smeštaja kao faktora rizika za maloletničku delinkvenciju, vezu između negativnih iskustva u

detinjstvu i maloletničke delinkvencije i etiologiju antisocijalnog ponašanja. Treća celina – *Društveni odgovori na delinkvenciju dece i maloletnika* – donosi radove koji se bave analizom normativnog okvira i javnih politika u nekoliko segmenata: postupanje sudova u postupku prema maloletnicima, suzbijanje vršnjačkog nasilja i dnevni boravak za decu i mlade sa problemima u ponašanju. Pored toga, radovi u ovoj celini se fokusiraju na značaj primene načela oportuniteta u postupku prema maloletnicima, različita pitanja u vezi sa tretmanom i resocijalizacijom maloletnih prestupnika i instrumentima za procenu rizika i potreba maloletnih učinilaca krivičnih dela.

Verujemo da će ova publikacija raznolikošću tema i interdisciplinarnim pristupom biti korisna kako naučnoj i stručnoj javnosti, tako i studentima ali i široj čitalačkoj publici.

Ova publikacija je rezultat rada na projektu Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju koji nosi naziv *Delinkvencija dece i maloletnika: prevencija i društvena reakcija*.

Urednice

O AUTORIMA

Aleksandar Jugović je doktor političkih nauka, redovni profesor Univerziteta u Beogradu, predaje na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, i kao gostujući profesor na Fakultetima političkih nauka u Beogradu i Banjoj Luci na studijama socijalne politike i socijalnog rada. U naučnom i akademskom radu bavi se društvenim devijacijama i oblastima socijalne politike. <https://orcid.org/0000-0002-2860-4493>

Boris Herman je specijalni pedagog i doktorand na Pravnom fakultetu Univerziteta u Kragujevcu. Radi u Centru za socijalne inovacije i integracije u Kragujevcu. Ima više od 15 godina iskustva u radu sa decom, mladima i odraslima iz socijalno ugroženih grupa, uključujući osobe sa problemima u društvenom ponašanju, bivše osuđenike, zavisnike, pripadnike manjina i izbeglice. Učestvovao je u realizaciji brojnih projekata usmerenih na unapređenje usluga socijalne zaštite, rad sa učiniocima nasilja u porodici i promociju ljudskih prava. Aktivno se bavi kreiranjem i sprovođenjem programa prevencije nasilja u lokalnoj zajednici kroz pilot program „Kancelarija za prevenciju nasilja”. Dobitnik je IVLP nagrade (International Visitor Leadership Program) za projekat usmeren na smanjenje uticaja dezinformacija na mlade.

Branislava Popović-Čitić je doktor defektoloških nauka, redovni profesor Univerziteta u Beogradu – Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. Ima ekspertizu u oblasti prevencijske nauke, sa preko 300 objavljenih naučnih i stručnih radova. Aktivna je u naučno-istraživačkoj zajednici, kao i u oblasti prevencijske prakse, sa iskustvom u rukovođenju preko 120 naučno-istraživačkih i stručno-aplikativnih projekata. Predsednik je Upravnog odbora CEPORA – Centra za pozitivan razvoj dece i omladine, član je Viktimološkog društva Srbije i Pedagoškog društva Srbije, član je ekspertске baze Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju, Mreže organizacija za decu Srbije i Regionalnog resursnog centra za dečju zaštitu za jugoistočnu Evropu. <https://orcid.org/0000-0002-1076-5838>

Dora Dodig Hundrić je izvanredna profesorica na Odsjeku za poremećaje u ponašanju Sveučilišta u Zagrebu - Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta. Njen primarni naučni i stručni interes predstavljaju zavisnost od kockanja i druge bihevioralne zavisnosti, te etiologija i fenomenologija problema u ponašanju. Posebno je posvećena praktičnoj primeni naučnih istraživanja, te je stoga učestvovala u razvoju, implementaciji i evaluaciji više psihosocijalnih

intervencija usmerenih deci, mladima i odraslima u riziku. Objavila je više od 25 naučnih radova u području, te je aktivna i u senzibilisanju stručne i šire javnosti o problemima u ponašanju. Na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu je na više predmeta u području rizičnih ponašanja, delinkvencije i bihevioralnih zavisnosti. Trenutno je i rukovoditeljka Odsjeka za poremećaje u ponašanju. <https://orcid.org/0000-0002-4767-637X>

Dragana Bogićević je master defektolog, asistent Univerziteta u Beogradu – Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. U naučnom radu bavi se temama iz oblasti kriminologije, penološke rehabilitacije i prevencijske nauke. Saradnik je CEPORA - Centra za pozitivan razvoj dece i omladine, sa iskustvom u učešću na većem broju lokalnih, nacionalnih i međunarodnih projekata. <https://orcid.org/0009-0007-0388-2968>

Dragica Bogetić je osnovne i master studije završila na Univerzitetu u Beogradu – Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, na kome je i zasnovala radni odnos 2016. godine kao saradnica u nastavi. Trenutno je na doktorskim studijama na istom fakultetu i bavi se temom povezanosti negativnih životnih iskustava (pre svega negativnih iskustava u detinjstvu) i zavisnosti od psihoaktivnih supstanci i kockanja. Aktuelno radi kao asistentkinja u nastavi na Univerzitetu u Beogradu – Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, na Odeljenju za prevenciju i tretman poremećaja ponašanja. Autorka i koautorka je više radova i saopštenja na naučnim, nacionalnim i međunarodnim skupovima. <https://orcid.org/0000-0003-3370-666X>

Jelena Nikolov je diplomirani defektolog, master pravnik i master defektolog. Tokom master studija bila je stipendista grada Požarevca. Trenutno je doktortand na Univerzitetu u Beogradu - Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. Stipendista je Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija. Završila je jednogodišnji program „Opšta i specifična reedukacija psihomotorike sa defektološkom dijagnostikom i relaksacijom” na Institutu za mentalno zdravlje u Beogradu. Kao istraživač saradnik učestvovala je u izradi publikacije „Lokalna omladinska politika u Republici Srbiji: saveti za mlade jedinica lokalne samouprave” Krovne organizacije mladih i Centra za analizu i kreiranje javnih politika. <https://orcid.org/0009-0006-1904-3096>

Jovana Maoduš je završila osnovne i master akademske studije na Univerzitetu u Beogradu - Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, smer prevencija i tretman poremećaja ponašanja, na kome je trenutno doktorand na studijskom programu defektologije. Stekla je značajno praktično

iskustvo u sistemu socijalne zaštite, najpre kao pripravnik u Centru za socijalni rad Kruševac, a potom i kroz radno angažovanje u Domu za decu i omladinu „Jefimija” i SOS Dečijem selu u Kraljevu. Njeno profesionalno interesovanje, kako u praksi tako i u naučnom radu, usmereno je na prevenciju i tretman problema ponašanja kod dece bez roditeljskog staranja. <https://orcid.org/0009-0007-4670-5769>

Jovana Urošević je master defektolog, asistent Univerziteta u Beogradu – Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. Angažovana je u realizaciji vežbi na osnovnim i master akademskim studijama studijskog programa Defektologija. U fokusu njenog nastavnog i naučnog rada jesu prevencija i tretman problema ponašanja, kao i oblast maloletničke delinkvencije. <https://orcid.org/0009-0001-5043-4187>

Katarina Serdar Čerpnjak je saradnica na Odsjeku za poremećaje u ponašanju i projektu Sveučilišta u Zagrebu Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta. Njena istraživačka interesovanja obuhvataju prevenciju u zajednici, prevenciju upotrebe supstanci, prevenciju problema u ponašanju kod dece i adolescenata i razvoj, implementaciju i evaluaciju programa prevencije zasnovanih na dokazima. Trenutno je student doktorskih studija Preventivne nauke i studija invalidnosti. Takođe je član Laboratorija za prevencijska istraživanja (PrevLab), gde učestvuje u brojnim nacionalnim i evropskim stručnim i naučnim projektima. Članica je Evropskog društva za istraživanje prevencije (EUSPR) i Hrvatske komore socijalnih pedagoga. <https://orcid.org/0000-0002-6521-2624>

Lidija Bukvić je master defektolog, asistent Univerziteta u Beogradu – Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. Autor je više od 100 naučnih i stručnih publikacija, a oblasti njenog interesovanja su primarno prevencija problema ponašanja, pozitivan razvoj, rizični i protektivni faktori. Ima iskustvo u učešću u vođenju preko 80 lokalnih, nacionalnih i međunarodnih projekata u civilnom sektoru, u okviru organizacije CEPORA – Centar za pozitivan razvoj dece i omladine, čiji je izvršni direktor. Član je ekspertske baze Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju. <https://orcid.org/0000-0001-8161-1337>

Marija Maljković je diplomirani specijalni pedagog, doktor defektoloških nauka i docent na Univerzitetu u Beogradu - Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Odeljenju za prevenciju i tretman poremećaja ponašanja. Fokus interesovanja je iz uže naučne oblasti Teorijski i metodski

pristupi u prevenciji i tretmanu poremećaja ponašanja, a posebno tretman mladih u sukobu sa zakonom, procesi vaspitanja i obrazovanja, kao i izvršenje krivičnih sankcija. Učestvovala je ili se dodatno edukovala na velikom broju stručnih i naučnih, nacionalnih i međunarodnih kongresa vezanih za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, tretman mladih prestupnika, sistemsku porodičnu terapiju, bolesti zavisnosti i poremećaje ponašanja. <https://orcid.org/0000-0003-1003-3490>

Marija Trajković je master defektolog, istraživač-saradnik na Institutu za pedagoška istraživanja u Beogradu. Uključena je i u rad CEPORA – Centra za pozitivan razvoj dece i omladine, sa iskustvom učešća na većem broju lokalnih, nacionalnih i međunarodnih projekata. U naučnom radu usmerna je na prevenciju problema ponašanja učenika i pozitivan razvoj mladih. Predavač je na akreditovanim programima stalnog stručnog usavršavanja nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika. Ima iskustvo organizacije preko 20 konferencija, okruglih stolova i tribina namenjenih stručnoj i naučnoj javnosti. <https://orcid.org/0000-0001-5555-1780>

Marina Kovačević Lepojević je doktor defektoloških nauka, naučni saradnik u Institutu za pedagoška istraživanja u Beogradu i istraživač CEPORA – Centra za pozitivan razvoj dece i omladine. Bavi se istraživanjem porodičnih i školskih faktora koji utiču na probleme u ponašanju kod učenika, akademsko postignuće i psihološko blagostanje, sa posebnim interesovanjem za istraživanje modela socioemocionalnog učenja (SEL) u okviru paradigme pozitivnog razvoja mladih. Autor je preko 200 naučnih i stručnih publikacija. Predavač je na akreditovanim programima stalnog stručnog usavršavanja nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika. Član je Evropskog udruženja za istraživanje adolescencije (EARA). Član je uređivačkog odbora časopisa Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja i Beogradska defektološka škola. <https://orcid.org/0000-0002-4780-1716>

Martina Ferić je redovni profesor na Odsjeku za poremećaje u ponašanju Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Njena profesionalna interesovanja su u oblasti nauke o prevenciji sa fokusom na pozitivnom razvoju mladih i prevenciji u porodici i zajednici. Rukovodilac je Laboratorija za prevencijska istraživanja (PrevLab). Tim PrevLab-a je odlikovan od strane Evropskog društva za istraživanje prevencije (EUSPR) „Medaljom Sloboda” za kontinuirani doprinos razvoju nauke o prevenciji u Evropi i na međunarodnom nivou (2018), te Međunarodnom nagradom za kolaborativno istraživanje prevencije Društva za istraživanje prevencije

(SPR, 2022) za doprinos nauci o prevenciji u oblasti međunarodne saradnje. <https://orcid.org/0000-0002-4807-5701>

Matea Belošević je doktor nauka i viši asistent na Odsjeku za poremećaje u ponašanju Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Njena istraživačka interesovanja obuhvataju pozitivan razvoj dece i adolescenata, prevenciju problema u ponašanju dece i adolescenata, slobodno vreme adolescenata i razvoj, implementaciju i evaluaciju preventivnih programa zasnovanih na dokazima. Član je Laboratorija za prevencijska istraživanja (PrevLab), gde učestvuje u brojnim nacionalnim i evropskim stručnim i naučnim projektima. Pored toga, nacionalni je trener za sprovođenje obuka Evropskog preventivnog kurikulumu. <https://orcid.org/0000-0001-7283-6585>

Maša Marković je master pravnik, istraživač-pripravnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja i doktorand Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Naučno-istraživački rad usmerava ka izučavanju maloletničkog krivičnog prava, prvenstveno ka temama koje se odnose na krivičnopravnu reakciju na maloletničku delinkvenciju. Autor je više naučnih radova objavljenih u časopisima i prezentovanih na međunarodnim i nacionalnim naučnim konferencijama. <https://orcid.org/0009-0002-7269-629X>

Milica Kovačević je doktorirala na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Vanredni je profesor na Univerzitetu u Beogradu - Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Odeljenje za prevenciju i tretman poremećaja ponašanja, gde, između ostalog, predaje na kursovima: Delinkvencija dece i pravna reakcija, Osnovi krivičnog prava i Maloletničko krivično pravo. Ključne oblasti njenog interesovanja obuhvataju: prava deteta, ljudska i manjinska prava, zločine mržnje, položaj maloletnih prestupnika, obrazovanje, zabranu diskriminacije i antidiskriminacione prakse. <https://orcid.org/0000-0002-0458-8193>

Milica Simović je diplomirala na Fakultetu bezbednosti Univerziteta u Beogradu, master akademske studije je završila na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Tokom osnovnih i master studija bila je stipendista Republike Srbije, grada Čačka. Zaposlena je u Ministarstvu rudarstva i energetike u Sektoru za međunarodnu saradnju i evropske integracije. Govori engleski jezik.

Nebojša Macanović je redovni profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci. Autor je velikog broja naučnih članaka i drugih

publikacija. Oblast njegovog interesovanja predstavljaju društvene devijacije, maloletničko prestupništvo i tretman osuđenih lica.

Neven Ricijaš je redovni profesor na Odsjeku za poremećaje u ponašanju Sveučilišta u Zagrebu Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta. Primarno područje naučno-istraživačkog i stručnog interesa su rizična ponašanja, s naglaskom na maloletničku delinkvenciju te ponašajne zavisnosti, posebno zavisnost od kockanja. U području svoje ekspertize sprovodi različita istraživanja te ulaže u transfer nauke u praksu kroz razvoj strukturiranih preventivnih i tretmanskih intervencija. Jedan je od koautora naučno-utemeljenog preventivnog programa kockanja mladih te preventivnog programa rizičnog ponašanja dece u online okruženju koji su implementirani u hrvatski školski sistem. Takođe je koautor i prvog individualnog i grupnog tretmanskog programa za zavisnike od kockanja u okviru sistema pravosuđa u Republici Hrvatskoj. Član je domaćih i međunarodnih stručnih i naučnih strateških tela u području svoje ekspertize. <https://orcid.org/0000-0001-8107-8448>

Nina Trišić je doktorand na Univerzitetu u Beogradu - Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju i stipendista Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije. Fokus njenog naučnog istraživanja je vršnjačko nasilje. Njena istraživanja usmerena su na razumevanje uzroka i posledica vršnjačkog nasilja, kao i mogućnosti njegove prevencije. <https://orcid.org/0009-0005-4983-5169>

Sabina Mandić je viša asistentica zaposlena na Odsjeku za poremećaje u ponašanju Sveučilišta u Zagrebu Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta, stručna suradnica je pri Odgojnom savjetovalištu Nastavno-kliničkog centra ERF-a. Primarni naučni i stručni interes su joj istraživanje rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih, ponašanja i navika dece i mladih u virtualnom svetu, te razvoja zavisnosti od interneta, odnosno društvenih mreža i online video igara. Učestovala je u razvoju, implementaciji i evaluaciji nekoliko psihosocijalnih intervencija usmerenih prema deci i mladima, te je koautorica preventivnog programa rizičnog ponašanja dece u online okruženju koji je implementiran u hrvatski školski sistem. <https://orcid.org/0000-0002-7646-6283>

Sanja Ćopić je vanredna profesorka na Univerzitetu u Beogradu – Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. Radila je na Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja (1995-2000) i Institutu društvenih nauka (2000-2002). Ima i naučno zvanje viši naučni saradnik. Jedna je od

osnivačica Viktimološkog društva Srbije-VDS i predsednica Upravog odbora ovog udruženja. Članica je Evropskog foruma za restorativnu pravdu i Sekcije za kriminologiju Srpskog udruženja za krivičnopravnu teoriju i praksu. Dosadašnji istraživački rad uglavnom je bio vezan za teme: nasilje nad ženama, nasilje u porodici, trgovina ljudima, seksualno nasilje, položaj žena u zatvoru, službe za žrtve, pravna zaštita žrtava kriminaliteta, restorativna pravda, alternativne sankcije, rodna ravnopravnost, maloletnički kriminalitet i evidentiranje kriminaliteta. Od 2019. je glavna i odgovorna urednica naučnog časopisa o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu *Temida*. <https://orcid.org/0000-0002-6581-0210>

Sofija Dovijanić je doktorand Defektologije (Prevenција i tretman poremećaja ponašanja) i demonstrator na Univerzitetu u Beogradu - Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. U fokusu njenog naučno-istraživačkog interesovanja nalazi se identifikacija rizikofaktora za teže oblike problema u ponašanju na ranom uzrastu. Posebno je interesuje delinkvencija psihopatski profilisanih adolescenata. Osim toga, njen rad je usmeren na jednostavnu, validnu i pouzdanu procenu problema u ponašanju i srodnih konstrukata. <https://orcid.org/0009-0007-4686-070X>

Vera Petrović je osnovne i master akademske i doktorske studije završila na Univerzitetu u Beogradu – Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. Odbranila je doktorsku disertaciju na temu „Procena rizika recidivizma osuđenih u zatvorskom sistemu – validnost i relijabilnost instrumenta procene u Republici Srbiji”. Zaposlena je na Univerzitetu u Beogradu – Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u zvanju asistenta na užu naučnu oblast Teorijski i metodski pristupi u prevenciji i tretmanu poremećaja ponašanja i realizuje vežbe na predmetima: Teorijski pristupi u penalnom tretmanu, Metode penalnog tretmana, Profesionalno osposobljavanje osuđenih, Penološka rehabilitacija 1 i Korektivni tretman u penalnoj praksi. Autorka i koautorka je više radova i saopštenja na naučnim, nacionalnim i međunarodnim skupovima. <https://orcid.org/0000-0002-6652-5198>

Vesna Žunić-Pavlović je redovni profesor Univerziteta u Beogradu – Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. Angažovana je u realizaciji nastave na osnovnim, master i doktorskim studijama studijskog programa Defektologija. Uže oblasti njenog naučnog i nastavnog interesovanja su prevencija i tretman problema ponašanja na školskom uzrastu. <https://orcid.org/0000-0001-9214-9600>

I DEO: Prevencija delinkvencije dece i maloletnika

WHAT CONTRIBUTES TO FAMILY LIFE SATISFACTION?: ADOLESCENT PERSPECTIVE

Matea Belošević¹, Katarina Serdar Čerpnjak, Martina Ferić

It has been proven that the quality of the family environment is related to many positive effects on adolescent development as well as to family life satisfaction. The aim of this study was to investigate the contribution of gender, family conflict, and resilience factors in the family environment to adolescents' satisfaction with their family life from the adolescents' perspective. From the stratified sample of 10.138 high school students, 25.9% of participants who had experienced major disagreements between parents and 28% of them who had experienced major disagreements with parents were included in this study. The mean age of the adolescents was 16.4 years (SD=1.2), and 62% were female. The Family Satisfaction Scale (Olson & Gorall, 2006), the modified version of the Resilience and Youth Development Module (Hanson & Kim, 2007), and the modified version of the Social Readjustment Rating Scale (Holmes & Rahe, 1967) were used for the study. Hierarchical regression analyses were conducted. The results show that the factors of gender, family conflict, and family resilience accounted for 31.1% of adolescents' satisfaction with their family life. Young men and adolescents who perceive that they are less affected by parental conflict and those who perceive more caring relationships and more meaningful participation in the family environment are also more satisfied with family life. These findings underscore the importance of implementing family-based interventions at all stages of youth development.

Keywords: adolescents; family life satisfaction; family resilience factors; family conflicts

Introduction

The family is the most important socialization unit for children and young people. Parents can support their children's development by creating an appropriate family environment in which curiosity, creativity and independence are encouraged (Hoang et al., 2024). Furthermore, parents

1 matea.belosevic@erf.unizg.hr

and other family members can encourage children to lead a healthy lifestyle from an early age (Richardson, 2018). In addition to the crucial role of the family environment in society, factors in the family environment can be a building block that contributes to positive youth development (Cava et al., 2014; Chand et al., 2013; Pedersen et al., 2019). Some of the factors in the family environment that are important for positive youth development include an adequate attachment to parents (Parveen & Jan, 2024; Shoshani, 2024), perceived parental support (Holzer et al., 2024; Proctor et al., 2014), low levels of conflict between family members (Ko et al., 2015, Zhao et al., 2015), parental warmth (Luengo Kanacri et al., 2021; Napolitano et al., 2011), positive communication (Hillaker et al., 2008; Parveen & Jan, 2024), and parental monitoring (Belintxton et al., 2020; Kerr et al., 2010; Napolitano et al., 2011; Parveen & Jan, 2024).

Family life satisfaction is the degree of satisfaction within one's family (Olson, 2011). There are many more studies focused on adolescent life satisfaction than specifically on adolescent family life satisfaction. Nevertheless, adolescent life satisfaction studies often interconnect life satisfaction with various factors in the family environment (e.g. Botha & Booysen, 2013; Calmeiro et al., 2018; Fernández-Lasarte et al., 2019; Piko, 2023; Poff et al., 2010; Proctor et al., 2012; Proctor, 2014; Rodríguez-Fernández et al., 2016; Shahraki-Sanavi et al., 2013; Soliz & Kellas, 2014) like family cohesion, adaptability, communication, family structure, parenting style, parental emotional and social support and overall family functioning.

There are several studies focusing on gender differences in family life satisfaction. Research by Agate (2007) on 898 parents and their children (aged 9 to 18) showed that there is no difference in family life satisfaction based on youth gender. Similar results were obtained by Zlokovic et al. (2020) in Croatia and Da Costa & Neto (2019). The results of The Good Childhood Report show that young people between the ages of 10 and 15 from the UK are on average the most satisfied with their family and the least satisfied with their appearance (The Children's Society, 2023a). In 2020/21, children were on average the happiest with their family and the least happy with their appearance and it is important to point out that family was the only aspect of life where there has been no significant change in children's average happiness score since the survey began. From all the above, it is clear that family was the aspect most strongly related to children's overall wellbeing (The Children's Society, 2023b), and that there is no gender difference when talking about family life satisfaction. The explanation for this result may

lie in girls' possibly greater focus and sensitivity to relationships than boys, and thus a more critical assessment of the family environment. A similar argument in explaining different perceptions of some factors in the family environment based on youth gender is also offered by Rose & Rudolph (2006). There is more research showing that there are gender differences in the perception of family factors that can affect adolescent family life satisfaction. For example, studies imply that gender is an important variable for family communication perception. Girls appear to be more satisfied with the relationship with both parents than boys, which may also suggest higher satisfaction with communication in the family (Bireda & Pillay, 2018; De Goede et al., 2009; Racz & McMahon, 2011).

Effective communication is generally perceived as an important characteristic of well-functioning families (Lachowska, 2016) and can positively impact children's social, emotional and mental health (Parveen & Jan, 2024). Through communication, family members can resolve the unavoidable problems that arise in all families (Akhlaq et al., 2012; Peterson & Green, 2009). Conflict eventually appears in all families (Lachowska, 2016), and children's perceptions and interpretations of the conflict significantly influence their functioning in a way that children who perceive high interparental conflict and interpret the conflict as being their fault exhibit more psychopathology (Ablow et al., 2009; Chappel et al., 2012). Study results suggest that disagreement and hostility in parent-adolescent relationships negatively affect youth development (Weymouth et al., 2016). The data generally indicates that increased parent-adolescent conflict and poor family functioning are related to increased adolescents' mental health problems, problem behaviours, poorer academic performance, delinquent behaviour, and substance abuse (e.g. Serna et al., 2023; Silva et al., 2020; Tanni et al., 2021). However, data indicates that children's emotional, behavioural, social, academic outcomes, and future interpersonal relationships are adversely affected by the conflict between parents too, whether adults are living together or not, or where children are or are not genetically related to their rearing parents (Harold & Seller, 2018). Cui et al. (2007) claim that increases in marital problems are associated with increases in adolescent difficulties, such as development of anxiety, depression, substance use, and delinquency. Interparental conflict effects on children also include externalizing problems, internalizing problems, academic problems, social and interpersonal problems, physical health problems, and future intimate partner and relationship quality (Harold & Sellers, 2018). Conflict in the

family can arise for many reasons, but it is important to note that families with a high rate of conflict have been shown to have socio-emotional problems with children from school age through adolescence (Parveen & Jan, 2024).

The impact of communication within families has been examined with family life satisfaction (Akhlaq et al., 2012; Levin et al., 2012). Researchers have discovered a strong link between communication patterns and satisfaction with family relationships (Akhlaq et al., 2012). Many studies have found that conflict frequency directly disrupts family relations (Cicognani & Zani, 2010; Zhao et al., 2015) and decreases adolescent satisfaction with family (Zhao et al., 2015). Regarding that, adolescents experiencing specific kinds of family stress such as interparental conflicts report lower life satisfaction (Chappel et al., 2012). This leads to the conclusion that the way a family copes with conflict affects the well-being of children, spouses, and the whole family (Lachowska, 2016).

Many protective factors work together to make children more resilient and are considered key values that help adolescents successfully navigate adolescence (Masten & Barnes, 2018). These factors include internal factors such as a strong work ethic, perseverance, high self-esteem, an internal locus of control, and high goals and aspirations. However, equally important are external factors such as caring relationships, high expectations and involvement in family and community life, and strong peer and community relationships (Gizir & Aydin, 2009; Morales, 2010; Saffigna et al., 2011). It should be noted that participation in family life as well as community is more meaningful for adolescents when parents support and encourage their child's participation (Duerden et al., 2013). A caring relationship in the family environment can influence individual well-being across the life course through psychosocial, behavioural, and physiological pathways (Thomas et al., 2017), and high expectations from parents as well as significant others can enhance children's resilience, achievement, motivation, and self-confidence (Ahmed et al., 2010; Gizir & Aydin, 2009; Saffign et al., 2011). This was also confirmed by a systematic review which found that in the family and social domain, good relationships with caregivers and positive parenting approaches appear to be factors associated with resilient outcomes in children who have experienced social adversity (Gartland et al., 2019). Resilience researchers point out that family resilience contributes to the development of individual resilience, but also vice versa (Berc, 2012; Chang et al., 2015; Finklestein et al., 2022).

The positive youth development approach provides a holistic perspective that promotes successful development in multiple developmental domains (e.g., physical, psychological, cognitive, socio-emotional) and incorporates important contexts of adolescent development, such as family, peer, school, and community, and contributes to the understanding of multiple positive developmental outcomes such as life satisfaction (Soares et al., 2019). In the field of positive youth development, life satisfaction has been proposed as an important indicator of positive development (Kovacevic-Lepojevic et al., 2023; Sun & Shrek, 2012; Upadaya & Salmela-Aro, 2021). Di Fabio & Palazzeschi (2015) showed positive relationships between resilience and life satisfaction. Although the importance of family to society is well known, there are very few studies that examine the relationship between developmental value assets in the context of the positive youth development approach and life satisfaction, and even fewer that examine family life satisfaction.

Aim

The purpose of this paper is to examine, from adolescent perspective, what contributes to the adolescent family life satisfaction. More specifically, the aim is to determine the unique contribution of demographic variables (gender), family conflict (major disagreements between parents and major disagreements with parents), and resilience factors in the family environment (high expectations, caring relationships, meaningful participation) in explaining adolescents' family life satisfaction.

Methods

Sample

This cross-sectional research was conducted from October 2018 to May 2019 as part of a research project that explored youth development in Croatia (*Positive Development of adolescents in Croatia; PRAG-HR*). Ethical approval for the study was obtained from the Ministry of Science and Education and Ethical Committee at the Faculty of Education and Rehabilitation Sciences, University of Zagreb. Written informed consent for participation was not provided by the participants' legal guardians/next of

kin because: According to the Ethical Codex for Research with Children (Ajduković & Kolesarić, 2003), adolescents that are 14 years old can give their consent autonomously. Their written consent was obtained after the study objectives were explained to them and before the survey was taken. A total of 10.138 adolescents from five Croatian cities and regional centres (Zagreb, Split, Osijek, Pula, and Varaždin) were recruited to complete a survey questionnaire for (*PRAG-HR study*). In all cities except Zagreb, all schools were included with the intent to reach a quota of 25% of all high school students in each locality. Given the large population size of Zagreb, the capital of Croatia, the sample was stratified according to three Croatian high school education programs (gymnasium program, professional 3-year education program, and professional 4-year education program) and 15% of the total student number was calculated and then stratified according to three education programs. A total of 77 schools were included in the sample.

In addition, 25,7% ($n=2.604$) of participants experienced major disagreements between parents, while 28% ($n=2.837$) of them experienced major disagreements with parents. In order to achieve the research goal, adolescents who had not experienced major disagreements between their parents and no major disagreements with their parents, as well as those who had not stated their gender, were excluded from further analysis ($n = 44$). The final sample included 1.685 participants, whereas the main analysis included 722 participants because 35% had no information about how experiencing major disagreements between parents and major disagreements with parents affected them.

Table 1 shows a summary of the participants' sociodemographic characteristics. Participants were between 14 and 19 years old ($M = 16.4$, $SD = 1.2$), and 62% were female adolescents. In terms of program type, 23.2% of adolescents were enrolled in a professional 3-year education program, 51.6% were enrolled in a professional 4-year education program, and 25.2% were enrolled in a general education program. Overall, 55% of participants reported that their mothers had graduated from high school, and 25% of them had a college degree. In addition, 12% of respondents indicated that their mothers were unemployed. On the other hand, 59% of the participants indicated that their fathers had graduated from high school and 21% of them had graduated from college. In addition, 3% of the participants indicated that their fathers were unemployed. Regarding the parents' relationship, 67% of the participants indicated that their parents were married and living together, and 23% indicated that they were divorced.

Table 1*Participants' socio-demographic characteristics*

	Zagreb	Split	Osijek	Pula	Varaždin
N (%)	591 (35.1)	184 (10.9)	370 (22.0)	162 (9.6)	378 (22.4)
Gender, n (%)					
Female	369 (62.4)	119 (35.3)	232 (37.3)	114 (29.6)	225 (59.5)
Male	222 (37.6)	65 (64.7)	138 (62.7)	48 (70.4)	153 (40.5)
Age, n (%) ^a					
14	16 (2.7)	-	5 (1.4)	5 (3.1)	17 (4.5)
15	149 (25.3)	25 (13.6)	94 (25.5)	46 (28.4)	85 (22.5)
16	151 (25.6)	50 (27.2)	97 (26.3)	35 (21.6)	103 (27.2)
17	159 (26.9)	59 (32.1)	110 (29.8)	36 (22.2)	96 (25.4)
18	107 (18.1)	44 (23.9)	60 (16.3)	36 (22.2)	68 (18.0)
19	8 (1.4)	6 (3.3)	3 (0.8)	4 (2.5)	9 (2.4)
Class, n (%)					
First	113 (19.1)	33 (17.9)	81 (21.9)	39 (24.1)	87 (23.0)
Second	154 (26.1)	51 (27.7)	101 (27.3)	45 (27.8)	92 (24.3)
Third	179 (30.3)	54 (29.3)	110 (29.7)	40 (24.7)	115 (30.4)
Fourth	145 (24.5)	45 (24.5)	78 (21.1)	38 (23.5)	84 (22.2)
School type, n (%)					
Professional 3 year	217 (36.7)	15 (8.2)	63 (17.0)	9 (5.6)	87 (23.0)
Professional 4 year	285 (48.2)	83 (45.1)	206 (55.7)	94 (58.0)	202 (53.4)
Gymnasium	89 (15.1)	86 (46.7)	101 (27.3)	59 (36.4)	89 (23.5)
Parent relationship, n (%) ^f					
Marriage and living together	383 (64.9)	129 (70.1)	254 (68.6)	112 (69.6)	257 (68.0)
Marriage but not living together	25 (4.2)	15 (8.2)	14 (3.8)	3 (1.9)	12 (3.2)
Domestic partnership	16 (2.7)	4 (2.2)	7 (1.9)	5 (3.1)	5 (1.3)
Divorced	146 (24.7)	31 (16.8)	84 (22.7)	40 (24.8)	88 (23.3)
One of the partners is deceased	14 (2.4)	3 (1.6)	8 (2.2)	0 (0.6)	13 (3.4)
Something else	6 (1.0)	2 (1.1)	3 (0.8)	1	3 (0.8)

^a 2 (0.1%) participants were missing age information^b^f 2 (0.1%) participants were missing parent relation information

More detailed information about data collection, ethical approval, and local partnership building can be found in Novak et al. (2021).

Measures

All measures were translated from English and validated in previous research studies conducted in Croatia (e.g., project FamResPlan, funded by Croatian Science Foundation, grant number IP-2014-09-9515; Maurović et al., 2020).

The *Family Satisfaction Scale* (Olson & Gorall, 2006) contains 10 items related to family life satisfaction. Examples of items include “How satisfied are you with the degree of closeness with your family members?” and “How satisfied are you with your family’s ability to solve problems?” Respondents were asked to read the items and to assess the degree to which they are satisfied with them. The possible options were: 1) very dissatisfied, 2) somewhat dissatisfied, 3) generally satisfied, 4) very satisfied and 5) extremely satisfied. All items of the Family Satisfaction Scale were added together, and the sum of these items was used as a total score. The possible range of scores was from 10 to 50. Cronbach’s α in this sample was 0.93.

Modified version of the Resilience and Youth Development Module (Hanson & Kim, 2007). Modified version of the Resilience Youth Development Module (or RYDM) measures 8 external and 6 internal assets of positive development. The external assets include high expectations, caring relationships and meaningful participation in the family environment, high expectations with respect to prosocial peers and caring relationships in the peer group, as well as high expectations, caring relationships, and meaningful participation in the community. The internal assets include cooperation and communication, self-efficacy, empathy, problem solving skills, self-awareness, and goals and aspirations. Only external assets in the family environment were applied to collect data for the purpose of this paper. In family environment external assets are high expectations, caring relationships, and meaningful participation. Research participants were asked to assess the presence of resilience factors in their lives. Three items i.e., claims were given for each of the resilience factors. By using self-assessment, the participants graded these claims according to four different degrees: “not true at all”, “somewhat true”, “true to a great extent”, and “completely true”. Participants wrote an “X” sign into an empty box for a certain degree next to the claim that was most applicable to them according to the degree of the response. Cronbach’s α in this sample were: high expectations ($\alpha = 0.55$), caring relationships ($\alpha = 0.77$) and meaningful participation ($\alpha = 0.77$). Caring relationship and meaningful participation have an acceptable

level of reliability, while the Cronbach's α for high expectations is less than 0.6 which is considered low (Pallant, 2001).

A modified version of the Social Readjustment Rating Scale (Holmes & Rahe, 1967, according to Noone, 2017) has 18 statements that determine participants' experience with daily and life stressful events (e.g., major disagreements between parents, major disagreements with parents, divorce, domestic violence, death, relationship problems). The participants were asked to tick the box if they experienced or witnessed a stressful event ($\alpha = 0.73$). To the standard form of the scale was added the question about the subjective assessment of the impact of a particular event ("If this happened to you, round the number from 1 to 5 how much it affected you"; 1=I was not affected at all, 5=I was very affected). Cronbach's α in this sample was 0.89.

Statistical analysis

The data were analysed using IBM SPSS 26.0 (IBM, Armonk, NY, USA) predictive analytical software. Descriptive statistics (number of participants, means, standard deviations; skewness; kurtosis) were calculated for all variables studied, where appropriate. The descriptive parameters of analysed variables are presented in Table 2. An independent sample t-tests were conducted to compare the resilience factors in the family environment and family satisfaction of male and female adolescents who experienced family conflicts. Cohen's d was calculated as a measure of effect size. The statistical significance, general strength, and direction of the relationships between the examined variables were analysed by Pearson's correlation coefficients. For the main analyses, a hierarchical regression analyses were conducted to examine the unique contribution of gender, family conflicts, and resilience factors in the family environment to family satisfaction from the adolescents' perspective.

As a preliminary step, the requirement of verifying multicollinearity i.e., determining whether the predictors are too highly correlated with each other, has been met. VIF values exceeding 10 are considered problematic as they suggest strong linear correlation of predictors (Pituch & Stevens, 2016). Analysis showed absence of multicollinearity given the fact that the analysis has yielded VIF values lower than 2. In all cases, differences were significant when $p < 0.05$.

Table 2*Descriptive statistics of study variables*

Variable	n	M	SD	Skewness (S.E.)	Kurtosis (S.E.)	α
Major disagreements between parents	1.088	3.43	1.29	-0.36 (0.07)	-0.95 (0.14)	-
Major disagreements with parents	1.090	3.30	1.24	-0.21 (-0.07)	-0.90 (0.14)	-
High expectations in the family environment	1472	2.96	0.20	-5.84 (0.06)	37.14 (0.12)	0.55
Caring relationships in the family environment	1158	2.80	0.47	-2.49 (0.07)	5.49 (0.14)	0.77
Meaningful participation in the family environment	1681	2.21	0.79	-0.39 (0.06)	-1.29 (0.11)	0.77
Family Satisfaction	1680	2.12	0.78	-0.22 (0.06)	-1.36 (0.11)	0.93

Note: M – mean; SD – standard deviation; α – Cronbach's alpha

Results

The data show how experienced major disagreements between parents and major disagreements with parents affected adolescents (Table 3). Regarding major disagreements between parents, 50.6% of adolescents reported that they affected them very much to extremely. In addition, 29.4% of adolescents indicated that major disagreements with parents affected them moderately, while 44.5% of adolescents indicated that it affected them very much to extremely.

Table 3

Prevalence of family conflict affected among all adolescents who experienced major disagreements between parents and major disagreements with parents (n=1.685)

		n (%)
Affected	Major disagreements between parents	
	Little	109 (10.0)
	Somewhat	158 (14.5)
	Medium	271 (24.9)
	Very much	251 (23.1)
	Extremely	299 (27.5)
Affected	Major disagreements with parents	
	Little	106 (9.7)
	Somewhat	179 (16.4)
	Medium	320 (29.4)
	Very much	251 (23.0)
	Extremely	234 (21.5)

^a For 597 (36%) participants, information was missing about how experienced major disagreements between parents affected them

^b For 595 (36%) participants, information was missing about how experienced major disagreements with parents affected them

Regarding gender differences in the family conflicts, the independent sample t-test in Table 4 shows that female adolescents consider that they have experienced major disagreements between parents ($M_{\text{male}} = 3.02$, $SD_{\text{male}} = 1.28$; $M_{\text{female}} = 3.67$, $SD_{\text{female}} = 1.24$; $t = -8.060$, $p < .01$) and experienced major disagreements with parents ($M_{\text{male}} = 2.92$, $SD_{\text{male}} = 1.20$; $M_{\text{female}} = 3.52$, $SD_{\text{female}} = 1.21$; $t = -7.942$, $p < .01$) and that they affected them more than male adolescents, and these gender differences had a medium effect. Among resilience factors in the family environment, male participants perceived higher expectations ($M_{\text{male}} = 3.47$, $SD_{\text{male}} = 0.55$; $M_{\text{female}} = 3.40$, $SD_{\text{female}} = 0.59$; $t = 2.238$, $p < .05$) and a caring relationship

in the family environment ($M_{\text{male}} = 3.00$, $SD_{\text{male}} = 0.79$; $M_{\text{female}} = 2.90$, $SD_{\text{female}} = 0.86$; $t = 2.387$, $p < .05$) than female participants. These differences are small in size. Male and female participants perceive their meaningful participation in the family environment equally. In addition, male adolescents have better family satisfaction than female adolescents, and this gender difference is associated with a small effect ($M_{\text{male}} = 2.26$, $SD_{\text{male}} = 0.75$; $M_{\text{female}} = 2.04$, $SD_{\text{female}} = 0.79$; $t = 5.55$, $p < .01$).

Table 4

Differences in affected family conflicts, resilience factors in the family environment and family satisfaction between male and female adolescents who experienced family conflicts ($N=1.685$)

		Male		Female		<i>t</i>	Cohen's <i>d</i>
		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>		
Affected	Major disagreements between parents	3.02	1.28	3.67	1.24	-8.060**	0.51
	Major disagreements with parents	2.92	1.20	3.52	1.21	-7.942**	0.49
Resilience factors in the family environment	High expectations in the family environment	3.47	0.55	3.40	0.59	2.238*	0.12
	Caring relationships in the family environment	3.00	0.79	2.90	0.86	2.387*	0.12
	Meaningful participation in the family environment	2.39	0.99	2.33	0.99	1.126	0.06
	Family Satisfaction	2.26	0.75	2.04	0.79	5.55**	0.28

M=mean, *SD*=standard deviation; *t*= t-test for independent samples; Cohen's *d* = effect size;

* $p < .05$; ** $p < .01$

Contribution of gender, family conflicts and resilience factors in the family environment to family satisfaction from the adolescents' perspective

As a preliminary step, Pearson correlation coefficients were calculated between gender, family conflicts (major disagreements between parents and major disagreements with parents), resilience factors in the family environment (high expectations, caring relationships, meaningful participation) and family satisfaction (Table 5). Gender and family conflicts

(major disagreements between parents and major disagreements with parents) were negatively associated with the family life satisfaction, while the resilience factors in the family environment (high expectations, caring relationships, meaningful participation) were positively associated with the outcome variable. The correlation coefficients between family life satisfaction and predictors variables range from .13 to .56.

Table 5
Correlation coefficients between study variables

	1	2	3	4	5	6	7
1. Gender	-	0.24*	0.23*	-0.05*	-0.05*	-0.02	-0.13*
2. Major disagreements between parents		-	0.63*	-0.05	-0.01	-0.00	-0.18*
3. Major disagreements with parents			-	-0.04	-0.12*	-0.05	-0.17*
4. High expectations in the family environment				-	0.61*	0.32*	0.33*
5. Caring relationships in the family environment					-	0.50*	0.56*
6. Meaningful participation in the family environment						-	0.46*
7. Family Satisfaction							-

* $p < 0.05$

To gain insight into the unique contribution of family life satisfaction from the adolescent perspective, a hierarchical regression analysis was conducted (Table 6). The predictors were introduced in three steps: the first block of predictors consisted of a socio-demographic variable (gender), the second block consisted of variables of assessment affected by family conflict (major disagreements between parents and major disagreements with parents), and the third block added resilience factors in the family environment (high expectations, caring relationships, meaningful participation). The entire set of predictors was found to be statistically significant in explaining adolescents' family life satisfaction ($F(6, 722) = 44.332, p < 0.01$).

Table 6

Hierarchical regression analyses with gender, family conflicts (major disagreements between parents and major disagreements with parents) and resilience factors in family environment (high expectations, caring relationships, meaningful participation) as predictors and family satisfaction as criterion

	Family Satisfaction			
	1. step	2. step	3. step	
Predictors	B	β	β	r_{sp}
Gender	-0.11**	-0.07*	-0.07*	-0.07**
Major disagreements between parents		-0.16**	-0.16**	-0.12**
Major disagreements with parents		-0.02	0.01	0.00
High expectations in the family environment			-0.05	-0.05
Caring relationships in the family environment			0.29**	0.24**
Meaningful participation in the family environment			0.31**	0.29**
	R=0.01	R=0.05	R=0.26	
	Rc²=0.011	Rc²=0.043	Rc²=0.263	
	$\Delta R^2=0.012$	$\Delta R^2=0.031$	$\Delta R^2=0.226$	
	F (1,727) = 8.74	F (3,725) = 10.91	F (6,722) = 44.33	
	p<0.01	p<0.01	P<0.01	

* $p<.05$ ** $p<.01$

Note: β – standardized regression coefficient, r_{sp} – semi partial correlation coefficient, R – coefficient of multiple correlation, R^2 – coefficient of multiple determination, Rc^2 – adjusted multiple determination coefficient ΔR^2 – proportion of variance explained by each group of predictors.

Each of the blocks individually had a statistically significant contribution in explaining adolescents' family life satisfaction ($p < 0.01$). Individually, in the first step of the hierarchical regression analysis, the variable of gender was statistically significantly negatively associated with adolescents' family life satisfaction ($\beta = -.11$, $p < 0.01$), i.e., it explained 1.1% of the variance of the criterion variable. In the second step, the variable of impact assessment on family conflict explained 3.9% of the variance of adolescents' family life satisfaction. Impact estimates on experienced major disagreements between parents ($\beta = -.16$, $p < 0.01$) was negatively associated with the criterion

variable, while major disagreements with parents ($\beta = -.02, p > 0.05$) were not statistically significantly associated with the criterion variable. The largest contribution to the explanation of the criterion variable came from the last block, in which resilience factors in the family environment were introduced. The last block has explained an additional 26.3%. Caring relationships in the family environment ($\beta = .29, p < .01$) and meaningful participation in the family environment ($\beta = .31, p < .01$) contributed significantly and positively to explaining the variance in adolescents' family life satisfaction, while high expectations in the family environment were not statistically significantly associated with the criterion variable.

The total amount of variance explained in adolescents' family satisfaction is 31.1%, and significant predictors are gender ($\beta = -0.07, p < .01$), major disagreements between parents ($\beta = -0.16, p < .01$), caring relationships in the family environment ($\beta = 0.29, p < .01$), and meaningful participation in the family environment ($\beta = 0.31, p < .01$). From these results, it can be concluded that young men and those adolescents who assess that they are less affected by conflicts between parents and those who perceive more caring relationships and more meaningful participation in the family environment are also more satisfied with family life.

Discussion

This study aimed to determine the unique contribution of demographic variables (gender), family conflict (major disagreements between parents and major disagreements with parents), and resilience factors in the family environment (high expectations, caring relationships, meaningful participation) in explaining adolescents' family life satisfaction. Results showed that gender, family conflicts and family resilience factors explained 31.1% of adolescents' family life satisfaction which is rather high. Specifically, results showed that young men and those adolescents who assess that they are less affected by conflicts between parents and those who perceive more caring relationships and more meaningful participation in the family environment are also more satisfied with family life.

There are a number of studies that had in focus gender differences in life satisfaction, but differences in family life satisfaction regarding adolescent gender is less researched and, moreover, study results are ambiguous. Some studies did not find differences in family life satisfaction regarding gender

(Agate, 2007; Da Costa & Neto, 2019; Zlokovic et al., 2020). On the other hand, some of them found that young males are more satisfied with family life than young woman (e.g Akbar et al., 2014; Moksnes & Espnes, 2013; Salmela-Aro & Tuominen-Soini, 2010). Many studies connect family conflicts with family life satisfaction (e.g., Akhlaq et al., 2012; Cicognani & Zani, 2010; Zhao et al., 2015). Results of these studies confirm results obtained by present study. Better family communication and less family conflict relate to higher adolescent family life satisfaction. Regarding family resilience factors (high expectations, caring relationships and meaningful participation) and their influence on adolescent family life satisfaction, there are not many studies. One example is a study by Roman et al. (2016) who suggested that those individuals who are more satisfied with family life are more likely to have friends and family who are caring and supportive. Still, there are studies that prove positive relations between resilience and life satisfaction (Di Fabio & Palazzeschi, 2015). In a way, proving the significant contribution of family resilience factors, namely, caring relationships and meaningful participation in the family environment to adolescent family life satisfaction is a contribution of this paper to the existing evidence in the field.

There are several limitations to this study. A large, stratified sample was recruited for this study, which allows generalization of the results to adolescents in the 5 major cities in Croatia. Since the research problem was not focused on epidemiological aspects, the representativeness of the sample was not required. Another limitation of the sample is the large sample size, which could provide statistically significant results that might not be sustained in a smaller sample (Field, 2018). In addition, the study was conducted with adolescents living in urban areas. For future research, it would be advisable to include youth from rural areas to gain a more comprehensive perspective. It should also be emphasized that the data were collected exclusively through the self-assessment method. When self-report data are collected in groups, there is also the possibility that responses may be biased due to social pressure and the need for youth to provide socially desirable answers (Van de Mortel, 2008). This risk was addressed through guided data collection, where the researcher gave clear instructions and thought about the confidentiality of the data. In order to collect more accurate data on, for example, conflict between parents, it would be good to know the perspective of the parents or siblings as well. Furthermore, the Cronbach's α for all included variables showed acceptable reliability, except

for high expectations in the family environment. A Cronbach's α for high expectations in the family environment is less than 0.6, which is considered low (Pallant, 2001). However, in this study, high expectations did not contribute significantly to the criterion variables.

Conclusion

Family life satisfaction promotes prosocial behaviour and self-esteem, i.e. children who have a high level of satisfaction with family life develop their social life positively due to their high self-esteem (Hesse et al., 2014). Studies have shown that family life satisfaction in adolescents can be a protective factor for many negative developmental outcomes, i.e. it can support the positive development of adolescents. In this study, it was found that those adolescents who are less affected by conflict between parents and those who perceive more caring relationships and more meaningful participation in the family environment are also more satisfied with family life. These findings can serve as guidelines for the development of evidence-based interventions for families/parents. Firstly, the results showed that adolescents who are less affected by conflict between parents are more satisfied with family life. Assuming that adolescents who are more resilient are less affected by interparental conflict and considering that higher satisfaction with family life is related to more positive developmental outcomes, one direction could be to strengthen adolescents' resilience. Another direction is to strengthen communication skills between family members and parenting skills (expectations of children, caring, children involvement in family life) in order to strengthen family resilience factors and thus improve adolescents' satisfaction with their family life, which in turn could lead to better adolescent developmental outcomes. The results also confirm the importance of gender sensitivity in family-based interventions.

Despite the changes that are happening in many societies in the world, family still continues to be, for most children, the first and most important environment for their development and growth. Influence of family environment on youth development has been proven in many studies and across all developmental stages. Strong family influence on positive youth developmental outcomes and their family life satisfaction is proven in adolescence too, although influence of peer groups and other social influences are becoming more powerful. Still, in many countries,

most family-based interventions are focused on families with preschool or elementary school children and there is a lack of available family-based prevention programs for families with adolescents, particularly at universal and selective prevention level. Based on results of studies presented in this paper, as well the results of this research, it is evident that implementation of evidence-based interventions focused on families and parents would be a worthwhile investment for every society.

References

- Ablow, J. C., Measelle, J. R., Cowan, P. A., & Cowan, C. P. (2009). Linking marital conflict and children's adjustment: The role of young children's perceptions. *Journal of Family Psychology: JFP: Journal of the Division of Family Psychology of the American Psychological Association (Division 43)*, 23(4), 485–499. <https://doi.org/10.1037/a0015894>
- Agate, J. R. (2007). *An examination of the relationship between family leisure satisfaction and satisfaction with family life* (Theses and Dissertations). Brigham Young University. <https://scholarsarchive.byu.edu/etd/986>.
- Ahmed, W., Minnaert, A., Van Der, G., & Kuyper, H. (2010). Perceived social support and early adolescents' achievement: The mediational roles of motivational beliefs and emotions. *Journal of Youth Adolescence*, 39(1), 36–46. <https://doi.org/10.1007/s10964-008-9367-7>
- Ajduković, M., i Kolesarić, V. (2003). *Etički Kodeks Istraživanja s Djecom*. Materinstva i Mladeži i Vijeće za Djecu Vlade Republike Hrvatske.
- Akbar, M. R., Akram, M. Z., Ahmed, M., Hussain, M. S., Lal, V. K., & Ijaz, S. (2014). Relationship between resilience and life satisfaction among Nomadic. *International Journal of Innovation and Applied Studies*, 6(3), 515–529.
- Akhlaq, A., Malik, N. I., & Khan, N.A. (2012). Family Communication and Family System as the Predictors of Family Satisfaction in Adolescents. *Science Journal of Psychology*, 258, 1–6. <https://doi.org/10.7237/sjpsych/258>
- Belintxon, M., Osorio, A., de Irala, J., Van Riper, M., Reparaz, C., & Vidaurreta, M. (2020). Connections between family assets and positive youth development: The association between parental monitoring and affection with leisure-time activities and substance use. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(21), 8170. <https://doi.org/10.3390/ijerph17218170>
- Berc, G. (2012). Obiteljska otpornost – teorijsko utemeljenje i primjena koncepta u socijalnom radu. *Ljetopis socijalnog rada*, 19(1), 145–167.

- Bireda, A.D., & Pillay, J. (2018). Perceived parent–child communication and well-being among Ethiopian adolescents. *International Journal of Adolescence and Youth*, 23(1), 109–117. <https://doi.org/10.1080/02673843.2017.1299016>
- Botha, F., & Booysen, F. (2013). Family functioning and life satisfaction and happiness in South African households. *Social Indicators Research*, 119(1), 163–182. <https://doi.org/10.1007/s11205-013-0485-6>
- Calmeiro, L., Camacho, I., & de Matos, M. G. (2018). Life satisfaction in adolescents: The role of individual and social health assets. *The Spanish Journal of Psychology*, 21(E23). <https://doi.org/10.1017/sjp.2018.24>
- Caprara, G. V., Pastorelli, C., Regalia, C., Scabini, E., & Bandura, A. (2005). Impact of Adolescents' filial self-efficacy and quality of family functioning and satisfaction. *Journal of Research on Adolescence*, 15(1), 71–97. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2005.00087.x>
- Cava, M.-J., Buelga, S., & Musitu, G. (2014). Parental communication and life satisfaction in adolescence. *The Spanish Journal of Psychology*, 17(E98). <https://doi.org/10.1017/sjp.2014.107>
- Chand, N., Farruggia, S., Dittman, C., Wai, J., Sanders, C., & Sanders, M. (2013). Promoting positive youth development. *Youth Studies Australia*, 32(1), 29–36. <https://search.informit.org/doi/10.3316/informit.174146305394013>
- Chang, W. C., Neo, A. H. C., & Fung, D. (2015). In search of family resilience. *Psychology (Irvine, Calif.)*, 06(13), 1594–1607. <https://doi.org/10.4236/psych.2015.613157>
- Chappel, A. M., Suldo, S. M., & Ogg, J. A. (2012). Associations Between Adolescents' Family Stressors and Life Satisfaction. *Journal of Child and Family Studies*, 23(1), 76–84. <https://doi.org/10.1007/s10826-012-9687-9>
- Cicognani, E., & Zani, B. (2010). Conflict Styles and Outcomes in Families with Adolescent Children. *Social Development*, 19(2), 427–436. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2009.00545.x>
- Cui, M., Donnellan, M. B., & Conger, R. D. (2007). Reciprocal influences between parents' marital problems and adolescent internalizing and externalizing behavior. *Developmental Psychology*, 43(6), 1544–1552. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.43.6.1544>
- Da Costa, M. P., & Neto, F. (2019). Psychometric evaluation of the Portuguese Satisfaction with Family Life Scale. *Measurement Instrument Database for the Social Sciences*, 1(1). <https://doi.org/10.1186/s42409-019-0009-5>
- De Goede, I. H. A., Branje, S. J. T., & Meeus, W. H. J. (2009). Developmental changes in adolescents' perceptions of relationships with their parents. *Journal of Youth and Adolescence*, 38, 75–88. <https://doi.org/10.1007/s10964-008-9286-7>

- Di Fabio, A., & Palazzeschi, L. (2015). Hedonic and eudaimonic well-being: the role of resilience beyond fluid intelligence and personality traits. *Frontiers in Psychology*, 6, 1367. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01367>
- Duerden, M. D., Witt, P. A., & Harrist, C. J. (2013). The impact of parental involvement on a STRUCTURED youth Program experience: A QUALITATIVE Inquiry. *Journal of Youth Development*, 8(3), 106-123. <https://doi.org/10.5195/jyd.2013.88>
- Edwards, L. M., & Lopez, S. J. (2006). Perceived family support, acculturation, and life satisfaction in Mexican American youth: A mixed-methods exploration. *Journal of Counseling Psychology*, 53, 279-287. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.53.3.279>
- Fernández-Lasarte, O., Ramos-Díaz, E., & Axpe Sáez, I. (2019). Rendimiento académico, apoyo social percibido e inteligencia emocional en la universidad. *European Journal of Investigation in Health Psychology and Education*, 9(1), 39. <https://doi.org/10.30552/ejihpe.v9i1.315>
- Field, A. (2018). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics* (5th ed.). Sage.
- Finklestein, M., Pagorek-Eshel, S., & Laufer, A. (2020). Adolescents' individual resilience and its association with security threats, anxiety and family resilience. *Journal of Family Studies*, 28(3), 1023–1039. <https://doi.org/10.1080/13229400.2020.1778504>
- Gartland, D., Riggs, E., Muyeen, S., Giallo, R., Afifi, T. O., MacMillan, H., Herrman, H., Bulford, E., & Brown, S. J. (2019). What factors are associated with resilient outcomes in children exposed to social adversity? A systematic review. *BMJ Open*, 9(4), e024870. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2018-024870>
- Gizir, C. A., & Aydin, G. (2009). Protective factors contributing to the academic resilience of students living in poverty in Turkey. *Professional School Counseling*, 13(1), 38-49. <https://doi.org/10.1177/2156759X0901300103>
- Hanson, T. L., & Kim, J. O. (2007). *Measuring resilience and youth development: the psychometric properties of the Healthy Kids Survey*. Issues & Answers Report, REL 2007–No. 034. Washington, DC: U.S. Department of Education, Institute of Education Sciences, National Center for Education Evaluation and Regional Assistance, Regional Educational Laboratory West.
- Harold, G. T., & Sellers, R. (2018). Annual Research Review: Interparental conflict and youth psychopathology: an evidence review and practice focused update. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 59(4), 374–402. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12893>
- Hesse, C., Rauscher, E. A., Roberts, J. B., & Ortega, S. R. (2014). Investigating the role of hurtful family environment in the relationship between

- affectionate communication and family satisfaction. *Journal of Family Communication*, 14, 112-128.
- Hillaker, B., D., Brophy-Herb, H., E., Villarruel, F., A., & Haas, B. E. (2008). The Contributions of Parenting to Social Competencies and Positive Values in Middle School Youth: Positive Family Communication, Maintaining Standards, and Supportive Family Relationships. *Family Relations*, 57(5), 591-601. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2008.00525.x>
- Hoang, A., Sanders, M. R., Turner, K. M. T., Morawska, A., Cobham, V., Chainey, C., & Simmons, E. (2024). Connecting families, schools, and communities: A systems-contextual approach to sustainable futures for children. *Sustainable Development*, 1-13. <https://doi.org/10.1002/sd.2911>
- Holzer, J., Korlat, S., Pelikan, E., Schober, B., Spiel, C., & Lüftenegger, M. (2024). The role of parental self-efficacy regarding parental support for early adolescents' coping, self-regulated learning, learning self-efficacy and positive emotions. *The Journal of Early Adolescence*, 44(2), 171-197. <https://doi.org/10.1177/02724316231162306>
- Johnson, H. A., Zabriskie, R. B., & Hill, B. (2008). The contribution of couple leisure involvement, leisure time, and leisure satisfaction to marital satisfaction. *Marriage and Family Review*, 40(1), 69-91. https://doi.org/10.1300/J002v40n01_05
- Kerr, M., Stattin, H., & Burk, W.J. (2010). A Reinterpretation of Parental Monitoring in Longitudinal Perspective. *Journal of Research on Adolescence*, 20(1), 39-64. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2009.00623.x>
- Ko, C.-H., Wang, P.-W., Liu, T.-L., Yen, C.-F., Chen, C.-S., & Yen, J.-Y. (2015). Bidirectional associations between family factors and Internet addiction among adolescents in a prospective investigation. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 69(4), 192-200. <https://doi.org/10.1111/pcn.12204>
- Kovacevic-Lepojevic, M., Gutvajin, N., & Tadic, V. (2023). Life satisfaction and positive youth development in Serbia. *Sociologija*, 65(2), 217-232. <https://doi.org/10.2298/soc220802008k>
- Lachowska, B. (2016). Conflict styles and outcomes in parent-adolescent relationship and adolescent family satisfaction. *Polish Journal of Applied Psychology*, 14(1), 85-98. <https://doi.org/10.1515/pjap-2015-0051>
- Levin, K. A., Dallago, L., & Currie, C. (2012). The association between adolescent life satisfaction, family structure, family affluence and gender differences in parent-child communication. *Social Indicators Research*, 106(2), 287-305. <https://doi.org/10.1007/s11205-011-9804-y>
- Luengo Kanacri, B. P., Pastorelli, C., Thartori, E., Lunetti, C., Di Giunta, L., Bacchini, D., & Lansford, J. E. (2021). Longitudinal relations among maternal self-efficacy, maternal warmth, and early adolescents' prosocial

- behavior. *Parenting, Science and Practice*, 21(1), 24–46. <https://doi.org/10.1080/15295192.2020.1777791>
- Masten, A. S., & Barnes, A. J. (2018). Resilience in children: Developmental perspectives. *Children (Basel, Switzerland)*, 5(7), 98. <https://doi.org/10.3390/children5070098>
- Maurović, I., Liebenberg, L., & Ferić, M. (2020). A review of family resilience: understanding the concept and operationalization challenges to inform research and practice. *Child Care Pract.*, 26, 337–357. <https://doi.org/110.1080/13575279.2020.1792838>
- Moksnes, U. K., & Espnes, G. A. (2013). Self-esteem and life satisfaction in adolescents—gender and age as potential moderators. *Quality of Life Research*, 22(10), 2921–2928. <https://doi.org/10.1007/s11136-013-0427-4>
- Morales, E. (2010). Linking strengths: Identifying and exploring protective factor clusters in academically resilient low-socioeconomic urban students of color. *Roeper Review*, 32(3), 164–175. <https://doi.org/10.1080/02783193.2010.485302>
- Napolitano, C. M., Bowers, E. P., Gestsdottir, S., Depping, M., von Eye, A., Chase, P., & Lerner, J. V. (2011). The role of Parenting and Goal Selection in Positive Youth Development: A Person-Centered Approach. *Journal of Adolescence*, 34(6), 1137–1149. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2011.07.008>
- Noone, P. A. (2017). The Holmes–Rahe Stress Inventory. *Occupational Medicine*, 67(7), 581–582.
- Novak, M., Parr, N. J., Ferić, M., Mihić, J., & Kranželić, V. (2021). Positive Youth Development in Croatia: School and family factors associated with mental health of Croatian adolescents. *Frontiers in Psychology*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.611169>
- Olson, D. (2011). FACESIV and the Circumplex Model: Validation study. *Journal of Marital and Family Therapy*, 37(1), 64–80. <https://doi.org/10.1111/j.1752-0606.2009.00175.x>
- Olson, D. H., & Gorall, D. M. (2006). *Faces IV and the Circumplex Model*. Minneapolis, MN: Life Innovations.
- Pallant, J. (2001). *SPSS survival manual – a step by step guide to data analysis using SPSS for windows (version 10)*. Buckingham Open University Press.
- Parveen, A., & Jan, S. (2024). Parent-child conflict: A risk factor for substance abuse among adolescents. *Education Mind*. <https://doi.org/10.58583/pedapub.em2403>
- Pedersen, G. A., Smallegange, E., Coetzee, A., Hartog, K., Turner, J., Jordans, M. J. D., & Brown, F. L. (2019). A systematic review of the evidence for family and parenting interventions in low- and middle-income countries:

- Child and youth mental health outcomes. *Journal of Child and Family Studies*, 28(8), 2036–2055. <https://doi.org/10.1007/s10826-019-01399-4>
- Peterson, R., & Green, S. (2009). *Families first: Keys to successful family functioning communication*. Petersburg, Virginia Tech: Virginia State University.
- Piko, B. F. (2023). Adolescent life satisfaction: Association with psychological, school-related, religious and socially supportive factors. *Children (Basel, Switzerland)*, 10(7), 1176. <https://doi.org/10.3390/children10071176>
- Pituch, K. A., & Stevens, J. (2016). *Applied Multivariate Statistics for the Social Sciences: Analyses with SAS and IBMs SPSS*. Routledge.
- Poff, R., Zabriskie, R., & Townsend, J. (2010). Modeling family leisure and related constructs: A national study. *Journal of Leisure Research*, 42, 365-391.
- Portugal, A. P., Beja, M. J., Cunha, D., Camacho, F., Spínola, J., & Santos, A. S. (2019). Emerging Adulthood and Parent-Child Communication: A validation study with Perception Scale of Parenting Communication, *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*, 19(2), 203-215.
- Proctor, C., Linley, P., & Maltby, J. (2012). Life Satisfaction. In R.J.R. Levesque (Ed.), *Encyclopedia of Adolescence* (pp. 1606-1614), Springer, New York. <https://doi.org/10.1007/978-1-4419-1695-2>
- Proctor, C. (2014). Child and Adolescent Life Satisfaction. In A.C. Michalos (Ed.), *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research* (pp. 663-672). Springer. Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-007-0753-5_3844
- Racz, S. J., & McMahon, R. J. (2011). The relationship between parental knowledge and monitoring and child and adolescent conduct problems: A 10-year update. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 14, 377-398. <https://doi.org/10.1007/s10567-011-0099-y>
- Rask, K., Astedt-Kurki, P., Paavilainen, E., & Laippala, P. (2003). Adolescent subjective well-being and family dynamics. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 17, 129-138.
- Richardson, D. (2018). *Key findings on families, family policy and the sustainable development goals: Synthesis report*. UNICEF Office of Research – Innocenti. <https://www.familyperspective.org/safs/SynthesisReport.pdf>
- Robinson, E. (2006). Young people and their parents: Supporting families through changes that occur in adolescence. *Australian Family Relationships Clearinghouse*, 1, 1-7. <https://aifs.gov.au/cfca/publications/young-people-and-their-parents-supporting-families-through>
- Rodríguez-Fernández, A., Ramos-Díaz, E., Ros, I., Fernández-Zabala, A., & Revuelta, L. (2016). Bienestar subjetivo en la adolescencia: el papel de la resiliencia, el autoconcepto y el apoyo social percibido. *Suma Psicológica*, 23(1), 60–69. <https://doi.org/10.1016/j.sumpsi.2016.02.002>

- Roman, N. V., Schenck, R., Ryan, J., Brey, F., Henderson, N., Lukelelo, N., ... Saville, V. (2016). Relational aspects of family functioning and family satisfaction with a sample of families in the Western Cape. *Social Work/Maatskaplike Werk*, 52(3). <https://doi.org/10.15270/52-3-511>
- Rose, A. J., & Rudolph, K. D. (2006). A review of sex differences in peer relationship processes: potential trade-offs for the emotional and behavioral development of girls and boys. *Psychological bulletin*, 132(1), 98–131. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.132.1.98>
- Saffigna, M., Church, A., & Tayler, C. (2011). *Victorian Early Years Learning and Development Framework. Evidence Paper. Practice Principle 3: High expectations for every child*. Australia, Victoria: The University of Melbourne. Retrieved from <https://www.education.vic.gov.au/Documents/childhood/providers/edcare/highexpect.pdf>.
- Salmela-Aro, K., & Tuominen-Soini, H. (2010). Adolescents' life satisfaction during the transition to post-comprehensive education: Antecedents and consequences. *Journal of Happiness Studies*, 11(6), 683-701. <https://doi.org/10.1007/s10902-009-9156-3>
- Shahraki-Sanavi, F., Baghbanian, A., Shovey, M., & Ansari-Moghaddam, A. (2013). A study on family communication pattern and parenting styles with quality of life in adolescent. *The Journal of the Pakistan Medical Association*, 63, 1393-1398. PMID: 24392526.
- Serna, A., Thakur, H., Cohen, J. R., & Briley, D. A. (2023). Testing the temporal precedence of family functioning and child psychopathology in the LONGSCAN sample. *Development and Psychopathology*, 1–15. <https://doi.org/10.1017/S0954579423000585>
- Shoshani, A. (2024). Meaning in life in preschool children: Developmental foundations and relationship to well-being. *Child Indicators Research*, 17(2), 581–600. <https://doi.org/10.1007/s12187-024-10107-8>
- Silva, K., Ford, C. A., & Miller, V. A. (2020). Daily Parent–Teen Conflict and Parent and Adolescent Well-Being: The Moderating Role of Daily and Person-Level Warmth. *J Youth Adolescence* 49, 1601–1616. <https://doi.org/10.1007/s10964-020-01251-9>
- Soares, A. S., Pais-Ribeiro, J. L., & Silva, I. (2019). Developmental assets predictors of life satisfaction in adolescents. *Frontiers in Psychology*, 10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00236>
- Soliz, J., & Kellas, J. K. (2014). Communicative Correlates of Family Satisfaction. In A.C. Michalos (Ed), *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research* (pp. 1020–1025). Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-007-0753-5_3890

- Sun, R. C. F., & Shek, D. T. L. (2012). Positive youth development, life satisfaction and problem behaviour among Chinese adolescents in Hong Kong: A replication. *Social Indicators Research*, 105(3), 541–559. <https://doi.org/10.1007/s11205-011-9786-9>
- Tanni, K. T., Zainudin, Z. N., Hassan, S. A., & Mohamad Yusop, Y. (2021). A systematic literature review on the influential family factors and cultural differences in parent-adolescent conflict among adolescents. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 11(5). <https://doi.org/10.6007/ijarbss/v11-i5/9242>
- Thomas, P. A., Liu, H., & Umberson, D. (2017). Family relationships and well-being. *Innovation in Aging*, 1(3). <https://doi.org/10.1093/geroni/igx025>
- The Children's Society (2018a). *The Good Childhood Report 2023*. The Children's Society. <https://www.childrenssociety.org.uk/sites/default/files/2023-09/The%20Good%20Childhood%20Report%202023.pdf>
- The Children's Society (2018b). *The Good Childhood Report 2023 – Summary and recommendations*. The Children's Society. https://www.childrenssociety.org.uk/sites/default/files/2023-09/Good-childhood-report-summary-2023_0.pdf
- Upadyaya, K., & Salmela-Aro, K. (2021). Positive youth development through student engagement: Associations with well-being. In Springer Series on Child and Family Studies (pp. 361–374). Springer International Publishing.
- Van de Mortel, T. F. (2008). Faking it: social desirability response bias in self-report research. *Australian Journal of Advanced Nursing*, 25(4), 40–48. <https://researchportal.scu.edu.au/esploro/outputs/journalArticle/Faking-it-social-desirability-response-bias-in-self-report-research/991012821838002368#file-0>
- Zloković, J., Belaić, Z. G., & Čekolj, N. (2020). Family life satisfaction—Perception of the youth and their parents. In T. Vasileva Petkova, & V. Stefanov Chukov (Eds.) *6th International e-Conference on Studies in Humanities and Social Sciences. Conference Proceedings*. (pp. 29–40). Center for Open Access in Science (COAS).
- Weymouth, B. B., Buehler, C., Zhou, N., & Henson, R. A. (2016). A Meta-Analysis of Parent-Adolescent Conflict: Disagreement, Hostility, and Youth Maladjustment. *Journal of Family Theory & Review*, 8(1), 95–112. <https://doi.org/10.1111/jftr.12126>
- Zhao, H., Xu, Y., Wang, F., Jiang, J., & Zhang, X. (2015). Influence of Parent—Adolescent Conflict Frequency on Adolescent Family Satisfaction and Self-Satisfaction in China: Conflict Coping Tactics as Moderators. *Psychological Reports*, 117(3), 897–915. <https://doi.org/10.2466/21.10.pr0.117c28z7>

ŠTA DOPRINOSI ZADOVOLJSTVU PORODIČNIM ŽIVOTOM?: PERSPEKTIVA ADOLESCENATA

Matea Belošević, Katarina Serdar Čerpnjak, Martina Ferić

Dokazano je da kvalitet porodičnog okruženja ima pozitivan uticaj na razvoj adolescenata, kao i na njihovo zadovoljstvo porodičnim životom. Cilj ove studije bio je da se istraži doprinos pola, porodičnih konflikata i faktora rezilijentnosti u porodičnom okruženju zadovoljstvu adolescenata porodičnim životom iz njihove perspektive. Uzorak je činilo 10.138 srednjoškolaca, od kojih je 25,9% prijavilo značajne nesuglasice između roditelja, dok je 28% prijavilo ozbiljne nesuglasice sa roditeljima. Prosečna starost adolescenata bila je 16,4 godine ($SD=1,2$), a 62% ispitanika činile su devojke. Za istraživanje su korišćene Skala zadovoljstva porodicom (Olson & Gorall, 2006), modifikovana verzija Modula za rezilijentnost i razvoj mladih (Hanson & Kim, 2007) i modifikovana verzija Skale društvenog prilagođavanja (Holmes & Rahe, 1967). Sprovedene su hijerarhijske regresione analize. Rezultati pokazuju da pol, porodični konflikti i porodični faktori rezilijentnosti objašnjavaju 31,1% varijanse u zadovoljstvu adolescenata porodičnim životom. Mladići, adolescenti koji smatraju da su manje pogođeni sukobima roditelja, kao i oni koji opažaju veće prisustvo brižnih odnosa i značajnije učešće u porodičnom životu, iskazuju veće zadovoljstvo porodičnim životom. Ovi nalazi naglašavaju važnost sprovođenja intervencija zasnovanih na porodici u svim fazama razvoja mladih.

Ključne reči: adolescenti, zadovoljstvo porodičnim životom, faktori porodične rezilijentnosti, porodični konflikti

DOPRINOS RAZVOJNIH PREDNOSTI PREDIKCIJI DELINKVENTNOG PONAŠANJA: PREGLED ISTRAŽIVANJA NA RAZLIČITIM UZORCIMA¹

Lidija Bukvić², Branislava Popović-Ćitić, Dragana Bogićević,
Marija Trajković, Marina Kovačević-Lepojević

Savremeni pogled na prevenciju i tretman delinkventnog ponašanja nužno uključuje razmatranje interakcije velikog broja protektivnih i rizičnih faktora, te holističko sagledavanje funkcionisanja pojedinca, uz uvažavanje unutrašnjih i spoljašnjih faktora i kontinuirano razmatranje njihove interakcije i bidirekcionne prirode. Model razvojnih prednosti, kao jedan od vodećih koncepata proisteklih iz perspektive pozitivnog razvoja mladih, pruža mogućnost promatranja širokog spektra faktora na nivou individue, porodice, vršnjačkog i školskog okruženja, kao i činilaca iz domena zajednice, sa fokusom na procese povezanosti, kompetentnosti, podrške i efikasnosti. Cilj ovog rada je sumiranje dosadašnjih istraživačkih saznanja o prirodi prediktivne veze između razvojnih prednosti i delinkventnog ponašanja mladih, kroz prikaz i analizu rezultata empirijskih studija realizovanih na različitim kategorijama uzoraka mladih. Dobijeni rezultati analize nedvosmisleno dokumentuju negativnu povezanost razvojnih prednosti i maloletničke delinkvencije, i to kako na uzorcima učenika srednjih škola, tako i na uzorcima mladih u riziku, pa i na uzorcima maloletnih delinkvenata koji se nalaze na institucionalnom tretmanu. Sumirani rezultati pružaju značajne uvide o prediktivnim potencijalima razvojnih prednosti, te jasno ukazuju na prednosti koje su posebno relevantne za prevenciju, približavaju mehanizme delovanja razvojnih prednosti u odnosu na delinkventno ponašanje i osvetljavaju mogućnosti za tretman maloletnih delinkvenata. Na osnovu nalaza o prediktivnoj vezi između razvojnih prednosti i delinkvencije, u zaključku su izvedene implikacije za prevenciju i tretman delinkventnog ponašanja mladih.

Ključne reči: razvojne prednosti, delinkventno ponašanje, protektivni faktori, pozitivan razvoj mladih

1 Ovaj rad je podržan od strane Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije (Ugovor br. 451-03-65/2024-03/200096 i Ugovor br. 451-03-66/2024-03/200018).

2 lidija_bukvic@yahoo.com

Uvod

Perspektiva pozitivnog razvoja mladih predstavlja jedan od naučnih pristupa u prevenciji problema ponašanja koji se intenzivno razvija proteklih 30 godina, a bazira se na kritici modela deficita u kome se mladi posmatraju isključivo kroz prizmu problema sa kojima se suočavaju. Polazna osnova ovog pristupa postulira da uspešna tranzicija u odraslo doba iziskuje više od prostog odsustva problema, te da pozitivan socijalni, emocionalni, moralni i kognitivni razvoj ima značajne udele u prevenciji različitih problema (Benson, 2003; Shek et al., 2012). U sklopu perspektive pozitivnog razvoja mladih ističe se neophodnost delovanja na veći broj faktora kako za postizanje pozitivnih razvojnih ishoda, tako i za odsustvo različitih problemskih ponašanja, među kojima i delinkvencije mladih. Za potrebe delovanja na ove faktore razvijeni su različiti modeli koji se često dopunjuju i teže istim ciljevima: izbegavanje problema i podsticanje prosperiteta. Pored uključivanja više faktora (rizičnih i/ili protektivnih), razvijeni modeli ističu uvažavanje nekoliko društvenih domena, obuhvatajući na taj način relevantne oblasti koje utiču na razvoj dece i mladih.

U konceptualnom smislu, modeli pozitivnog razvoja posmatraju razvojne ishode kao rezultat uspešnih relacija između pojedinca i okruženja, te insistiraju na uvažavanju značaja međusobne interakcije tri ključna konstrukta, a to su: razvojni kontekst, individua (ličnost) i razvojni uspeh (Lerner, 2003). Razvojni kontekst podrazumeva okruženje i odnose u zajednicama (porodica, škola, vršnjaci, susedstvo, lokalna zajednica) koji imaju potencijal da pruže detetu podršku, mogućnosti i resurse za razvoj. Individualni aspekti odražavaju prirodu deteta u smislu urođenog kapaciteta za rast, napredak i aktivno učešće u podržavajućem kontekstu, sa jedne, i razvojne snage deteta, uključujući veštine, kompetencije, vrednosti i dispozicije značajne za uspešno funkcionisanje u okruženju, sa druge strane. Razvojni uspeh uključuje dva komplementarna ishoda koji se ogledaju u redukovanju visoko rizičnih ponašanja i promociji napretka. Bidirekciono uticaji koji postoje između ova tri konstrukta odražavaju dinamičku prirodu međusobnih interakcija na relaciji pojedinac-okruženje, te se odnosi između pojedinca i njegovih ekoloških setinga, prema postavkama modela pozitivnog razvoja, smatraju osnovom varijacija u toku ljudskog razvoja (Lerner et al., 2005).

Jedan od vodećih modela izvedenih u okviru perspektive pozitivnog razvoja mladih je model razvojnih prednosti, razvijen krajem 20. i početkom

21. veka od strane istraživačkog tima Instituta za istraživanja (Search Institute) na čelu sa Piterom Bensonom, koji se bazira na pretpostavci da su svoj deci i mladima potrebni kvalitetni „gradivni blokovi” ne samo kako bi izbegli različite rizike tokom odrastanja, već kako bi ostvarili raznovrsne pozitivne razvojne ishode (Benson et al., 1999; Benson et al., 2003). Ovi gradivni blokovi ili prednosti, kako su identifikovani u samom modelu, nalaze se u socijalno-ekološkom pristupu razvoju pojedinca, uzimajući u obzir važnost interakcije između pojedinca sa svim njegovim karakteristikama, sa jedne strane, i domena koji ga okružuju i ostvaruju efekte na njegov razvoj, sa druge. Prepoznaju se efekti iz domena porodice, škole, vršnjačke grupe i zajednice, a sam model je fokusiran prvenstveno na proces socijalizacije i interakciju pojedinca i ovih ekoloških faktora. Model identifikuje ključne razvojne prednosti, koje, ako ih poseduje, podržavaju pojedinca u dostizanju pozitivnih razvojnih ishoda. Drugim rečima, osnovna postavka modela je da deca i mladi koji imaju iskustvo visokog nivoa razvojnih prednosti ostvaruju značajno pozitivnije razvojne ishode u odnosu na one kojima su ova iskustva u manjoj ili većoj meri uskraćena (Benson, 2006). Razvojne prednosti imaju efekte akumulacije, što znači da su prednosti aditivne i da više prednosti dovodi do pozitivnijih ishoda. S druge strane, razvojne prednosti, kao protektivni faktori, ublažavaju rizik i služe kao zaštita pojedincu, što dovodi do manje izloženosti faktorima rizika ili boljeg prilagođavanja u situacijama rizika. Prisustvo velikog broja razvojnih prednosti smanjuje verovatnoću uključivanja mladih u visokorizična ponašanja, uključujući i vršenje krivičnih dela (Scales, 2011; Syvertsen et al., 2021).

Razvojne prednosti definišu se kao značajni odnosi, veštine, mogućnosti i vrednosti koje pomažu deci i mladima da izbegnu rizična ponašanja, ojačaju rezilijentost i unaprede svoj lični prosperitet, te u svojoj osnovi reflektuju fundamentalne razvojne procese povezanosti, kompetentnosti, podrške i efikasnosti (Benson et al., 2003). Na osnovu rezultata empirijskih studija razvoja dece i adolescenata, uz uvažavanje saznanja vezanih za prevenciju, protektivne faktore i rezilijentnost, identifikovano je 40 razvojnih prednosti koje se raspoređuju duž osam konceptualno koherentnih kategorija, od kojih se četiri označavaju spoljašnjim, a četiri unutrašnjim prednostima. Spoljašnje prednosti odražavaju razvojni kontekst kojeg čini set iskustava, odnosa i aktivnosti duž multiplih domena u kojima odrasli, ali i vršnjaci, obezbeđuju mladima podršku, osnaživanje, granice i očekivanja, kao i konstruktivno korišćenje slobodnog vremena. U pitanju su pozitivna razvojna iskustva koja se primarno stižu kroz konstantne neformalne

interakcije sa brižnim i principijelnim odraslima, ali i vršnjacima, a zatim osnažuju posredstvom šire mreže institucija u zajednici (Benson et al., 1999; Lefert et al, 1998; Scales & Leffert, 2004). Unutrašnje prednosti, kao individualni konstrukt, obuhvataju set ličnih kvaliteta, odnosno vrednosti, veština i samopercepcija, koje se razvijaju postepeno tokom vremena i pomažu mladima da postanu efikasno samoregulišući u domenu posvećenosti učenju, pozitivnih vrednosti, socijalne kompetencije i pozitivnog identiteta (Benson et al., 1999). Razvijanje unutrašnjih prednosti je rezultat procesa samoregulacije, te je njihovo ostvarenje kompleksnije i odvija se sporije nego što je to slučaj sa spoljašnjim prednostima koje su isključivo rezultat delovanja socijalnog okruženja.

Postojanje spoljašnjih i unutrašnjih prednosti u životu mladih doprinosi razvojnem uspehu koji se manifestuje kroz tri grupe indikatora napretka ili prosperiteta, a to su: 1) prevencija i redukcija visoko rizičnih ponašanja, kao što su upotreba psihoaktivnih supstanci, napuštanje školovanja i nasilje; 2) osnaživanje pozitivnih i konstruktivnih ponašanja, uključujući školski uspeh, afirmaciju različitosti, proaktivni pristup zdravim stilovima života; i 3) jačanje rezilijentnosti kao sposobnosti dostizanja pozitivnih razvojnih ishoda uprkos nepovoljnim životnim okolnostima (Mannes et al., 2005; Scales et al., 2000). U skladu sa tim, programske intervencije zasnovane na paradigmi pozitivnog razvoja usmeravaju se ka jačanju unutrašnjih i spoljašnjih prednosti koje povećavaju kapacitet mladih da prevaziđu razvojne tranzicije i izazove tokom adolescencije, te izbegnu uključivanje u visoko-rizična ponašanja, među kojima je i delinkvencija (Geldhof et al., 2013; Lewin-Bizan et al., 2010).

Cilj

Uvažavajući činjenicu da je u oblasti prevencije i tretmana delinkventnog ponašanja, a sve više i u domenu maloletničkog pravosuđa, evidentno interesovanje naučnika za razumevanje uticaja raznovrsnih promotivnih i protektivnih faktora na razvoj i ponašanje mladih i izučavanje potencijala ovih faktora za oblikovanje društvene reakcije na delinkventno ponašanje, postavljen je okvir ovog rada sa ciljem da se sumiraju dosadašnji istraživački nalazi o povezanosti razvojnih prednosti i delinkventnog ponašanja, te izvedu zaključci o prirodi prediktivne veze između ova dva konstrukta. Polazna pretpostavka bila je da saznanja o prediktivnoj ulozi razvojnih prednosti u

odnosu na delinkvenciju mogu doprineti razumevanju promotivnih i protektivnih faktora koji svoje efekte ostvaruju na nastanak, razvoj i održavanje delinkventnog ponašanja mladih, te biti značajan resurs u planiranju delovanja u oblasti prevencije, ali i tretmana maloletničke delinkvencije.

Metod

Istraživačke studije koje su analizirane za potrebe ovog rada bazirane su na Bensonovom modelu razvojnih prednosti, s obzirom da je utvrđeno da ovaj model ima značajan globalni potencijal implementacije, te da rezultati longitudinalnih i velikih studija preseka u različitim zemljama (Adams et al., 2019; Roehlkepartain & Blyth, 2020; Wiium et al., 2019) konstantno potvrđuju jaku vezu između dostignutih nivoa razvojnih prednosti i mera rizika i prosperiteta u različitim kulturnim i društveno-ekonomskim kontekstima. Osim toga, ovaj model ne predstavlja prostu listu protektivnih faktora, već je konstruisan na osnovu opsežne istraživačke građe i analize teorije, te pomera fokus sa domena u kojima se pojedinci razvijaju na procese koji se odvijaju u interakciji pojedinca i njegovih elemenata mikrosistema, a koji pružaju zaštitu i podržavaju pozitivne razvojne ishode (Benson, 2003; Mannes, 2006).

U cilju testiranja modela autori su kreirali različite instrumente koji, pored ispitivanja prisustva 40 razvojnih prednosti, prate i indikatore prosperiteta i obrasce rizičnih ponašanja mladih (Lefert et al., 1998). Delinkventna ponašanja su od samog početka istraživanja razvojnih prednosti u fokusu kao jedan od indikatora negativnih razvojnih ishoda, odnosno kao jedno od visokorizičnih ponašanja u koja se deca i mladi uključuju. Stoga je realizovan veliki broj istraživanja koja su, direktno ili indirektno, dovodila u vezu prisustvo, odnosno odsustvo razvojnih prednosti sa ispoljavanjem delinkventnog ponašanja mladih. Najkorišćenija verzija instrumenta, „Profil učenickog života: Anketa o stavovima i ponašanju” (Profiles of Student Life: Attitudes and Behaviors Survey – PSL-AB) primenjena je do sada na preko pet miliona mladih (Syvertsen et al., 2021), najčešće na uzorcima u Americi, ali se, u proteklih deset godina, javlja interesovanje za ovaj model i u raznovrsnim evropskim zemljama (npr., Martin-Barrado & Gomez-Baya, 2024; Wiium & Dimitrova, 2019). Istraživanja razvojnih prednosti realizovana su i na uzorcima na našem podneblju (npr., Lebedina-Manzoni, 2000; Popović-Ćitić i Bukvić, 2018; Vrdoljak et al., 2023), primarno na učenickoj

populaciji. Veliki broj istraživanja je, u skladu sa samom oblašću iz koje model potiče, usmeren na ispitivanje promotivnih efekata razvojnih prednosti, odnosno dovođenja u vezu sa pozitivnih razvojnim ishodima (npr., Adams et al., 2019; Scales et al., 2000) ili ispitivanja veze sa rizičnim ponašanjima, ali bez uključivanja kriminalnog ponašanja mladih (npr., Chang et al., 2019; Popović-Ćitić i Bukvić, 2018).

Za potrebe ovog rada analizirane su isključivo istraživačke studije koje su dovodile u vezu razvojne prednosti i delinkventno ponašanje. Izdvojena su tri tipa studija prema uzorcima na kojima su realizovane. Prve su studije sprovedene na uzorcima mladih iz tipične populacije, koje su po pravilu realizovane na učeničkim populacijama. Druge su studije na uzorcima mladih u riziku, koje su obuhvatale grupe mladih izloženih riziku za razvoj delinkventnog ponašanja, poput pripadnosti etničkoj manjini, izloženosti diskriminaciji, života u depriviranim sredinama i učešća u maloletničkoj bandi. Treće su studije sprovedene na uzorcima maloletnih delinkvenata, odnosno mladih koji su na institucionalnom tretmanu zbog izvršenja krivičnih dela. Na osnovu prikaza i analize rezultata svakog od tri tipa studija, izvedeni su zaključci o prediktivnim potencijalima razvojnih prednosti u odnosu na delinkventno ponašanje mladih.

Rezultati

Rezultati pregleda i analize istraživačkih studija povezanosti razvojnih prednosti i delinkventnog ponašanja sistematizovani su prema tipu uzorka koji je korišćen u istraživanju: istraživanja na uzorcima iz tipične populacije mladih, istraživanja na uzorcima mladih u riziku i istraživanja na uzorcima maloletnih delinkvenata.

Istraživanja na uzorcima iz tipične populacije mladih

Istraživanja povezanosti razvojnih prednosti i rizičnih ponašanja, uključujući delinkvenciju, prisutna su od samih početaka empirijske potvrde modela razvojnih prednosti. Tako, na primer, tim Instituta za istraživanja proučavao je odnos između 40 razvojnih prednosti, obrazaca rizičnog ponašanja i napredovanja na uzorku od skoro 100.000 mladih od 6. do 12. razreda u 213 različitih zajednica širom Sjedinjenih Američkih Država i otkrili su da mladi kod kojih je prisutno između 31-40 razvojnih prednosti imaju

manje šanse da ispolje rizična ponašanja u odnosu na one kod kojih je identifikovano 0-10 prednosti (Scales, 1999). Dodatno, autori su istakli da mladi koji imaju veliki broj razvojnih prednosti ne ispoljavaju rizična ponašanja i pored prisustva drugih rizičnih faktora poput izloženosti nasilju. Koristeći regresionu analizu na istom uzorku, Lefert i saradnici (Leffert et al., 1998) su izvestili da određeni klasteri razvojnih prednosti objašnjavaju značajan deo varijanse povezane sa obrascima rizičnih ponašanja. Svih 40 prednosti postepeno je uvođeno u regresionu analizu kao prediktorske varijable, nakon sociodemografskih varijabli. Rezultati su pokazali da ukupan model (sa demografskim varijablama) objašnjava udeo od 21 do 41 procenata varijanse rizičnih ponašanja, a same prednosti su doprinele sa udelom od 16 do 35 procenata u zavisnosti od konkretnog obrasca rizičnog ponašanja mladih. Pored protektivne funkcije, istraživači Instituta za istraživanja potvrdili su i moderatorske efekte razvojnih prednosti, te ukazali da prisustvo razvojnih prednosti ublažava učešće mladih u rizičnim ponašanjima.

Rezultati istraživanja na velikim uzorcima mladih u Sjedinjenim Američkim Državama pokazali su da se broj rizičnih obrazaca javlja kao funkcija broja razvojnih prednosti (Mannes, 2006). Naime, prosečan broj od 10 obrazaca rizičnih ponašanja koje su prijavili mladi naglo opada, za polovinu ili više, sa svakim uzastopnim povećanjem nivoa prednosti koji prijavljuju. Mladi sa brojem prednosti od 0 do 10 prijavljuju 4.4 obrasca rizičnog ponašanja. Mladi koji poseduju od 11 do 20 prednosti prijavljuju 2.4 rizična obrasca, dok oni sa 21 do 30 prednosti navode prisustvo samo jednog obrasca rizičnog ponašanja. Mladi koji poseduju veliki broj razvojnih prednosti, između 31 i 40, prijavljuju samo 0.3 rizična obrasca. Istraživanja koja su usledila dosledno su potvrđivala vezu između razvojnih prednosti i smanjenog učešća u rizičnim ponašanjima, uključujući iskustvo sukoba sa zakonom. Studije su potvrđivale ove veze na raznovrsnim i izuzetno brojčanim uzorcima, bez obzira na raznovrsne demografske faktore poput pola, uzrasta i etničkog porekla (Drinkard et al., 2017; Murphey et al., 2004; Sesma & Roehlkepartain, 2003).

Nalazi o preventivnoj ulozi razvojnih prednosti potvrđivani su i na našem podneblju. Noviji podaci dostupni su o mladima u Hrvatskoj, prikupljeni u okviru međunarodnog projekta o pozitivnom razvoju mladih koji proučava u kojoj meri su razvojne prednosti dostupne mladima i mladim odraslima, te kako razvojne prednosti utiču na njihov razvoj, a koji se sprovodi u 40 zemalja širom Evrope, Afrike, Bliskog istoka, Azije, Australije i Severne i Južne Amerike (Vrdoljak et al., 2023). Uzorak je činilo 728 učenika

srednje škole i studenata osnovnih studija. Ispitivana je veza razvojnih prednosti i rizičnih ponašanja, kojima su obuhvaćena i delinkventna ponašanja poput krađa, uništavanja imovine i vršenja dela sa elementima nasilja. Sve razvojne prednosti stajale su u negativnoj vezi sa ispitivanim rizičnim ponašanjima, pri čemu najsnažniju vezu pokazuju sledeće grupe prednosti: pozitivne vrednosti, socijalna kompetencija i granice i očekivanja. Dodatno, studija je pokazala da granice i očekivanja imaju značajno veći značaj kod dečaka u odnosu na devojčice.

Podaci prikupljeni na populaciji adolescenata u Norveškoj, takođe ispitujući i iskustvo delinkventnog ponašanja (Sahar et al., 2020), potvrdila su negativnu povezanost razvojnih prednosti i ispoljavanja rizičnog ponašanja. Međutim, prediktivne vrednosti, nakon testiranja kroz višestruku regresionu analizu, zadržale su samo pozitivne vrednosti, socijalna kompetencija, granice i očekivanja i podrška, s tim da se za učešće u kriminalnim aktivnostima posebno izdvaja preventivni uticaj socijalne kompetencije. Slične nalaze dobili su i istraživači koji su ispitivali prisustvo razvojnih prednosti na uzorku mladih albanske nacionalnosti, gde su se pozitivne vrednosti, socijalna kompetencija, ali i pozitivan identitet javile kao najznačajnije grupe prednosti koje su stajale u negativnoj vezi sa prisustvom rizičnih ponašanja (Uka et al, 2021).

Ono što se izdvaja u studijama na uzorcima iz tipične populacije jeste da konstruktivna upotreba slobodnog vremena u pojedinim studijama poprima karakter rizičnog faktora, odnosno stoji u pozitivnoj korelaciji sa delinkventnim ponašanjem (Gottfredson et al., 2004; Sahar et al., 2020; Scales & Leffert, 1999). Kao potencijalna objašnjenja autori ističu povezivanje mladih sa antisocijalnim vršnjacima na aktivnostima na kojima učestvuju, ali i mogućnost da se ova kategorija razvojnih prednosti izdvaja u negativnom smislu zbog svoje slabije metrijske konstrukcije, imajući u vidu da je skala za merenje ove kategorije prednosti mapirana kao problematična u velikom broju istraživanja (Chang et al., 2019; Popović-Čitić i Bukvić, 2018; Sahar et al., 2020; Wium et al., 2019).

Istraživanja na uzorcima mladih u riziku

Pored istraživanja na učenicima iz tipične populacije, ne mali broj istraživanja usmerio se na ispitivanje razvojnih prednosti u raznovrsnim uzorcima mladih u riziku. Ove studije su najčešće bile u funkciji osvetljavanja aktiviranja procesa rezilijentnosti, odnosno razumevanja na koji način

mladi koji su izloženi većem broju rizika mogu dostići pozitivne razvojne ishode (Jain et al., 2012; Pfluger et al., 2023; Rose et al., 2024). Međutim, određen broj studija se usmeravao na vezu razvojnih prednosti i delinkvencije u populacijama mladih izloženih riziku.

Studija objavljena 2012. godine (De Carvalho & Schumacker, 2012), realizovana na uzorku učenika meksičkog porekla iz srednje škole u Teksasu, ciljano je uključila ispitivanje delinkventnog ponašanja. U studiji su ispitane razvojne prednosti, indikatori ličnog prosperiteta, rizična ponašanja mladih (upotreba alkohola i droga, problemi u školi i prisustvo depresije i/ili suicidalnih tendencija), dok je delinkventno ponašanje ispitivano preko vršenja krivičnih dela, sukoba sa policijom i iskustva hapšenja maloletnika. Fokus studije bilo je ispitivanje prediktorskih efekata, te smera uticaja ispitivanih varijabli. Rezultati istraživanja potvrdili su kako direktne tako i indirektne efekte razvojnih prednosti na delinkventno ponašanje. Ispitivano je u kojoj meri spoljašnje i unutrašnje prednosti utiču na prisustvo rizičnih ponašanja i indikatora ličnog prosperiteta, te u kojoj meri prisustvo rizičnih ponašanja i lični prosperitet utiču na pojavu maloletničke delinkvencije. Ključni nalazi pokazali su da se značaj spoljašnjih prednosti ogleda u uticaju na razvoj unutrašnjih prednosti, kao i na prevenciju rizičnih ponašanja, odnosno da mladi koji imaju manji broj spoljašnjih prednosti u većoj meri ispoljavaju rizična ponašanja. Dalje, značaj unutrašnjih prednosti potvrđen je u vezi sa ostvarivanjem ličnog prosperiteta i manjim stepenom rizičnih ponašanja mladih. Sami indikatori prosperiteta takođe utiču na rizična ponašanja mladih, odnosno smanjuju verovatnoću njihovog ispoljavanja. Indikatori prosperiteta i rizična ponašanja značajni su prediktori maloletničke delinkvencije, te oni mladi koji imaju manje razvojnih uspeha i mladi koji ispoljavaju više rizičnih ponašanja imaju više delinkventnih iskustava. Kada se u prediktivni model uključe indikatori ličnog prosperiteta i rizična ponašanja, objašnjava se 44% varijanse maloletničke delinkvencije, dok, kada se uključe i spoljašnje i unutrašnje prednosti, ovaj procenat raste na 88%, čime se potvrđuju i direktni prediktivni efekti spoljašnjih i unutrašnjih prednosti na maloletničku delinkvenciju. Najznačajniji efekti mapirani su kod granica i očekivanja kao spoljašnje i posvećenosti učenju kao unutrašnje prednosti.

Istraživanje objavljeno 2023. godine (Miconi et al., 2023), a realizovano u Albaniji na uzorku od 201 adolescenata romske i egipatske nacionalnosti, mapirane kao dve najstigmatizovanije i diskriminisanе grupe u Albaniji, ispitivalo je vezu razvojnih prednosti, rizičnih ponašanja (uključujući delinkvenciju) i blagostanja adolescenata. Rezultati studije su pokazali da

mladi iz ovih marginalizovanih grupa imaju izuzetno nizak nivo razvojnih prednosti, a da ispoljavaju veliki broj rizičnih ponašanja. Razlike u odnosu na protektivne vrednosti razvojnih prednosti u poduzorcima javile su se na prednostima koje su prisutne u porodičnom okruženju, koje su se pokazale nešto značajnijim protektivnim faktorom kod mladih egipatske u odnosu na mlade romske nacionalne pripadnosti.

Istraživane su i razlike u prisustvu razvojnih prednosti između mladih koji dolaze iz određenih depriviranih sredina, a u odnosu na njihovo učešće u kriminalnim aktivnostima. Tako su Tejlor i saradnici (Taylor et al., 2004) ispitivali mlade afričkoameričkog porekla iz depriviranih urbanih sredina, te pratili razlike na razvojnim prednostima između mladih koji su pripadnici maloletničkih bandi i onih koji učestvuju u programima za mlade u zajednici – dolaze iz istih krajeva grada, ali nisu uključeni u kriminalne aktivnosti. Intervjuisano je 45 pripadnika bandi i 50 drugih adolescenata. Mladi koji su uključeni u programe u zajednici, odnosno mladi bez delinkventnog ponašanja imali su veći broj i spoljašnjih i unutrašnjih prednosti u odnosu na svoje vršnjake iz maloletničkih bandi. Rezultati diskriminativne analize pokazali su da posvećenost učenju i socijalna kompetencija prave najznačajnije razlike između dve grupe. Rezultati ovog istraživanja ukazali su da su svi članovi bande imali razvijenu makar jednu razvojnu prednost, a 15.6% mladih iz bandi je imalo ukupan skor razvojnih prednosti veći od prosečne srednje vrednosti poduzorka mladih uključenih u programe za mlade. U kontekstu budućih intervencija sa ciljem podsticanja pozitivnog razvoja mladih uključenih u maloletničke bande, autori su postulirali da su to mladi koji imaju najveće šanse da razviju pozitivne razvojne ishode uprkos izloženosti rizicima.

Istraživanja na uzorcima maloletnih delinkvenata

Istraživanja razvojnih prednosti direktno na populaciji maloletnih delinkvenata realizovana su sa ciljem izvođenja preporuka za tretman, te obuhvataju studije koje procenjuju prisustvo razvojnih prednosti, ali i njihove veze sa ishodima tretmana, odnosno ciljevima reintegracije maloletnih delinkvenata.

Istraživanjem iz 2010. godine (Chew et al., 2010) ispitivano je prisustvo razvojnih prednosti u populaciji mladih (oba pola) koji su smešteni u ustanovi za maloletne delinkvente u Mizuriju. Rezultati istraživanja ukazali su na nisko prisustvo razvojnih prednosti kod ovih mladih, a kao posebno značajnim, a nedostajućim pokazali su se porodična podrška, pozitivni

vršnjački uticaji, uključenost u usluge za druge i angažovanost u religijskim aktivnostima.

Razvojne prednosti ispitivane su i u sklopu longitudinalne studije „Putevi ka odustajanju” (The Pathways to Desistance study, Mulvey et al., 2004), jedne od najvećih studija koja prati maloletne učinioce krivičnih dela i ispituje faktore koji doprinosi njihovoj uspešnoj reintegraciji u društvo. Podaci objavljeni 2017. godine (Nesi, 2017), prikazali su prisustvo i uticaj razvojnih prednosti kod 420 maloletnih počinitelja krivičnih dela u Filadelfiji. Istraživani su uticaji razvojnih prednosti na četiri ishoda – buduće učešće u visokorizičnim ponašanjima, budući prestupi, zaposlenje i interpersonalni odnosi. Podaci su prikupljeni kroz intervju sa maloletnicima i njima značajnim drugima (roditeljima i vršnjacima iz ustanove), i to u više vremenskih tačaka: na početku tretmana, nakon svakih šest meseci tokom boravka mladih u ustanovi i nakon završetka tretmana. Rezultati su pokazali da se određene razvojne prednosti ponašaju kao protektivni, dok se druge javljaju čak kao rizični faktori, odnosno stoje u vezi sa negativnim razvojnim ishodima delinkvenata. Naime, sledeće spoljašnje prednosti izdvojile su se kao protektivne u odnosu na buduće učešće u visoko-rizičnim aktivnostima: brižna školska klima, granice u porodici i uključenost u religijsku zajednicu. U odnosu na kriminalni recidivizam, ključnim su se izdvojile pozitivna porodična komunikacija i odnosi sa drugim odraslima, potvrđujući tezu da uspostavljeni kvalitetni odnosi sa drugim odraslim osobama mogu predstavljati snažan protektivan faktor maloletnim delinkventima. Od značaja za zaposlenje izdvajaju se porodična podrška, pozitivna porodična komunikacija i odnosi sa drugim odraslima, dok na pozitivnu socijalnu mrežu delinkvenata utiču brižna školska klima, porodična podrška i pozitivni vršnjački uticaji. Kada su unutrašnje prednosti u pitanju, rezultati su pokazale da one ostvaruju snažnije efekte na zaposlenje i prevenciju recidiva, nego na socijalnu mrežu i učešće u visoko-rizičnim ponašanjima. Motivacija za postignućem, mirno rešavanje konflikata i uzdržavanje imali su najsnažnije efekte na visoko-rizična ponašanja. Prevenciji recidiva najznačajnije su doprineli motivacija za postignućem i interpersonalna kompetencija. Zaposlenju doprinose angažovanje u školi, uzdržavanje i pozitivan pogled na sopstvenu budućnost. Angažovanost u školi izdvojila se kao značajna za buduće interpersonalne odnose delinkvenata, kao i interpersonalna kompetencija i pozitivan pogled na sopstvenu budućnost.

Unutrašnje prednosti koje su pokazale svoje protektivne efekte u odnosu na određene ishode, zapravo su se iskazale i kao rizične za druge

ishode (Nesi, 2017). Tako, motivacija za postignućem pokazala se negativno prediktivnom za stabilno zaposlenje, ali i interpersonalne odnose što autor objašnjava potencijalnom željom za nastavkom školovanja nakon izlaska iz ustanove kod mladih kod kojih je prisutna visoka motivacija za postignućem, te fokusiranje na obrazovanje, a odvajanje od vršnjačkih grupa. Dalje, pozitivan pogled na sopstvenu budućnost se izdvojio kao rizičan faktor za učešće u visoko-rizičnim ponašanjima i buduće prestupe. Objašnjenje ove veze autor traži u čestom doživljaju nepobedivosti koji prati maloletne delinkvente. Među spoljašnjim prednostima koje su pokazale pozitivnu vezu sa negativnim ishodima našle su se porodična podrška, pozitivna porodična komunikacija i odnosi sa drugim odraslima u odnosu na učešće u visoko-rizičnim ponašanjima. Ovi nalazi tumače se u duhu značaja odnosa sa porodicom i drugim odraslim osobama, te mogućnošću da su ovi odrasli takođe uključeni u visoko-rizična ili prestupnička ponašanja, te deluju kao negativni uzori mladima. Brižna školska klima i angažovanje u školi bili su pozitivno povezani sa recidivizmom, a takođe je utvrđeno da je angažovanje u školi pozitivno povezano sa učešćem u visoko-rizičnim ponašanjima. Autor predlaže istraživanje uticaja relativne deprivacije ili nezadovoljstva okruženjem za učenje nakon institucionalizacije maloletnika, kao potencijalnih medijatora u odnosu između brižne školske klime ili zadovoljstva školom i njihovog učešća u ponovnim prestupima kasnije u životu. Ova studija značajno je otvorila pitanje postojanja razvojnih prednosti kao rizičnih faktora u specifičnom kontekstu maloletnih delinkvenata.

Autori Menon i Čeng (Menon & Cheung, 2018) dali su pregled 12 studija koje su bile usmerene na efektivne modele tretmana maloletnih delinkvenata i analizirali su ih kroz prizmu izgradnje razvojnih prednosti. Studije su obuhvatile raznovrsne komponente usluga usmerenih na uspešnu reintegraciju poput profesionalnog mentorstva, širokog spektra aktivnosti pripreme pre puštanja na slobodu, odnosa sa tretmanskim osobljem, odgovornosti na potrebe i rizike, stepena korišćenja usluga, nadzora u zajednici i uz podršku suda, pozitivne spoljašnje podrške, skrininga bihevioralnog zdravlja i pravovremene intervencije, intervencije restorativne pravde, rodno specifičnog programiranja, multisistemske terapije i faktora kulturne socijalizacije. Rezultati analize pokazali su da je svih 12 studija uključivalo komponente usluga koje se mogu povezati sa dve do sedam (od osam) kategorija razvojnih prednosti. Sedam studija je naglasilo važnost i unutrašnjih i spoljašnjih prednosti. Šest studija je potvrdilo uključenost najmanje četiri kategorije prednosti. Najčešće četiri kategorije koje su uključene u primere

efektivnih programa tretmana su: pozitivan identitet (9 studija), socijalna kompetencija (8 studija), podrška (7 studija) i granice i očekivanja (6 studija). Posvećenost učenju, pozitivne vrednosti i osnaživanje prisutni su u pet analiziranih studija. U celini, veći broj studija je uključivao izgradnju unutrašnjih prednosti u odnosu na spoljašnje.

Kvalitativno istraživanje realizovano sa maloletnim delinkventima u Misisipiju (Salters, 2024), a usmereno na percepciju samih mladih o tome šta je za njih značajno za uspešnu reintegraciju, izdvojilo je porodičnu podršku i odnose sa drugim odraslima kao ključne spoljašnje prednosti, te pozitivne vrednosti (posebno briga, iskrenost, odgovornost), socijalna kompetencija (planiranje i donošenje odluka i veštine odupiranja pritisku), kao i posvećenost učenju kao unutrašnje prednosti koje mladi prepoznaju da su im neophodne za uspešnu reintegraciju. Učesnici su istakli da prepoznaju značaj nedostatka razvojnih prednosti u razvoju sopstvenog delinkventnog ponašanja, samostalno mapirajući primarno prednosti iz spoljašnjeg okruženja. Kao najznačajnije prednosti koje su im manjkale izdvajaju one iz kategorije osnaživanja, ističući da su im nedostajale prilike da se prosocijalno angažuju u svojoj zajednici i da budu prepoznati kao resurs, zatim nedostatak pozitivnog vršnjačkog uticaja i drugih odraslih koji bi predstavljali pozitivne modele.

Diskusija

Dosadašnji istraživački naponi nedvosmisleno potvrđuju negativnu povezanost razvojnih prednosti i delinkvencije mladih. Mladi koji ispoljavaju delinkventno ponašanje dosledno raspolažu sa manje razvojnih prednosti u odnosu na njihove vršnjake bez delinkventne istorije, odnosno oni mladi koji obiluju spoljašnjim i unutrašnjim prednostima dosledno ispoljavaju niži stepen delinkventnog ponašanja. Ovi nalazi potvrđuju se na raznovrsnim populacijama – kako na učenicima srednjih škola, tako i na uzorcima mladih iz različitih osetljivih ili marginalizovanih grupa, pa i na uzorcima maloletnih delinkvenata koji se nalaze na institucionalnom tretmanu.

Istraživačke studije potvrđuju kako direktne, tako i indirektne efekte razvojnih prednosti na delinkventno ponašanje, a pojedine studije osvetlile su i potencijalne negativne uticaje određenih razvojnih prednosti u populaciji maloletnih delinkvenata. Direktni efekti ogledaju se u prediktivnim vrednostima samih razvojnih prednosti na delinkventna ponašanja mladih,

dok se indirektni efekti manifestuju kroz dejstvo razvojnih prednosti na razvoj ličnog prosperiteta mladih i smanjenje pojave drugih rizičnih ponašanja, što posledično utiče na prevenciju delinkvencije. Kada je svojstvo rizičnih faktora u pitanju, rezultati studija na populaciji maloletnih delinkvenata koji su na institucionalnom tretmanu pokazuju da određeni faktori mogu istovremeno predstavljati promotivni faktor za pojedine razvojne ishode i rizični faktor za druge. Ovi nalazi sugerišu da nije moguće generalizovati pretpostavke o protektivnim efektima razvojnih prednosti u svim životnim domenima mladih, te da u kontekstu tretmana maloletnih delinkvenata treba posvetiti posebnu pažnju analizi mehanizama koji bi osvetlili na koji način konkretne prednosti predstavljaju rizik ili protekciju kod maloletnih delinkvenata, uvažavajući potrebu za visoko individualizovanim pristupom svakoj mladoj osobi i holističkim sagledavanjem interakcije protekcije i rizika u svakom pojedinačnom slučaju pri planiranju tretmana (Menon & Cheung, 2018; Nesi, 2017).

Istraživanja realizovana na mladima iz tipične populacije ukazuju na protektivne efekte razvojnih prednosti, te na prisustvo manjeg broja rizičnih ponašanja, uključujući delinkventna, kod mladih koji imaju širu bazu unutrašnjih i spoljašnjih razvojnih prednosti. Pri posmatranju pojedinačnih kategorija prednosti najsnažnije protektivne efekte u studijama dosledno pokazuju socijalna kompetencija i pozitivne vrednosti kao unutrašnje, dok se granice i očekivanja izdvajaju kao primarna kategorija spoljašnjih prednosti koja smanjuje verovatnoću javljanja delinkventnog ponašanja mladih. Rezultati istraživanja na uzorcima mladih u riziku potvrđuju preventivne efekte socijalne kompetencije i granica i očekivanja i kod mladih iz različitih osetljivih ili marginalizovanih grupa. Dodatno, ovi rezultati ukazuju da sa izloženošću rizicima, posvećenost učenju dobija značajnu protektivnu snagu. Istraživanja razvojnih prednosti u kontekstu tretmana maloletnih delinkvenata realizovana su sa idejom integracije razvoja prednosti u komponente tretmana i ispitivanja uticaja razvojnih prednosti na ishode nakon završetka tretmana. Rezultati ovih istraživanja pokazuju da socijalna kompetencija zadržava svoju značajnu protektivnu ulogu i kod mladih koji se nalaze na institucionalnom tretmanu, a svoju snagu pokazuju i ostale unutrašnje prednosti. Faktori iz školskog domena kod maloletnih delikvenata još više dobijaju na značaju, te se značajnim pored posvećenosti učenju izdvaja i brižna školska klima. Dodatno, faktori odnosi sa drugim odraslima, pozitivni vršnjački uticaji i uključenost u religijsku zajednicu pokazuju svoje značajne efekte.

Nalazi o negativnom uticaju određenih razvojnih prednosti otvorili su pitanja negativnog uticaja odnosa koji se ocenjuju kao podržavajući, imajući u vidu da su se u ovom smislu istakli faktori porodične podrške i komunikacije i uticaji drugih odraslih osoba. U pravcu razumevanja značaja samih odnosa, načina na koji se oni razvijaju i održavaju, te uticaja koji ostvaruju na decu i mlade, tim Instituta za istraživanja se prethodnih godina okrenuo koncipiranju novog okvira – modela razvojnih odnosa (Developmental Relationships Framework), sa idejom da se osvetle ključni elementi odnosa i akcije kojima odrasli mogu da podstiču razvoj kvalitetnih, podržavajućih odnosa sa decom i mladima, a koji će kao takvi predstavljati snažne protektivne faktore (Scales et al., 2022). Ključni elementi koji se izdvajaju u ovom modelu jesu ispoljavanje brige, podsticanje razvoja, pružanje podrške, deljenje moći i širenje mogućnosti.

Drugi razlog javljanja razvojnih prednosti u svojstvu rizičnog faktora mogao bi se vezati za psihometrijske karakteristike istraživačkih instrumenata. Naime, sam upitnik za ispitivanje razvojnih prednosti, i pored toga što ispoljava zadovoljavajuće metrijske karakteristike, pokazuje određene metrijske manjkavosti. Određen broj prednosti ispituje se svega jednom stavkom, a kategorija konstruktivne upotrebe slobodnog vremena dosledno pokazuje jedva zadovoljavajuću ili nezadovoljavajuću relijabilnost (Sahar et al., 2020; Wium et al., 2019). Stoga je moguće da će se u budućim istraživanjima koja će koristiti metrijski strožije postavljene instrumente jasnije rasvetliti neočekivani nalazi dosadašnjih istraživanja. Pojedini istraživači razvijaju raznovrsne instrumente koji su usmereni na precizno merenje razvojnih prednosti (npr. Oliva, et al., 2011), a sami autori modela razvojnih prednosti su 2021. godine ponudili revidiranu verziju instrumenta za ispitivanje razvojnih prednosti (Synersten et al., 2021), gde se odustaje od ispitivanja svake od pojedinačnih 40 prednosti, već se one ispituju prema osam osnovnih kategorija, uz revidiran raspored i sadržaj pojedinih prednosti. Stoga je preporuka za buduća istraživanja da koriste nove verzije instrumenata.

Zaključak

Analiza rezultata istraživačkih studija o vezi razvojnih prednosti i delinkventnog ponašanja, realizovanih na različitim uzorcima mladih, daje značajne uvide o prediktivnim potencijalima razvojnih prednosti, te omogućava izvođenje zaključaka značajnih za praksu prevencije i tretmana

delinkventnog ponašanja. Prvo, rezultati povezanosti razvojnih prednosti i delinkventnog ponašanja sprovedenih na uzorcima tipične populacije mladih od posebnog su značaja za oblast prevencije. Ovi nalazi ukazuju na značaj izgradnje široke baze unutrašnjih i spoljašnjih prednosti kod mladih na polju promocije pozitivnog razvoja mladih, te posledično prevencije delinkvencije (Benson, 2003; Scales, 1999). Drugo, na nivou univerzalne prevencije, dosadašnja saznanja ukazuju na potrebu implementacije programa usmerenih na izgradnju socijalne kompetencije i razvoj pozitivnih vrednosti kod mladih, odnosno izgradnju jasnih granica u porodici, školi i zajednici, te obezbeđivanje pozitivnih odraslih modela, pozitivnih vršnjačkih uticaja i postavljanje visokih očekivanja, odnosno podsticanja mladih na napredovanje od strane roditelja i nastavnika. Treće, rezultati istraživanja na uzorcima mladih u riziku daju određene smernice za selektivni i indikovani nivo preventivnog delovanja u kontekstu maloletničke delinkvencije. Pored socijalne kompetencije i granica i očekivanja, posvećenost učenju se javlja kao protektivni faktor u grupama mladih koji su izloženi različitim rizicima, te i ovoj kategoriji razvojnih prednosti treba posvetiti posebnu pažnju u planiranju delovanja na mlade u riziku. Četvrto, nalazi istraživanja razvojnih prednosti u kontekstu tretmana maloletnih delinkvenata pokazuju svoje potencijale u domenu procene snaga mladih, ali i planiranja tretmana (Johnson, 2014). Rezultati pokazuju da efektivni programi tretmana itekako integrišu izgradnju prednosti, prvenstveno se oslanjajući na jačanje unutrašnjih prednosti kod maloletnih delinkvenata. Međutim, potencijali Modela razvojnih prednosti prepoznaju se i u pripremi zajednice za postepenalni prihvata, imajući u vidu da sami maloletnici na tretmanu izražavaju visoke potrebe za time da im zajednica pruži mogućnosti za prosocijalnim angažovanjem, kao i da se kvalitetni odnosi sa drugim odraslima dosledno prepoznaju kao faktor od značaja za uspešnu reintegraciju mladih. Konačno, treba imati u vidu i saznanja o potencijalnim negativnim efektima razvojnih prednosti koja iniciraju nova istraživačka pitanja i pozivaju na dalje ispitivanje mehanizama delovanja ovih faktora na mlade koji ispoljavaju delinkventna ponašanja.

Literatura

- Adams, B. G., Wium, N., & Abubakar, A. (2019). Developmental assets and academic performance of adolescents in Ghana, Kenya, and South Africa. *Child & Youth Care Forum*, 48(2), 207-222. <https://doi.org/10.1007/s10566-018-9480-z>
- Benson, P. L. (2003). Developmental assets and asset-building community: Conceptual and empirical foundations. In R. M. Lerner, & P. L. Benson (Eds.), *Developmental assets and assetbuilding communities: Implications for research, policy, and practice. The Search Institute series on developmentally attentive community and society, Vol 1.* (pp. 19-43). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-0091-9_2
- Benson, P. L. (2006). *All kids are our kids: What communities must do to raise caring and responsible children and adolescents.* Jossey-Bass.
- Benson, P. L., Scales, P. C. & Mannes, M. (2003). Developmental strengths and their sources: Implications for the study and practice of community-building. In R. M. Lerner, F. Jacobs, & D. Wertlieb (Eds.), *Handbook of applied developmental science. Vol. 1, Applying developmental science for youth and families: Historical and theoretical foundations* (pp. 369-406). Sage.
- Benson, P. L., Scales, P. C., Leffert, N., & Roehlkepartain, E. C. (1999). *A fragile foundation: The state of developmental assets among American youth.* Search Institute.
- Chang, S., Zhang, L., & Wang, L. (2019). The cumulative effects and relationship model of developmental assets used to reduce adolescent externalizing behaviors. *Acta Psychologica Sinica*, 51(11), 1244-1255. <https://doi.org/10.3724/SPJ.1041.2019.01244>
- Chew, W., Osseck, J., Rygor, D., Eldridge-Houser, J., & Cox, C. (2010). Developmental assets: Profile of youth in a juvenile justice facility. *Journal of SchoolHealth*, 80(2), 66-72. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.2009.00467.x>
- De Carvalho, J., & Schumacker, E. E. (2012). Developmental assets model of high risk behaviors, thriving behaviors and juvenile delinquency. *American International Journal of Contemporary Research*, 4(1-2), 6-11.
- Drinkard, A. M., Estevez, N., & Adams, R. E. (2017). Social development assets and law-abidingness among urban adolescents: implications for positive youth development. *Journal of Community Psychology*, 45(3), 363-379. <https://doi.org/10.1002/jcop.21853>
- Geldhof, G. J., Bowers, E. P., & Lerner, R. M. (2013). Special section introduction: Thriving in context: Findings from the 4-H study of positive youth development. *Journal of Youth and Adolescence*, 42(1), 1-5. <https://doi.org/10.1007/s10964-012-9855-7>

- Gottfredson, D. C., Gerstenblith, S. A., Soulé, D. A., Womer, S. C., & Lu, S. (2004). Do after school programs reduce delinquency? *Prevention Science*, 5(4), 253-266. <https://doi.org/10.1023/B:PREV.0000045359.41696.02>
- Jain, S., Buka, S. L., Subramanian, S. V., & Molnar, B. E. (2012). Protective factors for youth exposed to violence: Role of developmental assets in building emotional resilience. *Youth violence and juvenile justice*, 10(1), 107-129. <https://doi.org/10.1177/1541204011424735>
- Johnson, A. D. (2014). *The use of the Developmental Assets Profile at a residential treatment center* [Master's thesis, The College at Brockport: State University of New York]. <https://core.ac.uk/download/pdf/233572834.pdf>
- Lebedina-Manzoni, M. (2000). Razvojne prednosti-pomoć pri razumijevanju i prevenciji rizičnog ponašanja adolescenata. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 8(1-2), 11-20.
- Leffert, N., Benson, P. L., Scales, P. C., Sharma, A., Drake, D., & Blyth, D. A. (1998). Developmental assets: Measurement and prediction of risk behaviors among adolescents. *Applied Developmental Science*, 2(4), 209-230. https://doi.org/10.1207/s1532480xads0204_4
- Lerner, R. M. (2003). Developmental assets and asset-building communities: A view of the issues. In R. M. Lerner, & P. L. Benson (Eds.), *Developmental assets and asset-building communities: Implications for research, policy, and practice* (pp. 3-18). Kluwer Academic/Plenum. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-0091-9_1
- Lerner, R. M., Almerigi, J. B., Theokas, C., & Lerner, J. V. (2005). Positive youth development: A view of the issues. *Journal of Early Adolescence*, 25(1), 10-16. <https://doi.org/10.1177/0272431604273211>
- Lewin-Bizan, S., Bowers, E. P., & Lerner, R. M. (2010). One good thing leads to another: Cascades of positive youth development among American adolescents. *Development and Psychopathology*, 22(4), 759-770. <https://doi.org/10.1017/S0954579410000441>
- Mannes, M. (2006). Research on and evidence for the developmental assets model. In D. Fisher, P. Imm, M. Chinman, & A. Wanderman (Eds.), *Getting to outcomes with developmental assets: Ten steps to measuring success in youth programs and communities* (pp. 273-297). Search Institute.
- Mannes, M., Roehlkepartain, E. C., & Benson, P. L. (2005). Unleashing the power of community to strengthen the well-being of children, youth, and families: An asset building approach. *Child Welfare*, 84(2), 233-250.
- Martin-Barrado, A. D., & Gomez-Baya, D. (2024). A scoping review of the research evidence of the developmental assets model in Europe. *Frontiers in Psychology*, 15, 1407338. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1407338>

- Menon, S. E., & Cheung, M. (2018). Desistance-focused treatment and asset-based programming for juvenile offender reintegration: A review of research evidence. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 35(5), 459-476. <https://doi.org/10.1007/s10560-018-0542-8>
- Miconi, D., Ouimet, S., Kafi, M. A. H., Dervishi, E., Wiium, N., & Rousseau, C. (2023). Risk behaviors and well-being among Egyptian and Roma adolescents in Albania during the COVID-19 pandemic: Vulnerability and resilience in a positive youth development perspective. *Frontiers in Psychology*, 14, 989661. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.989661>
- Mulvey, E. P., Steinberg, L., Fagan, J., Cauffman, E., Piquero, A. R., Chassin, L., Knight, G. P., Brame, R., Schubert, C. A., Hecker, T., & Losoya, S. H. (2004). Theory and research on desistance from antisocial activity among serious adolescent offenders. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 2(3), 213-236. <https://doi.org/10.1177/1541204004265864>
- Murphey, D. A., Lamonda, K. H., Carney, J. K., & Duncan, P. (2004). Relationships of a brief measure of youth assets to health-promoting and risk behaviors. *Journal of Adolescent Health*, 34(3), 184-191. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2003.05.004>
- Nesi, D. J. (2017). *Developmental assets and outcomes: An analysis of male serious juvenile offenders to promote evidence based approaches for rehabilitation* [Master's thesis, Loyola University Chicago]. 3696. https://ecommons.luc.edu/luc_theses/3696
- Oliva, A., Antolín, L., & López, A. M. (2012). Development and validation of a scale for the measurement of adolescents' developmental assets in the neighborhood. *Social Indicators Research*, 106, 563-576. <https://doi.org/10.1007/s11205-011-9822-9>
- Pfluger, L. R., Parks, M. J., & Shlafer, R. J. (2023). The protective effects of developmental assets on internalizing symptoms among youth impacted by parental incarceration. *Journal of Child and Family Studies*, 32(5), 1344-1359. <https://doi.org/10.1007/s10826-022-02518-4>
- Popović-Čitić, B., i Bukvić, L. (2018). Procena razvojnih prednosti učenika koji imaju teškoće u emocionalnom i socijalnom razvoju U R. Đević, i N. Gutvajin (Ur.), *Uvažavanje različitosti u funkciji pozitivnog razvoja dece i mladih* (str. 122-142). Institut za pedagoška istraživanja.
- Roehlkepartain, E. C., & Blyth, D. A. (2020). Developmental assets. In S. Hupp, & J. D. Jewell (Eds.), *The encyclopedia of child and adolescent development* (pp. 1-13). Wiley-Blackwell.
- Rose, T., Joe, S., & Hancock, G. R. (2024). Mediators that matter: Psychological distress, developmental assets, and educational outcomes among Black

- youth. *Journal of Educational Psychology*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1037/edu0000876>
- Sahar, I., Rossland, M. F., & Wium, N. (2020). Risk behaviors among young people: The role of developmental assets. *EREBEA. Revista de Humanidades y Ciencias Sociales*, 10, 31-52. <https://doi.org/10.33776/erebea.v10i0.4959>
- Salters, R. K. (2024). *Preparing to come hhome, not recidivate: Juvenile offenders' perceptions of the juvenile justice system* [Doctoral dissertation, Mississippi State University]. 31148633, Retreived from <https://www.proquest.com/openview/fe560f9e0771ad3aba31ff706981c7f6/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y>
- Scales, P. C. (1999). Reducing risks and building developmental assets: Essential actions for promoting adolescent health. *Journal of School Health*, 69(3), 113-119.
- Scales, P. C., & Leffert, N. (2004). *Developmental assets: A synthesis of the scientific research on adolescent development* (2nd ed.). Search Institute Press.
- Scales, P. C. (2011). Youth developmental assets in global perspective: Results from international adaptations of the Developmental Assets Profile. *Child Indicators Research*, 4, 619-645. <https://doi.org/10.1007/s12187-011-9112-8>
- Scales, P. C., & Leffert, N. (1999). *Developmental assets: A synthesis of the scientific research on adolescent development*. Search Institute.
- Scales, P. C., Benson, P. L., Leffert, N., & Blyth, D. A. (2000). Contribution of developmental assets to the prediction of thriving among adolescents. *Applied Developmental Science*, 4(1), 27-46. https://doi.org/10.1207/S1532480XADS0401_3
- Scales, P. C., Roehlkepartain, E. C., & Houlberg, B. J. (2022). *The elements of developmental relationships: A review of selected research underlying the framework*. Search Institute.
- Sesma, A. Jr., & Roehlkepartain, E. C. (2003). Unique strengths, shared strengths: Developmental assets among youth of color. *Search Institute Insights & Evidence*, 1(2), 1-13.
- Shek, D. T. L., Sun, R. C. F., & Merrick, J. (2012). Positive youth development constructs: Conceptual review and application. *The Scientific World Journal*, 2012(3), 152923. <https://doi.org/10.1100/2012/152923>
- Syvertsen, A. K., Scales, P. C., & Toomey, R. B. (2021). Developmental assets framework revisited: Confirmatory analysis and invariance testing to create a new generation of assets measures for applied research. *Applied Developmental Science*, 25(4), 291-306. <https://doi.org/10.1080/10888691.2019.1613155>
- Taylor, C. S., Lerner, R. M., von Eye, A., Bobek, D. L., Balsano, A. B., Dowling, E. M., & Anderson, P. M. (2004). Internal and external developmental

- assets among African American male gang members. *Journal of Adolescent Research*, 19(3), 303-322. <https://doi.org/10.1177/0743558403258842>
- Uka, F., Bërxulli, D., Hasani, A., Peci, B., Taravari, G., & Wium, N. (2021). Developmental assets, academic achievement and risky behaviors among Albanians in Albania, Kosovo, Macedonia and Serbia. In R. Dimitrova, & N. Wium (Eds.), *Handbook of positive youth development* (pp. 135-151). Springer Nature. https://doi.org/10.1007/978-3-030-70262-5_10
- Vrdoljak, G., Kurtović, A., Babić Čikeš, A., & Hirnstein, M. (2023). Gender and educational stage moderate the effects of developmental assets on risk behaviours in youth. *International Journal of Adolescence and Youth*, 28(1), 2183872. <https://doi.org/10.1080/02673843.2023.2183872>
- Wium, N., & Dimitrova, R. (2019). Positive youth development across cultures: Introduction to the special issue. *Child & Youth Care Forum*, 48(2), 147-153. <https://doi.org/10.1007/s10566-019-09488-7>
- Wium, N., Dost-Gözkın, A., & Kosić, M. (2019). Developmental assets among young people in three European contexts: Italy, Norway and Turkey. *Child & Youth Care Forum*, 48, 187-206. <https://doi.org/10.1007/s10566-018-9446-1>

THE CONTRIBUTION OF DEVELOPMENTAL ASSETS TO THE PREDICTION OF DELINQUENT BEHAVIOUR: A REVIEW OF RESEARCH ON DIFFERENT SAMPLES

Lidija Bukvić, Branislava Popović-Ćitić, Dragana Bogićević,
Marija Trajković, Marina Kovačević-Lepojević

A contemporary approach to the prevention and treatment of delinquent behaviour among youth involves integrating protective and risk factors through a holistic perspective on individual functioning. This approach considers internal and external factors, their interaction, and their bidirectional nature. The developmental assets model, based on the concept of positive youth development, enables the analysis of a wide range of factors at the levels of the individual, family, school, peer environment, and community, with a particular focus on the processes of connection, competence, support, and efficacy. The aim of this paper is to summarize existing research findings on the predictive relationship between developmental assets and delinquent behaviour among youth. The analysis includes results from empirical studies conducted on samples of high school students, at-risk youth, and juvenile delinquents in institutional treatment. The research results clearly demonstrate a negative correlation between the level of developmental assets and delinquent behaviour. These findings indicate that developmental assets

have a strong protective effect in preventing delinquent behaviour and illuminate the mechanisms through which they reduce risky behaviours among youth. The conclusions of the paper provide significant implications for the prevention and treatment of delinquent behaviour among young people. Developmental assets stand out as a crucial resource for enhancing preventive programs and tailoring treatment interventions for juvenile delinquents.

Keywords: developmental assets, delinquent behavior, protective factors, positive youth development

ZNAČAJ MEDIJA U DRUŠTVENOM REAGOVANJU NA MALOLETNIČKU DELINKVENCIJU¹

Aleksandar Jugović², Dragica Bogetić

Predmet ovog rada je odnos između medija i maloletničke delinkvencije. Cilj rada je objašnjenje zašto i na koji način mediji imaju važnu ulogu u ukupnom društvenom reagovanju na maloletničku delinkvenciju, kako u vidu uticaja na javno mnjenje i neformalnu reakciju, tako i na oblikovanje formalnih politika prema ovoj pojavi. U strukturi, rad je podeljen na tri tematske celine: medijski motivi tumačenja kriminala i maloletničke delinkvencije; obeležja medijske slike maloletničke delinkvencije i efekata na društvenu reakciju; javno mnjenje u Srbiji i svetu i maloletnička delinkvencija. Medijski prikazi maloletničke delinkvencije mogu se opisati kao neobjektivni sa efektom širenja predrasuda. Mediji dominantno tendiraju da ukažu na pretnju koju „maloletni prestupnici” predstavljaju za društvo. Naglasak se stavlja na individualizovanu odgovornost gde nedostaju strukturna i socijalna objašnjenja konteksta maloletničke delinkvencije. Analiza je pokazala da se maloletnička delinkvencija medijski uobličava kroz sledeće konstrukte: neposredna opasnost, dramatisacija, nasilje, personalizacija delikta, pojednostavljivanje, neočekivanost ponašanja, rizik po društvo, moralni problem i beznađna budućnost dece. Medijska slika dece u sukobu sa zakonom ima dvojako dejstvo, jer mediji deluju i kao pružalac informacija publici i kao predstavnik javnog mnjenja koji je usmeren ka političarima. Kada je medijska slika o ovoj grupi ranjive dece negativna i kada promoviše represivne mere, u tom pravcu se oblikuje i stav javnosti i onih koji su zaduženi za reformu kontrole kriminala. Zaključak je da su medijske slike dece u sukobu sa zakonom deo šireg kulturalnog definisanja značenja mladih u društvu. Zbog toga, umesto emocionalizacije i stereotipizacije koji šire strahove i veru u represivne mere, mediji mogu pomoći da se razvijaju one politike koje smanjuju stigmatizaciju i ne vode do populističko-represivnih mera, nego do objedinjenih multisektorskih politika koje su usmerene na prava i dobrobit dece.

Ključne reči: maloletnička delinkvencija, mediji, društvena reakcija, javnosti, politike

1 Ovaj rad je podržan od strane Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije (Ugovor br. 451-03-65/2024-03/200096).

2 ajugovic1971@gmail.com

Uvod

Između medija i maloletničke delinkvencije postoji veza koja ima kompleksan karakter i istorijsko trajanje. Cilj ovog rada jeste objašnjenje zašto i na koji način mediji imaju važnu ulogu u ukupnom društvenom reagovanju na maloletničku delinkvenciju, kako u vidu uticaja na javno mnjenje i neformalnu reakciju, tako i na oblikovanje formalnih politika prema ovoj pojavi, pri čemu između neformalne i formalne društvene reakcije uvek postoji međusobna uslovljenost i povezanost.

U prostor između oblika društvenog reagovanja ulaze mediji sa svojim konstukcijama kriminaliteta i maloletničke delinkvencije, sa realnom moći da oblikuju javno mnjenje i da potencijalno utiču na odluke onih činilaca koji su deo formalnog reagovanja. Mediji zato mogu biti faktor i reforme, ali i konzervacije sistema formalnog društvenog reagovanja na maloletničku delinkvenciju. Politike prema kriminalu značajnim delom su izraz i raspoloženja i „emocionalnog razumevanja” javnosti. Iz tog razloga društveni odgovori postaju sve politizovaniji sa centralnim fokusom na problem javne bezbednosti (Goldson, 2013).

Maloletnička delinkvencija se u svim društvima nalazi u stalnom fokusu javne debate koja se primarno odvija kroz medije. Zainteresovanost javnosti za uzroke i posledice maloletničke delinkvencije prate i pitanja delotvornosti krivičnopravne reakcije, prevencije i tretmana dece u sukobu sa zakonom (Jugović, 2024a). Najčešća dilema je vezana za opšti pristup prema deci koja čine krivična dela i prekršaje. Da li su to deca kojima treba podrška društva („dete u nevolji”) ili su to deca koja, pre svega, treba da budu adekvatno kažnjena uzrastu („dete prestupnik”)? (Jugović, 2024a).

Mediji su uvek imali važnu ulogu u tumačenju društvene stvarnosti i načinima kako ljudi doživljavaju realnost. U savremenom društvu, mediji su središte proizvodnje kulturnih modela. Oni su glavni izvor znanja o prirodi društvenih pojava, pa tako i kriminaliteta. Većina ljudi bazična saznanja o kriminalitetu više dobija iz medija nego iz ličnog i neposrednog iskustva.

Kao kanali komunikacije između pošiljaca ili primalaca poruke, mediji poseduju moć da usmeravaju socijalne odnose, oblikuju identitete i politike. Oni modeluju životne stilove i vrednosti, podstiču kognitivne i emocionalne procese i učestvuju u socijalizaciji i kulturi vaspitanja. Mediji podstiču stvaranje društvenog konsenzusa ali i produkciju stereotipa. Time oni mogu, direktno ili indirektno, da utiču i na uverenja i ponašanja ljudi (Jugović, 2024b).

Takođe, mediji „govore”, ne samo o čemu treba da razmišljamo, već u velikoj meri i kako da razmišljamo. Oni mogu da oblikuju značenja pojmova i dominantni jezik i da budu deo socijalne kontrole ponašanja. To je važan razlog zašto se kroz političke procese uvek vode bitke za moć i uticaj nad medijima i kontrolu deljenja i načina tumačenja informacija (Jugović i Bogetić, 2017).

Pod maloletničkom delinkvencijom u ovom radu smatramo činjenje krivičnih dela i prekršaja od maloletnih osoba. Kao sinonim koristimo i termin deca u sukobu sa zakonom. Pod društvenom reakcijom u radu mislimo na oba modela, i neformalni i formalni odgovor društva na maloletničku delinkvenciju.

Medijski motivi tumačenja kriminalitet i maloletničke delinkvencije

Fiktivne ili nefiktivne analize i priče o kriminalitetu u društvu, jesu deo savremene masovne kulture spektakla. Informativni sadržaji, novinske vesti, televizijski izveštaji, knjige, filmovi, serije i komercijalne reklame su zasićene temom kriminaliteta. Usmerenost medija na tumačenje kriminaliteta i maloletničke delinkvencije jeste višestruko motivisana (Jugović, 2024b).

Vrednosni izazov i društveni strah: kriminalitet „napada” bitne društvene vrednosti i zato postoji stalna zainteresovanost javnosti da se pronikne u motive „zločina”, a posebno za one delikte koji izvrše deca kao osobe koje se nalaze u procesu razvoja i učenja društvenih normi i uloga. Mnogi oblici kriminaliteta izazivaju objektivne društvene strahove zbog ugrožavanja života ljudi, bezbednosti i moralnog poretka.

Prema globalnom istraživanju agencije IPSOS „Šta brine svet” (2023) pokazuje se da je tema kriminaliteta i nasilja u pet najvažnijih aktuelnih izazova i strepnji čovečanstva (uz probleme inflacije, siromaštva, nezaposlenosti i korupcije). Krivična dela su deo svakodnevne društvene stvarnosti koju mediji, poput televizije ili novina, imaju obavezu da prate. Kroz istoriju novina kao medija je dobro poznato da su „rubrike o zločinima” uvek bile među najčitanijim. Iz tog razloga nastaje i specijalizacija medijskih sadržaja i novinara koji se isključivo bave praćenjem kriminaliteta.

Politička motivacija: kriminalitet je uvek polje tenzije između vlasti i političkih grupa koje pretenduju na vlast. U političkom smislu, uspeh ili neuspeh vlasti se sagledava i preko načina i ishoda politike suprotstavljanja kriminalitetu. Mediji su kanal legitimizacije uspeha ove borbe ili deligitimizacije vlasti zbog neuspeha rešavanja uzroka i posledica kriminaliteta.

Kritika delovanja institucija: mediji u demokratskom društvu imaju legitimnu ulogu da otvaraju pitanja odgovornosti i reformi institucija ili promene zakona. No, pod ovom legitimnom težnjom da informativni i filmski sadržaji budu kritika stvarnosti koja ukazuje na društvene nepravde i propuste u radu odgovornih delova društvenih sistema, dešava se „medijska degradacija” institucija i profesija, zarad užitih političkih ili komercijalnih interesa. U „traganju za krivcima”, često se može videti samo negativna usmerenost u predstavljanju rada institucija koje reaguju na kriminalitet. Vesti nisu brojni slučajevi koji su imali preventivno i humano dejstvo (po poznatom modelu „vest nije kada je pas ujeo čoveka, nego kada je čovek ujeo psa”).

Takođe, postoji sklonost pojedinih novinara i medijskih kuća da na osnovu pojedinačnih bizarnih slučajeva i teških krivičnih dela donose generalizovane zaključke o celini pojave i delovanju pojedinih delova sistema reagovanja na kriminalitet. Na taj način se u javnosti razvija negativni pogled na institucije kao mesta korupcije, zloupotrebe, nesavesnog rada i neprofesionalnosti. Onda se dobija jednostrana slika „brutalne policije”, „koruptivnih sudova”, „zatvora kao mesta torture” i „centara za socijalni rad kao otimača dece”. Sa druge strane, posebno kroz filmsko-serijske narative, nerealistično se predstavlja efikasnost policije kao ključnog „branioca poretka od opasnih pojedinaca”, što ovu važnu instituciju može da dovede u situaciju velikih i teško ostvarivih očekivanja od strane političara i javnosti. Odgovornost za prevenciju i kontrolu kriminaliteta nije, svakako, samo na policiji.

Rejting: mediji dominantno teže da se bave najtežim i „najspektakularnijim” oblicima kriminaliteta ili onim „što podiže rejting” a ne najrasprostranjenijim tipovima ove pojave (Jugović, 2024b). Nasilni i seksualni delikti, kao i kriminalitet povezan sa drogima su dominantni oblici krivičnih dela koji su medijski tretirani. Posebno je to slučaj sa nasiljem u javnom prostoru, kod mladih, između nepoznatih osoba i ono sa političkom konotacijom. Poruke ovakve medijske slike kriminaliteta jesu da je svet u kome živimo „opasno mesto” u kome vladaju strah, pretnje, otuđenost i nepoverenje. Time mediji, kroz jedan nerealistički pogled na kriminalitet, mogu postati deo društvene manipulacije i kontrole ponašanja ljudi.

Tumačenje moralnih kriza: veza mediji – kriminalitet je deo šireg fenomena koji su britanski sociolozi polovinom 20. veka nazvali moralna panika (Tompson, 2003). Mediji predstavljaju moćan izvor moralne regulative. Moralna panika se javlja u situacijama socijalnih previranja i moralnih kriza kada raste svest o rizicima i kada se javljaju pretnje temeljnim društvenim vrednostima. Ona je izraz potrebe za novim oblicima regulacije društvenog života i nju prati porast aktivnosti grupa „moralnih preduzimača” koji obezbeđuju dokaze o moralnoj i društvenoj krizi. Među tim grupama prednjače neke medijske interesne grupe, postajući tako „profiteri” na moralnoj krizi. Moralnu paniku podstiču i održavaju mediji u svojoj ulozi agensa moralne zabrinutosti (Jugović, 2013).

Moralne panike obično imaju sličan tok i naročito se aktiviraju kada su u pitanje nasilje i droge. Kad se desi određeno krivično delo, koje posebno uznemiri javnost, događa se medijsko popisivanje događaja u kome ima preuveličavanja, iskrivljavanja, laičkog predviđanja, optuživanja, osuđivanja, održavanja stereotipa i zadiranja u privatnost žrtava i učinilaca (Tompson, 2003). Tokom trajanja moralne panike mediji, obično, „prozivaju” zvanične institucije i stručnjake. To rađa zabrinutost javnosti i pojačava moralnu krizu. Javnost stiče utisak da je došlo do prave epidemije određenog oblika kriminaliteta. Kao talas bure do nove plime moralne panike. Ponekad, kada dođe do promena javne i političke svesti, mediji i aktivisti podstaknu institucije na temeljniju reakciju u pogledu promene zakona ili rada institucija kontrole kriminaliteta (Jugović, 2024b).

Sadržaj i fokus moralnih panika prema devijantnim ponašanjima mladih se menjala tokom vremena i društvenih promena u zapadnim kulturama. Od „dečaka ulice” (50-tih godina 20. veka), preko ropera i korisnika droge (60-tih), pank i skinheds potkulture (70-tih i 80-tih), „fudbalskih huligana” i ekstazi korisnika (90-tih), do „muslimanskih terorista” i tražilaca azila (2000-tih). Ovi medijski narativi „društvenih opasnosti” imaju bitnu ulogu u konstrukciji značenja kriminaliteta i maloletničke delinkvencije u određenom vremenu.

Umetnički narativi: kriminalitet je jedna od glavnih tema popularne kulture. Usled masovnosti gledanja i uticaja na publiku, filmske slike kriminaliteta predstavljaju važnog „proizvođača razumevanja” ove pojave. Fenomeni nasilja i kriminaliteta za filmsku umetnost „otvaraju” bazična pitanja o čoveku i društvu, kao što su: „borba dobra i zla”, odnos moralnosti i nemoralnosti, susret života i smrti, ljudska patnja, pravda i nepravda,

ostvarivanje moći, ljudska pohlepa, itd. (Jugović i Bogetić, 2017; Jugović, 2024b). Filmski narativi o kriminalitetu i „prestupnicima” su veoma pogodni za umetničke ekspresije o (ne)uspehu države u kontroli nasilja. Takođe, ove fabule „osvetljavaju” simbole žrtve, društvenih strahova, odnosa krivice i kazne i suočavanja društava sa nasiljem iz prošlosti. Postoje i posebni podžnarozi filmova o kriminalitetu koji se bave problemima korupcije u institucijama socijalne kontrole, analizama života u zatvoru ili delovanjem policije i sistema pravosuđa (Jugović i Bogetić, 2018).

Obeležja medijske slike maloletničke delinkvencije i efekata na društvenu reakciju

Koristeći teoriju etiketiranja možemo poći od stava da je maloletnička delinkvencija društveno konstruisana pojava od strane onih koji definišu šta je devijantno a šta normalno u društvu (Becker, 1963). Mediji imaju moć da označavaju koliko su određena ponašanja protivna društvenim normama i pravilima. Društvena konstrukcija „opasnosti” smanjuje toleranciju u javnosti na označene devijantnosti.

Medijski prikazi maloletničke delinkvencije se mogu opisati kao neobjektivni sa efektom širenja predrasuda (Jewkes, 2004). Mediji dominatno nastoje da ukažu na pretnju koju „maloletni prestupnici” predstavljaju za društvo. U izveštavanju, naročito tabloida, se tipično dramatizuju individualni delinkventni akti ili se ukazuje na stalni porast maloletničkog kriminaliteta kao pojavi koja je „izmakla” socijalnoj kontroli. Retke su analize stvarnih uzroka jer „vest je uspela” samo ako je senzacionalna i ako je maloletnički kriminalitet u porastu. Obično se iza teških krivičnih dela učinjenih od dece i medijskih izveštaja o njima, javljaju uverenja u javnosti i kod nosilaca vlasti da treba pooštriti kaznenu politiku prema maloletnicima.

No, ovakav populistički diskurs „zaboravlja” da ukaže na brojne studije koje govore da je najbolji prediktor ponovnih prestupa malololetnika, upravo, kontakt sa pravosudnim sistemom, a posebno kada je učestao (McAra & McVie, 2011). Javna percepcija maloletničke delinkvencije tako daje legitimitet merama kontrole kriminaliteta u društvu. Kontrola ponašanja dece je, očito, stalni moralni i politički izazov.

Mediji oblikuju reakcije javnosti prema mladima i odluke političara o ozbiljnosti pretnje po društvo. Medijska slika dece u sukobu sa zakonom

ima dvojako dejstvo, jer mediji deluju i kao pružalac informacija publici i kao predstavnik javnog mnjenja koji je usmeren ka političarima. Kada je medijska slika o ovoj grupi ranjive dece negativna i kada promoviše represivne mere, u tom pravcu se oblikuje i stav javnosti i onih koji su zaduženi za reformu kontrole kriminaliteta (Green, 2009).

U medijima preteže pojednostavljeno predstavljanje dece u sukobu sa zakonom: ili kroz narativ patetično „tužne sudbine” ili češće, dece koja su „poremećena”, „zla” i „destruktivna”. Kada se figura mladih osoba prikazuju u patološkim opisima, onda se javni sentiment prema ovoj deci pojavljuje u srazmernim uverenjima. Ono što nedostaje u medijskim prikazima o maloletničkoj delinkvenciji jesu nijansiranja shvatanja složenosti sa kojima se susreću ovi mladi ljudi i izazova koji utiču na to zašto se neki od njih uključuju u antisocijalne i kriminalne aktivnosti (Riddle et al., 2023).

Mediji se u izveštavanju o deci u sukobu sa zakonom primarno fokusiraju na sam delinkventni čin, a retko analiziraju širi kontekst koji je uticao na izvršenje krivičnog dela. Retki su medijski izveštaji koji „dete učinioca delikta” vide i kao „dete žrtvu” okolnosti u kojima živi. U značajnom broju tekstova navode se diskriminišući i stigmatizirajući termini kroz brutalizaciju opisa krivičnih dela maloletnika. Tako se maloletnici osumnjičeni za kršenje zakona nazivaju „fantomi”, „vandali”, „ogrezli kriminalci” i slično. Ovakvo viđenje „mladih kao opasnih” može uticati na javnu politiku. Na primer, na postojanost diskusije o snižavanju starosne granice za krivičnu odgovornost, uprkos onome što Konvencija UN o pravima deteta sugerise po tom pitanju (Rodríguez Gutiérrez, 2018).

Prema Rodríguez Gutiérrez (2018) deca u sukobu sa zakonom, obično, se medijski predstavljaju kao „zli ljudi”, koji se ponašaju preslobodno, neodgovorno, koji ugrožavaju moralne vrednosti društva i imaju beznačajnu budućnost. Ovakve predstave se postižu davanjem prioriteta nasilnim ili bizarnim događajima u odnosu na „najčešći kriminalitet”, čime se promovisu predrasude i pojednostavljeno razumevanje kriminaliteta maloletnika. Naglasak se stavlja na individualizovanu odgovornost gde nedostaju strukturna ili socijalna objašnjenja uzroka i konteksta maloletničke delinkvencije (Greer & Reiner, 2012).

Vrlo često se predstavlja nerealistična slika dominirajućih vrsta kriminaliteta koga čine maloletnici. Takvi prikazi mogu dovesti do preteranih strahova, pogrešne percepcije i stvaranja stereotipa. Kada se deca u sukobu sa zakonom prikazuju u medijskim izveštajima, poput vesti, na njih

se često gleda samo kao na „nasilne prestupnike”. To je u suprotnosti sa realnom strukturom maloletničke delinkvencije, gde dominira imovinski kriminalitet. I ne samo to, nasilni delikti se prikazuju dodatno dramatično i preuveličano.

Na primer, u Srbiji su, prema vrsti krivičnih dela za koja su sankcionisani maloletnici (prosek za period od 2019. do 2023. godine), u 43% slučajeva u pitanju delikti protiv imovine, 18% protiv zdravlja ljudi, 13% protiv života i tela i oko 11% protiv javnog reda i mira (Statsitika pravosuđa, 2024; Jugović, 2024a). To znači da je tri puta više imovinskih nego nasilnih delikata. Iz tog razloga su medijski prikazi veoma različiti od akademskih rasprava na ovu temu i zvanične statistike.

Na posebno značajan problem u medijskom izveštavanju ukazuje Veb (Webb, 2017) a to je da su u SAD mladi iz crnačke populacije previše zastupljeni kao prestupnici u vestima, što je u suprotnosti sa izveštajima koji pokazuju da maloletnici iz belaeke populacije imaju višu stopu krivičnih dela. Žrtve maloletnih zločina se opisuju kao nevine ili nasumično odabrane, što implicira da se „crne omladine” treba bojati. Ova percepcija je u suprotnosti sa studijama i izveštajima koji otkrivaju da maloletni prestupnici i njihove žrtve, često, imaju ranije veze ili neki stepen bliskosti. To po njemu ima direktan efekat na nesrazmerno veće učešće mladih iz manjinskih zajednica u sistemima krivičnog i maloletničkog pravosuđa u SAD (Webb, 2017).

Medijski prikazi krivičnih dela od maloletnika dovode do toga da se crnačka omladinska populacija u SAD posmatra kao pretnja društvu. To po Veb (Webb, 2017) proizvodi preterani strah od kriminaliteta na osnovu pigmentacije kože. Ovo dovodi do legitimizacije uverenja u javnosti o opravdanosti pooštavanja kaznenog pristupa za mlade iz crnačke populacije. I ne samo to, medijski naratavi o opasnosti od „mladih crnaca” opravdava i nejednakosti u načinu na koji se maloletnici koji pripadaju rasnim i etničkim manjinama tretiraju u pravosudnom sistemu SAD. Tim se stvara jedan nevidljivi kastinski sistem u američkom društvu (Webb, 2017).

Ovo sve znači da mediji imaju važnu ulogu i moć da preko načina prikazivanja i tumačenja maloletničke delinkvencije produkuju rasne i etničke stereotipe i pojačaju segregaciju i diskriminaciju mladih iz manjinskih zajednica. Na ovaj način mediji u plimama moralnih panika decu u sukobu sa zakonom karakterišu kao „opasnu” i „zločinačku”, a posebno kada ti mladi ljudi potiču iz marginalizovanih zajednica.

Efekti medijskog prikazivanja maloletničke delinkvencije mogu da imaju odlike romantizacije i nerealističnog prikazivanja efekata tretmana dece u sistemima krivičnog pravosuđa. To se posebno odnosi na umetničke narative u filmovima i serijama. Ovde ćemo dati dva takva primera.

Kao umetnički romansirani narativ o deci u sukobu sa zakonom vredna pažnje je domaća TV serija „*Sivi dom*” (autori: G. Mihić i D. Bajić, TV Beograd, 1986) koja je, u više prikazivanja, imala veliku gledanost kod publike u Srbiji i bivšoj Jugoslaviji. Serija se bavi životnim sudbinama mladih kojima je izrečena vaspitna mera upućivanja u vaspitno-popravni dom u Kruševcu. Prema Jugović i Bogetić (2018), dramaturški gledano, atmosfera filma je „pretežno mračna” sa slikama eksplicitnog nasilja i samopovređivanja, a likovi se formiraju između „emotivnopozitivnih”, „prevrtljivih”, „psihopatskih” i „agresivnih” štićenika. Štićenici su, primarno, prikazani kao nesrećne žrtve socijanih nedaća i disfunkcionalnih porodica. Oni tragaju za unutrašnjim snagama i pored osujećujućih životnih okolnosti koje su ih dovele do vaspitno-popravnog doma. U tome im pomoć daju pojedini empatični vaspitači koji se emotivno vezuju za svoje štićenike i sa njima prolaze lične patnje i „životne nepravde”. Popularnost serije je i dalje takva, da se i danas Vaspitno-popravni dom za maloletnike u Kruševcu, gde je serija i snimana, u široj javnosti neformalno zove „sivi dom” (Jugović i Bogetić, 2018).

Primer nerealističnog narativa tretmana u zatvoru za maloletnike pokazuje istraživanje Netfliksovog dokumentarnog serijala „*Devojke u zatvoru*”. Blazel (Blazel, 2021) istražuje kako popularna rijaliti TV emisija predstavlja iskustva devojčica u sistemu maloletničkog pravosuđa. Po njoj ova emisija prikazuje centre za maloletnike kao reformatorske institucije koje podstiču devojke u zatvoru da promene svoje živote na bolje. Tretman se objašnjava kroz priče o naporom radu, jasnoj strukturi vremena i razvijanju odgovornosti tokom boravka u zatvoru. Serija prikazuje devojke koje usvajaju konstruktivno ponašanje, menjaju disfunkcionalne stavove i teže novim ličnim ciljevima. Njihov „naporan rad” je podstaknut programom centra za maloletnike, odnosno savetovanjem i edukacijom u školi. No, kako ističe Blazel (Blazel, 2021) „reformski narativ” u ovoj seriji zanemaruje realnu stvarnost i prava iskustva devojaka u sistemu krivičnog pravosuđa koja nisu uvek resocijalizujuća i humana.

Kao zaključak nameće se da ovakve medijske slike maloletničke delinkvencije dovode do dve glavne posledice (Rodríguez Gutiérrez, 2018): 1) ako se zajednica plaši delinkvencije dece i podržava više kontrole i kažnjavanja,

onda će političari slediti taj stav, umesto rešavanja realnih uzroka problema u ponašanju; 2) druga posledica je stvaranje negativnih stereotipa što može dodatno otežavati reintegraciju dece u sukobu sa zakonom.

Neka od dece, kako odlično zapaža Rodriguez Gutierrez (Rodriguez Gutierrez, 2018), mogu internalizovati ove slike o svom identitetu, što često dovodi do lične ozlojeđenosti, dalje agresije i odbacivanja autoriteta. Medijalizovane definicije delinkvencije dece povećavaju ranjivost posebno onih koji već dolaze iz marginalizovanih zajednica. Stoga je centralna uloga zajednice u pojačavanju ili smanjivanju devijantnosti, jer reagovanje javnosti može postati centralni instrument marginalizacije ove dece (Young, 2001).

Javno mnjenje u Srbiji i svetu i maloletnička delinkvencija

Medijsko izveštavanje je jedan od temelja karaktera društvenog reagovanja na maloletničku delinkvenciju, a posebno neformalne reakcije javnosti.

Kakav je odgovor šire javnosti na pitanje maloletničkog kriminaliteta u Srbiji u svetu? Te trendove možemo učiti na osnovu rezultata istraživanja NVO Centra za nestalu i zlostavljanu decu iz Novog Sada, pod nazivom „Stavovi javnosti prema maloletnim učiniocima krivičnih dela” (Centar za nestalu i zlostavljanu decu, 2024; Jugović, 2024a). Na slučajnom uzorku od 4659 ispitanika iz 17 okruga na teritoriji Republike Srbije, javnost maloletnički kriminalitet doživljava kao veliki društveni problem (92% ispitanika). Građani ga vide kao pretežno urbani fenomen većih gradova u Srbiji i kao problem koji je bitan i sa aspekta lične bezbednosti građana (Jugović, 2024a).

Stavovi u javnosti se kreću u pravcu oštrije kaznene politike prema maloletnicima, a pre svega u pogledu stava o potrebi spuštanja starosne granice za krivičnu odgovornost dece sa 14 na 12 godina. Čak 92% ispitanika je za ovu promenu u krivičnom zakonodavstvu. Preko 80% ispitanika smatra da deci za teža i teška krivična dela treba suditi kao odraslim, a četvrtina njih smatra da ova deca ne zaslužuju podršku društva (Jugović, 2024a).

Preko 50% ispitanika se delimično ili potuno slaže sa stavom da su kazneno-popravni domovi i zatvaranje najadekvatnija kazna za maloletne učinioce krivičnih dela. Javnost većinski nema veru u mere prevencije i zaštite. Unutar javnosti mogu se primetiti i određene razlike, pa, na primer,

obrazovaniji ispitanici i oni sa opštim liberalnijim uverenjima imaju stavove koji više preferiraju mere zaštite, a manje mere represije (Jugović, 2024a).

Četiri su moguća razloga za ovakve rezultate istraživanja (Jugović, 2024a). Prvo, zbog efekta tragedije i teškog krivičnog dela koje je učinjeno 3. maja 2023. godine u OŠ „Vladislav Ribnikar” u Beogradu, koje je dovelo do velike traumatizacije društva i društvenog dijaloga o adekvatnosti i načinima delovanja sistema obrazovanja i institucija socijalne kontrole (Jugović, 2024a). Pored toga, ovo prvo masovno ubistvo dece unutar škole dovelo je do preispitivanja sistema bezbednosti u školama, pojačavanja vrednosno-ideoloških i političkih podela u društvu. Ovaj događaj je pokazao veliki uticaj informativnih medija i društvenih mreža u konstrukciji motiva, uzroka i posledica ubistva dece (Jugović, 2023).

U svim društvima nakon izvršenja teških krivičnih dela od strane maloletnika, javnost preferira strožije kazne. Posebno, što se u Srbiji dogodilo da je masovno ubistvo u školi izvršio krivično neodgovorni dečak i gde po prvi put imamo potrebu da jasnije regulišemo pitanje sistema reagovanja na izuzetno teška krivična dela dece koja imaju ispod 14 godina, u odnosu na samog učinioca.

Drugi razlog se nalazi u uverenjima značajnog dela javnosti da je dete koje čini krivična dela više „dete prestupnik” nego „dete u nevolji” (Jugović, 2024a). Tu značajan faktor čine i prisutna tradicionalna uverenja o odgovornosti deteta i načinu vaspitanja. Jedan deo ispitanika više veruje u kaznu kao najbolje sredstvo vaspitanja dece, nego u nenasilne vaspitne modele.

Treći razlog veće vere u pooštavanje kaznene politike potiče iz okolnosti da značajan deo građana ne poznaje mogućnosti države da kroz porodično-pravne i socijalno-zaštitne mere, a ne samo preko krivičnog pravosuđa i sankcija, deluje na decu u sukobu sa zakonom i njihove roditelje, primera radi merom nazdora nad vršenjem roditeljskog prava (Jugović, 2024a).

I četvrti razlog jeste ishod generalnog „tona” medijskog izveštavanja o deci u sukobu sa zakonom koji je, često, senzacionalistički i simplifikovano „obojen”. Medijski izveštaji, najčešće, ne potenciraju da dete koje čini krivična dela može da bude u isto vreme i „dete žrtva” sredinskih i porodičnih okolnosti u kojima živi. Takođe, brutalizacija opisa pojedinih krivičnih dela maloletnika samo pojačava negativni stav u javnosti prema ovoj deci (Jugović, 2024a).

Slične zaključke možemo videti u drugim državama i društvima u svetu. Ovde ćemo navesti primere sličnih istraživanja u Japanu i Holandiji, iz dva potpuno različita kraja sveta u kulturološkom smislu.

Udagavi (Udagawa, 2019), u istraživanju javnog mnjenja koje je sproveda japanska vlada 2015. godine, čak 78,6% od ukupno 1.773 ispitanika, smatra da je maloletnički kriminalitet u porastu, dok je samo 2,5% građana odgovorilo da je broj krivičnih dela među mladima u opadanju. Međutim, statistički podaci o rasprostranjenosti maloletničkog kriminaliteta u Japanu ukazuju da je broj krivičnih dela učinjenih od strane maloletnika drastično opao u poslednjih 20 godina. U javnosti postoji široko rasprostranjeno mišljenje da su prestupi maloletnika postali sve učestaliji i „gnusniji”. Ovakva percepcija se bitno razlikuje od stvarnih pokazatelja maloletničkog kriminaliteta. Zbog toga, po Udagavi (Udagawa, 2019) postoji objektivna zabrinutost da pogrešna percepcija javnosti može biti prepreka u politikama prevencije maloletničke delinkvencije i socijalne rehabilitacije dece u sukobu sa zakonom.

Na primeru Holandije, Ruigrok i saradnici (Ruigrok et al., 2017) pokazuju da je između 2007. i 2011. broj prijavljenih maloletnih učinilaca krivičnih dela opao za 44%, ali se holandska javnost nije „osećala bezbednije” zbog toga. U ovom istraživanju uočeno je da postoji prevelika zastupljenost maloletničkog kriminaliteta u vestima, a posebno u visokotiražnim štampanim medijima. Svi mediji se više fokusiraju na represivne mere kao rešenja za decu u sukobu sa zakonom. Ovakvo izveštavanje doprinosi strahu od kriminaliteta u društvu. Ispitivani novinari i političari „priznaju” da je strah od kriminaliteta maloletnika uzrokovan i izveštavanjem u vestima, ali njihovi stavovi ukazuju da oni ne žele promene u modelu informisanja (Ruigrok et al., 2017). Interesni i ideološki razlozi su, verovatno, objašnjenje za ovaj nalaz.

Zaključak

Medijske slike dece u sukobu sa zakonom jesu deo šireg kulturalnog definisanja značenja mlade populacije u društvu. Iz tog razloga, predstavljanje svih grupa mladih u medijima je jedno od takvih mesta za posebnu društvenu i analitičku pažnju. Ono što je argumentovano u ovom tekstu daje nam prostor za definisanje hipoteze za dalja istraživanja, da se kroz medijsko predstavljanje maloletničke delinkvencije, ne samo utiče na percepciju pojave i formalnu društvenu reakciju, nego se javnosti šalje jedna generalna poruka o deci i mladima kao društvenoj kategoriji.

Navedene slike i percepcije o delinkvenciji dece ukazuju da su mladi u medijima više viđeni kao figure i objekti formativne pripreme, odnosno kao jednostrani primaoci podučavanja, discipline i socijalizacije, nego kao aktivni učesnici sopstvenog razvoja. Zbog toga društvo ima odgovornost da se posveti preispitivanju svih politika koje daju značenja i razumevanja mladih. Važno je i da te politike imaju sluha za „glasove” i iskustva mladih kako bi se društveni konstrukt „deteta” shvatao manje jednostrano i raznovrsnije (Riddle et al., 2023).

Naša analiza je pokazala da se maloletnička delinkvencija medijski uobličava kroz sledeće konstrukte: neposredna opasnost, dramatizacija, nasilje, personalizacija delikta, pojednostavljivanje, neočekivanost ponašanja, rizik po društvo, moralni problem i beznadežna budućnost. Suprotno od ovoga, mediji imaju mogućnost da tumačenje i konstrukciju maloletničke delinkvencije stave u širi društveni kontekst situacija mladih osoba koje su u sukobu sa zakonom a ne da intervenciju institucija usmereavaju ka etiketama devijantnosti, individualnim faktorima ponašanja i pooštrovanju kaznene politike.

Kreatori javnih politika prema mladima moraju da razumeju da se faktori rizika maloletničke delinkvencije povećavaju kroz procese stigmatizacije, nezadovoljavanja potreba i osnovnih prava ove dece, poput uključenosti u obrazovanje. Takođe, potaknuta medijima veoma je neodgovorna politička praksa zloupotrebe maloletničke delinkvencije, a posebno teških krivičnih dela dece, u populističkom dobijanju političkih poena, a sve u „ime dobrobiti građana” i „smanjivanja nasilja” u društvu.

Iz ovih razloga, treba se podsetiti važnog okvira društvenog reagovanja na maloletničku delinkvenciju, a to su Rijadske smernice, dokumenta UN koji u jednom delu posebno naglašava ulogu medija u prevenciji (The Riyadh Guidelines, 1990). Prema ovim smernicama, prevencija maloletničke delinkvencije je suštinski deo prevencije kriminaliteta u društvu. Baveći se prosocijalnim aktivnostima i usvajanjem humanističke orijentacije prema društvu i pogledima na život, mlade osobe mogu razviti nekriminogene stavove. Uspešna prevencija maloletničke delinkvencije zahteva napore celokupnog društva da obezbedi skladan razvoj adolescenata, uz poštovanje i promociju njihove ličnosti od ranog detinjstva. Mlade osobe treba da imaju aktivnu ulogu i partnerstvo unutar društva i ne treba ih posmatrati kao puke objekte socijalizacije ili socijalne kontrole.

Rijadske smernice, koje mogu biti odlična osnov za edukaciju medijskih radnika, posebno naglašavaju da je ponašanje koje nije usklađeno sa društvenim normama i vrednostima često deo sazrevanja i procesa rasta i da ima tendenciju da nestane kod većine dece. Označavanje mladih osoba kao „devijantnih”, „delinkventnih” ili „predlinkventnih” često doprinosi negativnom razvoju obrasca ponašanja kod dece.

Upravo iz tog razloga, Rijadske smernice preporuke za medije o prevenciji maloletničke delinkvencije. Shodno njima, masovni mediji:

- a) treba da se podstiču da osiguraju mladima pristup informacijama i materijalima iz različitih nacionalnih i međunarodnih izvora;
- b) treba da prikazuju pozitivan doprinos mladih ljudi društvu;
- c) treba da šire informacije o postojanju usluga, objekata i mogućnosti za mlade u društvu;
- d) generalno, a posebno televizijski i filmski mediji, treba da budu ohrabrivani da svedu na najmanju moguću meru nivo prikazane pornografije, droge i nasilja i da na negativan način prikažu nasilje i eksploataciju, kao i da izbegavaju ponižavajuće prezentacije, posebno dece, žena i međuljudskih odnosa, kao i da promovišu egalitarne principe i uloge;
- e) treba da budu svesni svoje široke društvene uloge i odgovornosti, kao i svog uticaja u komunikacijama koje se odnose na zloupotrebu droga i alkohola kod mladih. Trebalo bi da koriste svoju moć za prevenciju zloupotrebe droga prenoseći dosledne poruke kroz uravnotežen pristup i da promovišu efikasne kampanje podizanja svesti o drogama.

Na kraju, treba istaći da mediji mogu da imaju veoma pozitivnu ulogu u društvenom reagovanju na maloletničku delinkvenciju. Od podizanja svesti u javnostima o stvarnim problemima koji dovode to toga da deca dođu u sukob sa zakonom, do direktnog upliva u političke procese i odluke. Umesto emocionalizacije i stereotipizacije koji šire strahove i veru u represivne mere, mediji mogu pomoći da se razvijaju one politike koje maloletničku delinkvenciju ne vide kao izolovani problem van društvenog konteksta i koje smanjuju stigmatizaciju. Veoma je važno da mediji osvetle jedno drugačije uzročno shvatanje delinkvencije dece koje ne vodi do populističko-represivnih mera, nego do objedinjenih multisektorskih politika koje su usmerene na prava i dobrobit dece.

Literatura

- Becker, H. S. (1963). *Outsiders: Studies in the sociology of deviance*. Free Press Glencoe.
- Blazel, E. (2021). *Media Presentation of the Reformatory Nature of Juvenile Detention Centers for Girls. Student Presentations*, 9. <https://research.knight.domains/urf/2021-presentations/media-presentation-of-the-reformatory-nature-of-juvenile-detention-centers-for-girls/>. Posećeno 09.10. 2024.
- Centar za nestalu i zlostavljanu decu (2024). *Stavovi javnosti prema maloletnim učiniocima krivičnih dela*. Centar za nestalu i zlostavljanu decu.
- Goldson, B. (2013). "Unsafe, Unjust and Harmful to Wider Society": Grounds for Raising the Minimum Age of Criminal Responsibility in England and Wales. *Youth Justice*, 13(2), 111-130.
- Green, D. (2009). Feeding Wolves: Punitiveness and Culture. *European Journal of Criminology*, 6(6), 517-536.
- Greer, C., Reiner, R. (2012). Mediated mayhem: media, crime, criminal justice. In M. Maguire, R. Morgan, & R. Reiner (Eds.), *The Oxford handbook of Criminology* (pp. 245-278). Oxford University Press.
- IPSOS (2023). *What worries world?* <https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2023-08/Global%20Report%20-%20What%20Worries%20the%20World%20Aug%2023.pdf>. Posećeno 13. 10. 2024.
- Jewkes, Y. (2004). *Media & Crime*. SAGE.
- Jugović, A. (2013). *Teorija društvene devijantnosti*. Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju i IP Partenon.
- Jugović, A. (2023). Social meanings of mass killings in schools: The case of Serbia. In *12th International scientific conference Special Education and Rehabilitation Today*, Belgrade, October, 27–28th, pp. 60. University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation.
- Jugović, A. (2024a). *Maloletnički kriminal u Srbiji: trendovi i javno mnjenje*. Centar za nestalu i zlostavljanu decu. Dostupno na: MALOLETNIČKI KRIMINAL U SRBIJI: TRENDovi I JAVNO MNJENJE – CNZD. Posećeno 15.10.2024.
- Jugović, A. (2024b). *Mediji i kriminal*. Centar za nestalu i zlostavljanu decu. <https://cnzd.rs/mediji-i-kriminal/>. Posećeno 07. 10. 2024.
- Jugović, A., & Bogetić, D. (2017). The media and crime: from sensationalism to moral panic. In I. Stevanović, & O. Pavićević (Eds.), *International scientific thematic conference "Judiciary and Media"* (pp. 101-113). Institute of Criminological and Sociological Research.

- Jugović, A., i Bogetić, D. (2018). Medijske konstrukcije zatvora. *Sociologija*, 60(4), 769-785. <https://doi.org/10.2298/SOC1804769J>
- McAra, L., & McVie, S. (2011). Youth justice? The impact of system contact on patterns of desistance. In S. Farrall, M. Hough, & R. Sparks (Eds.), *Escape routes: Contemporary perspectives on life after punishment* (pp. 81-106). Routledge.
- Riddle S., Hickey, A., Pocock, C., McKee, A., Skye, D., & Wallis, R. (2023). Moving beyond deficit media figurations of young people: troubling the contemporary "youth crime crisis". *Journal of Media & Cultural Studies*, 37(6), 756-769.
- Rodríguez Gutiérrez, D. (2018). The Media and intervention in Youth Offending: A Narrative Review. *Artículo/Castalia*, 31, 48-61. <https://doi.org/10.25074/07198051.31.1065>
- Ruigrok, N., Atteveldt, V. W., Gagestein, S., & Jacobi, C. (2017). Media and juvenile delinquency: A study into the relationship between journalists, politics, and public. *Journalism*, 18(7), 907-925. <https://doi.org/10.1177/1464884916636143>
- Statistika pravosuđa (2024). *Maloletni učinioci krivičnih dela, 2023*. Broj 181. Republički zavod za statistiku.
- The Riyadh Guidelines – *United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency*. (1990). <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-guidelines-prevention-juvenile-delinquency-riyadh>. Posećeno 09.10.2024.
- Tompson, K. (2003). *Moralna panika*. Klio.
- Udagawa, Y. (2019). Media Representation of Juvenile Delinquency and Public Perception. <https://www.tc.u-tokyo.ac.jp/en/research/5611/>. Posećeno 07.10.2024.
- Webb, P. (2017). How the Media Contribute to Disproportionate Confinement of Minority Youth, Guest Opinion Essays, *Juvenile Justice Information Exchange*. <https://jjie.org/2017/01/25/how-the-media-contributes-to-the-disproportionate-confinement-of-minority-youth/>. Posećeno 09. 10. 2024.
- Young, J. (2001). Identity, community and social exclusion. In R. Matthews, & J. Pitts (Eds.), *Crime, disorder and community safety: A new agenda* (pp. 26-53). Routledge.

THE IMPORTANCE OF MEDIA IN SOCIETAL RESPONSE TO JUVENILE DELINQUENCY

Aleksandar Jugović, Dragica Bogetić

This paper examines the relationship between media and juvenile delinquency. Its aim is to explain why and how the media play a critical role in shaping societal responses to juvenile delinquency, influencing both public opinion and informal reactions, as well as formal policies addressing this phenomenon. The structure of the paper is divided into three thematic sections: media motives for interpreting crime and juvenile delinquency; the characteristics of media portrayals of juvenile delinquency and their effects on societal response; and public opinion on juvenile delinquency in Serbia and globally. Media portrayals of juvenile delinquency are often described as biased, spreading prejudice. The media predominantly highlight the threat posed by „juvenile offenders” to society, focusing on individualized responsibility while neglecting structural and social explanations of the context of juvenile delinquency. Analysis reveals that juvenile delinquency is framed in the media through constructs such as immediate danger, dramatization, violence, personalization of crimes, oversimplification, unexpected behavior, societal risk, moral issues, and a hopeless future for children. The dual role of the media is evident as they act both as providers of information to the public and as representatives of public opinion directed at policymakers. When the media presents a negative image of children in conflict with the law and promote repressive measures, public opinion and criminal justice reform efforts align with this punitive narrative. The paper concludes that media portrayals of children in conflict with the law are part of a broader cultural definition of youth in society. Instead of emotionalization and stereotyping that foster fear and support for repressive measures, the media could contribute to developing policies that reduce stigmatization. Such policies would not lead to populist and punitive approaches but instead promote integrated, multisectoral strategies focusing on the rights and well-being of children.

Keywords: juvenile delinquency, media, societal response, public opinion, policies

PREVENCIJA KRIMINALITETA DECE I MLADIH KROZ JAČANJE KAPACITETA LOKALNE ZAJEDNICE

Boris Herman¹

Maloletnička delinkvencija u Srbiji postaje sve veći izazov, naročito u lokalnim zajednicama sa nedostatkom adekvatne podrške. Ovaj rad istražuje prevenciju kriminaliteta među decom i mladima kroz jačanje kapaciteta lokalnih zajednica. Fokus je na značaju obrazovnih, socio-emocionalnih i porodičnih faktora u razvoju i prevenciji delinkventnog ponašanja. Rad analizira trenutni pravni okvir u Srbiji, njegove nedostatke u pogledu tretmana i prevencije maloletničkog kriminaliteta i to pre činjenja težih krivičnih dela, kao i ograničene kapacitete lokalnih institucija. Kroz primere iz prakse, uključujući grad Kragujevac i opštinu Topola, rad prikazuje trenutno stanje i izazove sa kojima se suočavaju lokalne zajednice u borbi protiv delinkvencije. Zaključci ukazuju na potrebu za unapređenjem multisektorske saradnje i jačanje preventivnih programa koji integrišu lokalne resurse i omogućavaju veću podršku deci i mladima u riziku. Takođe, rad daje preporuke za poboljšanje pravnih i institucionalnih mehanizama kako bi se efikasnije odgovorilo na ovaj rastući problem.

Ključne reči: *maloletnička delinkvencija, prevencija, lokalna zajednica, kriminalitet, socioemocionalni faktori.*

Uvod

Maloletnička delinkvencija predstavlja sve veći izazov u Srbiji, naročito kod mladih sa poremećajima u ponašanju a koji još nisu učinili teža krivična dela. Ova kategorija dece i mladih često nema adekvatnu podršku u lokalnim zajednicama, što ih dodatno izlaže riziku od kriminaliteta. Istraživanja pokazuju da maloletni delinkventi zaostaju u obrazovanju, imaju niže aspiracije i suočavaju se sa specifičnim problemima u učenju (Maljković, 2021). Pored obrazovnih faktora, socioemocionalni model ukazuje na važnost porodične dinamike i emocionalne regulacije u adolescenciji kao ključnih faktora devijantnog ponašanja (Milojević i Dimitrijević, 2012). Međutim,

¹ hermankg@gmail.com

preventivni kapaciteti u mnogim lokalnim zajednicama su ograničeni. Jedan od primera ograničenja jeste to što iako zakon predviđa vaspitne naloge, njihova primena je ograničena, naročito u malim zajednicama bez adekvatnih resursa (Božić i Tančić, 2023).

Moglo bi se diskutovati o pravnom okviru koji se u Srbiji odnosi na maloletničku delinkvenciju, posebno u kontekstu tretmana ili sankcionisanja maloletnika sa poremećajima u ponašanju koji nisu učinili teža krivična dela. Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica² omogućava primenu vaspitnih naloga, ali je primena suočena sa ograničenjima u praksi, jer nedostaju mehanizmi za njihovu primenu pre pokretanja krivičnog postupka, čime se umanjuje potencijal restorativne pravde za maloletnike i žrtve (Božić i Tančić, 2023). Dece i mladi sa delinkventnim ponašanjem ostaju u porodicama koje često nemaju kapacitete da se izbore sa izazovima (Dimovski, 2023). Za one aktivnosti dece i mladih sa delinkventnim ponašanjem koje se posmatraju kao „preddelinkventna” stanja, formalni mehanizmi za rane intervencije ne postoje (Karić i sar., 2021). Socioemocionalnim modelom se, u ovakvim slučajevima, predlažu mere primarne prevencije kroz razvoj emocionalne inteligencije i empatije (Milojević i Dimitrijević, 2012). Dodatno je i uticaj društvenih mreža na maloletnike značajan, jer može podstaći delinkventno ponašanje. Nacionalni strateški dokumenti prepoznaju potrebu za prevencijom, ali nedostaju mehanizmi za obavezno uključivanje dece u riziku (Skakavac, 2020).

Cilj rada

Cilj ovog rada je istraživanje primene preventivnih programa u lokalnim zajednicama, sa posebnim fokusom na identifikaciju efikasnih strategija koje mogu motivisati decu i mlade, koja pokazuju znake delinkventnog ponašanja, ka prosocijalnom ponašanju. Rad će analizirati trenutne kapacitete državnih institucija na lokalnom nivou na primeru njihovih mogućnosti u gradu Kragujevcu, i predstaviti nove inicijative koje se razvijaju na lokalnom nivou, poput programa u opštini Topola. Rad će pružiti preporuke za osnaživanje kapaciteta lokalnih zajednica u borbi protiv maloletničke delinkvencije.

2 Službeni glasnik RS, br. 85/05.

Problem maloletničke delinkvencije u Srbiji

Statistički pregled kriminaliteta maloletnika u Srbiji, uz osvrt na stanje u Kragujevcu

U periodu od 2015. do 2023. godine, broj krivičnih prijava protiv maloletnih učinilaca u Srbiji oscilirao je između rasta i opadanja. Na početku, 2015. godine, bilo je podneto 3.355 prijava, a već 2016. taj broj je porastao na 3.643 prijave, što predstavlja rast od oko 8%. U 2017. godini dolazi do pada na 3.465 prijava, a najveći pad beleži se 2018. godine, kada je broj prijava smanjen na 2.744 (20% manje u odnosu na prethodnu godinu). Iako je 2019. zabeležen blagi rast – 2.903 prijave, narednih godina broj ponovo opada, sa najnižim brojem u 2021. (2.513 prijava). U 2023. godini broj prijava se ponovo povećava na 2.598, što ukazuje na promene zavisne od društvenih faktora i preventivnih mera (Republički zavod za statistiku Srbije, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023).

Trend izrečenih presuda varira slično kao i broj krivičnih prijava prema izveštajima Republičkog zavoda za statistiku Srbije (2015-2023). Na primer, 2015. godine izrečeno je 1.926 presuda, a 2016. godine taj broj raste na 2.032 (rast od 5%). U 2017. godini dolazi do pada na 1.633 presude, a u 2018. broj nastavlja da opada na 1.548. U 2019. beleži se blagi porast sa 1.676 presuda, ali u 2020. ponovo dolazi do značajnog pada na 1.239 (smanjenje od 26%). U narednim godinama broj presuda oscilira, sa rastom u 2023. kada su izrečene 1.454 presude. Tokom ovog perioda, vaspitne mere su dominantne, dok je kazna maloletničkog zatvora minimalno zastupljena, ukazujući na fokus sistema na vaspitanje i edukativne sadržaje više nego na kaznene mere (Republički zavod za statistiku Srbije, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023).

Prema izveštajima, većina izrečenih presuda odnosi se na krivična dela protiv imovine, ali u ovom segmentu dolazi do konstantnog pada. Dok su 2015. godine krivična dela protiv imovine činila oko 57% prijava, do 2023. taj procenat je smanjen na 38,9%. Istovremeno, krivična dela protiv zdravlja i života beleže porast. Udeo krivičnih dela protiv zdravlja ljudi porastao je sa 5,4% u 2015. na 9,4% u 2023. godini, dok je udeo krivičnih dela protiv života i tela porastao sa 12,3% na 15,5% u istom periodu. Ova promena ukazuje na povećanje ozbiljnosti krivičnih dela među maloletnicima, dok opada broj krivičnih dela protiv imovine (Republički zavod za statistiku Srbije, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023).

Maloletnička delinkvencija u Srbiji predstavlja sve veći problem, sa značajnim brojem maloletnika sa poremećajima u ponašanju koji još nisu učinili ozbiljna krivična dela. U Kragujevcu, prema podacima Centra za socijalni rad „Solidarnost”, broj maloletnika sa problemima u ponašanju ostaje uglavnom konstantan, uz manje oscilacije. Od 2016. do 2022. broj slučajeva varirao je od 470 do 573, sa najvećim porastom između 2020. i 2022. godine (povećanje od 10%). Ovi podaci ukazuju na potrebu za dodatnim intervencijama kako bi se smanjio razvoj asocijalnih obrazaca. Slični trendovi rasta delinkvencije i ozbiljnosti krivičnih dela prisutni su i na Balkanu, što dodatno opterećuje pravosudni sistem (Winterdyk, 2018, str. 15).

Analiza postojećih preventivnih programa u Srbiji

U Srbiji postoji nekoliko programa koji se sprovode na nacionalnom nivou, usmerenih na prevenciju maloletničke delinkvencije i nasilja među decom i mladima. Detaljnije informacije o rezultatima sprovođenja ovih programa često nisu dostupne u javno dostupnoj literaturi. Tokom istraživanja, fokusirali smo se na programe koji su potencijalno dostupni roditeljima zabrinutim zbog mogućeg rizika da njihova deca postanu učinioci ili žrtve maloletničke delinkvencije, kao i na programe korisne stručnim radnicima zainteresovanim za dublje razumevanje ove problematike. U nastavku su analizirani neki od najpoznatijih programa, sa posebnim naglaskom na njihovu moguću primenu u lokalnoj zajednici.

Nacionalna platforma „Čuvam te”

Nacionalna platforma „Čuvam te” je ključni nacionalni program usmeren na prevenciju nasilja nad decom i mladima, sa naglaskom na jačanje saradnje među institucijama na lokalnom nivou. Ova platforma omogućava povezivanje škola, centara za socijalni rad, zdravstvenih ustanova i policijskih službi kako bi se stvorila sveobuhvatna mreža za borbu protiv nasilja. Kroz niz edukativnih aktivnosti i online obuka, platforma osnažuje učenike, roditelje i nastavnike da prepoznaju rizične situacije i reaguju na vreme. Na primer, posebni moduli za roditelje pružaju informacije o tome kako prepoznati znake zlostavljanja kod dece i kome se obratiti za pomoć. Iako je digitalna komponenta platforme izuzetno korisna, jedan od izazova u njenoj primeni jeste dostupnost interneta i digitalnih alata u ruralnim sredinama.

Deca iz manje razvijenih područja često nemaju pristup ovim resursima, što ograničava njihovu mogućnost da u potpunosti iskoriste prednosti ovog programa. Dodatno, preporučuje se jača promocija programa u lokalnim zajednicama putem medija i direktnih radionica kako bi se obuhvatile i marginalizovane grupe (Nacionalna platforma „Čuvam te”, 2023).

Program „Školski policajac”

Program „Školski policajac” ima dugu tradiciju u Srbiji i predstavlja jedan od najznačajnijih mehanizama za prevenciju vršnjačkog nasilja i delinkvencije u školama. Ovaj program uključuje prisustvo policijskih službenika u školama, gde oni ne samo da nadgledaju bezbednost, već i aktivno učestvuju u edukativnim programima, razgovorima sa učenicima i roditeljima. Njihova uloga je dvostruka: preventivna i edukativna, jer kroz direktan kontakt sa učenicima stvaraju poverenje i promovišu pozitivne vrednosti. Istraživanja pokazuju da prisustvo školskih policajaca smanjuje stopu nasilja u školama, ali ovaj program nije ravnomerno implementiran u svim regionima Srbije. U urbanim sredinama, stopa kriminaliteta i nasilja u školama je značajno opala, dok ruralne oblasti, zbog nedostatka resursa, nemaju redovno prisustvo policajaca u školama. Preporučuje se veća decentralizacija programa kako bi se obuhvatile i manje razvijene sredine, kao i jačanje saradnje između policijskih uprava i lokalnih zajednica (Stevanović i Zečević, 2020).

Program „Osnovi bezbednosti dece”

Program „Osnovi bezbednosti dece” koji su zajednički pokrenuli Ministarstvo prosvete i Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije 2018. godine, ima za cilj sticanje novih i unapređenje postojećih znanja i veština iz oblasti bezbednosti učenika. Program obuhvata ključne teme poput bezbednosti dece u saobraćaju, prevencije nasilja, zaštite od trgovine ljudima i bezbednog korišćenja interneta. Program se sprovodi kroz časove odeljenske zajednice jednom mesečno, za učenike četvrtog i šestog razreda osnovnih škola. Predavanja realizuju pripadnici MUP-a koji poseduju relevantne veštine i znanja. Ovaj program omogućava deci i roditeljima da steknu dragocena znanja o bezbednosnim rizicima, dok Ministarstvo prosvete planira dalje jačanje školskih timova psihologa i pedagoga kako bi se intenzivnije radilo na prevenciji vršnjačkog nasilja. Program se sprovodi

u školama širom zemlje, iako su resursi i prisutnost u ruralnim sredinama ponekad ograničeni (Ministarstvo prosvete Republike Srbije, 2018).

Projekat „Zajedno i bezbedno kroz detinjstvo”

Projekat „Zajedno i bezbedno kroz detinjstvo”, koji su 2023. godine zajednički pokrenuli Ministarstvo prosvete, Ministarstvo unutrašnjih poslova i Misija OEBS-a u Srbiji, predstavljen je kao još jedan važan korak ka unapređenju prevencije nasilnog ponašanja među decom i mladima, uključujući prevenciju maloletničke delinkvencije. Ovaj projekat ima za cilj podizanje svesti učenika osnovnih škola o posledicama nasilnog ponašanja, kako u fizičkom, tako i u digitalnom okruženju, kroz sprovođenje informativno-edukativnih radionica u svim osnovnim školama tokom školske godine. Kroz timsku saradnju policijskih službenika, predstavnika škola i Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, koriste se različiti oblici edukativnog materijala, kao što su spotovi, predstave i obeležavanje značajnih datuma. Ove aktivnosti imaju za cilj razvijanje svesti o različitim oblicima nasilja i diskriminacije, kao i usvajanje strategija za nenasilno rešavanje konflikata. Posebna pažnja posvećena je prevenciji vršnjačkog i digitalnog nasilja, kroz radionice za starije učenike, dok su mlađi učenici obuhvaćeni temama bezbednosti u saobraćaju i vanrednim situacijama. Ovaj projekat deo je šireg nastojanja da se doprinese bezbednosti dece i prevenciji devijantnog ponašanja kroz partnerstvo sa ključnim državnim institucijama (Ministarstvo prosvete Republike Srbije, 2023).

Kritički osvrt na efikasnost i dostupnost prikazanih programa, posebno za decu iz marginalizovanih grupa

Svi navedeni programi nesporno imaju pozitivan uticaj na prevenciju kriminaliteta i nasilja među mladima, međutim, njihov puni potencijal ostaje ograničen zbog nekoliko ključnih faktora. Prvi izazov predstavlja geografska nejednačenost: dok su programi uspešno implementirani u urbanim sredinama, ruralna područja često ostaju neobuhvaćena, čime se značajno smanjuje efikasnost preventivnih aktivnosti u manjim, marginalizovanim zajednicama. Drugi problem je digitalna isključenost, gde deca iz socioekonomski ugroženih porodica često nemaju pristup internetu, što ih sprečava da iskoriste prednosti programa poput „Čuvam te” koji zavisi od digitalnih platformi.

Dodatni izazov je i struktura programa, koja zahteva da potencijalni korisnici (deca, roditelji i stručni radnici) ulože dodatni trud kako bi se aktivno uključili u preventivne aktivnosti. Programi su osmišljeni tako da inicijativa uglavnom mora doći od strane korisnika, odnosno, realizatori preventivnih aktivnosti su u pasivnoj ulozi čekanja da im se pristupi. Ova dinamika dovodi do toga da najčešći učesnici u ovim programima budu deca i roditelji koji već pokazuju prosocijalno ponašanje ili deca koja su, iako žrtve nasilja, već motivisana da potraže pomoć. Suprotno tome, maloletnici koji pokazuju probleme u ponašanju, a koji su najčešće u fokusu preventivnih intervencija i programa, retko se spontano uključuju u ovakve aktivnosti jer ih ne percipiraju kao relevantne ili korisne.

Imajući sve to u vidu, neophodno je da programi budu osmišljeni na način koji omogućava proaktivno delovanje prema maloletnicima u riziku. Ovi programi moraju svojim aktivnostima „pristupiti” mladima na način koji je prilagođen njihovom okruženju i potrebama, tako da im se preventivne aktivnosti prezentuju na način koji je zanimljiv i relevantan za njihove svakodnevne izazove. Samo kroz takav pristup, koji obuhvata direktno angažovanje sa decom u riziku u njihovim zajednicama, može se postići dublja i dugoročnija promena u ponašanju i smanjenje rizika od devijantnih aktivnosti.

Problem maloletničke delinkvencije u Kragujevcu

Statistički pokazatelji maloletničke delinkvencije u Kragujevcu

Maloletnička delinkvencija u Kragujevcu pokazuje specifične trendove koji zabrinjavaju lokalnu zajednicu i institucije. Podaci kragujevačkog Centra za socijalni rad „Solidarnost” za period 2016–2023. pokazuju oscilacije u broju evidentiranih maloletnika sa poremećajima u ponašanju, uz generalni porast složenosti slučajeva. U 2023. godini evidentiran je 491 maloletnik, što je rast od 12% u odnosu na prethodnu godinu, dok je 2022. zabeleženo 573 slučaja, takođe rast od 12% u odnosu na 2021 (Centar za socijalni rad „Solidarnost”, 2021, 2022, 2023). Iako postoje oscilacije u broju slučajeva, primećuje se da delinkvencija postaje sve ozbiljnija, sa porastom nasilnih krivičnih dela, poput razbojništava i organizovanih krađa, što ukazuje na rast složenosti problema.

Analiza pokazuje da je najčešći oblik delinkventnog ponašanja među maloletnicima u Kragujevcu nasilničko ponašanje, koje čini 46% slučajeva. Zatim slede krađe sa 27%, dok zloupotreba droga i upotreba digitalnih platformi za kriminalne aktivnosti, poput sajber-nasilja, pretnji i ilegalne razmene sadržaja, čine oko 15% (Centar za razvoj usluga socijalne zaštite „Kneginja Ljubica” Kragujevac, 2024). Posebno zabrinjava sve raniji ulazak maloletnika u digitalne oblike nasilja, koji su sve češći među decom od 10 do 14 godina. Uticaj društvenih mreža, kao što su sajber-nasilje i promocija kriminalnih aktivnosti, dodatno komplikuje situaciju u zajednicama poput Kragujevca, gde se beleži porast digitalnog kriminaliteta među mladima (Skakavac, 2020). Društvene mreže olakšavaju međusobnu komunikaciju i organizaciju rizičnog ponašanja, često nezapaženo od strane roditelja i autoriteta (Soković, 2021). Prevencija urbanog kriminala zahteva fokus na specifične karakteristike zajednice uz primenu adekvatnih programa (Paraušić, 2020).

Od ukupnog broja evidentiranih maloletnika u 2022. godini, 195 su bili krivično neodgovorni, odnosno deca ispod 14 godina, dok je taj broj u 2023. godini iznosio 90 (Centar za socijalni rad „Solidarnost”, 2022, 2023). Ovi slučajevi obuhvataju različite oblike asocijalnog ponašanja, među kojima dominira vršnjačko nasilje. Među onima koji su evidentirani kao krivično neodgovorni, dečaci čine većinu, dok 21% otpada na devojčice.

U poređenju sa prethodnim godinama, uočava se značajan porast broja slučajeva u kojima maloletnici učestvuju u organizovanim kriminalnim aktivnostima, uključujući grupne krađe i vandalizam. Na primer, tokom 2022. godine zabeleženo je nekoliko incidenata u kojima su maloletnici učestvovali u grupnim kriminalnim akcijama, što ukazuje na rastući problem grupnih delinkventnih aktivnosti (Centar za socijalni rad „Solidarnost”, 2022). Takođe, primećeno je da deca sve češće koriste digitalne platforme kao sredstvo za vršenje različitih oblika nasilja, poput sajber-nasilja i pretnji, što dodatno komplikuje situaciju i zahteva hitne intervencije institucija.

Posebno je zabrinjavajuće da ovaj trend digitalne delinkvencije među maloletnicima eskalira nakon ozbiljnih incidenata, poput onog koji se dogodio u Osnovnoj školi „Vladislav Ribnikar” u Beogradu 2023. godine. Ovaj događaj doveo je do povećanja broja prijava o nasilju i pretnjama na društvenim mrežama, čime je digitalna sfera postala dodatno polje sukoba među mladima. Ovaj fenomen zahteva posebnu pažnju kako lokalnih institucija, tako i šire zajednice, jer deca i mladi sve ranije dolaze u kontakt

sa digitalnim oblicima kriminalnog ponašanja, što može imati dugoročne posledice na njihovu socijalizaciju i razvoj. Društvene mreže omogućavaju brzo širenje negativnih oblika ponašanja među mladima, što dodatno doprinosi njihovoj ranijoj izloženosti devijantnim obrascima i potencijalnoj delinkvenciji (Skakavac, 2020).

Ovi podaci ukazuju na to da problem maloletničke delinkvencije u Kragujevcu zahteva sveobuhvatan pristup, koji uključuje ne samo institucionalne mere, već i veću pažnju posvećenu prevenciji, naročito u vezi sa digitalnim nasiljem i kriminalitetom.

Kapaciteti lokalnih ustanova i resursi za borbu protiv delinkvencije

Kapaciteti Centra za socijalni rad „Solidarnost” i drugih lokalnih institucija u Kragujevcu suočavaju se sa ozbiljnim izazovima usled ograničenih resursa i stručnog kadra. CSR Kragujevac, zadužen za praćenje i evidentiranje slučajeva maloletničke delinkvencije, često ne raspolaže dovoljnim brojem stručnih radnika za adekvatno tretiranje svih slučajeva. Usluge centara za socijalni rad su od ključnog značaja u implementaciji vaspitnih naloga i sprovođenju krivičnih sankcija prema maloletnicima, ali njihov kapacitet često ne odgovara realnim potrebama zajednice (Soković, 2021). Sa sve većim porastom broja maloletnika u riziku, resursi su sve ograničeniji, što dovodi do neadekvatnog tretmana mnogih slučajeva, direktno utičući na recidivizam kod mladih. Na primer, u 2022. godini, CSR je obradio više od 600 zahteva za različite oblike socijalne zaštite, dok se 195 zahteva odnosilo na krivično neodgovorne maloletnike. Nedostatak kadra i preopterećenost često rezultiraju kašnjenjem u pružanju usluga deci u riziku, što dodatno komplikuje situaciju (Centar za socijalni rad „Solidarnost” Kragujevac, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023).

Izveštaji pokazuju da kapaciteti za rešavanje novih slučajeva maloletničke delinkvencije nisu dovoljni. U 2016. godini, Služba za zaštitu dece i mladih CSR-a u Kragujevcu je obradila 4.325 novih zahteva, što predstavlja povećanje od 10,5% u odnosu na prethodnu godinu. Iako su vaspitni nalozi povremeno korišćeni kao preventivna mera, oni nisu dovoljno brojni da pokriju sve slučajeve. U 2023. taj broj je iznosio 72 slučaja izrečenih mera prema maloletnicima od strane Višeg javnog tužilaštva i Višeg suda (37 vaspitnih naloga, 20 mera posebne obaveze i 15 mera pojačanog nadzora organa starateljstva) (Centar za socijalni rad „Solidarnost” Kragujevac, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023).

Lokalne institucije, poput Centra za razvoj usluga socijalne zaštite „Kneginja Ljubica”, suočavaju se sa pritiskom zbog ograničenih kapaciteta. Ova ustanova, sa propisanim kapacitetom od 15 korisnika, tokom 2023. godine pružila je podršku za 64 korisnika, što značajno premašuje kapacitete. Većina korisnika dolazi iz rizičnih porodica ili su već u sukobu sa zakonom, a najčešći problemi uključuju nasilničko ponašanje i krađe. Zaposleni se suočavaju sa preopterećenjem, što otežava pružanje adekvatne podrške (Gajić i sar., 2023). Pored dnevnog boravka, Centar „Kneginja Ljubica” nudi i Savetovalište za brak i porodicu, koje podržava porodice u rešavanju problema i rizika poremećaja ponašanja kod dece i mladih (Centar za razvoj usluga socijalne zaštite „Kneginja Ljubica” Kragujevac, 2024).

Pored ustanova socijalne zaštite, u okviru zdravstvene zaštite i u okviru kragujevačkog doma zdravlja funkcioniše Savetovalište za mlade koje ima značajnu ulogu u zdravstvenom tretmanu mladih sa poremećajima u ponašanju, ali i ovde postoje ograničenja u kapacitetima. Usluge mentalnog zdravlja za decu i mlade su često nedovoljno razvijene, a broj specijalizovanih stručnjaka za rad sa decom sa psihosocijalnim problemima je veoma mali. Zdravstvene ustanove u Kragujevcu nemaju dovoljno osoblja ni resursa da odgovore na sve slučajeve koji zahtevaju intervenciju.

Nedostatak resursa, stručnog kadra i kapaciteta otežava pravovremeno reagovanje na porast maloletničke delinkvencije. Broj stručnjaka koji se bave ovim problemom varira između 25 i 30 u različitim institucijama, što je nedovoljno za pokrivanje svih slučajeva. To rezultira nerešenim ili nedovoljno tretiranim slučajevima, što povećava rizik od ponavljanja krivičnih dela kod mladih. Stalni pritisak na socijalne službe, uz ograničene kapacitete, dovodi do zadržavanja maloletnika u sistemu bez adekvatne rehabilitacije i resocijalizacije.

Reakcija lokalne zajednice na probleme maloletničke delinkvencije

U periodu od septembra do decembra 2022. godine, lokalne institucije u Kragujevcu održale su tri ključna sastanka posvećena pitanju maloletničke delinkvencije. Ovi sastanci okupili su predstavnike policije, centra za socijalni rad (CSR), doma zdravlja, nevladinih organizacija i pravosudnih organa. Tokom diskusija, zaključeno je da je neophodno razviti novi, proaktivni program koji bi omogućio ovim institucijama da reaguju na vreme, pre nego što maloletnici učine ozbiljnija krivična dela. Program bi bio usmeren na maloletnike s visokim rizikom za ulazak u kriminalitet, ali pre nego što

budu formalno evidentirani kao učinioci krivičnih dela (Glas Šumadije, 2022).

Jedan od glavnih problema istaknutih na sastancima je nedostatak ovlašćenja za preventivne intervencije dok ne postoji konkretna prijava ili sumnja u izvršenje krivičnog dela. Policija može pojačati prisustvo na određenim mestima, ali nema pravne mehanizme za preventivno delovanje na pojedince. CSR nema mogućnost prisiljavanja porodica da koriste usluge socijalne zaštite bez njihove saglasnosti, a zdravstvene ustanove mogu pružiti tretman samo u slučajevima kada postoji ozbiljna pretnja po zdravlje pojedinca ili drugih (Glas Šumadije, 2022).

Zaključak sa ovih sastanaka bio je da novi preventivni program mora integrisati sve relevantne institucije i fokusirati se na identifikaciju maloletnika s visokim rizikom. Ovaj pristup bi omogućio pravovremenu intervenciju i podršku maloletnicima pre nego što postanu deo ozbiljnijih kriminalnih tokova, smanjujući broj težih krivičnih dela i pružajući priliku za resocijalizaciju mladima u riziku (Glas Šumadije, 2022).

Pilot program prevencije u opštini Topola: „Bezbedna Topola”

Pilot program „Bezbedna Topola: Zajedno protiv nasilja” predstavlja inovativan pristup prevenciji maloletničke delinkvencije i nasilja među decom u opštini Topola. Program je zasnovan na formiranju tima koji fleksibilno funkcioniše i bez prisustva svih članova, omogućavajući efikasno delovanje zahvaljujući uspostavljenim mrežama saradnika iz različitih institucija i sektora.

Program se oslanja na multisektorsku saradnju između policije, CSR-a, nevladinih organizacija, škola i zdravstvenih ustanova, kako bi se identifikovali mladi sa poremećajima u ponašanju. Takođe, fokusira se na prepoznavanje rizičnih javnih prostora gde se okupljaju mladi skloni problemima. Ključna strategija je uključivanje osoba od poverenja iz zajednice – porodice, prijatelja ili lokalnih autoriteta, kako bi se pružila podrška i motivacija mladima u riziku da potraže pomoć nadležnih institucija.

Program garantuje kontinuiranu podršku od prijave do završetka tretmana, bilo da je u pitanju rehabilitacija, resocijalizacija ili edukativne aktivnosti, čime se osigurava da nijedan korisnik ne bude prepušten sam sebi. Takođe, uključuje rad na uređenju javnih prostora kroz osvetljavanje,

postavljanje kamera i dodavanje sadržaja, čime se smanjuje privlačnost tih prostora za kriminalne aktivnosti. Zajednički prostori i angažman mladih u aktivnostima sa životinjama pokazali su se kao efektivne mere za smanjenje stope recidivizma i agresivnog ponašanja (Batrićević, 2011; McCabe, 2014; Paraušić, 2020).

Program se oslanja na postojeće kapacitete institucija i ne zahteva dodatna finansijska sredstva, već koristi postojeće resurse i angažuje motivisane stručnjake. Ovakvi preventivni programi pokazali su se efikasnim u sprečavanju nasilja i delinkvencije kod mladih. Struktura tima je dvokružna – prvi krug čine direktno uključene institucije, dok drugi obuhvata organizacije kao što su sportska udruženja i verske zajednice, koje pružaju podršku. Program je u skladu sa zakonskim normama i može se replicirati u drugim zajednicama.

Diskusija i preporuke

Uloga lokalnih zajednica u prevenciji kriminaliteta dece i mladih

Lokalne zajednice imaju ključnu ulogu u prevenciji kriminaliteta među decom i mladima, s obzirom na to da su one prve koje primete znakove rizičnog ponašanja kod pojedinaca. U Kragujevcu, centar za socijalni rad, škole, lokalne organizacije i druge institucije mogu sarađivati kako bi se razvile zajedničke inicijative usmerene na prevenciju. Uključivanje svih aktera, od porodica do škole i policije, može doprineti stvaranju sigurnog okruženja u kojem će se rizici rano prepoznati i preduzeti odgovarajuće mere. Povezivanje lokalnih resursa sa školama i sportskim klubovima, kao i uspostavljanje savetovališta za decu i roditelje, može smanjiti učestalost devijantnog ponašanja.

Jačanje kapaciteta državnih i lokalnih institucija u Srbiji

Jedan od glavnih izazova s kojima se institucije u Srbiji suočavaju jeste nedostatak stručnog kadra i resursa. Povećanje broja socijalnih radnika, psihologa i pedagoga u centrima za socijalni rad i srodnim ustanovama ključno je za poboljšanje prevencije i tretmana maloletničke delinkvencije. Zapošljavanje dodatnog osoblja omogućilo bi efikasniju reakciju na zahteve korisnika i smanjilo recidivizam. Usluge poput dnevnog boravka za decu

sa poremećajima u ponašanju pomažu njihovoj socijalnoj integraciji, ali je neophodno jačati kapacitete i dostupnost ovih usluga (Gajić i sar., 2023). Takođe, alternativni oblici rada, poput edukativnih programa koji uključuju životinje, imaju značajan potencijal u prevenciji devijantnog ponašanja (Batrićević, 2011). Potrebno je povećati budžetska sredstva i ojačati međusektorsku saradnju škola, zdravstvenih ustanova, centara za socijalni rad i pravosuđa radi brže razmene informacija i efikasnijeg rešavanja problema maloletničke delinkvencije. Preventivne mere moraju biti prilagođene individualnim potrebama kako bi bile uspešne (Dimovski i Mirić, 2014), a obrazovne intervencije igraju ključnu ulogu, jer mnogi maloletni delinkventi nisu uključeni u obrazovni sistem (Maljković, 2021).

Proširenje i unapređenje postojećih programa prevencije

Podrška lokalnim samoupravama u formiranju efikasnih timova za prevenciju nasilja i maloletničke delinkvencije ključna je za dugoročno smanjenje ovih pojava. Ovi timovi, sastavljeni od predstavnika škola, centara za socijalni rad, policije, zdravstvenih ustanova i lokalnih nevladinih organizacija, mogu brzo i koordinisano reagovati na pojave nasilja i drugih oblika delinkventnog ponašanja. Efikasna prevencija zahteva veće izdvajanje finansijskih sredstava na lokalnom ali i na nacionalnom nivou, kako bi se omogućilo uspostavljanje novih usluga socijalne zaštite, kao i kontinuitet u njihovom radu. Povećanje iznosa novca za socijalnu zaštitu, uz kontinuirano praćenje, evaluaciju programa i superviziju, omogućilo bi bolji kvalitet usluga i njihov uticaj na zajednicu.

Takođe, neophodna je afirmacija usluga socijalnog rada kroz promenu stavova i odnosa nepoverenja građana prema institucijama socijalne zaštite. Razvijanjem strategija koje podstiču otvorenost i transparentnost (u granicama definisanim zakonima i pravilnicima) u radu ovih institucija, može se poboljšati komunikacija sa korisnicima i stvoriti veće poverenje u sistem. Ovo uključuje promotivne kampanje, edukativne programe i inicijative koje građanima približavaju rad ustanova socijalne zaštite, čime se smanjuje stigma i jača podrška za zajedničke napore u prevenciji maloletničke delinkvencije.

Zaključak

Prevenција kriminaliteta među decom i mladima kroz jačanje kapaciteta lokalnih zajednica ključna je za dugoročno smanjenje maloletničke delinkvencije u Srbiji. Ovaj rad ukazuje na potrebu za povećanjem broja stručnjaka u centrima za socijalni rad, većim ulaganjima u programe prevencije, kao i na značaj jačanja međusektorske saradnje između institucija poput škola, policije i zdravstvenih ustanova. Poseban naglasak stavljen je na unapređenje programa prevencije nasilja i drugih oblika delinkventnog ponašanja, kao i na pružanje veće podrške lokalnim samoupravama u formiranju efikasnih timova za prevenciju. Upotreba vršnjačkih lidera kao nosilaca promena u zajednicama pokazala se kao efektivna u smanjenju stope nasilja među mladima, a posebno u programima koji uključuju kolektivni rad mladih na temama pravde i socijalne jednakosti (Winterdyk, 2018).

Za dalja istraživanja preporučuje se fokus na analizu specifičnih faktora rizika koji doprinose razvoju kriminalnog ponašanja kod maloletnika, kao i na evaluaciju postojećih preventivnih programa. Takođe, istraživanje treba obuhvatiti šire uključivanje lokalnih zajednica u procese resocijalizacije i afirmaciju socijalnih usluga kako bi se promenili stavovi i odnos građana prema institucijama socijalne zaštite, čime bi se izgradilo poverenje i podstakla saradnja u prevenciji maloletničke delinkvencije.

Literatura

- Batrićević, A. (2011). *Terapije uz pomoć životinja u tretmanu maloletnih prestupnika*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Božić, V., & Tančić, D. Lj. (2023). Problems of implementation of educational orders in the Republic of Serbia – Methodological and criminal law approach. *Baština*, 59, 157-169. <https://doi.org/10.5937/bastina33-43828>
- Centar za razvoj usluga socijalne zaštite „Kneginja Ljubica” Kragujevac. (2024). *Izveštaj o radu Centra za razvoj usluga socijalne zaštite „Kneginja Ljubica” Kragujevac za 2023. godinu*. Centar za razvoj usluga socijalne zaštite „Kneginja Ljubica”.
- Centar za socijalni rad „Solidarnost” Kragujevac. (2017). *Izveštaj o radu Centra za socijalni rad „Solidarnost” Kragujevac za 2017. godinu*. Centar za socijalni rad „Solidarnost”.

- Centar za socijalni rad „Solidarnost” Kragujevac. (2018). *Izveštaj o radu Centra za socijalni rad „Solidarnost” Kragujevac za 2018. godinu*. Centar za socijalni rad „Solidarnost”.
- Centar za socijalni rad „Solidarnost” Kragujevac. (2019). *Izveštaj o radu Centra za socijalni rad „Solidarnost” Kragujevac za 2019. godinu*. Centar za socijalni rad „Solidarnost”.
- Centar za socijalni rad „Solidarnost” Kragujevac. (2020). *Izveštaj o radu Centra za socijalni rad „Solidarnost” Kragujevac za 2020. godinu*. Centar za socijalni rad „Solidarnost”.
- Centar za socijalni rad „Solidarnost” Kragujevac. (2021). *Izveštaj o radu Centra za socijalni rad „Solidarnost” Kragujevac za 2021. godinu*. Centar za socijalni rad „Solidarnost”.
- Centar za socijalni rad „Solidarnost” Kragujevac. (2022). *Izveštaj o radu Centra za socijalni rad „Solidarnost” Kragujevac za 2022. godinu*. Centar za socijalni rad „Solidarnost”.
- Centar za socijalni rad „Solidarnost” Kragujevac. (2023). *Izveštaj o radu Centra za socijalni rad „Solidarnost” Kragujevac za 2023. godinu*. Centar za socijalni rad „Solidarnost”.
- Dimovski, D., i Mirić, F. (2014). Politika suzbijanja maloletničke delinkvencije kao determinanta društvenog razvoja. *Facta Universitatis, Series: Law and Politics*, 12(1), 157-169. <https://doi.org/10.22190/FULP1401157D>
- Gajić, M., Hrnčić, J., i Vučinić-Jovanović, M. (2023). Usluge u zajednici za decu i mlade sa problemom u ponašanju i u sukobu sa zakonom: Ideja i realizacija dnevnog boravka. *Srpska politička misao*, 81, 227-249. <https://doi.org/10.5937/spm81-44880>
- Glas Šumadije. (2022, 23. septembar). Prevencija kriminaliteta kod dece i mladih kroz umrežavanje institucija i organizacija. *Glas Šumadije*. <https://www.glassumadije.rs/prevencija-kriminaliteta-kod-dece-i-mladih-kroz-umrezavanje-institucija-i-organizacija/>
- Karić, T., Protić, S., Kolaković-Bojović, M., Paraušić, A., i Drndarević, N. (2021). *Analiza uticaja primene zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica u periodu od 2006. do 2020. godine*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Misija OEBS-a u Srbiji.
- Maljković, M. (2021). Specifičnosti u procesu obrazovanja maloletnih delinkvenata. *Zbornik radova Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju*, 12(1), 22-32. <https://doi.org/10.7251/ZCMZ0121022M>
- Milojević, S., i Dimitrijević, A. (2012). Socioemocionalni model maloletničke delinkvencije i njegove praktične implikacije. *Engrami*, 34(4), 71-85.
- Ministarstvo prosvete Republike Srbije. (2018). *Program osnove bezbednosti dece*. <https://prosveta.gov.rs/vesti/program-osnove-bezbednosti-dece/>

- Ministarstvo prosvete Republike Srbije. (2023). *Potpisan protokol o saradnji u sprovođenju projekta Zajedno i bezbedno kroz detinjstvo*. <https://prosveta.gov.rs/vesti/potpisan-protokol-o-saradnji-u-sprovodjenju-projekta-zajedno-i-bezbedno-kroz-detinjstvo/>
- Nacionalna platforma „Čuvam te”. (2023). *Prevenција nasilja nad decom i mladima*. <https://cuvamte.gov.rs>
- Paraušić, A. (2020). Prevenција kriminala kao pristup unapređenju urbane bezbednosti. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 39(2-3), 93-107. <http://dx.doi.org/10.47152/ziksi2020236>
- Republički zavod za statistiku Srbije. (2015). *Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji 2014*. (SK11, br. 191). Republički zavod za statistiku Srbije.
- Republički zavod za statistiku Srbije. (2016). *Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji 2015*. (SK11, br. 188). Republički zavod za statistiku Srbije.
- Republički zavod za statistiku Srbije. (2017). *Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji 2016*. (SK11, br. 193). Republički zavod za statistiku Srbije.
- Republički zavod za statistiku Srbije. (2018). *Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji 2017*. (SK11, br. 192). Republički zavod za statistiku Srbije.
- Republički zavod za statistiku Srbije. (2019). *Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji 2018*. (SK11, br. 191). Republički zavod za statistiku Srbije.
- Republički zavod za statistiku Srbije. (2020). *Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji 2019*. (SK11, br. 194). Republički zavod za statistiku Srbije.
- Republički zavod za statistiku Srbije. (2021). *Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji 2020*. (SK11, br. 194). Republički zavod za statistiku Srbije.
- Republički zavod za statistiku Srbije. (2022). *Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji 2021*. (SK11, br. 188). Republički zavod za statistiku Srbije.
- Republički zavod za statistiku Srbije. (2023). *Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji 2022*. (SK11, br. 191). Republički zavod za statistiku Srbije.
- Republički zavod za statistiku Srbije. (2024). *Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji 2023*. (SK11, br. 181). Republički zavod za statistiku Srbije.
- Skakavac, T. (2020). Uticaj društvenih mreža na pojavu maloletničke delinkvencije. *Civitas*, 10(1), 72-93. <https://doi.org/10.5937/Civitas2001072S>
- Soković, S. (2021). Usluge centara za socijalni rad u primeni vaspitnih naloga i u izvršenju krivičnih sankcija izrečenih maloletnim učiniocima krivičnih dela. *Zbornik radova „XXI vek – vek usluga i Uslužnog prava”* (169-184). <https://doi.org/10.46793/XXIV-12.169S>
- Stevanović, I., i Zečević, O. (2020). Krivična dela maloletnika u vezi sa drogom – prevenција i suzbijanje. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 39(1), 287-297.

Winterdyk, J. (2018). Korišćenje kapaciteta pozitivnog pritiska vršnjaka kroz globalni pokret mladih za pravdu: 'Zlatna' prilika za Balkan. *NBP Žurnal za kriminalistiku i pravo*, 22(3), 2-21.

PREVENTING YOUTH CRIME THROUGH STRENGTHENING LOCAL COMMUNITY CAPACITIES

Boris Herman

Juvenile delinquency in Serbia is becoming an increasingly significant challenge, particularly in local communities lacking adequate support systems. This paper explores crime prevention among children and youth by strengthening local community capacities. It emphasizes the importance of educational, socio-emotional, and familial factors in the development and prevention of delinquent behavior. The study analyzes Serbia's current legal framework, highlighting its shortcomings in addressing and preventing juvenile crime, particularly before more severe offenses occur, as well as the limited capacities of local institutions. Using practical examples from the city of Kragujevac and the municipality of Topola, the paper presents the current state and challenges faced by local communities in combating delinquency. The conclusions point to the need for enhanced multisectoral collaboration and the strengthening of preventive programs that integrate local resources, providing greater support to at-risk children and youth. The study also offers recommendations for improving legal and institutional mechanisms to more effectively address this growing issue.

Keywords: juvenile delinquency, prevention, local community, crime, socio-emotional factors

II DEO: Fenomenološke i etiološke karakteristike delinkvencije dece i maloletnika

MALOLETNIČKA UBISTVA U BEOGRADU: KRIMINOLOŠKE KARAKTERISTIKE I KAZNENA POLITIKA¹

Sanja Ćopić², Dragana Bogićević

Maloletnička ubistva karakteriše niz posebnih fenomenoloških obeležja, koja ih odvajaju od drugih oblika nasilničkog kriminaliteta maloletnika. Poznavanje ključnih kriminoloških obeležja od značaja je za bolje razumevanje ovog fenomena i za praksu prevencije kriminalnog ponašanja maloletnika. Cilj rada je prikaz i analiza nalaza istraživanja o fenomenološkim karakteristikama maloletničkih ubistava u Beogradu u periodu 2013-2022. godina i kaznenoj politici. Podaci su prikupljeni analizom sadržaja sudskih spisa u pravnosnažno okončanim postupcima prema maloletnicima u periodu 2013-2022. u Višem sudu u Beogradu za krivična dela ubistvo, teško ubistvo i ubistvo na mah. Sprovedena je kvalitativna i kvantitativna analiza podataka. U posmatranom periodu osamnaest maloletnika izvršilo je neko od krivičnih dela ubistvo prema Krivičnom zakoniku RS (član 113 i član 114), pri čemu je najveći broj ostao u pokušaju. Svi izvršioци su muškog pola, pri čemu u pogledu uzrasta dominiraju stariji maloletnici. Najveći broj maloletnika u vreme izvršenja krivičnog dela pohađalo je srednju školu. Ubistvo su uglavnom izvršavali samostalno, upotrebom hladnog oružja. Žrtve su najčešće muškog pola, a u gotovo polovini slučajeva žrtva i učinilac su se od ranije poznavali i imali blizak odnos. U strukturi izrečenih krivičnih sankcija prema maloletnim izvršiocima krivičnog dela ubistvo preovladavaju vaspitne mere. Dobijeni nalazi omogućavaju sagledavanje stanja i tendencije maloletničkih ubistava u Srbiji, uz ukazivanje na potencijalne pravce za intervenciju.

Ključne reči: kriminalitet maloletnika, maloletnička ubistva, fenomenološke karakteristike, kaznena politika, Beograd

1 Ovaj rad je podržan od strane Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije (Ugovor br. 451-03-65/2024-03/200096).

2 sanja.copic011@gmail.com

Uvod

Kriminalitet maloletnika, iako značajno manje zastupljen od kriminaliteta punoletnih lica, upravo zbog karakteristika izvršilaca oduvek privlači značajnu pažnju naučne, stručne i opšte javnosti. Izveštavanje medija o maloletničkom kriminalitetu doprinosi utisku da je stopa nasilnog kriminaliteta maloletnika u konstantnom porastu (Ćopić, 2023), uz kreiranje slike o sve većoj brutalnosti, okrutnosti i svireposti maloletnika i sve težim posledicama kriminalnog ponašanja maloletnika. Udeo nasilničkog kriminaliteta maloletnika u strukturi ukupnog kriminaliteta se sve češće preuveličava, što vodi stvaranju moralne panike (Ignjatović, 2014; Nikolić-Ristanović, 2014). Ipak, zvanični statistički podaci za Srbiju pokazuju da kriminalitet maloletnika čini svega oko 5% ukupnog kriminaliteta (Kovačević, 2024). Tokom poslednje decenije, naročito nakon 2011. godine, uočava se trend opadanja ukupnog broja maloletnika protiv kojih su podnete krivične prijave, kao i broja maloletnika za koje je podnet predlog za izricanje krivične sankcije i kojima su izrečene krivične sankcije (Republički zavod za statistiku, 2012, 2023). Pri tome, u strukturi kriminaliteta maloletnika dominiraju krivična dela iz domena imovinskog kriminaliteta (Ignjatović, 2014; Ćopić, 2023; Nikolić-Ristanović i Konstantinović-Vilić, 2018).

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, u periodu od 2018. do 2022. godine, izuzev 2019. godine, prisutan je blagi pad prijavljenih krivičnih dela koja su izvršili maloletnici. U istom periodu beleži se i pad izrečenih krivičnih sankcija prema maloletnicima, tako da je u 2022. godini izrečeno za 22% manje krivičnih sankcija u poređenju sa 2018. godinom (Republički zavod za statistiku, 2023). Kada je reč o najtežim krivičnim delima, podaci iz zvanične statistike pokazuju da udeo krivičnih dela protiv života i tela u ukupnoj strukturi izvršenih krivičnih dela od strane maloletnika tokom petogodišnjeg perioda (2018-2022. godina) iznosi oko 15%, uz tendenciju opadanja (Republički zavod za statistiku, 2023). Pri tome, u strukturi krivičnih dela protiv života i tela dominiraju telesne povrede: tako je, na primer, u 2022. godini, od 360 maloletnika protiv kojih je podneta krivična prijava za krivično delo protiv života i tela, protiv njih 248 (69%) prijava je podneta za laku telesnu povredu, potom za tešku telesnu povredu (70 ili 19,4%) i učestvovanje u tuči (33 ili 9,2%), a u odnosu na tri maloletnika prijava je podneta zbog krivičnog dela ubistva (Republički zavod za statistiku, 2023). Kada su u pitanju podnete krivične prijave prema maloletnicima za krivično delo ubistva (član 113 KZ RS) i teškog ubistva (član 114

KZ RS), podaci Republičkog zavoda za statistiku pokazuju blage oscilacije, uz trend opadanja tokom poslednjih nekoliko godina. Tako je 2013. godine krivična prijava za ubistvo i teško ubistvo podneta protiv 14 maloletnika, a potom redom: prema šest maloletnika u 2014., po dvanaest maloletnika u 2015. i 2016., devet maloletnika u 2017., četiri maloletnika u 2018., pet maloletnika u 2019., osam maloletnika u 2020., i po tri maloletnika u 2021. i 2022. godini (Republički zavod za statistiku, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023).

Ipak, ukoliko se posmatra nasilnički kriminalitet maloletnika tokom dužeg vremenskog perioda, uočava se da je, u odnosu na period pre 2012. godine, došlo do porasta broja krivičnih dela protiv života i tela u strukturi prijavljenog kriminaliteta maloletnika (Ignjatović, 2014; Jugović i Ilić, 2011), te da maloletničko prestupništvo postaje agresivnije (Igrački i Ilijić, 2016). Ovakav trend nužno nameće potrebu za preduzimanjem određenih koraka u pravcu prevencije maloletničkog kriminaliteta uopšte, a posebno nasilnih oblika koji imaju visok stepen društvene opasnosti. Polazeći od toga, cilj ovog rada je prikaz i analiza nalaza istraživanja o kriminološkim, i to fenomenološkim karakteristikama maloletničkih ubistava u Beogradu u periodu 2013-2022. godina i krivičnopravnoj reakciji, odnosno krivičnom postupku i kaznenoj politici Višeg suda u Beogradu.

Metodološki okvir istraživanja

Predmet i cilj istraživanja

Predmet istraživanja su maloletnička ubistva na teritoriji Grada Beograda u periodu između 2013. i 2022. godine. Istraživanje je imalo za cilj dolaženje do podataka o fenomenološkim i etiološkim karakteristikama ubistava koje su izvršili maloletnici na prostoru Beograda u posmatranom desetogodišnjem periodu i definisanje preporuka usmerenih na delovanje u pravcu prevencije ovog oblika kriminaliteta maloletnika.

Podaci su prikupljeni tokom jula 2024. godine u Odeljenju za maloletnike Višeg suda u Beogradu. Podaci su prikupljeni analizom sadržaja sudskih spisa (odluka, rešenja, izveštaja i stručnih mišljenja sudskih veštaka, centara za socijalni rad i slično) u pravnosnažno okončanim postupcima prema maloletnicima prema kojima je vođen i pravnosnažno okončan krivični postupak u Višem sudu u Beogradu u periodu 2013-2022. i to za

krivična dela ubistvo (član 113 KZ RS), teško ubistvo (član 114 KZ RS) i ubistvo na mah (član 115 KZ RS).

Metod

Za potrebe prikupljanja podataka iz sudskih predmeta kreiran je upitnik. Prvi deo upitnika odnosi se na socio-demografske podatke o maloletnom učiniocu krivičnog dela (pol, uzrast, državljanstvo, mesto prebivališta, obrazovanje, radno angažovanje i porodične prilike), dok su preostala pitanja podeljena u dve celine. Prvi set činila su pitanja koja se odnose na podatke o izvršenom krivičnom delu (koje krivično delo je izvršeno prema KZ, vreme i mesto izvršenja krivičnog dela, sredstvo izvršenja krivičnog dela, motiv izvršenja krivičnog dela, samostalno ili izvršenje krivičnog dela u saučesništvu i sticaj krivičnih dela), krivičnom postupku (datum podnošenja krivične prijave, osude i pravnosnažnosti presude), izrečenoj krivičnoj sankciji (vrsta izrečene krivične sankcije, dužina izrečene kazne, okolnosti koje je sud cenio prilikom izricanja sankcije), ranijem kriminalnom ponašanju maloletnika (ranija osuđivanost, broj ranijih osuda, uzrast u vreme prve osude, vrsta ranije izvršenog krivičnog dela, vrsta prethodno izrečene krivične sankcije) i podatke o žrtvi (pol, starost, državljanstvo, obrazovni status, radno angažovanje, porodične prilike). Drugi set činila su pitanja koja su imala za cilj dolaženje do podataka o kriminogenim faktorima povezanim sa porodicom (porodična struktura, porodični odnosi, prisustvo nasilja u porodici, materijalni status porodice, prisustvo antisocijalnog ponašanja među članovima porodice), školom (školski problemi, akademski uspeh, evidencija bežanja iz škole, napuštanje školovanja i ispoljavanje delinkventnog ponašanja u školskoj sredini), vršnjacima (druženje sa antisocijalnim vršnjacima, uključenost u maloletničku bandu, povezanost sa antisocijalnim odraslim osobama iz okruženja, način provođenja slobodnog vremena) i mentalnim zdravljem (zavisnički oblici ponašanja, prisustvo psihijatrijskih dijagnoza, prisustvo simptoma poremećaja ponašanja). Podaci o kriminogenim faktorima nisu razmatrani budući da etiološke karakteristike ubistava čiji su izvršioci maloletnici nisu predmet ovog rada.

Za obradu i analizu podataka korišćen je kvantitativni i kvalitativni metod.

Uzorak

Pretragom baze podataka Odeljenja za maloletnike Višeg suda u Beogradu, ustanovljeno je da je u periodu od 2013. do 2022. godine pravnosnažno okončano 17 postupaka prema maloletnicima za ubistvo, koji su činili uzorak istraživanja. Uvidom u predmete zaključuje se da je u posmatranom periodu postupak vođen i pravnosnažno okončan prema 18 maloletnika (presude za dva maloletnika spojene su u jedan sudski predmet), što ujedno čini jednu petinu (21,2%) svih maloletnika u Srbiji kojima su u posmatranom periodu izrečene krivične sankcije za krivična dela ubistvo i teško ubistvo.

Od ukupnog broja predmeta koji su ušli u uzorak, 15 predmeta odnosi se na krivično delo ubistva iz člana 113 KZ, tri predmeta na krivično delo teško ubistvo iz člana 114 KZ, dok za krivično delo iz člana 115 KZ RS (ubistvo na mah) nije bilo predmeta. Najveći broj ubistava ostao je u pokušaju: od ukupno 18 maloletnika, u 14 slučajeva ubistvo je ostalo u pokušaju (77,8%), pri čemu su dva izvršena u saučesništvu. U jednom slučaju radilo se o pomaganju u izvršenju ubistva. Najzad, u četiri slučaja se radilo o svršenom ubistvu. U pogledu kvalifikacije krivičnog dela, struktura je sledeća: u 11 slučajeva se radilo o krivičnom delu ubistvo iz člana 113 u vezi člana 30 KZ (pokušaj), u dva slučaja o ubistvu iz člana 113 u vezi člana 30 KZ (pokušaj) i člana 33 KZ (saučesništvo), u jednom slučaju o krivičnom delu iz člana 114, stav 1 u vezi člana 30 KZ (pokušaj), u jednom slučaju o krivičnom delu iz člana 114, stav 1 u vezi člana 35 KZ (pomaganje) i u tri slučaja o krivičnom delu iz člana 113 KZ RS.

Rezultati istraživanja

U ovom delu rada prikazani su i analizirani podaci do kojih se došlo u vezi sa karakteristikama maloletnih učinilaca ubistva, karakteristikama žrtava i odnosu između žrtve i maloletnog učinioca, kriminološkim karakteristikama ubistava (svršenih i pokušanih) i društvenoj reakciji, odnosno krivičnom postupku i kaznenoj politici Višeg suda u Beogradu.

Karakteristike maloletnih učinilaca ubistava

Socio-demografske karakteristike maloletnih učinilaca ubistva

Podaci do kojih se došlo istraživanjem pokazuju da su svi maloletni učinioци iz uzorka u posmatranom periodu bili muškog pola (njih 18). U pogledu uzrasta, u najvećem broju slučajeva (16) obuhvaćenih uzorkom radilo se o kategoriji starijih maloletnika (89%), dok je u svega dva slučaja (11%) reč o mlađim maloletnicima.³ Samo jedan od maloletnika iz ispitanog uzorka je strani državljанин (državljанин Libije), dok se u ostalim slučajevima radilo o maloletnicima koji su državljани Republike Srbije (94%), sa prebivalištem u gradskom području.

U pogledu obrazovnog statusa maloletnika, situacija je raznolika. Najveći broj (11) maloletnika je u vreme izvršenja krivičnog dela (61%) pohađalo neku od srednjih stručnih škola, pri čemu jedan kao vanredni, a preostali kao redovni učenici. Osnovnoškolsko obrazovanje imaju dva maloletnika iz uzorka (11%), od kojih je jedan usled bežanja sa časova izbačen iz srednje škole, nakon čega se prebacio u drugu srednju školu gde je nastavio da izostaje, te je zbog toga, ali i visokog kalendarskog uzrasta izgubio pravo na redovno srednjoškolsko obrazovanje. Podaci iz sudskog predmeta drugog maloletnika ukazuju da nakon završene osnovne škole nije upisivao srednju školu, iako je vaspitnom merom pojačanog nadzora od strane organa starateljstva koja mu je prethodno bila izrečena, predviđen nastavak školovanja. Bez škole registrovan je maloletnik u čijem predmetu postoje podaci koji ukazuju da je završio samo prvi razred osnovne škole, nakon kojeg školu nikada više nije pohađao. Preostali maloletnici (22%) nemaju potpunu osnovnu školu i to jedan maloletnik ima završena četiri razreda, dvojica šest, dok je jedan u vreme izvršenja krivičnog dela pohađao osmi razred osnovne škole za obrazovanje odraslih.

Kada je reč o radnom angažovanju maloletnika, očekivano za uzrast, 12 maloletnika (67%) nije bilo radno angažovano. Za tri maloletnika (17%) dostupni podaci ukazuju na povremeno radno angažovanje na poslovima kao što su sakupljanje sekundarnih sirovina, rad u ugostiteljstvu i prodaja mamaca za ribolov.

3 U skladu sa članom 3 Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (u daljem tekstu: ZOMUKD), u kojem su definisane uzrasne kategorije maloletnih učinilaca krivičnih dela, mlađi maloletnik je lice koje je u vreme izvršenja krivičnog dela navršilo 14, ali nije navršilo 16 godina. Stariji maloletnik je lice koje je navršilo 16, ali nije navršilo 18 godina (Službeni glasnik RS, br. 85/2005).

Na kraju, zanimale su nas i porodične prilike maloletnika, tačnije sa kim su maloletnici iz uzorka živeli u momentu izvršenja ubistva. Podaci pokazuju da je 11 maloletnika (61%) u vreme izvršenja krivičnog dela živelo sa oba ili jednim od roditelja (četvorica maloletnika sa majkom, a dvojica maloletnika sa ocem), dakle, u potpunoj ili nepotpunoj biološkoj porodici. Sa druge strane, sedam maloletnika (39%) svrstano je u kategoriju „drugo”. Naime, dva maloletnika živela su sa bakom, a jedan sa vanbračnom suprugom. Ovde treba napomenuti da se u svim slučajevima radi o porodicama sa više članova, ali je kao parametar uzeta osoba koja se direktno starala o maloletniku ili koja je maloletniku najbliža, te nisu izloženi podaci o sibličima i članovima šire porodice koji su živeli u istom domaćinstvu sa maloletnikom. Dalje, dvojica maloletnika živela su u internatu, odnosno učeničkom domu pri srednjoj školi koju su pohađali, dok su dvojica maloletnika bili beskućnici koji su živeli u napuštenim objektima-kućama na teritoriji Grada Beograda.

Kriminalna istorija maloletnih učinilaca ubistva

Kako bismo stekli potpuniju sliku o karakteristikama maloletnih učinilaca ubistava, prikupljeni su podaci i o njihovom ranijem kriminalnom ponašanju. U skladu sa saznanjima koja su dobijena istraživanjima kriminalne karijere, većina maloletnih prestupnika se uključuje u kriminalne aktivnosti na izuzetno ranom uzrastu (oko 14. godine), a započinjanje kriminalne karijere na tako ranom uzrastu prediktivno je za vršenje velikog broja krivičnih dela i prestupa tokom karijere, ali i za vršenje krivičnih dela tokom dužeg vremenskog perioda (Piquero et al., 2003).

U pogledu kriminalne istorije maloletnih učinilaca ubistava iz uzorka, nalazi upućuju na dve krajnosti. S jedne strane su maloletnici kod kojih je krivično delo ubistva, koje je predmet ovog istraživanja, prvo zvanično registrovano krivično delo, dok drugu krajnost čine maloletnici koji imaju bogatu istoriju ranijeg kriminalnog ponašanja.

Ukoliko se isključivo posmatraju podaci o ranije izricanoj krivičnoj sankciji, nalazi ukazuju da u odnosu na većinu maloletnika iz uzorka – njih 11 (61%) – nije bila izricana krivična sankcija pre sankcije za krivično delo ubistva, koje je predmet ove analize. Ipak, ukoliko se sagledaju dostupne informacije o ranijem kriminalnom ponašanju (bez obzira na to da li je izrečena krivična sankcija ili ne), broj maloletnika kod kojih nije evidentirano ranije kriminalno ponašanje značajno se smanjuje. Naime, za svega šest

maloletnika (33%) možemo reći da nisu ispoljavali neki oblik kriminalnog ponašanja koje je prethodilo krivičnom delu ubistva.

Za pet maloletnika (28%) kojima ranije nije izricana krivična sankcija, ipak postoje podaci o ranijem prestupničkom ponašanju, pri čemu je reč o kriminalnim ponašanjima iz domena imovinskog, nasilničkog kriminaliteta i saobraćajne delinkvencije. Prema dvojici maloletnika u vreme izvršenja krivičnog dela ubistva (predmeti dva maloletnika spojeni u jedan) vodio se krivični postupak za razbojničku krađu u saizvršilaštvu (član 205, stav 1 u vezi člana 33 KZ), jedan maloletnik je izvršio krivično delo teška krađa u saizvršilaštvu u produženom trajanju (član 204, stav 1, tačka 1 u vezi člana 33 i člana 61 KZ), jedan je imao kontakt sa policijom kada je upravljao motornim vozilom pri čemu nije imao vozačku dozvolu kojom prilikom je kod njega pronađena i manja količina droge, dok je jedan maloletnik bio na evidenciji centra za socijalni rad zbog izvršenog krivičnog dela nasilničko ponašanje (član 344 KZ).

Sa druge strane, sedam maloletnika je ranije bilo osuđivano, odnosno, izricana im je krivična sankcija (jedan od njih dva puta) i ima bogatu istoriju kriminalnog ponašanja. U pogledu oblika kriminaliteta, najzastupljenije krivično delo za koje im je ranije izricana krivična sankcija je nedozvoljena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga (član 246 KZ). Pored toga, zastupljena su i druga krivična dela: ugrožavanje javnog sobračaja (član 289, stav 3 u vezi stava 1 KZ), laka telesna povreda (član 122 KZ), nasilničko ponašanje (član 344 KZ), teška krađa u saizvršilaštvu (član 240, stav 1, tačka 1 u vezi člana 33 KZ). Pet maloletnika prvi put je osuđeno na uzrastu od 16 godina, a dva na uzrastu od 15 godina.

Značajan nalaz je činjenica da je mala grupa maloletnika iz uzorka, koja je prethodno osuđivana (izricane su im krivične sankcije), bila uključena u veliki broj kriminalnih aktivnosti. Naime, svaki od ovih maloletnika u svojoj kriminalnoj istoriji ima niz izvršenih krivičnih dela i prekršaja, ne računajući delo za koje im je izrečena krivična sankcija, a koje je bilo predmet ove analize. Tako se u ovoj populaciji maloletnika beleži ispoljavanje tri i više pojedinačnih oblika kriminalnog ponašanja koji su prethodili izvršenju krivičnog dela ubistva, koje je predmet ovog istraživanja, zbog čega možemo reći da je reč o kategoriji hroničnih maloletnih prestupnika (Wolfgang et al., 1972, prema Bogićević, 2022).

Kada je reč o prethodnim krivičnim sankcijama prema maloletnicima, izricane su im isključivo vaspitne mere, sa podjednakom zastupljenošću

vaspitnih mera upozorenja i usmerevanja (5) i vaspitnih mera pojačanog nadzora (5). Među vaspitnim merama pojačanog nadzora dominira pojačan nadzor od strane organa starateljstva (4), dok su sudski ukor i posebne obaveze (vaspitne mere upozorenja i usmeravanja) izricane na sličnom nivou.

Karakteristike žrtve i odnos između žrtve i učinioca

Kada je reč o žrtvama maloletničkih ubistava, iako je upitnikom bio predviđen ceo set pitanja koja se odnose na karakteristike žrtava i podatke o odnosu između učinioca i žrtve, na osnovu analize sudskih predmeta uočava se nedostatak informacija o socio-demografskim i drugim značajnim karakteristikama žrtava. Stoga će u ovom delu biti prikazani i analizirani podaci o polu i starosti žrtve i odnosu između žrtve i učinioca budući da se druga obeležja poput obrazovnog statusa, bračnog stanja, radnog angažovanja, porodičnih prilika žrtve tek sporadično i u malom broju premeta nalaze.

Rezultati istraživanja pokazuju da su žrtve maloletničkih ubistava najčešće muškog pola: 16 od 18 žrtava bile su muškog pola (88,9%). U samo dva slučaja ubistva žrtve su bile ženskog pola.

U pogledu starosti, najveći broj žrtava (11 ili 61%) su bila punoletna lica (najstarija žrtva imala je 58 godina), četiri žrtve pripadaju kategoriji mlađih punoletnih lica (starosti između 18 i 21 godine), a preostale žrtve (3) su maloletnici (dva starija i jedan mlađi maloletnik).

U nešto više od polovine slučajeva (56%) učinilac i žrtva se nisu poznavali od ranije ili su se znali iz viđenja, ali nisu imali kontakt. U osam slučajeva (44%) žrtva i učinilac su se od ranije poznavali i imali blizak odnos (na primer školski drug, trener, član bande, rođeni brat i slično). Ovde treba napomenuti odnos između maloletnih učinilaca i žrtava ubistva ženskog pola. U jednom slučaju reč je vanbračnoj supruzi izvršioca, a u drugom o školskoj drugarici sa kojom je maloletni izvršilac pokušavao da stupi u emotivni odnos koji žrtva nije želela.

Kriminološke karakteristike ubistava

Kada su u pitanju kriminološke karakteristike ubistava, prikupljeni su i analizirani podaci o mestu, vremenu, načinu i sredstvima izvršenja ubistva, kao i potencijalnim motivima za izvršenje krivičnog dela.

Ukoliko se posmatra period godine, polovina ubistava (9) od strane maloletnika dogodila se tokom zime (decembar-mart), šest tokom proleća (april-jun) i po jedno ubistvo tokom meseca jula i septembra. U pogledu doba dana, ubistva koja su izvršili maloletnici iz uzorka su se najčešće (10) dešavala u večernjim satima (između 20.00 i 04.00 posle ponoći), dok su u jutarnjim (od 04.00 do 12.00) i popodnevnm satima (od 12.00 do 20.00) izvršena po četiri ubistva.

Mesto izvršenja ubistava od strane maloletnika vezuje se prevashodno za javni prostor. Naime, od ukupnog broja izvršenih ubistava tokom posmatranog perioda, 78% izvršeno je na javnim mestima poput školskog dvorišta, učeničkog doma, autobuske stanice, na šetalištu, ispred noćnog kluba i slično. Dva ubistva izvršena su u napuštenim objektima-kućama u kojima je boravio veći broj beskućnika u kojima su, u vreme izvršenja krivičnog dela, živeli i učinilac i žrtva. Dva ubistva su se dogodila u privatnom prostoru – porodičnom domu, koja su specifična zbog odnosa između izvršioca i žrtve. Naime, reč je o slučajevima ubistva vanbračne supruge i rođenog brata, te je krivično delo izvršeno u porodičnoj kući, odnosno stanu u kojoj su izvršilac i žrtva zajedno živeli.

Podaci do kojih se došlo istraživanjem pokazuju da su maloletnici ubistva uglavnom izvršavali upotrebom hladnog oružja, konkretno noža (u 13 slučajeva, odnosno 72%), dok je vatreno oružje (pištolj) bilo sredstvo izvršenja u dva slučaja (11%). U preostala tri slučaja, ubistvo je izvršeno prebijanjem žrtve (udraci pesnicom, šutiranje), zatim prebijanjem drvenim predmetom (drškom od lopate), usled kojeg je nastupila smrtna posledica i paljenjem (polivanje žrtve benzinom) i nanošenjem teške telesne povrede koja je imala smrtni ishod. To ilustruju sledeći izvodi iz sudskih predmeta:

„U porodičnoj kući maloletnik je lišio života žensku osobu, sa kojom je živio u vanbračnoj zajednici, pri čemu je bio uračunljiv. Dok su ostali ukućani spavali, izašao je u dvorište iza kuće, uzeo iz šupe „držalju” od lopate, vratio se u kuću i istom oko sat vremena u kontinuitetu udarao pokojnu po glavi i telu, od kojih udaraca se ona branila, nanevši joj povrede po rukama, razderotinu po sredini čela, povrede u predelu spoljašnje obe potkolenice, nagnječenje mekog tkiva, unutrašnji rascep jetre, prelom rebara, kao i čašice desnog kolena. Uočen je i krvni podliv prema vagini, što ne može biti posledica snošaja... usled kojih povreda je postepenim iskrvavljenjem nastupila smrt kod žrtve...”

„...Dobila je udarac desnom rukom u predelu levog ramena ili lica, nakon čega je pala desnom stranom tela na krevet pored kog je stajala. Nakon toga ju je on opkoračio i nožem naneo ubodne rane...”

„U stanju uračunljivosti lišio je života mušku osobu, tako što mu je nakon verbalne rasprave iz desnog džepa izvadio pištolj tamne boje, kalibra 8mm, uperio u pravcu oštećenog i iz neposredne blizine ispalio jedan projektil u predelu glave-oka usled čega je oštećeni preminuo na licu mesta a maloletnik se udaljio u nepoznatom pravcu.”

Maloletnici ubistvo uglavnom izvršavaju samostalno (u 14 slučajeva, odnosno 78%). Sa druge strane, u slučajevima u kojima je postojalo saučesništvo, uglavnom se radilo o osobama koje su starije od izvršioca. Naime, u jednom slučaju saizvršilac je ujak maloletnika koji je u vreme izvršenja krivičnog dela imao oko 40 godina. U drugom slučaju radi se o tri saučesnika koji su nekoliko godina stariji od maloletnika, te je reč o mlađim punoletnim i punoletnim licima (uzrasta između 20 i 23 godine), koji se poznaju od ranije i zajedno provode slobodno vreme. U preostala dva slučaja saučesništva, podaci o uzrastu saučesnika i njihovom međusobnom odnosu nisu bili dostupni. Vrlo je ilustrativan jedan primer saučesništva u izvršenju ubistva:

„Maloletnik je zajedno sa glavnim saučesnikom ... i još dvojicom saučesnika ušao u jedan deo napuštenog objekta u kome je žrtva živela. Od žrtve su tražili da im da pare (za pivo). Žrtva im je dala 800 dinara, ali glavni saučesnik nije bio zadovoljan iznosom pa je tražio još. Kada im oštećeni nije dao više novca glavni saučesnik je udario oštećenog, a zatim tražio od ostalih momaka da žrtvu vežu za ruke i da ga biju. To su i uradili. Tom prilikom maloletnik je tukao žrtvu bejzbol palicom po nogama tražeći mu da prizna gde je novac, a onda je glavni saučesnik tražio od maloletnika da ode na obližnju pumpu i za 200 dinara koje im je oštećeni dao kupi benzin. Maloletnik je to i uradio. Onda je glavni saučesnik polio žrtvu benzinom po glavi i telu, uzeo čaršav koji se tu nalazio, iscepao ga, zapalio, a zatim i bacio na žrtvu....”

U većini analiziranih slučajeva (12 ili 67%) nije postojao sticaj krivičnih dela. U slučajevima u kojima je sticaj postojao (6), jedinstvena kazna izrečena je za ubistvo i krivično delo povezano sa drogama, i to krivično delo iz člana 246 ili člana 246a KZ (4), u jednom slučaju reč je o sticaju ubistva i pet imovinskih krivičnih dela (član 204 i član 206 KZ), a u jednom slučaju je maloletniku krivična sankcija izrečena za sticaj krivičnog dela ubistva i nasilja u porodici (član 194, član 1 KZ).

Kada je reč o motivima izvršenja krivičnog dela, na osnovu podataka iz sudskih predmeta dobija se malo informacija na osnovu kojih se može dobiti adekvatna slika. Generalni utisak je da su nerešeni raniji verbalni konflikti i fizički sukobi uz nedostatak veština komunikacije pomoću kojih bi se sukobi razrešili na miran, konstruktivan način, motiv izvršenja u najvećem broju slučajeva. Tako se u jednom slučaju u kome se pokušaj ubistva dogodio za vreme velikog odmora u dvorištu škole koju su pohađali maloletni učinilac i njegova žrtva, u sudskom spisu navodi:

„Krivičnom delu prethodio je verbalni sukob, nakon kog je maloletnik prišao oštećenom, udario ga pesnicom u obraz, a kada se oštećeni okrenuo maloletnik mu je zadao dva uboda (kuhinjskim nožem iz kantine škole koji je maloletnik uzeo dan pre izvršenja dela) u butinu i dva u grudi nanevši mu teške telesne povrede opasne po život. Imali su kontakt dan pre izvršenja krivičnog dela.”

U jednom drugom predmetu se navodi:

„...Unutar kafića krenulo je koškanje sa prijateljima oštećenog, nakon čega je maloletnik izašao napolje iz kluba. Napolju je ušao u fizički sukob sa drugovima žrtve (tuča pesnicama), nakon toga iz kluba izlazi i oštećeni sa jednim drugom (ukupno ih je petorica). Tada je maloletnik krenuo da se povlači od njih. Tada je ugledao nož na stolu koji je služio za dekoraciju. Uzeo je nož u nameri da zastraši žrtvu i njegove drugove, nakon čega mu je oštećeni rekao „sad ćeš tek da vidiš”. Tada su počeli da se biju i u toj tuči maloletnik je ubo žrtvu nožem....”

U pojedinim slučajevima se kao mogući motiv navodi i sticanje materijalne koristi. Kod ubistava u kojima su žrtve ženskog pola, motivi za ubistvo se razlikuju u odnosu na druge slučajeve, te se kao ključni izdvajaju ljubomora, neverstvo, neuzvrćena ljubav, opsesivne ideje i emocionalna fiksacija na odnos na žrtvom, što potvrđuje nalaze istraživanja partnerskih ubistava žena (Simeunović-Patić i Jovanović, 2013, 2017). Tako se u jednom predmetu navodi da je maloletnik motiv za izvršeno delo tražio u „neprikladnom ponašanju vanbračne supruge jer je rekla da ima švalera i on joj je govorio da ode, ali ona nije htela”, a bila je prisutna i ljubomora.

Najzad, podaci do kojih se došlo pokazuju da su u svega četiri slučaja maloletnici izvršili ubistvo pod dejstvom psihoaktivnih supstanci (PAS); u osam slučajeva nije utvrđeno prisustvo PAS u vreme izvršenja krivičnog dela, a za šest maloletnika nema podataka.

Krivičnopravna reakcija

Podaci o krivičnom postupku

Krivični postupak prema maloletnicima počiva na određenim načelima kako bi se, između ostalog, u najvećoj mogućoj meri prilagodio uzrasnim specifičnostima lica koja rastu i razvijaju se. Jedno od načela tiče se hitnosti postupanja u krivičnom postupku prema maloletnicima, koji se odnosi na to da svi organi koji na bilo koji način učestvuju u postupku prema maloletniku, postupaju tako da se postupak što pre završi (Kovačević, 2021). Tako, podaci o dužini trajanja krivičnog postupka ukazuju na efikasnost u radu sudova. Dobijeni podaci pokazuju da je u 13 slučajeva (72%) krivični postupak trajao sedam i manje meseci: u sedam slučajeva je trajao od jednog do tri meseca, a u šest slučajeva od četiri do sedam meseci. U dva slučaja je postupak trajao između 8 i 11 meseci, a u tri slučaja preko jedne godine. Najkraći krivični postupak trajao je oko mesec dana, a najduži oko trideset i jedan mesec, pri čemu prosečno trajanje krivičnog postupka iznosi oko 7.5 meseci.

Iako se prema odredbama ZOMUKD pritvor primenjuje u izuzetnim slučajevima (Ignjatović, 2014), ova mera izrečena je gotovo svim maloletnicima iz ispitanog uzorka – u odnosu na njih 17 (94%). Imajući u vidu društvenu opasnost krivičnog dela ubistva, ali i činjenice da je u najvećem broju slučajeva ono ostalo nedovršeno, izricanje privora u ovom obimu deluje sasvim razumno.

Podaci o izrečenoj krivičnoj sankciji

Podaci o izrečenoj krivičnoj sankciji ukazuju na kriminalnu politiku sudova kada su u pitanju maloletni izvršioci teških, nasilnih krivičnih dela.

U strukturi izrečenih krivičnih sankcija za maloletne izvršioce ubistva u ispitanom uzorku, dominiraju vaspitne mere (u 16 slučajeva ili 70%). U pogledu vaspitnih mera, uočava se da su gotovo podjednako zastupljene vaspitne mere pojačanog nadzora (u odnosu na šest maloletnika) i zavodske vaspitne mere (u odnosu na sedam maloletnika), dok su vaspitne mere upozorenja i usmeravanja izrečene trojici maloletnika uz meru pojačanog nadzora. Kada je reč o vaspitnim merama pojačanog nadzora, sudi je su se u većini ovih slučajeva opredelile za pojačan nadzor od strane organa starateljstva, a samo jednom maloletniku izrečena je mera pojačanog nadzora od strane roditelja. Kao što je ranije naznačano, uz vaspitne mere pojačanog

nadzora, trojici maloletnika izrečena je posebna obaveza – uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu i postupanje po programima rada koji su za njega sačinjeni u tim ustanovama (član 14, stav 2, tačka 8 ZOMUKD).

Sa druge strane, u odnosu na četiri maloletnika izrečena je kazna maloletničkog zatvora. Raspon dužine izrečene kazne maloletničkog zatvora kreće se od osamnaest meseci, do maksimalnih deset godina (prosečna dužina kazne maloletničkog zatvora iznosi blizu šest godina – 70.5 meseci). U odnosu na tri maloletnika izrečena je i mera bezbednosti (oduzimanje predmeta).

Iako je u fokusu ovog istraživanja jedno od najtežih krivičnih dela, prema strukturi izrečenih sankcija stiče se utisak da sudije, u skladu sa ZOMUKD, primat daju vaspitnim merama, te da kazni maloletničkog zatvora, opet u skladu sa ZOMUKD, pribegavaju kao krajnjem sredstvu (*ultima ratio*) isključivo onda kada zbog različitih objektivnih okolnosti ne bi bilo opravdano izreći vaspitnu meru (Kovačević, 2021), što je u skladu sa principom postupnosti u primeni krivičnih sankcija kao jednim od osnovnih principa na kojima se zasniva primena krivičnih sankcija prema maloletnicima (Soković, 2008).

Na kraju, u cilju razumevanja odluke suda u pogledu izrečenih krivičnih sankcija, analizirane su i neke ključne okolnosti koje sud ceni kao olakšavajuće i otežavajuće prilikom izricanja krivične sankcije. U pogledu olakšavajućih okolnosti izdvajaju se: priznanje krivičnog dela, pokajanje, prethodna neosuđivanost, potpuna porodica, pomirenje sa žrtvom, nastavak školovanja, okolnost da je krivično delo situacionog karaktera, te da antisocijalno ponašanje nije strukturisano. Najčešće otežavajuće okolnosti koje je sud cenio bile su: bezobzirnost, upornost, brutalnost prilikom izvršenja dela, ranija osuđivanost, odbijanje saradnje porodice maloletnika i visok rizik od recidiva.

Diskusija i zaključak

I pored medijske konstrukcije kriminaliteta koja doprinosi stvaranju slike u javnom diskursu o brutalnosti i nasilnosti maloletnika, zvanični statistički podaci, ali i nalazi ovog eksploratornog istraživanja pokazuju da, kao i svugde u svetu, maloletnička ubistva predstavljaju retkost, odnosno, čine mali deo kriminaliteta nasilja koje vrše maloletnici (Gerard et al., 2014). Kako su pokazale neke metaanalize, tipičan maloletnik koji vrši ubistvo je muškog pola

(Heide, 2003, prema Gerard et al., 2014). To je potvrdila i analiza izneta u ovom radu: ubistva koja su u posmatranom desetogodišnjem periodu izvršili maloletnici na teritoriji Beograda su dominantno deo muškog maloletničkog kriminaliteta. Ovaj nalaz je potpuno očekivan budući da u strukturi osuđenih maloletnika udeo devojčica dugi niz godina iznosi oko 5% (posmatrano u odnosu na ukupni kriminalitet maloletnika) (Ignjatović, 2015), kao i da maloletnice generalno retko vrše teža, nasilna krivična dela (Stevković, 2014), te da su maloletne ubice uglavnom muškog pola (Kostić, 2014). Tako i podaci Republičkog zavoda za statistiku pokazuju da su u periodu 2013-2022. u Srbiji krivične sankcije izrečene za 85 maloletnika za ubistvo i teško ubistvo; od toga se u samo tri slučaja radilo o maloletnicama (3,5%) (Republički zavod za statistiku, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023).

Među učinocima ubistva dominiraju stariji maloletnici, što je takođe u skladu sa nalazima prethodnih istraživanja o višestruko većoj zastupljenosti starijih u odnosu na mlađe maloletnike u strukturi izvršilaca ubistva (Kostić, 2001).

Iako većini maloletnika iz uzorka nije izricana krivična sankcija pre sankcije za krivično delo ubistva, koje je predmet ove analize, podaci do kojih se došlo ipak potvrđuju nalaze ranijih istraživanja o većem prisustvu kriminološkog povrata u populaciji maloletnika (Konstantinović Vilić i Nikolić-Ristanović, 2014). Uz to, važan nalaz je i da je mala grupa maloletnika iz uzorka, kojima su prethodno izricane krivične sankcije, bila uključena u veliki broj kriminalnih aktivnosti, pa se može zaključiti da se u tim slučajevima radilo o kategoriji hroničnih maloletnih prestupnika (Wolfgang et al., 1972, prema Bogićević, 2022).

U gotovo svim slučajevima obuhvaćenim analizom radilo se o muško-muškom ubistvu, svršenom ili pokušanom. Kada su, pak, u pitanju dva slučaja u kojima su žrtve bile osobe ženskog pola, analiza je zapravo potvrdila nalaze prethodnih istraživanja ubistava u partnerskom kontekstu, prema kojima su osobe ženskog pola u većem riziku da budu žrtve ubistva od strane poznate osobe, posebno u kontekstu partnerskog ili drugog oblika rodno zasnovanog nasilja (Simeunović-Patić i Jovanović 2013, 2017). U gotovo polovini slučajeva žrtva i učinilac su se od ranije poznavali i imali blizak odnos.

Podaci dobijeni u ovom istraživanju su u skladu sa prethodno utvrđenim fenomenološkim karakteristikama ubistava koje se tiču mesta i sredstva izvršenja. Naime, podaci iz dostupne literature ukazuju da maloletnici uglavnom koriste nož ili pištolj za izvršenje krivičnog dela, kao i

da ubistva izvršavaju na javnim mestima, najčešće uz prisustvo svedoka (Konstantinović-Vilić i Nikolić-Ristanović, 2014). Uz to, činjenica da su u većini analiziranih slučajeva maloletnici ubistvo izvršili samostalno u skladu je sa prethodnim istraživanjima. Tako je u istraživanju na uzorku od 94 maloletne ubice, Kostić (2001) utvrdila da maloletnici ubistvo najčešće vrše samostalno. Takođe, istraživanje koje je sproveda Simeunović-Patić (2009) je pokazalo da je grupno izvršenje kriminalnih ponašanja od strane maloletnika posebno vezano za imovinski kriminalitet, seksualne delikte i nasilničko ponašanje na sportskim manifestacijama, dakle, ne i za ubistva. Sa druge strane, kada ubistvo vrše u saučesništvu, saučesnici su osobe bliske maloletniku, što takođe potvrđuje nalaze prethodnih istraživanja (Kostić, 2001). Najzad, jedna od karakteristika kriminaliteta maloletnika je vršenje krivičnih dela u sticaju (Konstantinović Vilić i Nikolić-Ristanović, 2014). Na to upućuju i nalazi istraživanja koje smo sprovele, s tim da za razliku od, na primer, nalaza do kojih je došla Kostić (2001), prema kojima se uglavnom radi o sticaju ubistva sa imovinskim krivičnim delima, podaci dobijeni u ovom istraživanju ukazuju na veću zastupljenost krivičnih dela u vezi sa drogom, koja su izvršena u sticaju sa ubistvom.

Kada je u pitanju postupanje suda, podaci upućuju na poštovanje načela na kojima se zasniva maloletničko krivično pravo, posebno u pogledu hitnosti postupanja, procesne protektivnosti, kao i poštovanja principa postupnosti u izricanju krivične sankcije kako bi se na najbolji način delovalo u pravcu specijalne prevencije, što je, sve skupa, u skladu sa modelom zaštite kao dominantnim u odgovoru na kriminalitet maloletnika u Srbiji (Ćopić, 2014).

Ovo istraživanje svakako ima svoja ograničenja. U pitanju je eksplorativno istraživanje, koje je bilo ograničeno na Grad Beograd, te je mali i uzorak istraživanja, pa se zaključci do kojih se došlo ne mogu generalizovati. Ipak, dobijeni nalazi omogućavaju sticanje uvida o osnovnim obeležjima maloletnika koji izvršavaju ubistva, o oklonostima koja se tiču izvršenja dela, zatim o kaznenoj politici sudova, te o ranijem delinkventnom ponašanju maloletnika i osnovim karakteristikama žrtava. Dobijeni nalazi tako predstavljaju solidnu polaznu osnovu za planiranje i realizaciju preventivnih aktivnosti sa ciljem suzbijanja maloletničkog kriminaliteta, posebno kriminaliteta nasilja. Isto tako, pružaju osnov za proširivanje istraživanja kako bi se obuhvatila veća teritorija, te uključio veći broj predmeta u uzorak, što bi svakako dalo više osnova za zaključivanje o fenomenološkim karakteristikama maloletničkih ubistava u Srbiji i eventualnim promenama koje se tokom vremena uočavaju.

Literatura

- Bogićević, D. (2022). Istraživanja dimenzija kriminalne karijere: implikacije za tretman hroničnih prestupnika. *Zbornik instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 41(2-3), 141-154. [https://doi.org/ 10.47152/ziksi2022310](https://doi.org/10.47152/ziksi2022310)
- Ćopić, S. (2014). Karakteristike savremenog pravnog i društvenog reagovanja na maloletničku delinkvenciju u Srbiji, U V. Nikolić-Ristanović, i Lj. Stevković (Ur.), *Maloletnička delinkvencija u svetu i Srbiji – trendovi i društveni odgovori* (str. 215-237). Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Ćopić, S. (2023). Snižavanje starosne granice krivične odgovornosti: večita dilema? *Crimen*, 14(3), 235-247. <https://doi.org/10.5937/crimen2303235C>
- Gerard, F. J, Jackson, V., Chou, S., Whitfield, K.C., & Browne, K. D. (2014). An exploration of the current knowledge on young people who kill: a systematic review. *Aggression and Violent Behavior*, 19(5), 559-571. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/j.avb.2014.07.002>
- Ignjatović, Đ. (2014). Stanje i tendencije kriminaliteta maloletnika u Srbiji – analiza statističkih podataka. *Crimen*, 5(2), 173-195.
- Ignjatović, Đ. (2015). Kriminalitet maloletnika: stara tema i nove dileme. U I. Stevanović (Ur.), *Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja* (str. 19-37). Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Igrački, J., i Ilijić, Lj. (2016). Kriminalitet maloletnika – stanje u svetu i u Srbiji. *Strani pravni život*, 60(1), 185-200.
- Jugović, A., i Ilić, Z. (2011). Socio-kulturni kontekst kriminaliteta maloletnika u Srbiji. *Teme*, 35(2), 385-402.
- Konstantinović-Vilić, S., i Nikolić-Ristanović, V. (2014). Fenomenološke i etiološke karakteristike maloletničkog kriminaliteta. U V. Nikolić-Ristanović, i Lj. Stevković (Ur.), *Maloletnička delinkvencija u svetu i Srbiji – trendovi i društveni odgovori* (str. 39-56). Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Kostić, M. (2001). *Deca ubice*. [doktorska disertacija, Pravni fakultet, Univerzitet u Nišu].
- Kostić, M. (2014). Kriminološka obeležja maloletničkog ubistva. U V. Nikolić-Ristanović, i Lj. Stevković (Ur.), *Maloletnička delinkvencija u svetu i Srbiji – trendovi i društveni odgovori* (str. 145-177). Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Kovačević, M. (2021). *Uvod u maloletničko krivično pravo*. Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

- Kovačević, M. (2024). Etički aspekti izveštavanja o maloletničkom kriminalitetu u Srbiji. *Sociološki pregled*, 58(1), 28-47. <https://doi.org/0.5937/socpreg58-47628>
- Krivični zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije br. 35/19. (2019).
- Nikolić-Ristanović, V. (2014). Između ideologije i na dokazima zasnovanih društvenih odgovora na maloletničku delinkvenciju. U V. Nikolić-Ristanović, i Lj. Stevković (Ur.) *Maloletnička delinkvencija u svetu i Srbiji: trendovi i društveni odgovori* (str. 239-248). Prometej i Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Nikolić-Ristanović, V., i Konstantinović-Vilić, S. (2018). *Kriminologija*. Prometej.
- Piquero, A. R., Farrington, D. P., & Blumstein, A. (2003). The criminal career paradigm. *Crime and Justice*, 30, 359-506. <https://doi.org/10.1086/652234>
- Republički zavod za statistiku (2014). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude, 2013*. Bilten br. 589. Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku (2015). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude, 2014*. Bilten br. 604. Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku (2016). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude u Republici Srbiji, 2015*. Bilten br. 618. Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku (2017). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude u Republici Srbiji, 2016*. Bilten br. 630. Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku (2018). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude, u Republici Srbiji, 2017*. Bilten br. 641. Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku (2019). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude u Republici Srbiji, 2018*. Bilten br. 654. Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku (2020). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude u Republici Srbiji, 2019*. Bilten br. 666. Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku (2021). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osud, u Republici Srbiji, 2020*. Bilten br. 678. Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku (2022). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude u Republici Srbiji, 2021*. Bilten br. 690. Republički zavod za statistiku.

- Republički zavod za statistiku (2023). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude u Republici Srbiji, 2022*. Bilten br. 703. Republički zavod za statistiku.
- Simeunović-Patić, B. (2008). *Kriminalitet maloletnika u Republici Srbiji i savremena društvena reakcija*. [doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu].
- Simeunović-Patić, B., i Jovanović, S. (2013). *Žene žrtve ubistva u partnerskom odnosu*. Institut za kriminološka i sociološka i straživanja.
- Simeunović-Patić, B., i Jovanović, S. (2017). Intimnopartnerski umori v Srbiji: pojavne značilnosti, dejavniki tveganja in spolne (ne)simetrije. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 68(1), 31-42.
- Soković, S. (2008). Osnovne karakteristike izvršenja krivičnih sankcija izrečenih maloletnim učiniocima krivičnih dela. U S. Bejatović (Ur.), *Krivičnopravna pitanja maloletničke delinkvencije* (str. 251-264). Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.
- Stevković, Lj. (2014). Rod i maloletnička delinkvencija. U V. Nikolić-Ristanović, i Lj. Stevković (Ur.), *Maloletnička delinkvencija u svetu i Srbiji – trendovi i društveni odgovori* (str. 57-71). Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, Službeni glasnik Republike Srbije br. 85/05. (2005).

JUVENILE HOMICIDES IN BELGRADE: CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS AND CRIMINAL POLICY

Sanja Ćopić, Dragana Bogićević

Juvenile homicides are characterized by a set of specific phenomenological features that distinguish them from other forms of juvenile violent crime. Understanding key criminological characteristics is essential for better comprehension of this phenomenon and for implementing effective juvenile crime prevention practices. This paper aims to present and analyze the findings of a study on the phenomenological characteristics of juvenile homicides in Belgrade in the period 2013–2022, as well as on criminal policy. Data were collected through content analysis of court files from legally finalized cases involving juveniles adjudicated in the Higher Court in Belgrade during this period for criminal offenses of murder, aggravated murder, and manslaughter. Both qualitative and quantitative analyses were conducted. During the observed period, 18 juveniles committed one of the criminal offenses of murder under the Criminal Code of

the Republic of Serbia (Articles 113 and 114), with most cases remaining at the attempt stage. All offenders were male, with older juveniles dominating in terms of age. The majority of offenders were attending high school at the time of the crime. Most of the homicides were committed independently, using sharp objects. The victims were predominantly male, and in nearly half of the cases, the victim and the offender had a prior close relationship. In terms of imposed sanctions, educational measures prevailed among the criminal sanctions handed down to juvenile offenders of homicide. The findings provide insight into the status and trends of juvenile homicides in Serbia and point to potential directions for intervention.

Keywords: juvenile crime, juvenile homicides, phenomenological characteristics, criminal policy, Belgrade

MALOLETNIČKA DELINKVENCIJA: POGLED KROZ PRIZMU NEGATIVNIH ISKUSTAVA U DETINJSTVU¹

Dragica Bogetic², Aleksandar Jugović

Predmet rada je odnos između negativnih iskustava u detinjstvu i maloletničke delinkvencije, kao i faktori koji posreduju u ovoj vezi. Cilj rada je da se kroz prikaz prevalencije ovih iskustava u životima maloletnika koji čine krivična dela, pojedinih kontekstualnih faktora koji pojačavaju ovu vezu (kumulativni efekat i uzrast prilikom izloženosti), kao i faktora koji su česti posrednici ove veze (problemi mentalnog zdravlja i širi problemi u ponašanju), povežu pojedini teorijski pristupi koji analiziraju posredni uticaj interpersonalne traume na delinkvenciju maloletnika. Istraživanja nad maloletnicima koji su počinili krivična dela pokazuju visoku učestalost negativnih iskustava u detinjstvu, sa nagoveštajem da su ishodi u domenu delinkvencije nasilniji, ozbiljniji i učestaliji, ukoliko je prisutan kumulativni efekat. Sa aspekta razvoja maloletničke delinkvencije, istraživanja pokazuju povezanost negativnih iskustava u detinjstvu sa nizom problema mentalnog zdravlja, ranijih problema u ponašanju i zloupotrebom PAS, koji su takođe često deo razvojne istorije maloletnika koji čine krivična dela, ali i potencijalni posrednici veze negativnih iskustava u detinjstvu i maloletničke delinkvencije. Delinkventno ponašanje onih maloletnika koji su traumatski viktimizovani, usled deficita u emocionalnoj regulaciji i procesuiranja informacija, često može da bude rezultat pokušaja preživljavanja, samozaštite ili reakcija na okidače aktivacije prethodnog traumatskog događaja, onda kada je narušen osećaj ličnog integriteta i kontrole. Negativna iskustva proistekla iz interpersonalne traume kroz neurobiološke efekte toksičnog stresa se utiskuju u unutrašnji svet deteta i nose rizik da postanu objektiv kroz koji se svet posmatra kao opasno i nebezbedno mesto, što kroz negativnu emocionalnost pojačava rizik za agresivne tendencije i antisocijalno ponašanje. Zaključna razmatranja su usmerena na značaj usvajanja perspektive koja je informisana o uticajima traume na razvoj delinkventnog ponašanja od strane svih sistema koji intereaguju sa decom, a naročito u kontekstu prevencije maloletničke delinkvencije. Ukazano je i na osnovne

1 Ovaj rad je podržan od strane Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije (Ugovor br. 451-03-65/2024-03/200096).

2 dbogetic992@gmail.com

elemente programa koji se sprovodi u radu sa maloletnicima koji su počinili krivična dela, a imaju istoriju traume.

Ključne reči: *negativna iskustva u detinjstvu, interpersonalna trauma, razvojna perspektiva, maloletnička delinkvencija*

Uvod

Negativna iskustva u detinjstvu (u nastavku: NID) predstavljaju krovni termin za niz nepovoljnih faktora u domenu porodičnih karakteristika, odnosa i ponašanja u kojima deca mogu odrastati i koje su prisutne u različitom stepenu do njihove 18. godine. Prva studija koja je objavljena 1998. godine od strane lekara Vinsenta Felitija i Roberta Ande je izvorno iznedrila tri glavna domena NID, u okviru kojih je prvenstveno bilo sedam, a kasnije 10 faktora: zlostavljanje (fizičko, emocionalno i seksualno); zanemarivanje fizičkih i emocionalnih potreba; i različite forme porodične disfunkcionalnosti koje se nalaze pretežno na strani iskustava i karakteristika samih roditelja/staratelja i drugih odraslih u domaćinstvu (poput mentalnih teškoća, zavisničkih ponašanja, iskustva inkarceracije, separacije/smrtni roditelja/staratelja, iskustva svedočenja scenama intimnog partnerskog nasilja, pretežno oca/očuha nad majkom/maćehom) (Felitti et al., 1998; Hays-Grudo et al., 2021, prema Bogetić et al., 2023).

NID se višestrukim mehanizmima transgeneracijski prenose sa roditelja na njihove potomke (Racine et al., 2023), i u odnosu na konkretan istraživački fokus, povezana su sa značajnim funkcionalnim oštećenjima i rizicima u mnogim oblastima života u doba adolescencije i odraslosti (Duke et al., 2010), a posredno sa svim problemima savremenog društva. Istraživanja pokazuju da su NID povezana sa lošijim ishodima u oblasti mentalnog zdravlja u različitim domenima (Baldwin et al., 2023; Tan & Mao, 2023), fizičkog zdravlja, kvaliteta i trajanjem života (Bhutta et al., 2023; Devine & Cohen-Cline, 2022), deficitima u socijalnom funkcionisanju i veštinama (Pierce et al., 2022), problemima u ponašanju tokom detinjstva (Chen, 2022; Hunt et al., 2017), kao i zavisničkim ponašanjima u periodu adolescencije i odraslom dobu (Hays-Grudo et al., 2021). Pored toga, istraživanja sprovedena pretežno na prostoru Sjedinjenih Američkih Država (SAD) i u zapadnim zemljama, pokazuju da su NID povezana sa vršenjem krivičnih dela u doba adolescencije (Graf et al., 2021; Jackson et al., 2023), ali i kasnije

tokom života (Basto-Pereira et al., 2022; Reavis et al., 2013). Istraživanja u SAD pokazuju veću rasprostranjenost NID u uzrasno, i po pitanju prirode krivičnih dela, različitim grupama prestupnika (Leitch, 2017). Zapravo, NID odvojeno, kumulativno i posmatrano u klasterima u kojima se nalaze u životnim iskustvima dece, danas čine jedne od najvažnijih faktora rizika za razumevanje razvoja delinkventnog ponašanja u periodu adolescencije (Jones & Pierce, 2021).

S obzirom na to da uzrast kada pojedinac počinje sa delinkventnim ponašanjem, kao i ozbiljnost i učestalost delinkventnog ponašanja, jesu povezani sa razvojem kriminalnih putanji, utičući na distinkciju perzistentnih i adolescencijom limitiranih puteva razvoja delinkventnog ponašanja, istraživanja u ovom polju koja pokazuju veoma visoku prisutnost NID u životima maloletnika i mladih u sukobu sa zakonom (Baglivio et al., 2014), posebno dobijaju na značaju sa aspekta primene prevencije, rane intervencije i tretmanskog rada koji zateva poznavanje uticaja traume na razvoj deteta i adolescenta. Stoga, cilj rada je da se kroz prikaz prevalencije ovih iskustava u životima maloletnika koji čine krivična dela, pojedinih kontekstualnih faktora koji pojačavaju ovu vezu (kumulativni efekat i uzrast kada je pojedinac bio izložen), kao i faktora koji su česti posrednici ove veze (problemi mentalnog zdravlja i širi problemi u ponašanju), povežu pojedini teorijski pristupi koji analiziraju posredni uticaj traume na delinkvenciju maloletnika.

Prevalencija negativnih iskustava u detinjstvu u životima maloletnih delinkvenata

Sistematičan pregled 124 studije objavljene na engleskom jeziku, sprovedene u 13 zemalja, u periodu od 2000. do 2021. godine, na uzorku mladih koji su uključeni u sistem krivičnog pravosuđa, pokazuje da je u 87% ovog uzorka bilo prisutno makar jedno NID. Takođe, važan nalaz ovog rada je i da su šanse da ovi maloletnici budu žrtve makar jednog NID, bile 12 puta veće, u poređenju sa onima bez krivičnog dosijea. Rasprostranjenost pojedinačnih oblika NID je bila od 12,2% za seksualno zlostavljanje u detinjstvu, do 80,4% za roditeljsku separaciju (Malvaso et al., 2021). Istraživanje na velikom uzorku maloletnih prestupnika u SAD (N=64329) pokazuje da prevalencija NID varira od 12 do 82%, a da oni mladi koji su iskusili bar jedno NID u 67,5% slučajeva izveštavaju o četiri ili više, a 25,5% njih o izloženosti šest i više NID (Baglivio & Epps, 2016).

Jedna od prvih studija koja je razmatrala vezu između NID i maloletničke delinkvencije je sprovedena nad maloletnicima koji su izvršili krivično delo u Floridi (N=64000), te su rezultati pokazali da je u ovoj grupi maloletnika 13 puta manja šansa da nemaju NID, a četiri puta veća šansa da imaju četiri i više NID, nego odrasli u prvoj studiji o negativnim iskustvima (Baglivio et al., 2014). Pojedina istraživanja pokazuju da svako dodatno NID povećava rizik za izvršenje nasilnog dela od 35 do 144%, kada su u pitanju samousmereni (suicidalna ideacija, pokušaj suicida, samopovređivanje) i interakcijski činovi nasilja (delinkvencija, tuče, vršnjačko nasilje, nošenje oružja u školu) (Duke et al., 2010). Istraživanje koje se bavilo povezanošću NID i agresivnog ponašanja kod adolescenata (N=136549) je pokazalo da za svako identifikovano NID se povećavao rizik za nasilje kod muških ispitanika od 35% do 144%. Takođe, rezultati su pokazali da su različite forme fizičkog i seksualnog zlostavljanja u detinjstvu povezane sa nasiljem u partnerskim vezama u adolescenciji, kao i sa kasnijim seksualnim nasiljem (Duke et al., 2010).

Važni kontekstualni faktori koji određuju delovanje negativnih iskustava u detinjstvu

Budući da NID predstavljaju dijapazon različitih nepovoljnih faktora, važno je istaći da nema svaki vid nepovoljnosti jednak uticaj na razvoj deteta, već da zavisi od različitih kontekstualnih faktora u vezi sa ovim iskustvima. Pod tim se misli na: oblik i tip NID (pojedina iskustva mogu imati jak uticaj na kasnije uključivanje u vršenje krivičnih dela, dok neka druga mogu imati blag ili neprimetan uticaj), trajanje nepovoljnosti, broj različitih nepovoljnih događaja/iskustava (kumulativni efekat), uzrast deteta kada se iskustva dešavaju, intrinzičke i konstitucionalne karakteristike deteta pre izlaganja događajima/iskustvu koje predisponiraju različitu decu za različite pravce i stepen reagovanja na iste stresore (kao što je stepen osetljivosti) i prisustvo protektivnih faktora (najčešće stepen socijalne i emocionalne podrške) (Nelson et al., 2020). Svi ovi faktori zahtevaju posebnu pažnju, a u nastavku će biti izložena dva koja su istraživanja, kroz analizu uticaja NID, naročito povezivala sa maloletničkom delinkvencijom.

Kumulativni efekat negativnih iskustava u detinjstvu. Tradicionalno, istraživači različitih usmerenja koji su se bavili uticajem nepovoljnih faktora u detinjstvu na maloletničku delinkvenciju, u obzir su uzimali samo

pojedinačne ili nekoliko izolovanih faktora u vezi sa NID (Wolff & Baglivio, 2017). Međutim, upravo su istraživanja o NID na način na koji se danas ovaj koncept poima, osvetlili novu prizmu pogleda na niz negativnih ishoda u oblasti mentalnog i fizičkog zdravlja, kao i ponašanja kod adolescenata i odraslih. Istraživanja pokazuju da su ova iskustva visoko međusobno povezana (Baglivio & Epps, 2016) i da u odnosu na ishode koje procenjuju odgovaraju formi doza – odgovor, gde je potrebno primeniti princip kumulativnih stresora i sagledati situaciju nepovoljnosti u detinjstvu kao kolektivni kompozit izloženosti, budući da izolovano posmatranje ignoriše kompletan okvir u kome su ta iskustva međusobno povezana i isprepletena (Baglivio & Epps, 2016; Wolff & Baglivio, 2017). Istraživanja u oblasti kumulativnosti NID pokazuju različite rezultate, ali skoro uvek u pravcu mnogostrukog povećavanja rizika prisustva još nekog NID ukoliko jedno već postoji u životu deteta. Primera radi, ako pojedinac iskusi jedno NID, neka istraživanja pokazuju da u 86,5% će biti izloženo još jednom dodatnom NID, a da 38,5% njih će biti izloženo četiri ili više NID u proseku (Dong et al., 2004). Za one koji su preživeli jedno NID, verovatnoća da će iskusiti još jedno (u poređenju sa onima bez NID) je od 2 do 17,7 puta veća (Dong et al., 2004). Rezultati studije koja je rađena u Velikoj Britaniji, sa ciljem utvrđivanja veze između NID koja su se dešavala na uzrastu od pet i sedam godina i delinkventnog ponašanja na uzrastu od 14 godina, ukazuju na jaku doza-odgovor (kako NID raste, raste i verovatnoća izveštavanja o delinkventnom ponašanju) povezanost ova dva problema (Jackson et al., 2023).

Maloletni delinkventi koji imaju više NID imaju veću verovatnoću ranog započinjanja vršenja krivičnih dela i trajnih, hroničnih putanji delinkventnog ponašanja (veća verovatnoća hapšenja od perioda detinjstva do kasne adolescencije) (Baglivio et al., 2015), te imaju veću verovatnoću da budu kategorisani kao ozbiljni, nasilni i hronični prestupnici na uzrastu od 18 godina (Fox et al., 2015). Primera radi, jedna studija je pokazala da svako NID povećava rizik da se učini ozbiljno nasilno krivično delo za 35%, i onda kada se kontrolišu svi drugi poznati faktori za delinkventno ponašanje maloletnika (Fox et al., 2015). Pored toga, istraživanje sprovedeno u Kanadi (Kvebek) na uzorku odraslih seksualnih prestupnika (N=252), koristeći perspektivu razvojne viktimologije, pokazuje da je ozbiljnost viktimizacije NID koja se iskusi u detinjstvu povezana sa magnitudom visoko rizičnih ponašanja u adolescenciji i odrasloj dobi. Ispitanici sa najtežim kategorijama trajektorija NID su oni koji su bili nasilni i činili krivična dela u adolescenciji i odraslom dobu, ispoljavali i internalizovane i eksternalizovane probleme

u adolescenciji i imali su dijagnozu zavisnosti od PAS u odraslom dobu (Chopin et al., 2023). Takođe, istraživanja pokazuju da za one maloletne prestupnike koji imaju visok NID skor je više verovatno da će dolaziti iz deprivirajućih sredina, da će ispoljavati suicidalno ponašanje, da imaju slabiju orijentaciju na budućnost, kao i da je manja verovatnoća da imaju prosocijalne odnose (Baglivio et al., 2017; Perez et al., 2016; Craig et al., 2019; Craig et al., 2017, prema Craig et al., 2020).

Istraživanje na velikom uzorku maloletnih delinkvenata (N=22575), koji su učinili ozbiljna, nasilna i hronična krivična dela (N=10714) i onih koji su jednom učinili krivično delo (N=11861), ukazuje na to da NID mogu biti povezana i sa ozbiljnosti i perzistentnosti vršenja krivičnih dela. Naime, kada se kompariraju ove dve grupe maloletnih izvršilaca krivičnih dela rezultati pokazuju da postoji značajna razlika u prevalenciji NID, gde ozbiljni, nasilni i hronični prestupnici pokazuju veću prevalenciju pojedinačnih NID, kao i viši kompozitni ukupni skor NID. Ukupni broj NID kod prve grupe je bio više nego dvostruko veći, a broj onih koji su iskusili šest i više NID je bio trostruko veći u odnosu na drugu grupu (Fox et al., 2015).

Takođe, istraživanja pokazuju da oni sa višim NID skorom češće recidiviraju (Baglivio et al., 2014), kao i da recidiviraju u kraćem vremenskom periodu (Wolff et al., 2017). Stoga, budući da je NID povezan i sa recidivizmom maloletnika, postoje sugestije autora da identifikacija NID može da bude i poseban indikator za one koji donose odluke i nakon otpusta iz institucije (Craig et al., 2020).

Uzrast kada je maloletnik prvi put doživeo NID. U vezi sa potencijalno različitim efektima kumulativnog uticaja NID, važno je spomenuti i uzrast kada je dete izloženo NID. Istraživači sugerišu da ranija izloženost NID, u prve tri godine života, predstavlja posebno osetljiv period za razvoj mozga, a time i za biheviornalni razvoj i kontrolu, gde promene u strukturi razvoja mozga koje se dešavaju usled stresa, mogu imati dugoročne posledice na mentalno zdravlje i ponašanje pojedinca. Primera radi, mnoge studije su ukazale na to da depresija majke u prve tri godine života ima veće posledice na razvoj deteta, nego ukoliko se ova okolnost desi kada je dete na starijem uzrastu (Anderson & Teicher, 2008; De Bellis, 2001; Goodman et al., 2011; Manly et al., 2001, prema Jones & Pierce, 2021). Drugo istraživanje na uzorku maloletnika koji nisu bili uključeni u sistem krivičnog pravosuđa, već su o delinkventnom ponašanju izveštavali putem ankete (N=3402), preko 75% njih je imalo bar jedno NID, dok je 23% imalo tri i više, i najveći

broj negativnih iskustava se desio/dešavao kada su deca imala do pet godina (Jones & Pierce, 2021). Istraživanje koje je sprovedeno nad adolescentima koji su uključeni u sistem krivičnog pravosuđa (N=658) pokazuje da je početak izloženosti traumatičnom događaju bio u prvih pet godina života najvećeg broja maloletnika (za 62% uzorka) i da je jedna trećina ispitanog uzorka bila izložena višestrukim ponavljajućim traumatičnim iskustvima svake godine koja je prethodila adolescenciji (Dierkhising et al., 2013).

Negativna iskustva u detinjstvu, problemi mentalnog zdravlja i ponašanja i maloletnička delinkvencija

S obzirom na jačinu nepovoljnog uticaja iskustava kao što su zlostavljanje i zanemarivanje tokom detinjstva, deca sa ovim iskustvima su u velikom riziku za razvojne teškoće u svakom stadijumu razvoja, u pogledu regulacije emocija, održavanja pozitivnih odnosa, školskog neuspeha, kao i u pogledu problema mentalnog zdravlja u kasnijim fazama sazrevanja (Perez et al., 2017). Rezultati studije na uzorku maloletnika (N = 64329) pokazuju da je veliki udeo veze između NID i ozbiljnih, nasilnih i hroničnih delinkvenata posredovan maladaptivnim crtama ličnosti i problemima u ponašanju adolescenata (Perez et al., 2017).

Neke procene pokazuju da je do 90% maloletnika koji su uključeni u sistem krivičnog pravosuđa bilo izloženo traumatičnom događaju tokom odrastanja, gde oko 70% njih ispunjava kriterijum za neki od problema u domenu dijagnoza mentalnog zdravlja, 66,1% za eksternalizovane probleme, 45,5% za internalizovane probleme, te oko 30% ispunjava kriterijume za postraumatski stresni poremećaj (PTSP) (Dierkhising et al., 2013). Sa druge strane, druga istraživanja pokazuju da više od polovine devojčica koje su izvršile krivično delo (52%) i oko trećine dečaka (32%) ispunjavaju kriterijume za PTSP (Kerig & Becker, 2010), te da je PTSP faktor rizika za nasilna ponašanja kod maloletnih delinkvenata (Wojciechowski, 2020). Istraživanje Forda i saradnika (N = 264) pokazuje da oko 61% maloletnika koji su izvršili krivično delo izveštava o istoriji traume, i da je ova okolnost nezavisno povezana sa suicidalnim rizikom i zloupotrebom PAS u ovoj grupi (Ford et al., 2008).

Maloletnici u ovom sistemu imaju i lošije školsko postignuće, probleme sa različitim psihoaktivnim supstancama (PAS) i često su uključeni i u

sistem dečje zaštite (Dierkhising et al., 2013). S obzirom na to da su školski neuspeh i šire varijable u vezi sa školskim neangažovanjem povezani sa delinkventnim ponašanjem, važno je istaći i rezultate studije (N=663) prema kojoj je neangažovanost u školi³ medijatorski faktor između NID i delinkvencije adolescenata, kao i to da NID i neangažovanost u školi mogu biti ključni pokazatelji uključenosti u delinkventna ponašanja onih adolescenata koji napuštaju školovanje (Bae, 2020).

NID, kao faktori rizika, povezani su i sa zloupotrebom PAS i vršenjem krivičnih dela u periodu adolescencije. Podaci iz SAD ukazuju na to da veliki broj uhapšenih maloletnika izveštava o problemima sa PAS, hapšeni su zbog krivičnog dela u vezi sa PAS, ili su bili pod uticajem PAS prilikom hapšenja (National Center on Addiction and Substance Abuse, 2004). Maloletnici sa istorijom NID, imaju slabiju emocionalnu kontrolu i slabije kapacitete da se nose sa stresom, stoga PAS često služe kao pokušaj nošenja sa teškim okolnostima, oslobađanje od stresa ili olakšanje kada se osećaju da su „pod pritiskom” (Ji, 2023). Rezultati jednog istraživanja sprovedenog u Nju Delhiju nad maloletnicima koji su pod istragom za različita krivična dela (N=487), sa jasnim zaključcima da zloupotreba PAS kod maloletnika vodi do nasilnijih i ozbiljnih krivičnih dela, pokazuje i da 86,44% njih ima istoriju upotrebe PAS (Sharma et al., 2016).

Interpersonalna trauma, traumatska viktimizacija i toksični stres

Postoji više modela pomoću kojih se može opisati uticaj traume na delinkventno ponašanje maloletnika, u odnosu na koji segment uticaja se autori fokusiraju, to mogu biti: emocionalno procesuiranje (deficit u regulaciji i prepoznavanju emocija, emocionalno otupljivanje), kognitivni procesi (neprijateljske atribucije, stigma, otuđenje), interpersonalni procesi (traumatsko povezivanje, udruživanje sa antisocijalnim vršnjacima) (Kerig & Becker, 2010) kao i pojedini integralni modeli (teorija afektivne vezanosti, teorija traume, Bronfenbrenerov razvojni socio-ekološki model, postulati teorije socijalnog učenja, itd.). U odnosu na to, u nastavku rada će biti ukazano na različite koncepte koji teorijski analiziraju uticaj traume na razvoj deteta, a time posredno i na razvoj maloletničke delinkvencije.

3 U ovoj studiji je neangažovanost u školi merena kao kašnjenje na čas, odsustvo sa časa, neizvršavanje domaćih zadataka, i konfrontacija sa nastavnikom.

Sa aspekta razvojne viktimologije, deca i adolescenti, prolazeći kroz različite osetljive razvojne faze su zavisni od odraslih koji su zaduženi da o njima brinu i stoga su posebno podložni uticajima interpersonalne viktimizacije (Chopin et al., 2023; Finklehor, 2007). Interpersonalna viktimizacija, kao šteta koja je naneta pojedincu zbog ponašanja druge osobe kojom se krše socijalne norme, ima visok traumatični potencijal (Finklehor, 2007). Stoga, interpersonalna ili relacionala trauma (često se naziva i trauma izdaje), koja se dešava u kontekstu i od strane osoba sa kojima dete ima bliske relacije i od kojih zavisi, naročito je dugoročno štetna za detetov mentalni, socijalni, fizički i biheviornalni razvoj. Negativna iskustva proistekla iz interpersonalne traume kroz neurobiološke efekte se utiskuju u unutrašnji svet deteta i nose rizik da postanu objektiv kroz koji dete posmatra sebe i druge koji ga okružuju (Dayton, 2000), te ponekad pojedina ponašanja služe kao vid ponavljanja onoga što su preživeli ili kao vid „trenutnog olakšanja uprkos dugoročnoj šteti”.

Autor Ford koji je integrišući koncepte bioloških, emocionalnih i kognitivnih procesa, razvio integrativnu teoriju prevladavanja traume (Ford, 2002), sugerise da delinkventno ponašanje onih maloletnika koji su traumatski viktimizovani često može da bude rezultat pokušaja samozaštite ili reakcija na okidače aktivacije prethodnog traumatskog događaja, i bez obzira što ova dela nisu manje opasna po svojim posledicama, treba ih razlikovati od onih ponašanja gde su maloletnici potpuno indiferentni prema šteti koju nanose drugima (Ford et al., 2006). Dalje, analizirajući interakciju između genetskih potencijala, temperamenta roditelja i deteta, interakcija među porodičnim okolnostima, Ford i saradnici govore o tome da je jedan od ključnih doprinosa razvoju delinkventnog ponašanja maloletnika upravo okolnost postojanja traumatske viktimizacije. Ističe da je u ovom procesu kada deluju NID, primarno determinišuće da li postoji traumatska viktimizacija upravo okolnost da li dete ima mogućnost da sačuva osećaj ličnog integriteta i kontrole. Kada se osećaj ličnog integriteta namerno narušava i osećaj kontrole ne postoji (naročito kada su akti usmereni od strane osobe kojoj dete veruje) tada se govori o traumatskoj viktimizaciji. Rezultat traumatske viktimizacije su teškoće emocionalne regulacije i procesuiranja informacija, kao i stalna „borba za preživljavanjem”. Ona se vidi i kao samozaštitna kontrareakcija, koja se može manifestovati indiferentnošću, rigidnošću, stalnim prkosom pravilima i autoritetima ili agresijom, dok se iznutra osećaju oštećeno, usamljeno, prazno, beznadežno i bez poverenja u druge. Sve ovo mogu biti pokušaji da se prevlada osećaj bespomoćnosti i

izolacije, a da se povрати osećaj sigurnosti i kontrole (Ford et al., 2006), što često jesu i obeležja preživljavanja toksičnog stresa usled dejstva NID.

Toksični stres, kao razvojno najopasnija forma odgovora na ozbiljan, prolongirani stres kod dece, aktivira se onda kada su preplavljujuća NID česta i ponavljajuća, a izostaje odgovarajuća emocionalna podrška odrasle odgovorne osobe (Franke, 2014). Deca koja su izložena toksičnom stresu su hronično u borba-beg stanju, ili u stanju gašenja, umrtvljavanja (engl. *fight, flight or fright – freeze mode*), njihov mehanizam reagovanja na stres se nepravilno uključuje i isključuje i često nisu u mogućnosti da budu suštinski prisutna i angažovana u sadašnjem trenutku (van der Kolk, 2021). Odgovaraju na svet oko sebe kao na mesto koje je nebezbedno i u kome vreba konstantna opasnost (Sweeney et al., 2018). Ovaj mehanizam je karakterističan za ljude i životinje i predstavlja dominantne strategije preživljavanja, koje se prilikom traumatičnog iskustva aktiviraju (Dayton, 2000).

Dakle, njihov organizam je stalno u stanju pobuđenosti, panike, terora ili straha i različiti eksternalizovani problemi mogu služiti tome da se taj stres ublaži (Sweeney et al., 2018). Na svesnom ili nesvesnom nivou, oni teže da pobegnu od neprijatnih emocija, depresije, anksioznosti, besa, ljutnje, straha, krivice i srama (Burke-Harris, 2018), gde antisocijalna ponašanja predstavljaju samo jedan od pokušaja da se osoba „reguliše”. U okviru Mofitove teorije takođe postoji saglasnost da oni prestupnici koji spadaju u kategoriju perzistentnih, češće namere i akcije drugih percipiraju kao negativne, odnosno imaju izraženu negativnu emocionalnost (Wolff & Baglivio, 2017). Maloletnici koji su na ranijem uzrastu preživeli nasilje, generišu mnoge negativne emocije koje mogu pokrenuti agresivne tendencije (Ji, 2023). Agresivne tendencije su povezane sa neprijateljskim pogledima na svet i okruženje, čime se povećava verovatnoća za ispoljavanje antisocijalnog ponašanja (Wolff & Baglivio, 2017). Oni maloletnici kod kojih je prisutna negativna percepcija drugih i okruženja, kao i oni čije su negativne emocije lako pobuđene, imaju veću verovatnoću da ispoljavaju antisocijalno ponašanje (Wolff & Baglivio, 2017). Ovakvi odgovori se posmatraju ekstremno i abnormalno, onda kada se ne razume uticaj traume i često su ova ponašanja pogrešno protumačena i shvaćena kao jedini problem onda kada se posmatraju nezavisno od konteksta u kome se razvijaju (Sweeney et al., 2018).

Autori sugerišu da dijagnoze koje se odnose na mnoge internalizovane i eksternalizovane probleme, koji često prethode uključivanju u maloletničku delinkvenciju, poput depresije, poremećaja pažnje i hiperaktivnosti

(ADHD), opoziciono-prkosnog poremećaja (OPP), poremećaja ponašanja, separacione anksioznosti, poremećaja u ishrani, spavanju i komunikaciji, a kasnije zloupotreba ili zavisnost od PAS, zapravo obuhvataju vrlo ograničen opseg oštećenja u samoregulaciji i odnosima sa drugima, koje je trauma ostavila na dete u razvoju (Cook et al., 2005). Besel van der Kolk opisuje koliko je kompleksna sama priroda problema adaptacije i reakcije na traumu, toliko da posledice mogu imati mnogo različitih lica u biopsihosocijalnim ishodima, koji zapravo čine jednu drugačiju podlogu razmišljanja i zaključivanja o svetu. Deca sa iskustvom kompleksne traume su iskusi ranu inicijaciju u bol, život u strahu, stigmatizaciju, često (samo)izolaciju, odrastala su uz socijalne tabue znajući da to što se dešava ne treba da bude deo njihovog iskustva, ali istovremeno i da je to nešto o čemu ne treba da se priča (van der Kolk, 2014). Takođe, trauma oštećuje sposobnost pojedinca za adekvatnu adaptaciju na životne okolnosti i preplavljuje mehanizme suočavanja deteta sa situacijama u kojima se nalazi (van der Kolk, 2007).

Pritisci i stres koji se stvaraju kada je dete izloženo NID, rezultuju povećanjem alostatskog opterećenja i generišu hronične fizičke i mentalne senzacije preživljavanja, koje su povezane sa kasnijim delinkventnim i nasilnim ponašanjem, čemu doprinose i poremećaji u neuroendokrinnoj regulaciji stresa (Jackson et al., 2023). U analizi povezanosti NID i delinkvencije, neizostavno je posmatrati ovu vezu kroz prizmu perspektive životnog toka, gde je najvažnije imati u vidu hronološki sled događaja. Naime, adolescenti koji su u ranom detinjstvu izloženi NID, verovatnije je da će se uključiti u delinkventno ponašanje kasnije, ne samo zbog latentnog efekta trauma, akumulacije stresa i emocionalnih oštećenja koji nastaju, već i zbog toga što su ova iskustva zajedno katalizator ranijih problema u ponašanju tokom detinjstva koji su jak faktor rizika za delinkventno ponašanje u adolescenciji (Jackson et al., 2023). Ovo je kompatibilno sa Generalnom teorijom pritiska (engl. *General strain theory*) (Agnew, 2001). Naime, pritisci ili stresori koji su jaki, dugo traju i učestali su, povećavaju verovatnoću ispoljavanja delinkventnog ponašanja, kao strategiji prevazilaženja negativnih emocija i problema, gde akumulacija stresora uzrokuje još negativnije efekte (Carey, 2015). Zapravo, kumulativni efekat i manjih i većih stresora dovodi do gomilanja negativnog afekta koji posledično može voditi do niza devijantnih ponašanja (Mumford et al., 2019). Proliferacija stresa dalje dovodi do regulatornih deficita koji postavljaju osobu u nepovoljan životni položaj u kome je ranjivija na naknadne stresore koji joj se mogu dogoditi u mladosti i odraslom dobu. Takođe, jedna od glavnih karakteristika osobe koja je preživela traumu može biti i „naučena bespomoćnost”, stanje

koje karakteriše gubitak kapaciteta da se akcije povežu sa uticajem na život (Dayton, 2000), što može biti u vezi i sa nedostatkom perspektive koja je orijentisana na budućnost, koja je takođe jedan od simptoma traume, ali i česta karakteristika maloletnika koji vrše krivična dela (Kerig & Becker, 2010).

Zaključak

Detinjstvo, kao najranjiviji i razvojno najintenzivniji period života, čini pogodno tle za to da NID „uđu pod kožu” i na taj način različitim mehanizmima deluju na čoveka i kroz čoveka, čitavog života (Graf et al., 2021). Bez obzira na većinu istraženo potvrđenih faktora rizika iz domena NID za ozbiljno prestupništvo maloletnika, pristupi ka maloletnicima su i dalje češće reaktivnog tipa u svojim nastojanjima regulisanja ovog problema (Fox et al., 2015). U odnosu na rezultate studija koje su iznesene u radu, period adolescencije, upravo za one sa NID, može biti poslednji poziv da se napravi razlika u daljim razvojnim putanjama. S obzirom da se o maloletničkoj delinkvenciji govori onda kada su krivična dela već izvršena (od kojih su neka veoma ozbiljna sa nepopravljim štetama za žrtve i njihove porodice), od izuzetne je važnosti imati u vidu razvojnu perspektivu maloletničke delinkvencije, koju je najčešće neizostavno posmatrati uz razvojno viktimološku perspektivu. U tom smislu, nastojanja reagovanja na ovaj problem moraju biti prvenstveno preventivnog, a tek u krajnjem slučaju kurativnog tipa.

U odnosu na to, svi sistemi u kojima se roditelji i deca nalaze bi trebalo da prepoznaju značaj usvajanja perspektive koja je zasnovana na poznavanju uticaja traume na razvoj deteta i adolescenta. Na taj način bi se primarno radilo na ranoj intervenciji (pomoglo roditeljima u edukaciji i pružanju adekvatne podrške u ostvarivanju odnosa sa svojim potomcima), zatim izvršila rana identifikacija onih koji su preživeli traumu, mobilisanje i osmišljavanje resursa kako najadekvatnije izaći u susret kompleksnim potrebama deteta koje je preživelo traumu ili odrasta u haotičnom porodičnom okruženju, a nakon toga načiniti plan koordinacije potrebnih usluga, osigurati njihovo dosledno sprovođenje i praćenja deteta.

Takođe, važno je spomenuti i program TARGET (engl. *Trauma Affect Regulation: Guide for Education and Therapy*), koji je zasnovan na dokazima i koji se sprovodi u radu sa maloletnicima koji su učinili krivična dela, a imaju istoriju traume (Ford, 2020). Intervencije programa prepoznaju značaj

učenja različitih strategija prekidanja automatskih i reaktivnih impulsa u vezi sa traumom kroz fokusiranje na sadašnjost i poznate su pod akronimom FREEDOM (engl. *Focus, Recognize, Emotions, Evaluate, Define, Option, Make a contribution*), koji obuhvata sedam koraka: redukovanje anksioznosti i rad na mentalnoj budnosti; aktivnosti koje pomažu u prepoznavanju okidača stresa; identifikovanje primarnih osećanja i balansiranje emocija; evaluacija glavnih misli i izjava o sebi; definisanje glavnih ličnih ciljeva; aktivnosti gde pojedinac identifikuje opcije koje predstavljaju uspešan korak ka glavnom cilju; i aktivnosti koje pomažu pojedincu da identifikuje kako ta opcija pravi razliku u životima drugih (povezivanje sa svetom na prosocijalni način) (Ford, 2020; Kerig & Becker, 2010).

Literatura

- Agnew, R. (2001). Building on the foundation of general strain theory: Specifying the types of strain most likely to lead to crime and delinquency. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 38(4), 319-361. <https://doi.org/10.1177/0022427801038004001>
- Bae, S. M. (2020). Long-Term Effect of Adverse Childhood Experiences, School Disengagement, and Reasons for Leaving School on Delinquency in Adolescents Who Dropout. *Frontiers in psychology*, 11, 2096. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.02096>
- Baglivio, M. T., & Epps, N. (2016). The interrelatedness of adverse childhood experiences among high-risk juvenile offenders. *Youth violence and juvenile justice*, 14(3), 179-198. <https://doi.org/10.1177/1541204014566286>
- Baglivio, M. T., Epps, N., Swartz, K., Huq, M. S., Sheer, A., & Hardt, N. S. (2014). The prevalence of adverse childhood experiences (ACE) in the lives of juvenile offenders. *Journal of juvenile justice*, 3(2). <http://www.journalofjuvjustice.org/JOJJ0302/article01.htm>
- Baldwin, J. R., Sallis, H. M., Schoeler, T., Taylor, M. J., Kwong, A. S., Tielbeek, J. J., ... & Pingault, J. B. (2023). A genetically informed Registered Report on adverse childhood experiences and mental health. *Nature human behaviour*, 7(2), 269-290. <https://doi.org/10.1038/s41562-022-01482-9>
- Basto-Pereira, M., Gouveia-Pereira, M., Pereira, C. R., Barrett, E. L., Lawler, S., Newton, N., Stapinski, L., Prior, K., Costa, M. S. A., Ximenes, J. M., Rocha, A. S., Michel, G., Garcia, M., Rouchy, E., Al Shawi, A., Sarhan, Y., Fulano, C., Magaia, A. J., El-Astal, S., . . . Sakulku, J. (2022). The global impact of adverse childhood experiences on criminal behavior: A cross-continental

- study. *Child Abuse & Neglect*, 124, 105459. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2021.105459>
- Bhutta, Z. A., Bhavnani, S., Betancourt, T. S., Tomlinson, M., & Patel, V. (2023). Adverse childhood experiences and lifelong health. *Nature Medicine*, 29(7), 1639-1648. <https://doi.org/10.1038/s41591-023-02426-0>
- Bogetić, D., Jugović, A., & Merdović, B. (2023). Adverse Childhood Experiences as Risk Factor for the Development of Substance Addiction. *Kultura Polisa*, 20(2), 17-38. <https://doi.org/10.51738/Kpolisa2023.20.2r.17bjm>
- Burke-Harris, N. (2018). *The deepest well – Healing the longterm effects of childhood adversity*. Houghton Mifflin Harcourt.
- Carey, B. (2015). Agnew's general strain theory: Context, synopsis, and application. *Interdisciplinary Research & Analysis*, 4, 1-17.
- Chen, Y. (2022). Adverse childhood experiences and behavioral problems in early adolescence: An empirical study of chinese children. *Frontiers in Psychiatry*, 13, 896379. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2022.896379>
- Chopin, J., Beauregard, E., & DeLisi, M. (2023). Adverse childhood experience trajectories and individual high risk-behaviors of sexual offenders: A developmental victimology perspective. *Child Abuse & Neglect*, 146, 106457. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2023.106457>
- Cook, A., Spinazzola, J., Ford, J., Lanktree, C., Blaustein, M., Cloitre, M., DeRosa, R., Hubbard, R., Kagan, R., Liautaud, J., Mallah, K., Olafson, E., & van der Kolk, B. (2005). Complex Trauma in Children and Adolescents. *Psychiatric Annals*, 35(5), 390-398. <https://doi.org/10.3928/00485713-20050501-05>
- Craig, J. M., Trulson, C. R., DeLisi, M., & Caudill, J. W. (2020). Toward an understanding of the impact of adverse childhood experiences on the recidivism of serious juvenile offenders. *American journal of criminal justice*, 45, 1024-1039. <https://doi.org/10.1007/s12103-020-09524-6>
- Dayton, T. (2000). *Trauma and addiction: Ending the cycle of pain through emotional literacy*. Simon and Schuster.
- De Bellis, M. D., & Zisk, A. (2014). The biological effects of childhood trauma. *Child and adolescent psychiatric clinics of North America*, 23(2), 185–vii. <https://doi.org/10.1016/j.chc.2014.01.002>
- Devine, C., & Cohen-Cline, H. (2022). Social and Behavioral Pathways between Adverse Childhood Experiences and Poor Adult Physical Health: Mediation by Early Adulthood Experiences in a Low-Income Population. *International journal of environmental research and public health*, 19(17), 10578. <https://doi.org/10.3390/ijerph191710578>
- Dierkhising, C. B., Ko, S. J., Woods-Jaeger, B., Briggs, E. C., Lee, R., & Pynoos, R. S. (2013). Trauma histories among justice-involved youth: Findings

- from the National Child Traumatic Stress Network. *European journal of psychotraumatology*, 4(1), 20274. <https://doi.org/10.3402/ejpt.v4i0.20274>
- Dong, M., Anda, R. F., Felitti, V. J., Dube, S. R., Williamson, D. F., Thompson, T. J., Loo, C. M., & Giles, W. H. (2004). The interrelatedness of multiple forms of childhood abuse, neglect, and household dysfunction. *Child Abuse and Neglect*, 28, 771-784. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2004.01.008>
- Duke, N. N., Pettingell, S. L., McMorris, B. J., & Borowsky, I. W. (2010). Adolescent violence perpetration: associations with multiple types of adverse childhood experiences. *Pediatrics*, 125(4), e778-e786. <https://doi.org/10.1542/peds.2009-0597>
- Felitti, V. J., Anda, R. F., Nordenberg, D., Williamson, D. F., Spitz, A. M., Edwards, V., & Marks, J. S. (1998). Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults: The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. *American journal of preventive medicine*, 14(4), 245-258.
- Finklehor, D. (2007). Developmental victimology: The comprehensive study of childhood victimizations. *Victim of Crime*, 3, 9-34.
- Ford, J. D. (2002). Traumatic victimization in childhood and persistent problems with oppositional-defiance. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 6(1), 25-58. https://doi.org/10.1300/J146v06n01_03
- Ford, J. D. (2020). Trauma affect regulation: Guide for education and therapy. In J. D. Ford, & C. A. Courtois (Eds.), *Treating complex traumatic stress disorders in adults: Scientific foundations and therapeutic models* (2nd ed., pp. 390-412). The Guilford Press.
- Ford, J. D., Chapman, J., Mack, J. M., & Pearson, G. (2006). Pathways from traumatic child victimization to delinquency: Implications for juvenile and permanency court proceedings and decisions. *Juvenile and Family Court Journal*, 57(1), 13-26. <https://doi.org/10.1111/j.1755-6988.2006.tb00111.x>
- Ford, J. D., Hartman, J. K., Hawke, J., & Chapman, J. F. (2008). Traumatic victimization, posttraumatic stress disorder, suicidal ideation, and substance abuse risk among juvenile justice-involved youth. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 1, 75-92. <http://dx.doi.org/10.1080/19361520801934456>
- Fox, B. H., Perez, N., Cass, E., Baglivio, M. T., & Epps, N. (2015). Trauma changes everything: Examining the relationship between adverse childhood experiences and serious, violent and chronic juvenile offenders. *Child abuse & neglect*, 46, 163-173. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2015.01.011>
- Franke, H. A. (2014). Toxic stress: effects, prevention and treatment. *Children*, 1(3), 390-402. <https://doi.org/10.3390/children1030390>
- Graf, G. H. J., Chihuri, S., Blow, M., & Li, G. (2021). Adverse childhood experiences and justice system contact: A systematic review. *Pediatrics*, 147(1), e2020021030. <https://doi.org/10.1542%2Fpeds.2020-021030>

- Hays-Grudo, J., Morris, A. S., Ratliff, E. L., & Croff, J. M. (2021). Adverse childhood experiences and addiction. In *Family Resilience and Recovery from Opioids and Other Addictions* (pp. 91-108). Springer.
- Hunt, T. K. A., Slack, K. S., & Berger, L. M. (2017). Adverse childhood experiences and behavioral problems in middle childhood. *Child abuse & neglect*, 67, 391-402. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2016.11.005>
- Jackson, D. B., Jones, M. S., Semenza, D. C., & Testa, A. (2023). Adverse childhood experiences and adolescent delinquency: a theoretically informed investigation of mediators during middle childhood. *International journal of environmental research and public health*, 20(4), 3202. <https://doi.org/10.3390/ijerph20043202>
- Ji, M. (2023, March). The Ways Psychological Trauma Affect Juvenile Delinquency. In *2022 3rd International Conference on Big Data Economy and Information Management (BDEIM 2022)* (pp. 224-229). Atlantis Press.
- Jones, M. S., & Pierce, H. (2021). Early exposure to adverse childhood experiences and youth delinquent behavior in fragile families. *Youth & Society*, 53(5), 841-867. <https://doi.org/10.1177/0044118X20908759>
- Kerig, P. K., & Becker, S. P. (2010). From internalizing to externalizing: Theoretical models of the processes linking PTSD to juvenile delinquency. In S. J. Egan (Ed.), *Posttraumatic stress disorder (PTSD): Causes, symptoms and treatment* (pp. 33-78). Nova Science Publishers.
- Leitch, L. (2017). Action steps using ACEs and trauma-informed care: a resilience model. *Health & justice*, 5(1), 1-10. <https://doi.org/10.1186/s40352-017-0050-5>
- Malvaso, C. G., Cale, J., Whitten, T., Day, A., Singh, S., Hackett, L., Delfabbro, P. H., & Ross, S. (2022). Associations Between Adverse Childhood Experiences and Trauma Among Young People Who Offend: A Systematic Literature Review. *Trauma, violence & abuse*, 23(5), 1677-1694. <https://doi.org/10.1177/15248380211013132>
- Mumford, E. A., Taylor, B. G., Berg, M., Liu, W., & Miesfeld, N. (2019). The social anatomy of adverse childhood experiences and aggression in a representative sample of young adults in the U.S. *Child abuse & neglect*, 88, 15-27. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2018.10.016>
- National Center on Addiction and Substance Abuse. (2004). Criminal neglect: Substance abuse, juvenile justice and the children left behind. Columbia, NY. <http://www.casacolumbia.org/articlefiles/379-Criminal%20Neglect.pdf>
- Nelson, C. A., Scott, R. D., Bhutta, Z. A., Harris, N. B., Danese, A., & Samara, M. (2020). Adversity in childhood is linked to mental and physical health throughout life. *BMJ (Clinical research ed.)*, 371, m3048. <https://doi.org/10.1136/bmj.m3048>

- Perez, N. M., Jennings, W. G., & Baglivio, M. T. (2017). A path to serious, violent, chronic delinquency: The harmful aftermath of adverse childhood experiences. *Crime & Delinquency*, 64(1), 3-25. <https://doi.org/10.1177/0011128716684806>
- Pierce, H., Jones, M. S., & Holcombe, E. A. (2022). Early Adverse Childhood Experiences and Social Skills Among Youth in Fragile Families. *Journal of youth and adolescence*, 51(8), 1497-1510. <https://doi.org/10.1007/s10964-022-01607-3>
- Racine, N., Deneault, A. A., Thiemann, R., Turgeon, J., Zhu, J., Cooke, J., & Madigan, S. (2023). Intergenerational transmission of parent adverse childhood experiences to child outcomes: A systematic review and meta-analysis. *Child Abuse & Neglect*, 106479. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2023.106479>
- Reavis, J. A., Looman, J., Franco, K. A., & Rojas, B. (2013). Adverse childhood experiences and adult criminality: how long must we live before we possess our own lives?. *The Permanente journal*, 17(2), 44-48. <https://doi.org/10.7812/TPP/12-072>
- Sharma, S., Sharma, G., & Barkataki, B. (2016). Substance use and criminality among juveniles-under-enquiry in New Delhi. *Indian journal of psychiatry*, 58(2), 178-182. <https://doi.org/10.4103/0019-5545.183791>
- Sweeney, A., Filson, B., Kennedy, A., Collinson, L., & Gillard, S. (2018). A paradigm shift: relationships in trauma-informed mental health services. *BJPsych advances*, 24(5), 319-333. <https://doi.org/10.1192/bja.2018.29>
- Tan, M., & Mao, P. (2023). Type and dose-response effect of adverse childhood experiences in predicting depression: A systematic review and meta-analysis. *Child abuse & neglect*, 139, 106091. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2023.106091>
- Van der Kolk, B. (2014). *The body keeps the score: Brain, mind, and body in the healing of trauma*. New York.
- Van der Kolk, B. A. (2007). The Developmental Impact of Childhood Trauma. In L. J. Kirmayer, R. Lemelson, & M. Barad (Eds.), *Understanding trauma: Integrating biological, clinical, and cultural perspectives* (pp. 224-241). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511500008.016>
- Wojciechowski, T. W. (2020). PTSD as a Risk Factor for the Development of Violence Among Juvenile Offenders: A Group-Based Trajectory Modeling Approach. *Journal of Interpersonal Violence*, 35(13-14), 2511-2535. <https://doi.org/10.1177/0886260517704231>
- Wolff, K. T., & Baglivio, M. T. (2017). Adverse childhood experiences, negative emotionality, and pathways to juvenile recidivism. *Crime & Delinquency*, 63(12), 1495-1521. <https://doi.org/10.1177/0011128715627469>

Wolff, K. T., Baglivio, M. T., & Piquero, A. R. (2017). The relationship between adverse childhood experiences and recidivism in a sample of juvenile offenders in community-based treatment. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 61(11), 1210-1242. <https://doi.org/10.1177/0306624X15613992>

JUVENILE DELINQUENCY: A PERSPECTIVE THROUGH THE LENS OF ADVERSE CHILDHOOD EXPERIENCES

Dragica Bogetić, Aleksandar Jugović

The subject of this paper is the relationship between adverse childhood experiences (ACEs) and juvenile delinquency, as well as the factors that mediate this connection. The aim is to explore the prevalence of such experiences in the lives of juvenile offenders, contextual factors that amplify this connection (such as cumulative effects and age at exposure), and mediating factors (including mental health issues and broader behavioral problems). The paper seeks to integrate theoretical approaches that examine the indirect impact of interpersonal trauma on juvenile delinquency. Research on juvenile offenders reveals a high prevalence of ACEs, suggesting that the outcomes in delinquency tend to be more violent, severe, and frequent when cumulative effects are present. From the developmental perspective, studies link ACEs to a range of mental health problems, early behavioral issues, and substance abuse, all of which are often part of the developmental history of juvenile offenders and serve as potential mediators between ACEs and juvenile delinquency. Delinquent behavior among juveniles who have been traumatized may result from deficits in emotional regulation and information processing. This behavior often reflects attempts at survival, self-protection, or responses to triggers that activate memories of prior traumatic events, especially when the sense of personal integrity and control has been compromised. Adverse experiences stemming from interpersonal trauma imprint on a child's inner world through the neurobiological effects of toxic stress. These experiences increase the likelihood of viewing the world as a dangerous and unsafe place, thereby heightening the risk of aggressive tendencies and antisocial behavior through negative emotionality. The concluding section emphasizes the importance of adopting a trauma-informed perspective on the development of delinquent behavior within all systems interacting with children, particularly in the context of juvenile delinquency prevention. It also highlights key elements of programs designed to work with juvenile offenders who have a history of trauma.

Keywords: adverse childhood experiences, interpersonal trauma, developmental perspective, juvenile delinquency

ETIOLOGIJA TRAJNOG I ADOLESCENCIJOM LIMITIRANOG ANTISOCIJALNOG PONAŠANJA¹

Sofija Dovijanić², Marija Maljković

Dosadašnja istraživanja su pokazala da je mali broj prestupnika odgovoran za disproportionalno veliki broj evidentiranih delikata, kao i da incidenca prestupničkog ponašanja naglo raste u periodu adolescencije. Potreba za prevencijom maloletničke delinkvencije upućuje na sveobuhvatna istraživanja njene etiologije i razvojnih putanja. Dualna taksonomija antisocijalnog ponašanja Terrie Moffitt se ubraja u teorije čije postavke mogu da daju odgovor na ova pitanja. U ovom radu bavili smo se kritičkom analizom i prikazom etioloških putanja trajnog i adolescencijom limitiranog antisocijalnog ponašanja, prikazujući teorijske postavke i nalaze istraživanja. Utvrđeno je da deficiti verbalne sposobnosti i samokontrole, kao i nepovoljne porodične okolnosti na ranom uzrastu, imaju ključnu ulogu u modelu delinkvencije koja počinje u detinjstvu i ima stabilno ispoljavanje. S druge strane, adolescentni model delinkvencije je pod snažnim uticajem vršnjačke grupe, javlja se u kontekstu urednog neuropsihološkog razvoja i predstavlja indikator snažne potrebe za odrastanjem i socijalnim statusom. Ovo istovremeno znači da ozbiljno antisocijalno i nasilno ponašanje ima različitu etiologiju od predelinkventnih oblika ponašanja. Ističe se potreba da se u oblasti prevencije i tretmana problema u ponašanju koncipiraju diferencijalne strategije u zavisnosti od tipa antisocijalnog ponašanja.

Ključne reči: dualna taksonomija, trajno antisocijalno ponašanje, adolescencijom limitirano antisocijalno ponašanje, deca i adolescenti

Uvod

Antisocijalno ponašanje obuhvata različite oblike ponašanja kojima učinilac krši norme društvene zajednice, narušava lična i imovinska prava drugih ljudi i nanosi im štetu (Burt, 2022). Intenzitet antisocijalnog ponašanja može da varira od predelinkventnih oblika kao što su statusni prestupi,

1 Ovaj rad je podržan od strane Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije (Ugovor br. 451-03-65/2024-03/200096).

2 sofijadovijanic@gmail.com

bežanje od kuće i iz škole, laganje i drugo, pa sve do zakonski kažnjivih radnji koje uključuju prekršajna i krivična dela (Radulović, 2014). Procenjuje se da oko 10% mladih ispoljava antisocijalno ponašanje od detinjstva, dok im se dodatnih 25% mladih pridružuje tokom adolescencije (Burt et al., 2018).

Različiti teorijski pristupi tumačenju etiologije antisocijalnog ponašanja, uz mnogobrojne empirijske studije (Costello & Laub, 2020; Durrant, 2021; Ellis & Hoskin, 2015; Gottfredson & Hirschi, 1990; Granic & Patterson, 2006; Mohammad & Nooraini, 2021; Murray et al., 2021; Vaughn et al., 2009; Sampson & Laub, 2005), dali su doprinos u generisanju širokog korpusa znanja koja danas posedujemo, a brojnost ovakvih pristupa sugerise da ne postoji jedinstveni faktor koji objašnjava varijabilnost antisocijalnog ponašanja (Radulović, 2014). Generalne teorije se sukobljavaju sa savremenim razvojnim teorijama po pitanju značaja *uzrasta* za uključivanje u antisocijalne aktivnosti. Longitudinalnim studijama delinkvencije ustanovljeno je da, uz male varijacije, participacija u ilegalnim aktivnostima naglo raste tokom adolescencije (Bergstrøm & Farrington, 2022), a naročito u periodu između 15. i 17. godine (Moffitt, 1993, 2018; Murray et al., 2021). Takođe, prema postulatima razvojnih teorija, etiološki faktori delinkvencije variraju u zavisnosti od uzrasta (McGee & Farrington, 2019). Drugim rečima, identični oblici ponašanja predstavljaju suštinski različite pojave ukoliko se manifestuju u dva različita perioda – u detinjstvu, odnosno adolescenciji (Jeglum–Bartusch et al., 1997). Ovo saznanje dugujemo najpre Mofitovoj i njenim saradnicima (Moffitt et al., 1993; Moffitt, 2018), koji su uvođenjem Dualne taksonomije pokazali da se delinkvencija grupiše u najmanje dve široke kategorije s obzirom na vreme njenog nastanka. Važan doprinos ove taksonomije je saznanje da različiti faktori imaju ulogu u nastanku antisocijalnog ponašanja u različitim tačkama životnog toka (Moffitt & Caspi, 2001). Ovaj koncept našao je puno empirijskih potvrda u literaturi (Barnes et al., 2011; Beaver et al., 2010; Fairchild et al., 2013; Kratzer & Hodgins, 1999; Moffitt & Caspi, 2001; Moore et al., 2017; Piquero, 2001, 2001b; Royle & Connolly, 2024; Vaughn et al., 2009; Widdowson et al., 2020).

Dualna taksonomija antisocijalnog ponašanja

Koncept *Dualne taksonomije* je nastao u težnji da se pomire dva empirijska zapažanja koja se tiču antisocijalnog ponašanja – kontinuitet ponašanja i njegov porast tokom perioda adolescencije. Stopa antisocijalnog

ponašanja dostiže vrhunac u poznoj adolescenciji, nakon čega se beleži nagli pad (Moffitt, 1993; Murray et al., 2021). Novije studije ostaju pri tome da je adolescencija ključni period delinkvencije, ali pokazuju i da se ovo ponašanje neretko nastavlja do ranog odraslog doba (Tuttle, 2024).

Antisocijalno ponašanje najvećeg dela mladih može se okarakterisati kao povremeno i situaciono. S druge strane, znatno je malobrojnija grupa onih čije ponašanje je stabilno i perzistentno (Farrington & West, 1993; Salekin et al., 2004). U skladu sa tim, Dualna taksonomija obuhvata *trajno* ili *celoživotno-perzistentno* i *adolescencijom limitirano antisocijalno ponašanje* (Moffitt, 2018). Dok trajni tip karakteriše stabilna unutrašnja sklonost ka antisocijalnom ponašanju, koja se manifestuje kroz rani početak i kontinuitet ponašanja, kao i delovanje kauzalnih faktora u periodu ranog detinjstva, adolescencijom limitirani tip je visoko zastupljen u opštoj populaciji (Donker et al., 2003; Herrenkohl et al., 2012; Jennings et al., 2016; Moore et al., 2017; Piquero et al., 2012), a karakterišu ga kasniji početak, diskontinuitet i delovanje pretežno sredinskih kauzalnih faktora (Moffitt, 2015). S druge strane, dva tipa se ne razlikuju u pogledu ekspresije ponašanja i teško je da se napravi distinkcija između njih tokom perioda adolescencije (Radulović, 2009), mada ima nalaza o većem intenzitetu i raznovrsnosti antisocijalnog ponašanja trajnog tipa (Kratzer & Hodgins, 1999). Nalazi novijih istraživanja dovode u pitanje postojanje kvalitativnih razlika između dva tipa, podržavajući tezu da antisocijalno ponašanje postoji na kontinuumu (Assink et al., 2015; Walters, 2011; Walters & Ruscio, 2013), što je suprotno postulatima Dualne taksonomije. Treba pomenuti da su empirijske provere taksonomije ukazale da postoje oblici antisocijalnog ponašanja koji se ne uklapaju u dva osnovna tipa, a to su blaže hronično prestupništvo i prestupništvo koje ima početak u odraslom dobu. Ova ponašanja su manje frekventna i još uvek nemaju snažnu empirijsku potvrdu (Moffitt, 2015).

Pripadnost trajnom ili adolescentnom tipu ima implikacije za tok, prognozu i procenu potrebe za tretmanom ponašanja (Moffitt, 1993). Rani početak delinkvencije povezan je sa njenim stabilnijim ispoljavanjem (Donker et al., 2003). Preventivne intervencije se razlikuju prema fokusu i tajmingu, tako da se kod trajnog tipa javljaju u obliku ranih intervencija na nivou porodice (Piquero et al., 2016), dok adolescentni tip zahteva individualne intervencije jačanja inhibitorne kontrole i otpornosti na uticaj vršnjaka (Hinnant & Forman-Alberti, 2019). Tip antisocijalnog ponašanja u nekim zemljama utiče i na sudski postupak prema optuženim delinkventima (Salekin et al.,

2002), tako da se prema pojedincima koji imaju karakteristike trajnog tipa neretko primenjuju odredbe za odrasle prestupnike.

Etiologija trajnog antisocijalnog ponašanja

Početak trajnog antisocijalnog ponašanja vezuje se za rano detinjstvo, kada se odvija interakcija između ličnih rizikofaktora i rizikofaktora koji deluju u porodičnom, a kasnije i širem okruženju. Rani rizikofaktori na nivou deteta odnose se na *deficite neuropsiholoških funkcija*. Ovi deficiti predstavljaju relativno stabilne karakteristike, a ispoljavaju se kao težak temperament, blaži kognitivni deficiti ili povišena hiperaktivnost. S druge strane, rizikofaktori na nivou sredine obuhvataju neadekvatnu vaspitnu praksu, narušeno porodično funkcionisanje i odnose, nizak socioekonomski status, kao i poteškoće u socijalizaciji i nerazvijene socijalne odnose izvan porodice. U Tabeli 1 dat je prikaz empirijski potvrđenih rizikofaktora koji ostvaruju manji ili veći uticaj na rano antisocijalno ponašanje (Moffitt, 2018).

Tabela 1

Rizikofaktori trajnog antisocijalnog ponašanja i uzrast na kom deluju

Mali do umereni efekat ($d < 0.5$)	Umereni do veliki efekat (d između 0.5 i 1.0)	Veliki efekat ($d > 1.0$)
Starost majke pri prvom porođaju	Porodični konflikti (7–9)	Hiperaktivnost (5–11)
Grubo disciplinovanje (7–9)	Mentalno zdravlje majke (7–11)	Svadljivost (5–11)
Nedosledno disciplinovanje (7–9)	Oštećeno pamćenje (13)	
Promene staratelja (0–11)	Vršnjačko odbacivanje (5–11)	
Nizak socioekonomski status (0–15)	Druženje sa delinkventnim vršnjacima (13, 18)	
Niska verbalna inteligencija (7–11)		
Poteškoće u čitanju (7–11)		
Nizak broj otkucaja srca (7–11)		
Teško kontrolisano ponašanje (2)		

Kombinovano delovanje ličnih i sredinskih rizikofaktora tokom vremena kreira začarani krug koji sprečava uspešnu socijalizaciju i usvajanje konvencionalnih vrednosti i normi, i doprinosi formiranju patološke strukture ličnosti (Moffitt, 2015). Uopšteni obrazac interakcija ovih faktora kroz vreme prikazan je u Tabeli 2 (Moffitt, 2018).

Tabela 2

Interakcija ličnih i sredinskih faktora antisocijalnog ponašanja tokom vremena

Lični faktori		Sredinski faktori
1. Deficiti neuropsiholoških funkcija		
2. Težak temperament	⇔	Oštećena vezanost između roditelja i deteta
3. Disruptivno ponašanje	⇔	Grubo i koerzivno disciplinovanje
4. Problemi socijalizacije i problemi učenja	⇔	Delinkventni drugovi i školski neuspeh
5. Antisocijalni poremećaj ličnosti	⇔	Partner koji se ponaša antisocijalno i poslovna nesposobnost

Iako kod ovih pojedinaca postoji stabilna dispozicija ka antisocijalnom ponašanju, ističe se uzrasna varijabilnost njene ekspresije. Tako se u četvrtoj godini starosti beleže grizenje i udaranje, u 10. godini krađe i skitnja, u 16. prodaja droge i krađa automobila, u 22. razbojništvo i silovanje, a u tridesetim godinama nasilje nad decom i različite prevare. Još jedan pokazatelj ove dispozicije je i kros-situaciona konzistentnost ponašanja, te ova deca kod kuće lažu, u radnji krađu, u društvu ulaze u fizičke sukobe, a u školi varaju na zadacima (Moffitt, 1993). Ovakva razvojna trajektorija spada u kategoriju *heterotipskog kontinuiteta ponašanja* (Shevlin et al., 2017), prema kom pojedinci usled jedinstvene unutrašnje dispozicije ispoljavaju niz manifestno različitih, ali konceptualno doslednih oblika ponašanja.

Distinktivna obeležja ovih prestupnika su sklonost ka ispoljavanju fizičke agresije i delinkvencija koja perzistira do srednjeg životnog doba. U odraslom dobu, ove osobe doživljavaju značajne probleme prilagođavanja u više životnih domena, kao što su dolaženje u sukob sa zakonom i problemi sa zaposlenjem i održavanjem porodičnih odnosa (Moffitt, 2015). Osim toga, kriminalnu karijeru ovih pojedinaca obeležava povećana stopa nasilnih delikata (Radulović, 2014), a tretman antisocijalnog ponašanja je složeniji i ima nižu stopu uspešnosti (Moffitt, 2015). Pretpostavlja se da reperkusije kršenja normi, kao i mali broj prilika za učenje prosocijalnog ponašanja, imaju važnu ulogu u održanju ponašanja (Moffitt, 1993).

Neuropsihološki deficiti kao etiološki faktor

Ulogu pokretača etiološkog lanca rane i trajne delinkvencije imaju specifične karakteristike nervnog sistema odojčadi. Izmene u anatomskej strukturi i fiziološkim procesima nužno utiču i na psihosocijalne karakteristike ove dece i razvojne ishode (Moffitt, 1993) u sledećim domenima: 1) *Temperament*, povećavajući nivo aktiviteta i emotivne reaktivnosti i

kompromitujući funkciju samoregulacije; 2) *Bihevioralni razvoj*, koje karakterišu narušena kontrola impulsa i koordinacija pokreta, i 3) *Kognitivne sposobnosti*, sa deficitima pažnje, govorno-jezičkog razvoja, sposobnosti učenja, pamćenja i logičkog mišljenja. Intenzitet deficita je supklinički, i niži je nego kod poremećaja iz spektra autizma, intelektualne ometenosti i telesne invalidnosti. Ipak, prisustvo deficita je povezano sa teškim temperamentom i ranim problemima u ponašanju (Moffitt, 2015). Težak temperament ove dece zabeležen je u brojnim studijama (npr. Moffitt & Caspi, 2001; Moffitt, 2018; Roisman et al., 2010; Pulkkinen et al., 2009). Kod trajnog modela delinkvencije ovi deficiti imaju veći značaj u poređenju sa sredinskim faktorima (Viding et al., 2005).

Osnovni neuropsihološki deficiti beleže se u domenima verbalne sposobnosti i egzekutivnih funkcija (Moffitt, 2015). *Deficiti verbalne sposobnosti* su pervazivni i odnose se na razumevanje i upotrebu jezika, verbalno rasuđivanje, veštine pisanja i čitanja, širinu vokabulara, ali i veštinu rešavanja problema (Moffitt, 2018). Empirijski nalazi dosledno svedoče da mladi sa ranim početkom delinkvencije imaju poteškoće u čitanju (Moffitt & Caspi, 2001) i razumevanju pročitaneog teksta, u opštem govorno-jezičkom razvoju, kao i ispodprosečno razvijen vokabular (Roisman et al., 2010) i umanjenu sposobnost za verbalno učenje i pamćenje (Johnson et al., 2015).

Deficiti egzekutivnih funkcija beleže se u oblastima planiranja, voljnog i ciljem usmerenog ponašanja i izvođenja planiranog ponašanja. Ranu i trajnu delinkvenciju odlikuju umanjen kapacitet za strateško planiranje, otežana pretraga i upotreba spoljnih informacija, predviđanje posledica i modulacija impulsivne reakcije, kao i umanjena kognitivna fleksibilnost i verbalna fluentnost. Takođe, ističu se deficiti pažnje, umanjena sposobnost apstrahovanja (Morgan & Lilienfeld, 2000), manja obazrivost pri donošenju odluka (Fairchild et al., 2009), deficiti radne memorije, kao i smanjena opšta samokontrola ponašanja. Osim toga, ovi mladi imaju oštećenu funkciju pamćenja i narušene matematičke veštine (Roisman et al., 2010) i otežanu vizuomotornu integraciju (Murray et al., 2010). Ovi deficiti još više dolaze do izražaja u prisustvu hiperaktivnosti (Figueiredo et al., 2023), što je čest slučaj u praksi (Murray et al., 2010), a manifestuje se kroz poteškoće u usvajanju razvojno očekivanog, prosocijalnog ponašanja u različitim socijalnim kontekstima (Gnanavel et al., 2019).

Neuropsihološki deficiti mogu biti genetske prirode ili stečeni (Beaver et al., 2010). Recimo, neznatne moždane anomalije kao markeri

kompromitovanog razvoja centralnog nervnog sistema, izdvajaju se kao jedan od mogućih uzročnika ranog i upornog nasilništva (Mongilio, 2022). Deficiti mogu nastati prenatalno, usled upotrebe psihoaktivnih supstanci ili izloženosti drugim toksinima u trudnoći, kao i usled malnutricije ploda, dok se perinatalni faktori vezuju za komplikacije tokom porođaja. Deficiti mogu biti i posledica nestimulativne ili štetne sredine, kao što su deprivacija ishrane i nežnosti, zanemarivanje i nasilje. S druge strane, *genetski faktori* se izdvajaju kao dominantni kada govorimo o povišenoj impulsivnosti ili dezinhibovanosti, hiperaktivnosti, niskom nivou pobuđenosti autonomnog nervnog sistema i izraženom neuroticizmu (Taylor et al., 2000). Ovi faktori imaju značajniji uticaj kod delinkvencije koja počinje u detinjstvu, u poređenju sa adolescentnom (Schwartz & Beaver, 2015).

Etiološki faktori na nivou porodice

Prisustvo neuropsiholoških deficita često nije jedini faktor ranog antisocijalnog ponašanja. Vulnerabilna deca se nesrazmerno često rađaju i odrastaju u nesupportivnim socijalnim sredinama (Martins-Silva, 2023; Moffitt, 2018; Murray et al., 2010).

Ističe se nekoliko načina na koje porodica doprinosi ranom razvoju delinkvencije. Poznat je fenomen međugeneracijskog prenošenja antisocijalnog ponašanja, koji je pokazao da je kriminalno ponašanje roditelja važan faktor rane delinkvencije dece (Moffitt & Caspi, 2001), kao i da je mali broj porodica odgovoran za značajan deo zvanično evidentiranih delikata (Beaver, 2013). Posebno se izdvajaju majčini eksternalizovani problemi, alkoholizam (Odgers et al., 2007) i upotreba nikotina u trudnoći (Murray et al., 2010). Između roditelja i dece često postoje i sličnosti u nekim dimenzijama temperamenta, kao što je nivo iritabilnosti (Roberson-May et al., 2015), te iz tih razloga može da izostane pažnja koja je potrebna detetu teškog temperamenta (Hajal et al., 2015). Takođe, sličnosti u kognitivnim karakteristikama (Anger & Heineck, 2010) sugerišu da roditelji ponekad nisu u stanju da omoguće uslove koji podstiču kognitivni razvoj dece, usled sopstvenih nedostataka.

Trajno antisocijalno ponašanje povezano je i sa iskustvom zanemarivanja i zlostavljanja (Johnson et al., 2015; Widom et al., 2017). Viktimizacija nasiljem roditelja postoji kod značajnog dela ove populacije (Cho, 2019; Ma et al., 2022), čiji pripadnici i sami postaju nosioci nasilja (Fitton et al., 2020).

Iako i dalje nema jasnih nalaza da su ovi faktori specifični za trajni tip delinkvencije (Assink et al., 2015), neka istraživanja su pokazala da porodično okruženje ovih mladih karakteriše veći nivo konflikata i otežano funkcionisanje (Johnson et al., 2015), nepotpunost porodice (Bergman & Andershed, 2009), gubitak roditelja (Murray et al., 2010), kao i česte promene staratelja. Takođe, trudnoća majke u ranoj mladosti, njeno narušeno mentalno zdravlje i nizak socioekonomski status (Moffitt, 2018) dodatno podstiču sklonost ka antisocijalnom ponašanju.

Prisustvo nepovoljnih faktora šire sredine, kao što je dezorganizovano i siromašno susedstvo (Burt et al., 2020; Carroll et al., 2023; Johnson et al., 2015) pojačava dejstvo i interakciju neuropsiholoških i porodičnih faktora.

Disfunkcionalne interakcije roditelja i deteta kao etiološki faktor

Ispitivanja porodičnog funkcionisanja mladih sa ranim antisocijalnim ponašanjem potvrdila su prisustvo neadekvatnog odnosa na relaciji roditelj–dete (Keijsers et al., 2012). U ovim porodicama često se sreće nedostatak emotivne bliskosti, praksa grubog (Moore et al., 2017) i nedoslednog disciplinovanja, kao i manja učestalost i kvalitet interakcija (Moffitt, 2018). Ovde nekoliko faktora ima važnu ulogu u predikciji ponašanja i van uticaja genetskih faktora, a to su nivo emotivne vezanosti i uključenosti majke u život deteta, njena percepcija detetovih potencijala, kao i nivo popustljivosti (Barnes, 2013).

Prema postulatima Dualne taksonomije, disfunkcionalne interakcije proističu iz razvojnih deficita deteta, i to na način da hiperaktivno, dezinhibovano ponašanje izaziva neadekvatne roditeljske reakcije, koje mogu biti odraz nedovoljne kompetentnosti za upravljanje bihevioralnim problemima (Moffitt, 1993). Ove interakcije su pretežno koerzivne ili odbacujuće i, budući ciklične, predstavljaju rizikofaktor dalje progresije antisocijalnog ponašanja (Patterson, 2016). Koerzivne interakcije podrazumevaju da roditelji i deca „treniraju” jedni druge da se ophode na način koji povećava verovatnoću antisocijalnih ishoda. Obično uključuju roditeljske zahteve za poslušnost i detetovu reakciju odbijanja i eskalaciju prigovora, a potom i roditeljsko popuštanje. Ovo doprinosi stabilizaciji ponašanja, a dete prepisuje koerzivni obrazac transakcija i u druge socijalne kontekste (Granic & Patterson, 2006). Provokativno dejstvo ponašanja deteta potvrđeno je empirijskim studijama (npr. Day et al., 2021; Gölcük & Berument; 2021; Jaffee et al., 2004; Riggins–Caspers et al., 2003), dok i dalje nema uverljivih

dokaza da reakcija težeg kažnjavanja ili odbacivanja dovodi do intenziviranja ponašanja, niti dokaza o koerzivnom ciklusu interakcija (Moffitt, 2015). S druge strane, ima nalaza da koerzivno i grubo roditeljstvo predstavlja rizikofaktor ozbiljnih problema u ponašanju (Kurtz et al., 2014), kao i da efektivno roditeljstvo ima ulogu protektivnog faktora za produbljivanje problema (Krohn et al., 2018; Obsuth et al., 2006).

Etiologija adolescencijom limitiranog antisocijalnog ponašanja

Dualne taksonomije ističe da postoje značajne razlike u konstelaciji rizikofaktora između mladih čije ponašanje počinje u detinjstvu i traje sve do odraslog doba, i mladih koji ispoljavaju antisocijalno ponašanje isključivo tokom adolescencije (Moffitt, 2018). Umereni nivoi delinkvencije smatraju se normativnim ponašanjem u ovom periodu, tako da većina mladih ima iskustvo bežanja sa časova, upotrebe alkohola i duvana ili sitne krađe (Beaver et al., 2010). Adolescencijom limitirani prestupnici su veoma brojni, i odgovorni su za značajnu proporciju delikata učinjenih u periodu adolescencije, mada je njihovo ponašanje povezano sa pozitivnim razvojnim ishodima po okončanju adolescencije (Moffitt, 2018).

Većina istraživanja pokazala je da ova grupa ima uobičajenu razvojnu pozadinu i normativne nivoe porodičnih i neuropsiholoških faktora (Radulović, 2009). Njihovi odnosi i razmene sa roditeljima tokom odrastanja ocenjeni su kao zadovoljavajući (Keijsers et al., 2012). Jedan od porodičnih faktora koji može biti važan jeste odsustvo roditeljske kontrole i nadzora (Radulović, 2014). Dok mladi sa ranom delinkvencijom imaju izražene osobine impulsivnosti, hostilnosti, sumnjičavosti, ciničnosti, bezosećajnosti i socijalnog povlačenja, adolescentna grupa postiže normativne vrednosti na ovim crtama. S druge strane, kod njih je uočena određena vrsta spremnosti da dominiraju nad drugima ukoliko im to donosi korist. Takođe, važnom se pokazala i vršnjačka grupa, tako da druženje sa vršnjacima koji ispoljavaju antisocijalno ponašanje ima umeren uticaj na antisocijalno ponašanje ovih mladih (Moffitt, 2018).

Smatra se da prestupništvo ove grupe potiče od nesklada između njihovog biološkog i socijalnog razvoja (Moffitt, 2015). Telesna razvijenost koja je karakteristična za odrasle uz istovremeno suočavanje sa socijalnim restrikcijama u pogledu dozvoljenih ponašanja, ili *jaz u sazrevanju*, predstavlja primarni motivacioni faktor antisocijalnog ponašanja. Stoga adolescenti svojim ponašanjem nastoje da se izbore za status odrasle osobe. Ovo prati i

ekspresija ponašanja, budući da su oni često učinioci statusnih i imovinskih prestupa, poput upotrebe supstanci, vandalizma i krađe, a manje nasilnih delikata (Piquero & Brezina, 2001; Piquero, 2011). Drugi važan faktor ponašanja je povećana sklonost ka socijalnom oponašanju ili *socijalna mimi-krija*, zbog koje mladi teže da usvoje ona ponašanja svojih vršnjaka koja su povezana sa statusom zrelosti. Tako oni usvajaju obrasce ponašanja upravo onih vršnjaka čije antisocijalno ponašanje ima početak u detinjstvu (Moffitt, 2018). Pored toga, već postojeći umereni nivoi impulsivnosti mogu povećati rizik pojave adolescentske delinkvencije (Taylor et al., 2000).

Obzirom da je prethodno kognitivno, interpersonalno i školsko funkcionisanje bilo uredno, većina adolescenata ima sve preduslove za prekidanje antisocijalnog ponašanja kada se završi ova razvojna faza (Moffitt, 2018).

Jaz u sazrevanju kao etiološki faktor

Ulaskom u adolescenciju, mladi postaju zarobljeni u jazu između biološke i socijalne zrelosti. Nezadovoljstvo usled vezanosti za roditelje i odsustva samostalnosti, kao i izražena nestrpljivost u očekivanju privilegija odraslog doba, mogu povećati verovatnoću da se adolescent uključi u neki oblik pres-tupničkog ponašanja. Ovakvo ponašanje je obično izraz autonomije, bunta ili potrebe za prihvatanjem vršnjaka (Moffitt, 2018; Piquero, 2011). Potreba za autonomijom javlja se pri upisu u srednju školu, kada mladi dolaze u susret sa starijim adolescentima sa više iskustva u „ilegalnim” aktivnostima. Smatra se da je i sam prelaz u srednju školu rizikofaktor delinkvencije (Longobardi et al., 2016).

Kasnije provere hipoteze o jazu u sazrevanju kao faktoru adolescentnog modela delinkvencije generalno podršavaju ovu tezu (Royle et al., 2024). Pokazalo se da ovaj oblik delinkvencije zaista proizilazi iz sukoba sa roditeljima (Dijkstra et al., 2015), da je ishod potrebe za autonomijom (Piquero & Brezina, 2001b), kao i da se pretežno manifestuje kroz statusne prestupe, kao što su upotreba supstanci, laganje, bežanje od kuće i crtanje grafita, i nije povezan sa ozbiljnom i nasilničkom delinkvencijom (Barnes & Beaver, 2010).

Druga istraživanja su pokazala da su mladi sa iskustvom harmoničnog razvoja u manjem riziku od delinkvencije (Barnes et al., 2011), kao i da je njihova psihosocijalna zrelost u direktnoj vezi sa delinkvencijom, ali ne i sa vremenom ulaska u pubertet ili sa objektivnim indikatorima autonomije

(Ozkan & Worrall, 2017). Takođe, prisustvo jaza u sazrevanju u poznoj adolescenciji povezano je sa prolongiranjem ponašanja (Craig et al., 2017), dok je usvajanje uloga odraslih korisno u odvrćanju od delinkvencije (Hill et al., 2016). Ipak, ima i nalaza koji ne podržavaju ovu hipotezu (Schwartz & Beaver, 2015).

Na prelazu u mlađe odraslo doba, stvara se realnija percepcija vlastite zrelosti i gubi se motivacija za delinkventno ponašanje. Istovremeno dolazi i do realistične procene potencijalnih štetnih posledica ponašanja i potrebe za povratkom u konvencionalni život (Moffitt, 1993, 2015).

Socijalna mimikrija kao etiološki faktor

U težnji da objasni nalaze istraživanja o istaknutoj ulozi vršnjačke grupe za etiologiju adolescentnog modela delinkvencije, Moffittova je usvojila koncept socijalne mimikrije iz etološke nauke. Ovaj koncept ukazuje da adolescenti usvajaju ponašanja svojih vršnjaka koja imaju za ishod povećanje samostalnosti i dobijanje statusa zrelosti. Drugim rečima, adolescenti tipičnog razvoja usvajaju antisocijalno ponašanje kada procene da je ovakvo ponašanje isplativo za njih, dok ulogu modela ponašanja imaju upravo mladi sa ranim oblikom delinkvencije (Moffitt, 1993, 2015).

Mladi sa modelom rane delinkvencije ne doživljavaju jaz u sazrevanju u istoj meri kao i njihovi vršnjaci, a njihov specifični životni stil uključuje veću autonomiju od roditelja, raniji dodir sa suprotnim polom, veći pristup materijalnim vrednostima, kao i frekventniji kontakt sa svetom odraslih. Mladi urednog razvoja percipiraju ove karakteristike kao izraz autonomije, a antisocijalno ponašanje kao poželjnu socijalnu veštinu. Stoga ulogu inicijatora promene ponašanja kod njih imaju upravo mladi sa ranom delinvenijom (Moffitt, 1993). Imajući u vidu da mladi koji pripadaju adolescentnom tipu predstavljaju većinski deo ukupnog broja delinkvenata u ovom periodu (Donker et al., 2003; Herrenkohl et al., 2012; Jennings et al., 2016; Moore et al., 2017; Piquero et al., 2012), Moffittova je upotrebila koncept socijalne mimikrije kako bi objasnila saznanje da na adolescentnom uzrastu dolazi do naglog porasta delinkvencije (Bergstrøm & Farrington, 2022; Moffitt, 1993, 2018; Murray et al., 2021). Zbog ovog fenomena, participacija u delinkventnim aktivnostima prestaje da bude individualna patološka pojava i postaje normativno socijalno ponašanje grupe (Moffitt, 1993). Pritom, postojanje bliskog prijateljskog odnosa nije preduslov za odluku o oponašanju, već je

dovoljna i sama dužina vremena koje vršnjaci provode zajedno (Mercer et al., 2016).

Pregledom empirijske građe uočava se da je jasno dokumentovana uloga vršnjačkih uticaja u usvajanju različitih formi antisocijalnog ponašanja adolescenata (Piquero & Brezina, 2001; Sun et al., 2023; Yusuf et al., 2021). Ima i istraživanja koja su direktno testirala hipotezu o socijalnoj mimikriji. Vidouson i saradnici (Widdowson et al., 2020) su u longitudinalnoj studiji ustanovili da druženje sa perzistentno delinkventnim vršnjakom koji koristi duvan, alkohol ili marihuanu predstavlja rizikofaktor upotrebe supstanci kod samog adolescenca, ali nije potvrđeno da je taj rizik veći za isti tip supstance. Ova veza je bila statistički značajna kada se kontroliše uticaj prethodnog delinkventnog ponašanja, nekoliko sociodemografskih, porodičnih i školskih varijabli, kao i uticaj crte Potraga za senzacijama. Treba pomenuti i studiju Marsera i saradnika (Marcer et al., 2016), koji su pokazali da su adolescenti koji provode manje vremena sa delinkventnim vršnjacima u manjoj verovatnoći da i sami razviju ovakvo ponašanje, te da važnu ulogu u njihovom uzdržavanju imaju izražena savesnost i socijalna anksioznost. Međutim, kada je najbolji prijatelj adolescenta delinkvent, vreme provedeno sa njim prestaje da bude važan rizikofaktor delinkvencije. Ima i studija koje nisu potvrdile hipotezu o socijalnoj mimikriji (Knecht et al., 2010).

Hipoteza o popularnosti delinkvenata koji pripadaju trajnom tipu i njihovoj ulozi modela ponašanja tokom perioda adolescencije dobila je nekoliko potvrda u literaturi. Tako je jedna grupa autora (Dijkstra et al., 2010) pokazala da nošenje oružja predstavlja statusni simbol u periodu rane i srednje adolescencije, te da ove osobe dobijaju pretežno pozitivne sociometrijske ocene od vršnjaka. I drugi su potvrdili ovaj nalaz (Wallace, 2017), pokazujući da ovi adolescenti imaju bolji socijalni status u poređenju sa vršnjacima koji ne nose i ne koriste oružje. Takođe, iako su ozbiljni delinkventi koji od ranog uzrasta ispoljavaju fizičku agresiju u proseku manje prihvaćeni od strane vršnjačke grupe, uočen je značajan porast njihove popularnosti tokom rane adolescencije, kako bi kasnije ona ponovo opala (Young, 2014). Ima studija koje idu u prilog i jednog i drugoj grupi navedenih nalaza (Gallupe et al., 2015), pokazujući da druženje sa delinkventnim vršnjacima, ali ne i uključenost u takve aktivnosti, predstavlja pozitivni faktor socijalnog statusa.

Zaključak

Dualna taksonomija pruža dubok uvid u etiologiju antisocijalnog ponašanja, razdvajajući ga na dva ključna tipa: trajno ili celoživotno-perzistentno i adolescencijom limitirano antisocijalno ponašanje. Ove dve putanje pokazuju kako različiti etiološki faktori oblikuju antisocijalno ponašanje, i kako se to odražava na njegovu ekspresiju, trajanje i psihosocijalne ishode.

Trajno antisocijalno ponašanje nastaje kao ishod interakcije nepovoljnih faktora koji deluju u periodu detinjstva, ometajući usvajanje prosocijalnih vrednosti i ponašanja. Ovu decu odlikuju težak temperament i deficiti verbalne sposobnosti i samokontrole, čiji negativni efekti su često potkrepljeni nepovoljnim faktorima na nivou porodice. Porodični faktori obuhvataju sve od čestih promena u strukturi porodice, poteškoća u funkcionisanju, niskog socijeekonomskog statusa, pa do prisustva zanemarivanja i zlostavljanja, devijantnog ponašanja roditelja, maloletničke trudnoće majke i njenih psihičkih problema. Ovakvi roditelji često nemaju razvijene roditeljske kompetence i nekonzistentnom vaspitnom praksom doprinose učvršćivanju antisocijalnog ponašanja. Deca koja pripadaju ovom tipu imaju niz neadaptabilnih osobina zbog kojih se suočavaju sa kontinuiranim socijalnim odbacivanjem i neuspesima u različitim oblastima života.

S druge strane, adolescencijom limitirano antisocijalno ponašanje javlja se u kontekstu relativno urednog razvoja i porodične pozadine. Tokom adolescencije, ovi pojedinci mogu proceniti da je antisocijalno ponašanje isplativo kao način za postizanje samostalnosti i povećanje socijalnog statusa. Iz tog razloga, oni posmatraju svoje pseudosamostalne delinkventne vršnjake i oponašaju njihov stil života. Međutim, ovo ponašanje je obično prolazno jer ubrzo shvataju posledice kršenja normi i vraćaju se prosocijalnom ponašanju. Pritom, prestanak antisocijalnog ponašanja je potpomognut odsustvom strukturalnih nedostataka i istorije porodičnih rizikofaktora.

Uočava se potreba da se buduća istraživanja posvete nedoslednostima koje su identifikovane u literaturi. Većina istraživanja u ovoj oblasti odnosila se na dečake, te i dalje nemamo dovoljno podataka o putanjama antisocijalnog ponašanja kod devojčica. Čini se da na našim prostorima postoji nedostatak studija u ovoj oblasti, a posebno longitudinalnih studija koje bi bliže odredile etiološke faktore delinkvencije. Takođe, treba obezbediti svežije podatke o tome da li fenomeni jaza u sazrevanju i socijalne mimikrije u potpunosti objašnjavaju adolescentni tip delinkvencije, i da li kod ovog

tipa ipak postoje i drugi individualni rizikofaktori. Takođe, istraživanja je potrebno usmeriti i na protektivne efekte prosocijalne vršnjačke grupe.

Nalazi o etiološkim faktorima antisocijalnog ponašanja imaju nekoliko praktičnih implikacija za oblast prevencije i tretmana problema u ponašanju. Trajni tip zahteva rane, dugoročne i sveobuhvatne strategije koje targetiraju složene rizikofaktore i usmerene su na povećanje funkcionalnosti u različitim kontekstima. Intervencije za decu treba usmeriti na razvijanje verbalne sposobnosti, samokontrole i emotivne regulacije, dok intervencijama za roditelje treba obuhvatiti razvoj roditeljskih kompetenci i veština upravljanja ponašanjem. S druge strane, adolescencijom limitirani tip može biti obuhvaćen i kraćim, specifičnim programima koji su usmereni na razvoj pozitivnog identiteta i promenu percepcije ponašanja u vršnjačkim grupama.

Literatura

- Anger, S., & Heineck, G. (2010). Do smart parents raise smart children? The intergenerational transmission of cognitive abilities. *Journal of population Economics*, 23, 1105-1132. <https://doi.org/10.1007/s00148-009-0298-8>
- Assink, M., van der Put, C. E., Hoeve, M., de Vries, S. L., Stams, G. J. J., & Oort, F. J. (2015). Risk factors for persistent delinquent behavior among juveniles: A meta-analytic review. *Clinical psychology review*, 42(3), 47-61. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2015.08.002>
- Barnes, J. C., & Beaver, K. M. (2010). An empirical examination of adolescence-limited offending: A direct test of Moffitt's maturity gap thesis. *Journal of Criminal Justice*, 38(6), 1176-1185. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2010.09.006>
- Barnes J. C., Beaver K. M., & Piquero A. R. (2011). A test of Moffitt's hypotheses of delinquency abstention. *Criminal Justice and Behavior*, 38(7), 690-709. <https://doi.org/10.1177/0093854811405282>
- Barnes, J. C. (2013). Analyzing the origins of life-course-persistent offending: A consideration of environmental and genetic influences. *Criminal Justice and Behavior*, 40(5), 519-540. <https://doi.org/10.1177/0093854812458907>
- Beaver, K. M. (2013). The familial concentration and transmission of crime. *Criminal Justice and Behavior*, 40(2), 139-155. <https://doi.org/10.1177/0093854812449405>
- Beaver, K. M., DeLisi, M., Vaughn, M. G., & Wright, J. P. (2010). The intersection of genes and neuropsychological deficits in the prediction of adolescent delinquency and low self-control. *International Journal of*

Offender Therapy and Comparative Criminology, 54(1), 22-42. <https://doi.org/10.1177/0306624X08325349>

- Bergman, L. R., & Andershed, A. (2009). Predictors and outcomes of persistent or age-limited registered criminal behavior: A 30-year longitudinal study of a Swedish urban population. *Aggressive Behavior*, 35(2), 164-179. <https://doi.org/10.1002/ab.20298>
- Bergström, H., & Farrington, D. P. (2022). Psychopathic personality and criminal violence across the life-course in a prospective longitudinal study: Does psychopathic personality predict violence when controlling for other risk factors? *Journal of Criminal Justice*, 80. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2021.101817>
- Burt, S. A. (2022). The genetic, environmental, and cultural forces influencing youth antisocial behavior are tightly intertwined. *Annual review of clinical psychology*, 18(1), 155-178. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-072220-015507>
- Burt, S. A., Hyde, L. W., Frick, P. J., Jaffee, S. R., Shaw, D. S., & Tremblay, R. (2018). Commentary: Childhood conduct problems are a public health crisis and require resources: A commentary on Rivenbark et al. *Journal of child psychology and psychiatry*, 59(6), 711-713. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12930>
- Burt, S. A., Pearson, A. L., Carroll, S., Klump, K. L., & Neiderhiser, J. M. (2020). Child antisocial behavior is more environmental in origin in disadvantaged neighborhoods: Evidence across residents' perceptions and geographic scales in two samples. *Journal of abnormal child psychology*, 48(2), 265-276. <https://doi.org/10.1007/s10802-019-00587-6>
- Carroll, S. L., Mikhail, M. E., & Burt, S. A. (2023). The development of youth antisocial behavior across time and context: A systematic review and integration of person-centered and variable-centered research. *Clinical psychology review*, 101. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2023.102253>
- Cho, M. (2019). A prospective, longitudinal cohort study: The impact of child maltreatment on delinquency among South Korean youth in middle and high school. *Child Abuse & Neglect*, 88, 235-245. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2018.11.021>
- Costello, B. J., & Laub, J. H. (2020). Social control theory: The legacy of Travis Hirschi's causes of delinquency. *Annual Review of Criminology*, 3(1), 21-41. <https://doi.org/10.1146/annurev-criminol-011419-041527>
- Craig, J. M., Piquero, A. R., & Farrington, D. P. (2017). The economic maturity gap encourages continuity in offending. *Journal of Developmental and Life-Course Criminology*, 3(4), 380-396. <https://doi.org/10.1007/s40865-017-0065-6>

- Day, J. J., Hodges, J., Mazzucchelli, T. G., Sofronoff, K., Sanders, M. R., Einfeld, S., Tonge, B., Gray, K. M., & MHYPeDD Project Team. (2021). Coercive parenting: Modifiable and nonmodifiable risk factors in parents of children with developmental disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 65(4), 306-319. <https://doi.org/10.1111/jir.12813>
- Dijkstra, J. K., Kretschmer, T., Pattiselanno, K., Franken, A., Harakeh, Z., Vollebergh, W., & Veenstra, R. (2015). Explaining adolescents' delinquency and substance use: A test of the maturity gap: The snare study. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 52(5), 747-767. <https://doi.org/10.1177/0022427815582249>
- Dijkstra, J. K., Lindenberg, S., Veenstra, R., Steglich, C., Isaacs, J., Card, N. A., & Hodges, E. V. (2010). Influence and selection processes in weapon carrying during adolescence: The roles of status, aggression, and vulnerability. *Criminology*, 48(1), 187-220. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2010.00183.x>
- Donker, A. G., Smeenk, W. H., van der Laan, P. H., & Verhulst, F. C. (2003). Individual stability of antisocial behavior from childhood to adulthood: Testing the stability postulate of Moffitt's developmental theory. *Criminology*, 41(3), 593-609. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2003.tb00998.x>
- Durrant, R. (2021). Evolutionary theory and the classification of crime. *Aggression and violent behavior*, 59. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2020.101449>
- Ellis, L., & Hoskin, A. W. (2015). The evolutionary neuroandrogenic theory of criminal behavior expanded. *Aggression and Violent Behavior*, 24, 61-74. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2015.05.002>
- Fairchild, G., Van Goozen, S. H., Calder, A. J., & Goodyer, I. M. (2013). Research review: Evaluating and reformulating the developmental taxonomic theory of antisocial behaviour. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54(9), 924-940. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12102>
- Fairchild, G., van Goozen, S. H., Stollery, S. J., Aitken, M. R., Savage, J., Moore, S. C., & Goodyer, I. M. (2009). Decision making and executive function in male adolescents with early-onset or adolescence-onset conduct disorder and control subjects. *Biological psychiatry*, 66(2), 162-168. <https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2009.02.024>
- Farrington, D. P., & West, D. J. (1993). Criminal, penal and life histories of chronic offenders: Risk and protective factors and early identification. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 3(4), 492-523. <https://doi.org/10.1002/cbm.1993.3.4.492>
- Figueiredo, P., Ramião, E., Barroso, R., & Barbosa, F. (2023). Executive (dys) functions and ODD and CD: A systematic review and meta-analysis. *Neuropsychology*, 37(2), 133-156. <https://doi.org/10.1037/neu0000881>

- Fitton, L., Yu, R., & Fazel, S. (2020). Childhood maltreatment and violent outcomes: A systematic review and meta-analysis of prospective studies. *Trauma, Violence, & Abuse*, 21(4), 754-768. <https://doi.org/10.1177/1524838018795269>
- Gallupe, O., Bouchard, M., & Davies, G. (2015). Delinquent displays and social status among adolescents. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 57(4), 439-474. <https://doi.org/10.3138/cjccj.2013.E49>
- Gnanavel, S., Sharma, P., Kaushal, P., & Hussain, S. (2019). Attention deficit hyperactivity disorder and comorbidity: A review of literature. *World journal of clinical cases*, 7(17), 2420-2426.. <https://doi.org/10.12998/wjcc.v7.i17.2420>
- Gölcük, M., & Berument, S. K. (2021). The relationship between negative parenting and child and maternal temperament. *Current Psychology*, 40, 3596-3608. <https://doi.org/10.1007/s12144-019-00307-9>
- Gottfredson, M. R., & Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. Stanford University Press.
- Granic, I., & Patterson, G. R. (2006). Toward a comprehensive model of antisocial development: A dynamic systems approach. *Psychological review*, 113(1), 101-131. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.113.1.101>
- Hajal, N., Neiderhiser, J., Moore, G., Leve, L., Shaw, D., Harold, G., Scaramella, L., Ganiban, J., & Reiss, D. (2015). Angry responses to infant challenges: Parent, marital, and child genetic factors associated with harsh parenting. *Child Development*, 86(1), 80-93. <https://doi.org/10.1111/cdev.12345>
- Herrenkohl, T. I., Lee, J., & Hawkins, J. D. (2012). Risk versus direct protective factors and youth violence: Seattle social development project. *American journal of preventive medicine*, 43(2), 41-56. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2012.04.030>
- Hill, J. M., Blokland, A. A. J., & van der Geest, V. R. (2016). Desisting from crime in emerging adulthood: Adult roles and the maturity gap. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 53(4), 506-535. <https://doi.org/10.1177/0022427816628586>
- Hinnant, J. B., & Forman-Alberti, A. B. (2019). Deviant peer behavior and adolescent delinquency: Protective effects of inhibitory control, planning, or decision making? *Journal of research on adolescence*, 29(3), 682-695. <https://doi.org/10.1111/jora.12405>
- Jaffee, S. R., Caspi, A., Moffitt, T. E., Polo-Tomas, M., Price, T. S., & Taylor, A. (2004). The limits of child effects: Evidence for genetically mediated child effects on corporal punishment but not on physical maltreatment. *Developmental Psychology*, 40(6), 1047-1058. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.40.6.1047>

- Jeglum–Bartusch, D. R. J., Lynam, D. R., Moffitt, T. E., & Silva, P. A. (1997). Is age important? Testing a general versus a developmental theory of antisocial behavior. *Criminology*, 35(1), 13-48. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1997.tb00869.x>
- Jennings, W. G., Loeber, R., Pardini, D., Piquero, A. R., & Farrington, D. P. (2016). *Offending from childhood to young adulthood: Recent results from the Pittsburgh Youth Study*. Springer.
- Johnson, V. A., Kemp, A. H., Heard, R., Lennings, C. J., & Hickie, I. B. (2015). Childhood- versus adolescent-onset antisocial youth with conduct disorder: Psychiatric illness, neuropsychological and psychosocial function. *PloS one*, 10(4), e0121627. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0121627>
- Knecht, A., Snijders, T. A., Baerveldt, C., Steglich, C. E., & Raub, W. (2010). Friendship and delinquency: Selection and influence processes in early adolescence. *Social Development*, 19(3), 494-514. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2009.00564.x>
- Kratzer, L., & Hodgins, S. (1999). A typology of offenders: A test of Moffitt's theory among males and females from childhood to age 30. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 9(1), 57-73. <https://doi.org/10.1002/cbm.291>
- Krohn, M. D., Larroulet, P., Thornberry, T. P., & Loughran, T. A. (2019). The effect of childhood conduct problems on early onset substance use: An examination of the mediating and moderating roles of parenting styles. *Journal of Drug Issues*, 49(1), 139-162. <https://doi.org/10.1177/0022042618811784>
- Kurtz, D. L., Linnemann, T., & Green, E. (2014). Support, coercion, and delinquency: Testing aspects of an emerging theory. *Journal of Crime and Justice*, 37(3), 309-326. <https://doi.org/10.1080/0735648X.2013.860046>
- Longobardi, C., Prino, L. E., Marengo, D., & Settanni, M. (2016). Student-teacher relationships as a protective factor for school adjustment during the transition from middle to high school. *Frontiers in psychology*, 7, 1988. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01988>
- Ma, J., Han, Y., & Kang, H. R. (2022). Physical punishment, physical abuse, and child behavior problems in South Korea. *Child Abuse & Neglect*, 123, 105385. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2021.105385>
- Martins-Silva, T., Bauer, A., Matijasevich, A., Munhoz, T. N., Barros, A. J., Santos, I. S., Tovo-Rodriguez, L., & Murray, J. (2024). Early risk factors for conduct problem trajectories from childhood to adolescence: The 2004 Pelotas (Brazil) birth cohort. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 33(3), 881-895. <https://doi.org/10.1007/s00787-023-02178-9>
- McGee, T. R., & Farrington, D. P. (2019). Developmental and life-course explanations of offending. *Psychology, Crime & Law*, 25(6), 609-625. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2018.1560446>

- Mercer, N., Keijsers, L., Crocetti, E., Branje, S., & Meeus, W. (2016). Adolescent abstention from delinquency: Examining the mediating role of time spent with (delinquent) peers. *Journal of research on adolescence*, 26(4), 947-962. <https://doi.org/10.1111/jora.12246>
- Moffit, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100(4), 674-701. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.100.4.674>
- Moffit, T. E. (2015). Life-course persistent versus adolescence-limited antisocial behavior. In D. Cicchetti & D. J. Cohen (Eds.), *Developmental psychopathology: Volume three: Risk, disorder and adaptation* (2nd ed., pp. 570-598). John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9780470939406.ch15>
- Moffitt, T. E. (2018). Male antisocial behavior in adolescence and beyond. *Nature human behavior*, 2(3), 177-186. <https://doi.org/10.1038/s41562-018-0309-4>
- Moffitt, T. E., & Caspi, A. (2001). Childhood predictors differentiate life-course persistent and adolescence-limited antisocial pathways among males and females. *Development and psychopathology*, 13(2), 355-375. <https://doi.org/10.1017/S0954579401002097>
- Moffitt, T. E., Caspi, A., Rutter, M., & Silva, P. (2001). *Sex differences in antisocial behaviour: Conduct disorder, delinquency, and violence in the Dunedin longitudinal study*. Cambridge University Press.
- Mohammad, T., & Nooraini, I. (2021). Routine activity theory and juvenile delinquency: The roles of peers and family monitoring among Malaysian adolescents. *Children and Youth Services Review*, 121, 105795. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105795>
- Mongilio, J. (2022). Childhood head injury as an acquired neuropsychological risk factor for adolescent delinquency. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 59(6), 756-790. <https://doi.org/10.1177/00224278221081140>
- Moore, A. A., Silberg, J. L., Roberson-Nay, R., & Mezuk, B. (2017). Life course persistent and adolescence limited conduct disorder in a nationally representative US sample: Prevalence, predictors, and outcomes. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 52(4), 435-443. <https://doi.org/10.1007/s00127-017-1337-5>
- Morgan, A. B., & Lilienfeld, S. O. (2000). A meta-analytic review of the relation between antisocial behavior and neuropsychological measures of executive function. *Clinical psychology review*, 20(1), 113-136. [http://dx.doi.org/10.1016/S0272-7358\(98\)00096-8](http://dx.doi.org/10.1016/S0272-7358(98)00096-8)
- Murray, A. L., Zhu, X., Mirman, J. H., Ribeaud, D., & Eisner, M. (2021). An evaluation of dual systems theories of adolescent delinquency in a normative longitudinal cohort study of youth. *Journal of youth and adolescence*, 50, 1293-1307. <https://doi.org/10.5167/uzh-259934>

- Murray, J., Irving, B., Farrington, D. P., Colman, I., & Bloxsom, C. A. (2010). Very early predictors of conduct problems and crime: Results from a national cohort study. *Journal of child psychology and psychiatry*, 51(11), 1198-1207. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2010.02287.x>
- Obsuth, I., Moretti, M. M., Holland, R., Braber, K., & Cross, S. (2006). Conduct disorder: New directions in promoting effective parenting and strengthening parent-adolescent relationships. *Journal of the Canadian Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 15(1), 6-15. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2277272/>
- Odgers, C. L., Caspi, A., Broadbent, J. M., Dickson, N., Hancox, R. J., Harrington, H., Poulton, R., Sears, M. R., Thompson, W. M., & Moffitt, T. E. (2007). Prediction of differential adult health burden by conduct problem subtypes in males. *Archives of general psychiatry*, 64(4), 476-484. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.64.4.476>
- Ozkan, T., & Worrall, J. L. (2017). A psychosocial test of the maturity gap thesis. *Criminal Justice and Behavior*, 44(6), 815-842. <https://doi.org/10.1177/0093854817694924>
- Patterson, G. R. (2016). Coercion theory: The study of change. In T. J. Dishion, & J. J. Snyder (Eds.), *The Oxford Handbook of Coercive Relationship Dynamics* (pp. 7-22). Oxford University Press.
- Piquero, A. (2001). Testing Moffitt's neuropsychological variation hypothesis for the prediction of life-course persistent offending. *Psychology, Crime & Law*, 7(3), 193-215. <https://doi.org/10.1080/10683160108401794>
- Piquero, A. R. (2011). Invited address: James Joyce, Alice in Wonderland, the rolling stones, and criminal careers. *Journal of Youth and Adolescence*, 40, 761-775. <https://doi.org/10.1007/s10964-011-9678-y>
- Piquero, A. R., & Brezina, T. (2001). Testing Moffitt's account of adolescence-limited delinquency. *Criminology*, 39(2), 353-370. <https://doi.org/10.1111/j.17459125.2001.tb00926.x>
- Piquero, A. R., Jennings, W. G., & Barnes, J. C. (2012). Violence in criminal careers: A review of the literature from a developmental life-course perspective. *Aggression and Violent Behavior*, 17(3), 171-179. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.02.008>
- Piquero, A. R., Jennings, W. G., Diamond, B., Farrington, D. P., Tremblay, R. E., Welsh, B. C., & Gonzalez, J. M. R. (2016). A meta-analysis update on the effects of early family/parent training programs on antisocial behavior and delinquency. *Journal of Experimental Criminology*, 12(2), 229-248. <https://doi.org/10.1007/s11292-016-9256-0>
- Pulkkinen, L., Lyyra, A., & Kokko, K. (2009). Life success of males on nonoffender, adolescence-limited, persistent and adult-onset antisocial

- pathways: Follow-up from age 8 to 42. *Aggressive Behavior*, 35(2), 117-136. <https://doi.org/10.1002/ab.20297>
- Radulović, D. (2009). Trajno i adolescencijom limitirano antisocijalno ponašanje mladih. U D. Radovanović (Ur.), *Istraživanja u specijalnoj pedagogiji* (str. 77-99). Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Radulović, D. (2014). *Psihološke osnove poremećaja u ponašanju*. Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Riggins-Caspers, K. M., Cadoret, R. J., Knutson, J. F., & Langbehn, D. (2003). Biology–environment interaction and evocative biology–environment correlation: Contributions of harsh discipline and parental psychopathology to problem adolescent behaviors. *Behavior Genetics*, 33(3), 205-220. <https://doi.org/10.1023/A:1023434206261>
- Roberson-Nay, R., Leibenluft, E., Brotman, M. A., Myers, J., Larsson, H., Lichtenstein, P., & Kendler, K. S. (2015). Longitudinal stability of genetic and environmental influences on irritability: From childhood to young adulthood. *American Journal of Psychiatry*, 172(7), 657-664. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2015.14040509>
- Roisman, G. I., Monahan, K. C., Campbell, S. B., Steinberg, L., & Cauffman, E. (2010). Is adolescence-onset antisocial behavior developmentally normative? *Development and psychopathology*, 22(2), 295-311. <https://doi.org/10.1017/S0954579410000076>
- Royle, M. L., & Connolly, E. J. (2024). Alcohol use and Moffitt's maturity gap thesis for adolescent offending: An evolutionary perspective and analysis. *Evolutionary psychology*, 22(1), 14747049241241432. <https://doi.org/10.1177/14747049241241432>
- Salekin, R. T., Leistico, A. M. R., Neumann, C. S., DiCicco, T. M., & Duros, R. L. (2004). Psychopathy and comorbidity in a young offender sample: Taking a closer look at psychopathy's potential importance over disruptive behavior disorders. *Journal of Abnormal Psychology*, 113(3), 416-427. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.113.3.416>
- Salekin, R. T., Yff, R. M. A., Neumann, C. S., Leistico, A.-M. R., & Zalot, A. A. (2002). Juvenile transfer to adult courts: A look at the prototypes for dangerousness sophistication–maturity and amenability to treatment through a legal lens. *Psychology, Public Policy, and Law*, 8(4), 373-410. <https://doi.org/10.1037/1076-8971.8.4.373>
- Sampson, R. J., & Laub, J. H. (2005). A life-course view of the development of crime. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 602(1), 12-45. <https://doi.org/10.1177/0002716205280075>

- Schwartz, J. A., & Beaver, K. M. (2015). A partial test of Moffitt's developmental taxonomy: Examining the role of genetic risk. *Justice Quarterly*, 32(5), 768-791. <https://doi.org/10.1080/07418825.2013.805798>
- Shevlin, M., McElroy, E., & Murphy, J. (2017). Homotypic and heterotypic psychopathological continuity: A child cohort study. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology: The International Journal for Research in Social and Genetic Epidemiology and Mental Health Services*, 52(9), 1135-1145. <https://doi.org/10.1007/s00127-017-1396-7>
- Sun, G., & Zhang, T. H. (2023). Peer influence on youth delinquency: How does school-level teacher quality matter? *Crime & Delinquency*, 1-26. <https://doi.org/10.1177/00111287231207385>
- Taylor, J., Iacono, W.G., & McGue, M. (2000). Evidence for a genetic etiology of early-onset delinquency. *Journal of Abnormal Psychology*, 109(4), 634-643. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.109.4.634>
- Tuttle, J. (2024). The end of the age-crime curve? A historical comparison of male arrest rates in the United States, 1985–2019. *The British Journal of Criminology*, 64(3), 638-655. <https://doi.org/10.1093/bjc/azad049>
- Vaughn, M. G., DeLisi, M., Beaver, K. M., & Wright, J. P. (2009). DAT1 and 5HTT are associated with pathological criminal behavior in a nationally representative sample of youth. *Criminal Justice and Behavior*, 36(11), 1113-1124. <https://doi.org/10.1177/0093854809342839>
- Viding, E., Blair, R. J. R., Moffitt, T. E., & Plomin, R. (2005). Evidence for substantial genetic risk for psychopathy in 7-year-olds. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46(6), 592-597. [10.1111/j.1469-7610.2004.00393.x](https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2004.00393.x)
- Wallace, L. N. (2017). Perceived popularity of adolescents who use weapons in violence and adolescents who only carry weapons. *Journal of youth studies*, 20(10), 1295-1312. <https://doi.org/10.1080/13676261.2017.1324135>
- Walters, G. D. (2011). The latent structure of life-course-persistent antisocial behavior: Is Moffitt's developmental taxonomy a true taxonomy? *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 79(1), 96-105. <https://doi.org/10.1037/a0021519>
- Walters, G. D., & Ruscio, J. (2013). Trajectories of youthful antisocial behavior: Categories or continua? *Journal of abnormal child psychology*, 41, 653-666. <https://doi.org/10.1007/s10802-012-9700-1>
- Widdowson, A. O., Ranson, J. A., Siennick, S. E., Rulison, K. L., & Osgood, D. W. (2020). Exposure to persistently delinquent peers and substance use onset: A test of Moffitt's social mimicry hypothesis. *Crime & Delinquency*, 66(3), 420-445. <https://doi.org/10.1177/0011128719869190>
- Widom, C. S., Fisher, J. H., Nagin, D. S., & Piquero, A. R. (2017). A prospective examination of criminal career trajectories in abused and neglected males

- and females followed up into middle adulthood. *Journal of Quantitative Criminology*, 34(3), 831-852. <https://doi.org/10.1007/s10940-017-9356-7>
- Young, J. T. (2014). "Role magnets"? An empirical investigation of popularity trajectories for life-course persistent individuals during adolescence. *Journal of youth and adolescence*, 43(1), 104-115. <https://doi.org/10.1007/s10964-013-9946-0>
- Yusuf, S. A., Daud, M. N., Arshat, Z., & Sakiru, O. K. (2021). The role of peer influence on juvenile delinquency among adolescents in The Government Remand homes, Lagos State Nigeria. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 11(11), 2530-2545. <https://doi.org/10.6007/IJARBS/v11-i11/11773>
- Žunić Pavlović, V., i Pavlović, M. (2013). *Tretman poremećaja ponašanja u detinjstvu i adolescenciji*. Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

ETIOLOGY OF PERSISTENT AND ADOLESCENCE-LIMITED ANTISOCIAL BEHAVIOR

Sofija Dovijanić, Marija Maljković

Previous research has shown that a small number of offenders account for a disproportionately large number of recorded offenses and that the incidence of delinquent behavior sharply increases during adolescence. The need for effective prevention of juvenile delinquency underscores the importance of comprehensive studies on its etiology and developmental pathways. Terrie Moffitt's dual taxonomy of antisocial behavior is among the theoretical frameworks that offer valuable insights into these issues. This paper critically analyzes and reviews the etiological pathways of persistent and adolescence-limited antisocial behavior, presenting theoretical foundations and research findings. Persistent delinquency, which begins in childhood and remains stable over time, is strongly influenced by deficits in verbal ability and self-control, as well as adverse family circumstances during early childhood. Conversely, adolescence-limited delinquency is predominantly shaped by peer group influence, arises within the context of typical neuropsychological development, and reflects a strong need for social status and independence. These distinctions imply that serious antisocial and violent behaviors have a different etiology compared to pre-delinquent forms of behavior. The findings highlight the necessity of developing differentiated prevention and treatment strategies tailored to the specific type of antisocial behavior.

Keywords: dual taxonomy, persistent antisocial behavior, adolescence-limited antisocial behavior, children, adolescents

NESTABILNOST SMEŠTAJA KAO FAKTOR RIZIKA MALOLETNIČKE DELINKVENCije DECE BEZ RODITELJSKOG STARANJA

Jovana Maoduš¹

Deca bez roditeljskog staranja koja se nalaze na hraniteljskom ili domskom smeštaju su izložena većem riziku za razvoj delinkventnih oblika ponašanja. Dosadašnjim studijama identifikovan je niz faktora rizika kod ove populacije, gde se nestabilnost smeštaja pojavljuje kao jedan od značajnijih. Nestabilnost smeštaja dece bez roditeljskog staranja podrazumeva svaku promenu smeštaja deteta u okviru sistema socijalne zaštite poput hraniteljskog i domskog smeštaja. Cilj rada bio je istražiti i analizirati dosadašnje nalaze o povezanosti ovog fenomena sa maloletničkom delinkvencijom. Analizirani su nalazi relevantnih epidemioloških studija, a rezultati ukazuju na to da deca koja prolaze kroz više promena smeštaja imaju veći rizik za ispoljavanje delinkventnih oblika ponašanja. Nalazi su dosledni u različitim studijama i kada su u pitanju nasilna i nenasilna krivična dela, kao i statusni prestupi. Izveden je zaključak da je nestabilnost smeštaja važan faktor rizika za pojavu maloletničke delinkvencije, ali su potrebna dodatna istraživanja kako bi se detaljnije razumeo odnos ove dve pojave. Nalazi sugerišu i da postoji potreba za razvojem intervencija u cilju smanjenja nestabilnosti smeštaja i pružanju adekvatne zaštite ovoj osetljivoj kategoriji. U radu su prikazani i nalazi o mogućnostima prevencije nestabilnost smeštaja, koji daju obećavajuće rezultate.

Ključne reči: nestabilnost smeštaja, delinkvencija, deca bez roditeljskog staranja

Uvod

Maloletnička delinkvencija predstavlja ozbiljan socijalni problem sa kojim se suočavaju društva širom sveta (Nikolić-Ristanović i Konstantinović-Vilić, 2018), zbog čega interesovanje za objašnjenje etiologije ovog fenomena ne jenjava. Zahvaljujući velikom broju studija, danas je izdvojen niz rizičnih

1 jovanamaodus@hotmail.com

faktora za pojavu delinkventnog ponašanja. Ovi faktori mogu biti individualni ili na nivou porodice, lokalne zajednice, vršnjačke grupe (Farrington et al., 2017).

Deca bez roditeljskog staranja koja se nalaze na hraniteljskom ili domskom smeštaju se smatraju posebno ranjivom grupom (Ryan & Testa, 2005). Do izmeštanja dece iz porodica najčešće dolazi usled neadekvatnog roditeljskog staranja koje podrazumeva grubo zanemarivanje i zlostavljanje, što predstavlja snažan faktor rizika različitih negativnih ishoda uključujući i maloletničku delinkvenciju (Aazami et al., 2023; Doyle, 2007). Ipak, većina istraživanja pokazuje da samo mali procenat zlostavljane i/ili zanemarivane dece razvije delinkventno ponašanje i to najčešće budu deca koja su izmeštena iz porodice (Baskin & Sommers, 2011; Cutuli et al., 2016; Ryan et al., 2005).

U zavisnosti od metodološkog dizajna i mesta istraživanja, učestalost pojave maloletničke delinkvencije dece bez roditeljskog staranja se kreće od 7% do 25% (Cutuli et al., 2016; Eastman et al., 2024; Ryan & Testa, 2005). Engleska studija izveštava o značajno većem procentu – čak 48% mladih koji su bili na hraniteljskom smeštaju ispoljila su u nekom trenutku delinkventno ponašanje. Za razliku od ostalih, u ovoj studiji je primenjena anketa samoprijavljiivanja mladih (Barn & Tan, 2012). Sa druge strane, prema rezultatima španske studije, analizirajući zvanične podatke o maloletnim učiniocima krivičnih dela, zapaža se da je 35% maloletnika bilo na domskom smeštaju u odnosu na ostale ispitanike (Oriol-Granado et al., 2015). Imajući u vidu rezultate ove dve studije, može se pretpostaviti da je i tamna brojka u ovoj populaciji visoka.

Istraživanja ipak ukazuju na to da izmeštanje dece iz primarne porodice ne predstavlja rizik za razvoj maloletničke delinkvencije samo po sebi (Baskin & Sommers 2010; Goodkind et al., 2012; Ryan & Testa 2005). Razlog za to leži u kompleksnosti etiologije delinkvencije kod dece koja se nalaze na hraniteljskom ili domskom smeštaju, i koja ne može biti isključivo vezana za negativna iskustva u primarnoj porodici (Baskin & Sommers, 2011; de Carvalho & Chima, 2020; Ryan & Testa, 2005).

U prethodne dve decenije uloženi su naponi kako bi se rasvetlio odnos maloletničke delinkvencije i smeštaja dece bez roditeljskog staranja u hraniteljsku porodicu ili dom. Kod ove dece su takođe prisutni faktori rizika poput onih u tipičnoj populaciji: muški pol, upotreba psihoaktivnih supstanci, pripadnost delinkventnoj vršnjačkoj grupi, psihopatologija roditelja

(Cho et al., 2019; Goodkind et al., 2012; Hu et al., 2021; Ryan et al., 2008; 2013). Sa druge strane, empirijski nalazi ukazuju na prisustvo specifičnih faktora rizika kod dece bez roditeljskog staranja. Deca koja su na domskom smeštaju su u većem riziku da ispolje delinkventne oblike ponašanja, koja su duže vremena na smeštaju kao i mladi koji su na starijem uzrastu izmešteni iz porodica (Cutuli et al., 2016; Ryan et al., 2008; Snyder & Meritt, 2014). Nestabilnost smeštaja je takođe izdvojena kao jedan od ključnih faktora koji doprinosi razvoju delinkventnog ponašanja dece na hraniteljskom ili domskom smeštaju (Goodkind et al., 2012; Jakobsen, 2013; Malvaso & Delfabbro, 2015; Yampolskaya & Chuang, 2012).

Cilj ovog preglednog rada jeste prikaz i analiza dosadašnjih rezultata o povezanosti nestabilnosti smeštaja i maloletničke delinkvencije dece bez roditeljskog staranja. Izvršen je pregled relevantnih epidemioloških studija. Nakon pojmovnog određenja i analize učestalosti nestabilnosti smeštaja kod dece bez roditeljskog staranja, biće dat pregled rezultata istraživačkih studija o uticaju ovog problema na maloletničku delinkvenciju, te prikaz jednog od efektivnih programa prevencije nestabilnosti smeštaja.

Pojmovno određenje i učestalost nestabilnosti smeštaja dece bez roditeljskog staranja

Nestabilnost smeštaja dece bez roditeljskog staranja je u literaturi različito definisana. Većina autora ovaj fenomen definiše kao bilo koju promenu smeštaja unutar sistema socijalne zaštite, što uključuje hraniteljski smeštaj, klasični i srodnički, domski smeštaj ili ustanove namenjene maloletnim izvršiocima krivičnih dela (Aarons et al., 2010, Prentky et al., 2014; Ryan & Testa, 2005). Ova definicija je u jednoj studiji proširena i na promene škola (Bederian-Gardner et al., 2018), dok se u nekim radovima definiše kao prosečan broj promena smeštaja u periodu od godinu dana (Okpych & Courtney, 2018). Holtan i saradnici (Holtan et al., 2013) definiše nestabilnost kao broj promena smeštaja i ponovnih izmeštanja iz biološke porodice, kao i družinu trajanja smeštaja. Za potrebe ovog rada, biće prihvaćena prva definicija i podrazumevaće svaku promenu inicijalnog smeštaja unutar sistema socijalne zaštite.

Suprotno nestabilnosti, stabilan smeštaj dece bez roditeljskog staranja podrazumeva kontinuitet smeštaja u okviru jednog oblika zaštite poput hraniteljske porodice ili doma za decu i omladinu, bez premeštanja u okviru

sistema. Ovaj pojam se često dovodi u vezu sa ostvarivanjem stalnosti smeštaja, a neretko se i izjednačavaju (Žegarac i Burgund, 2014). Ostvarivanje stalnosti smeštaja je primarni cilj socijalne zaštite deteta bez roditeljskog staranja i podrazumeva reunifikaciju se biološkom porodicom, usvojenje ili trajno starateljstvo (Žegarac, 2014). Ovaj cilj je često teže ostvariv kod dece kod koje je prisutna nestabilnost, što predstavlja jedan u nizu štetnih efekata višestrukih promena smeštaja (Moore et al, 2016; Stenason & Romano, 2023).

Prema rezultatima prethodnih istraživanja, učestalost nestabilnosti smeštaja dece bez roditeljskog staranja u sistemu socijalne zaštite na međunarodnom planu je relativno visoka. Međutim, podaci se razlikuju u odnosu na to gde je i u kom periodu rađena studija, kao i odnosu na to koji je metodološki dizajn primenjen (Vinnerljung et al., 2017).

Evropske studije ukazuju na to da je većina dece promenilo svoj inicijalni smeštaj, a zastupljenost učestalih promena smeštaja se kreće od 26.1% do 67% (López et al., 2011, Matthews et al., 2024; Olsson et al., 2012; Ward, 2009). Slični nalazi postoje i u američkim studijama. Istraživanje na uzorku od 4,177 dece iz regiona Srednjeg Atlantika pokazalo je da je 53% dece promenilo svoj inicijalni smeštaj u periodu od tri godine (Jedwab et al., 2019). Prema jednoj od retkih studija koja je ispitivala razlike nestabilnosti smeštaja u odnosu na tip smeštaja, deca koja su bila na domskom tipu smeštaja su imala u svom iskustvu značajno više promena. Dodatno, gotovo dve trećine dece koja su na smeštaju u domu su prethodno bila na smeštaju u hraniteljskim porodicama (James et al., 2012).

Kada su u pitanju podaci u Srbiji, studija koja je sprovedena u periodu od 2006. do 2011. godine daje podatke da je 32% dece promenilo smeštaj dva puta, a 14% tri ili više puta (Žegarac, 2014). Prema poslednjem dostupnom izveštaju o radu centara za porodični smeštaj i usvojenje (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2019), u periodu od 2014. do 2018. godine prisutan je trend povećanja nestabilnost smeštaja. Oko 35% dece za koju je rađen smeštaj u hraniteljsku porodicu tokom 2014. godine je prethodno već bilo na smeštaju unutar sistema socijalne zaštite, dok je 2018.godine ovaj procenat iznosio 40%. Zatim, prema Izveštaju o radu ustanova za smeštaj dece i mladih (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2023), u 2022. godini je svega 24.4% novoprimljene dece domova za decu i omladinu smešteno iz biološke porodice, dok su ostali korisnici premešteni iz drugih smeštaja, najčešće hraniteljske porodice.

Podaci o učestalosti ukazuju na to da je nestabilnost smeštaja prisutna kod značajnog broja dece i mladih bez roditeljskog staranja. Razlozi promena smeštaja se mogu klasifikovati na sledeći način (Cross et al., 2013):

1. Razlozi koji se odnose na dete – problemi ponašanja, mentalni poremećaji i razvojne smetnje koje pružaoci brige nisu u mogućnosti da podrže, te traže prekid smeštaja;
2. Razlozi koji se odnose na hranitelje – preseljenje, odustajanje od hraniteljstva, smrt ili nepodobnost hranitelja zbog sumnje na nasilje;
3. Razlozi vezani za socijalnu politiku – odluka organa starateljstva u cilju spajanja sa sibličima ili drugog interesa deteta, promene politika.

Studije koje su se bavile ispitivanjem nestabilnosti smeštaja i faktora koji dovode ove pojave, najčešće ističu probleme ponašanja dece (Cross et al., 2013; Konijn et al., 2019). Prema rezultatima istraživanja realizovanog kod nas najčešći razlog prvih promena unutar sistema socijalne zaštite bile su promene u samoj hraniteljskoj porodici, dok su kod treće i svake naredne promene smeštaja dominantni razlozi problemi ponašanja dece (Žegarac i sar., 2014). Ipak, rezultati norveške studija kojom je ispitivana nestabilnost hraniteljskog smeštaja, ukazuju na to da problemi ponašanja nisu razlog sami po sebi, već nedostatak podrške u okviru samog sistema socijalne zaštite (Tonheim & Iversen, 2019).

Bez obzira na razlog, nestabilnost smeštaja u okviru sistema socijalne zaštite se u literaturi dovodi u vezu sa različitim negativnim ishodima. Na individualnom nivou, oni uključuju nesiguran obrazac vezivanja (Lang et al., 2016) razvoj ili pogoršanje problema ponašanja (Stott, 2012), razvoj posttraumatskog stresnog poremećaja (Bederian-Gardner et al., 2018). Usled učestalih promena smeštaja i okruženja, deca ne uspevaju da izgrade trajne odnose sa svojim pružaocima brige ili vršnjacima (de Carvalho & Chima, 2020). Nemogućnost izgradnje stabilnih relacija ima negativan uticaj na razvoj dece i mogu voditi ka rizičnim oblicima ponašanja, uključujući i maloletničku delinkvenciju (Lewis et al., 2007; Ryan et al., 2008). Negativni ishodi postoje i na nivou porodice, s obzirom da se povećanjem broja promena smeštaja umanjuju šanse za reunifikaciju ili usvojenje (Stenason & Romano, 2023). Povećanje troškova države takođe nije zanemarljiv negativan aspekt (Moore et al., 2016), što ukazuje da nestabilnost smeštaja ima negativne posledice kako na mikro, tako i na makro nivou.

Istraživanja uticaja nestabilnosti smeštaja na maloletničku delinkvenciju dece bez roditeljskog staranja

Studije kojima je ispitivan odnos nestabilnost smeštaja dece bez roditeljskog staranja i maloletničke delinkvencije su dominantno bile longitudinalnog dizajna. Kako ovaj metod podrazumeva praćenje razvoja dece tokom vremena, pružen je dublji uvid u pojavu maloletničke delinkvencije, omogućavajući identifikaciju faktora rizika.

Empirijski nalazi sugerišu da su deca koja su na smeštaju u sistemu socijalne zaštite u većem riziku da razviju delinkventne oblike ponašanja, budu uhapšena i osuđena zbog krivičnih dela (Baskin & Sommers, 2010; Malvaso & Delfabbro, 2015; Ryan & Testa 2005). Polazna pretpostavka u objašnjenju ovakvih nalaza se odnosila na izloženost negativnim životnim okolnostima u primarnoj porodici, poput zanemarivanja, zlostavljanja, ekstremnog siromaštva, psihopatologije roditelja, kao i izmeštanje iz porodice samo po sebi (Runyan & Gould, 1985). Istraživanja ipak ukazuju na to da ovi faktori nisu dovoljni za objašnjenje maloletničke delinkvencije dece bez roditeljskog staranja (Baskin & Sommers 2010; Goodkind et al., 2012; Ryan & Testa 2005).

Studijom starijeg datuma ustanovljeno je da je jedini faktor koji povećava rizik zapravo nestabilnost smeštaja i da se taj rizik povećava sa brojem promena (Runyan & Gould, 1985). Do sličnih rezultata dolaze i autori kasnijih istraživanja. Studija realizovana u Los Anđelesu na većem uzorku dece ($N = 1,235$) ukazuje da je nestabilnost smeštaja najkonzistentniji faktor rizika i za nasilne i nenasilne oblike maloletničke delinkvencije. Prema nalazima ove studije, deca koja su u svom iskustvu imala makar jednu promenu smeštaja u većem su riziku da imaju iskustvo hapšenja kao maloletnik, a ovaj rizik se dodatno uvećava ukoliko je prvo izmeštanje iz porodice bilo na ranijem uzrastu. Autori (Baskin & Sommers, 2012) ističu da su iskustva u primarnoj porodici nedovoljni kako bi se objasnila pojava maloletničke delinkvencije populaciji dece bez roditeljskog staranja i da je neophodna identifikacija specifičnih faktora rizika.

Retrospektivnom analizom dokumentacije Rajana i Testa (Ryan & Testa, 2005) su ispitivali ulogu nestabilnosti smeštaja dece u maloletničkoj delinkvenciji dece na hraniteljskom i rezidencijalnom smeštaju. Uzorak je činilo 4,085 dece. Maloletnička delinkvencija je podrazumevala da postoji bar jedan zahtev za pokretanje postupka zbog delinkventnog ponašanja.

Prema dobijenim rezultatima, nestabilnost smeštaja je povećavala rizik delinkvencije kod dečaka, ali ne i kod devojčica. Rizik je posebno bio visok ukoliko postoje tri ili više promena smeštaja.

Sa druge strane, retrospektivna studija realizovana u Pensilvaniji nije pronašla razlike u odnosu na pol. Ispitivani uzorak su činila deca i mladi i na domskom i na hraniteljskom smeštaju. Prema rezultatima, bez obzira na pol, svaka nova promena smeštaja je povećavala rizik za ispoljavanje delinkventnog ponašanja za 11%. Rizik je dodatno bio veći ukoliko je dete imalo bar jedan domski smeštaj (Goodkind et al., 2012).

Istraživanje koje je realizovano na uzorku devojčica bez roditeljskog staranja takođe ukazuje na to da je i kod devojčica veći rizik ispoljavanja svih oblika maloletničke delinkvencije ukoliko su promenile više od jednog smeštaja. Ispitivana je i povezanost između karakteristika smeštaja devojčica bez roditeljskog staranja i delinkvencije. Karakteristike smeštaja su obuhvatale tip smeštaja, vreme provedeno na hraniteljstvu i broj promena smeštaja. Istraživanje je obuhvatalo uzorak od 221 devojčice uzrasta od 13-19 godina, regrutovan iz Programa usluga mentalnog zdravlja. Ukupno je 23% ispitanica imalo prijave zbog delinkventnih ponašanja, a povezanost je ustanovljena sa nestabilnim i domskim smeštajem. Više promena smeštaja je takođe bilo statistički značajno povezano i sa brojem prijava maloletnica (de Carvalho & Chima, 2020).

Nedavna studija realizovana u cilju analize odnosa smeštaja dece na hraniteljski ili domski smeštaj i maloletničke delinkvencije. Praćena su deca rođena između 1998. i 2001. godine u Los Angelesu. Utvrđeno je da je 8,7% dece imalo kontakt sa sudom za maloletničku delinkkvenciju. Rezultati su pokazali da su deca koja su na smeštaju bila više od godinu dana i imala tri ili više promena, bila u većem riziku za razvoj delinkventnog ponašanja. Takođe, deca koja su bila na domskom smeštaju imala su veću sklonost ka delinkventnom ponašanju (Eastman et al., 2024).

Prethodno navedena istraživanja pošla su od uže definisane maloletničke delinkvencije, te su uzeti u obzir samo registrovani slučajevi maloletnih učinioca krivičnih dela. Primenjujući širu definiciju maloletničke delinkvencije koja obuhvata sva ona ponašanja maloletnih lica koja nisu u skladu sa pravnim i moralnim normama društva, identifikovano je još nekoliko značajnih studija. Tako, ustanovljeno je da nestabilnost smeštaja povećava rizik napuštanja školovanja (Herrenkohl et al., 2003), upotrebe psihoaktivnih supstanci i stepen ozbiljnosti upotrebe (Aarons et al., 2008; Stott, 2012),

ispoljavanja agresivnog ponašanja i rizičnih seksualnih ponašanja (Hébert et al., 2016; Prentky et al., 2014).

Na primer, retrospektivnom studijom realizovanom od strane Herenkola i saradnika (Herrenkohl et al., 2003) ispitivani su faktori rizika statusnih prestupa poput upotrebe narkotika, konzumiranjem alkohola, bekstva iz kuće i škole, napuštanja školovanja. Obuhvaćena su deca koja su imala iskustva zlostavljanja/zanemarivanja i ostala u svojoj porodici, deca bez roditeljskog staranja na hraniteljstvu i deca u kontrolnoj grupi. U grupi dece na hraniteljstvu, nestabilnost smeštaja se izdvojila kao faktor rizika za napuštanje školovanja i upotrebu psihoaktivnih supstanci.

Arons i saradnici (Arons et al., 2008) su ispitivali faktore rizika upotrebe psihoaktivnih kod 214 dece bez roditeljskog staranja. Ispitivani uzorak je formiran nasumično, a činila su ga deca na hraniteljskom i domskom smeštaju u San Dijegu. Podaci su prikupljeni intervjuom i popunjavanjem upitnika od strane dece/mladih, intervjuom sa njihovim hraniteljima/pružaocem brige i pregledom dokumentacije. Rezultati istraživanja ukazuju na to da su kod dece bez roditeljskog staranja prisutni faktori rizika kao i u tipičnoj populaciji, ali efekti specifičnih faktora rizika bili su daleko snažniji. Veći broj promena smeštaja je bio u pozitivnoj korelaciji sa stepenom ozbiljnosti upotrebe psihoaktivnih supstanci.

Longitudinalna studija u Masačusetsu (Prentky et al., 2014) istražila je uticaj nestabilnosti smeštaja na seksualno neprimereno i agresivno ponašanje među decom bez roditeljskog staranja, uzimajući u obzir fizičko i seksualno zlostavljanje kao dodatne faktore rizika. Uzorak su činili deca i mladi muškog pola. Ispitanici su praćeni tokom perioda od sedam godina. Prikupljanje podataka na početku istraživanja se odvijalo pregledom dokumenata dostupnih u departmanima, pravnih dokumenata, planova tretmana, školskih izveštaja i izveštaja sa tretmana. Tokom faze praćenja, uključen je i pregled kriminalnih dosijea. Na osnovu podataka prikupljenih iz navedene dokumentacije, formiran je istraživački instrument za pilot uzorak od 250 mladih, čija je pouzdanost testirana i revidirana. Formirano je četiri zavisnih varijabli: perzistentnost, neprihvatljivo seksualno ponašanje, seksualna agresija, broj muških/značajno mladih žrtava. Rezultati su pokazali da je nestabilnost smeštaja jedini značajni faktor povezan sa svim zavisnim varijablama.

Kada su u pitanju devojčice, Herbert i Lanktot (Hebert & Lanctot, 2016) smatraju da su neprimerena seksualna ponašanja u koja se one upuštaju pre

autodestruktivna nego destruktivna. Autorke su sprovele longitudinalnu studiju i u periodu od 18 meseci pratile su 249 adolescentkinja na domskom smeštaju. Cilj je bio utvrditi da li je nestabilnost smeštaja povezana sa krađom, učešćem u bandama, agresivnim ponašanjem, upotrebom supstanci i pružanjem seksualnih usluga za novac. Višestruke promene smeštaja su bile značajno povezane samo sa prostitucijom maloletnica, a učestalost ovog ponašanja je rasla sa brojem promena.

Na našim prostorima nije bilo studija koja su se direktno bavila odnosom maloletničke delinkvencije i nestabilnosti smeštaja. Jedno od retkih istraživanja koja se indirektno dotiče ovog problema realizovano je u Beogradu u cilju utvrđivanja razlika između maloletnika bez roditeljskog staranja i drugih maloletnika kojima su izrečene vaspitne mere. Svi ispitanici bez roditeljskog staranja su pre smeštaja u ustanovu socijalne zaštite namenjenu deci i mladima sa problemima u ponašanju bila na nekom obliku hraniteljskog ili domskog smeštaja. Dodatno, većina mladih nakon otpusta je otišla na novi smeštaj unutar sistema. Autorke sugerišu prisustvo potencijalne veze učestalih promena smeštaja i delinkventnih oblika ponašanja (Žunić-Pavlović i Urošević, 2023).

Mnogi su pokušali da povežu fenomen učestalih promena smeštaja sa problemima u afektivnom vezivanju, kako bi objasnili moguću povezanost između pojave delinkventnog ponašanja i nestabilnosti smeštaja dece. Autori većine studija (Baskin & Sommers, 2012; de Carvalho & Chima, 2020; Goodkind et al., 2012) navode da učestale promene smeštaja dovode do naglih prekida značajnih relacija i otežavaju formiranje stabilnih i dugotrajnih veza, te se teorija afektivnog vezivanja često nameće kao objašnjenje dobijenih rezultata (Yampolskaya & Chuang, 2012). Višestruka premeštanja značajno povećavaju rizik za razvoj neadekvatnih obrazaca vezivanja i posledično razvoj simptomatologije poput izliva besa, depresije i problema ponašanja (Gauthier et al., 2004). Samim tim, učestali prekidi u emocionalnim vezama i nesigurnost u odnosima posledično mogu voditi ka delinkvenciji (Radulović, 2014). Teorija afektivnog vezivanja (Bowlby, 1982) ističe da stabilna veza sa pružaocima brige igra ključnu ulogu u emocionalnom i socijalnom razvoju deteta.

Sa druge strane Prentki i saradnici (Prentky et al. 2014) objašnjavaju svoje rezultate smanjenom inhibitornom kontrolom kod dece koja su prolazila kroz višestruke promene smeštaja, pozivajući se na studiju Levis i saradnici (Lewis et al., 2007). Oni su istraživali efekte nestabilnosti smeštaja

na inhibitornu kontrolu i opoziciono ponašanja dece u usvojiteljskim porodicama. Formirane su tri grupe za potrebe istraživanja: usvojena deca sa više promena hraniteljskog smeštaja pre usvojenja, usvojena deca sa jednom promenom smeštaja pre usvojenja i deca koja nisu bila ni u hraniteljskoj ni u usvojiteljskoj porodici. Rezultati studije pokazali su da su deca koja su bila u više različitih hraniteljskih porodica imala značajno slabiju inhibitornu kontrolu u poređenju sa druge dve grupe. Takođe, ustanovljeno je da deca u grupi sa nestabilnim smeštajem ispoljavaju u većoj meri opoziciono ponašanje u relacijama sa usvojiteljima u poređenju sa druge dve grupe. Autori u toj studiji ističu da deca u ranom uzrastu zavise od svojih primarnih pružaoca brige u regulisanju emocija i ponašanja, te da je razvoj inhibitorne kontrole ugrožen kod onih koji su prošli kroz česte promene smeštaja.

Važno je istaći da ni jedna studija nije uspela do kraja da rasvetli odnos između maloletničke delinkvencije i nestabilnosti smeštaja, odnosno šta je nastupilo prvo. Gudkajnd i saradnici (Goodkind et al., 2012) navode da je neminovno da je nestabilnost smeštaja prethodila registrowanju maloletnika kao prestupnika, ali ne i da li su delinkventni oblici ponašanja bili prisutni i pre nego što je došlo do prve promene smeštaja. Font i saradnici (Font et al., 2018) su na primer, između ostalog, svojom studijom otkrili da maloletnička delinkvencija predstavlja faktor rizika višestrukih promena smeštaja dece. Kako bi se rasvetlio ovaj odnos, pojedini autori predlažu da su potrebna adekvatnija metodološka rešenja uključujući ankete samoprijavljivanja ili detaljniju analizu kretanja dece kroz sistem socijalne zaštite, mapirajući moment kada su se delinkventna ponašanja ispoljila (Baskin & Sommers, 2012).

Iako je teško precizno utvrditi šta prethodi čemu, istraživanja, ukazuju na to da se ova dva fenomena često prepliću i međusobno utiču jedan na drugi. Mnogobrojne studije ukazuju na to da su problemi ponašanja, naročito eksternalizovani, prediktori nestabilnosti smeštaja (James, 2004; Jedwab et al., 2019; Konijn et al., 2019; McGuire et al., 2018; Vreeland et al., 2020). Problemi ponašanja se neretko javljaju i pre izmeštavanja deteta iz porodice, ali višestruke promene smeštaja mogu dodatno pogoršati te probleme, povećavajući rizik od delinkventnog ponašanja (Jakobsen, 2013).

Mogućnosti prevencije nestabilnosti smeštaja

S obzirom na višestruke posledice koje proizilaze iz nestabilnosti smeštaja, autori prethodno prikazanih studija su saglasni da značaj preventivnih strategija postaje ključan. Savremena istraživanja nastoje da utvrde rizične i protektivne faktore pojave ovog fenomena, na osnovu kojih bi se mogle razviti strategije smanjenja nestabilnosti smeštaja. Rezultati ukazuju na to da nije moguće izdvojiti jedan uzrok, već se radi o dejstvu višestrukih faktora koji se odnose na individualne karakteristike deteta (Konijn et al., 2019), primarne porodice, hraniteljske porodice (Vinnerljung et al., 2018), ali i samog sistema socijalne zaštite (Cross et al., 2013). Kao najkonzistentniji faktori rizika identifikovani su eksternalizovani problemi ponašanja (Jedwab et al., 2019; Konijn et al., 2019). Ostali faktori uključuju stariji uzrast pri izmeštanju iz porodice, iskustvo zlostavljanja u primarnoj porodice, konflikti između hraniteljske i biološke porodice, neadekvatne veštine roditeljstva hranitelja (Konijn et al., 2019; Vinnerljung et al., 2018).

Sa druge strane, kao protektivni faktori izdvajaju se blizak odnos na relaciji hranitelj-dete i pozitivno roditeljstvo (Crum, 2010). Samim tim, preventivni programi usmereni na jačanje kapaciteta hraniteljskih porodica, posebno u radu sa decom koja ispoljavaju eksternalizovane probleme ponašanja, sve više dolaze u prvi plan kao efikasna rešenja za povećanje stabilnosti smeštaja (de Carvalho & Chima, 2020; Ryan & Testa, 2005). Ipak, preventivni programi nestabilnosti smeštaja i njenih štetnih ishoda malo su istraženi. Jedan od programa koji se pokazao kao efektivan (Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 2024), jeste program obuke hranitelja KEEP (eng. *Keeping foster and kinship parents trained and supported*). Ovaj program se primenjuje sa ciljem smanjenja problema ponašanja dece i povećanja stabilnosti u hraniteljskim porodicama (Price et al., 2008).

Program KEEP je razvijen upravo na saznanjima o rizičnim i protektivnim faktorima nestabilnosti smeštaja. Namenjen hraniteljima dece uzrasta od 4 do 12 godina i primenjuje se kroz 16 seansi. Fokus je na osnaživanju hranitelja čije veštine predstavljaju protektivan faktor. Kroz obuku, hranitelji stiču veštine pozitivnog potkrepljenja i nenasilne discipline, naročito u radu sa decom koja ispoljavaju probleme ponašanja (Chamberlain et al., 2008).

Evaluacione studije ovog programa pokazale su značajne pozitivne efekte na smanjenje eksternalizovanih problema ponašanja kod dece, posebno tokom perioda implementacije programa (Chamberlain et al., 2008;

Pierce et al., 2008). Empirijski nalazi ukazuju i na to da dolazi do povećanja stabilnosti smeštaja kod dece hranitelja koji su prošli obuku, ali i stalnosti kroz povratak u biološku porodicu ili usvojenje. Jednom studijom je ustanovljeno i da je moguće pozitivne efekte i generalizovati i na ostalu decu koja su na smeštaju u istoj hraniteljskoj porodici, naročito na sibilinge (Pierce et al., 2015).

Sa aspekta maloletničke delinkvencije, značajna je evaluaciona studija koju su Prajs i saradnici (Price et al., 2008) realizovali. Studija je realizovana u San Dijegu, primenom dizajna randomizovane kontrolne studije. Obuhvaćeno 700 hraniteljskih porodica, od kojih je 341 porodica bila u kontrolnoj grupi. Autori su želeli da ustanove efekte programa na stabilnost smeštaja. Ključni nalazi su bili da su deca čiji su hranitelji prošli program obuke KEEP imala značajno stabilniji smeštaj u odnosu na kontrolnu grupu, ali i da su štetni efekti prethodnih promena smeštaja značajno ublaženi. U kontrolnoj grupi, rizik negativnih posledica, uključujući i hapšenje, je bio za 15% veći sa svakom promenom smeštaja, dok u grupi nije bilo značajnih rezultata. Pozivajući se na rezultate prethodnih studija, u radu se implicira da je program doveo do smanjenja eksternalizovanih problema ponašanja i samim tim do povećanja stabilnosti smeštaja. Praćenje u ovoj studiji je trajalo šest meseci, tokom perioda realizacije programa.

KEEP program nudi i verziju namenjenu samo hraniteljima adolescentkinja, uzrasta od 12 do 14 godina: *KEEP Safe*. Cilj programa je prevencija upotrebe psihoaktivnih supstanci, upuštanja u rizična seksualna ponašanja i ostvarivanje stabilnog smeštaja. Za razliku od standardnog programa, ovaj program podrazumeva rad i sa decom i sa hraniteljima u po 12 sesija. Dok je fokus u radu sa hraniteljima isti kao u standardnom programu, kod mladih, fokus je na razvoju veština postavljanja ciljeva, uspostavljanja pozitivnih odnosa sa vršnjacima i odraslima, izgradnji samopouzdanja i razvoju veština donošenja odluka (Chamberlain et al., 2006). Evaluacione studije ove verzije su takođe ustanovile pozitivne efekte u pogledu prevencije nestabilnosti smeštaja, tako i u pogledu prevencije negativnih ishoda poput upotrebe psihoaktivnih supstanci i upuštanja u rizična seksualna ponašanja (Kim et al., 2013).

Nedavna studija je ispitivala preventivne efekte KEEP Safe programa na pridruživanje delinkventnim vršnjačkim grupama i razvoj maloletničke delinkvencije kod devojčica na hraniteljstvu. Primenjen je dizajn randomizovane kontrolne studije, obuhvaćeno je ukupno 100 devojčica. Praćenje

je sprovedeno u dve faze, nakon 12 i 36 meseci od završetka programa. Ustanovljeno je da je značajno manje ispitanica u eksperimentalnoj grupi bilo deo delinkventne vršnjačke grupe nakon 12 meseci, a posledično, nakon 36 meseci je bilo manje ispoljenih delinkventnih oblika ponašanja u odnosu na kontrolnu grupu (Hu et al., 2021).

Potreba za prevencijom nestabilnosti smeštaja je neminovna. Iako ima malo programa kojima je ovo direktno cilj, studije koje su prikazane daju obećavajuće rezultate. Intervencije namenjene hraniteljima pokazuju pozitivne efekte u pogledu ostvarenja stabilnosti smeštaja, ali i u preveniranju negativnih ishoda po decu bez roditeljskog staranja.

Zaključak

Deca bez roditeljskog staranja su u povećanom riziku za niz negativnih ishoda, uključujući i maloletničku delinkvenciju. S obzirom na empirijske dokaze da se ovo ne može pripisati isključivo negativnim iskustvima u primarnoj porodici, ulažu se naponi identifikovanja specifičnih faktora rizika. Dosadašnja istraživanja dosledno ukazuju da nestabilnosti smeštaja predstavlja faktor rizika za pojavu maloletničke delinkvencije dece bez roditeljskog staranja.

Ipak, kako metodološki dizajni dosadašnjih studija nisu dozvoljavali utvrđivanje prirode ovih odnosa, mnoga pitanja ostaju bez odgovora. Čini se da nestabilnost smeštaja i problemi ponašanja predstavljaju začarani krug koji postepeno uvode decu u delinkventne oblike ponašanja i posledično hapšenja i registrovanja maloletnika kao učinioca krivičnih dela. Istraživanja odnosa maloletničke delinkvencije i nestabilnosti smeštaja dece bez roditeljskog staranja nije bilo na našim prostorima. Ipak, nekoliko istraživanja koja su se indirektno doticala nestabilnosti smeštaja impliciraju da je ovaj problem prisutan i kod nas. Samim tim neophodna su dalja istraživanja koja će se baviti problemom nestabilnosti smeštaja dece bez roditeljskog staranja u Srbiji, ali i odnosa sa maloletničkom delinkvencijom.

Iz nalaza ovog rada proizilaze i značajne praktične implikacije. Prilikom pravljenja plana usluga socijalne zaštite dece bez roditeljskog staranja, značajno je uvrstiti preventivne aktivnosti kojim bi se obezbedio stabilan smeštaj. Ove aktivnosti je potrebno prvenstveno usmeriti na podršku hraniteljskim porodicama ili drugim pružaocima brige, naročito ukoliko dete

ispoljava probleme ponašanja. Međunarodne studije ukazuju da postoje obećavajući programi u pogledu prevencije nestabilnosti, te je potrebno dalje istražiti mogućnosti njihove primene kod nas. Fokus budućih istraživanja treba biti na longitudinalnim studijama koje bi pružile jasniji uvid u uzročno-posledične odnose između nestabilnosti smeštaja i maloletničke delinkvencije, kao i na specifične potrebe dece u nacionalnom kontekstu. Dodatno, potrebno je istražiti i faktore rizika nestabilnost smeštaja dece u našem sistemu socijalne zaštite, kako bi se odredila ciljna grupa za primenu preventivnih intervencija.

Literatura

- Aarons, G. A., Hazen, A. L., Leslie, L. K., Hough, R. L., Monn, A. R., Connelly, C. D., Landsverk, J. A. H., & Brown, S. A. (2008). Substance involvement among youths in child welfare: The role of common and unique risk factors. *American Journal of Orthopsychiatry*, 78(3), 340-349. <https://doi.org/10.1037/a0014215>
- Aarons, G. A., James, S., Monn, A. R., Raghavan, R., Wells, R. S., & Leslie, L. K. (2010). Behavior problems and placement change in a national child welfare sample: A prospective study. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 49(1), 70-80. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2009.09.005>
- Aazami, A., Valek, R., Ponce, A. N., & Zare, H. (2023). Risk and protective factors and interventions for reducing juvenile delinquency: A systematic review. *Social Sciences*, 12(9), 474-491. <https://doi.org/10.3390/socsci12090474>
- Barn, R., & Tan, J. P. (2012). Foster youth and crime: Employing general strain theory to promote understanding. *Journal of Criminal Justice*, 40(3), 212-220. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2012.01.004>
- Baskin, D. R., & Sommers, I. (2011). Child maltreatment, placement strategies, and delinquency. *American Journal of Criminal Justice*, 36, 106-119. <https://doi.org/10.1007/s12103-010-9088-9>
- Bederian-Gardner, D., Hobbs, S. D., Ogle, C. M., Goodman, G. S., Córdón, I. M., Bakanosky, S., ... & NYTD/CYTD Research Group. (2018). Instability in the lives of foster and nonfoster youth: Mental health impediments and attachment insecurities. *Children and Youth Services Review*, 84, 159-167. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2017.10.019>
- Bowlby, J. (1982). Attachment and loss: retrospect and prospect. *American journal of orthopsychiatry*, 52(4), 664-678. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1982.tb01456.x>

- Chamberlain, P., Leve, L. D., & Smith, D. K. (2006). Preventing behavior problems and health-risking behaviors in girls in foster care. *International Journal of Behavioral Consultation and Therapy*, 2(4), 518-530. <https://doi.org/10.1037/h0101004>
- Chamberlain, P., Price, J., Reid, J., & Landsverk, J. (2008). Cascading implementation of a foster and kinship parent intervention. *Child Welfare*, 87(5), 27-48. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2676450/>
- Cho, M., Haight, W., Choi, W. S., Hong, S., & Piescher, K. (2019). A prospective, longitudinal study of risk factors for early onset of delinquency among maltreated youth. *Children and Youth Services Review*, 102, 222-230. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.05.023>
- Cross, T. P., Koh, E., Rolock, N., & Eblen-Manning, J. (2013). Why do children experience multiple placement changes in foster care? ("Sibling Separation and Placement Instability for Children in Foster ...") Content analysis on reasons for instability. *Journal of public child welfare*, 7(1), 39-58. <http://dx.doi.org/10.1080/15548732.2013.751300>
- Crum, W. (2010). Foster parent parenting characteristics that lead to increased placement stability or disruption. *Children and Youth Services Review*, 32(2), 185-190. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2009.08.022>
- Cutuli, J. J., Goerge, R. M., Coulton, C., Schretzman, M., Crampton, D., Charvat, B. J., ... & Lee, E. L. (2016). From foster care to juvenile justice: Exploring characteristics of youth in three cities. *Children and youth services review*, 67, 84-94. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2016.06.001>
- de Carvalho, J., & Chima, F. O. (2020). A Regression Analysis of Juvenile Delinquency Among African American Females in Foster Care. *Journal of Liberal Arts and Humanities*, 1(5), 1-15.
- Doyle Jr, J. J. (2007). Child protection and child outcomes: Measuring the effects of foster care. *American Economic Review*, 97(5), 1583-1610. <https://doi.org/10.1257/aer.97.5.1583>
- Eastman, A. L., Park, K., Herz, D., Dierkhising, C. B., McCroskey, J., & Guo, L. (2024). Contact with Foster Care and the Juvenile Delinquency Court: A Prospective Examination from Birth through Age 18. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 1-14. <https://doi.org/10.1007/s10560-024-00964-1>
- Farrington, D.P., Gaffney, H., & Ttofi, M.M. (2017). Systematic reviews of explanatory risk factors for violence, offending, and delinquency. *Aggression and Violent Behavior*, 33, 24-36. <http://doi.org/10.1016/j.avb.2016.11.004>
- Font, S. A., Sattler, K. M., & Gershoff, E. T. (2018). Measurement and correlates of foster care placement moves. *Children and Youth Services Review*, 91(1), 248-258. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2018.06.019>

- Gauthier, Y., Fortin, G., & Jéliu, G. (2004). Clinical application of attachment theory in permanency planning for children in foster care: The importance of continuity of care. *Infant Mental Health Journal: Official Publication of The World Association for Infant Mental Health*, 25(4), 379-396. <https://doi.org/10.1002/imhj.20012>
- Goodkind, S., Shook, J. J., Kim, K. H., Pohlig, R. T., & Herring, D. J. (2013). From child welfare to juvenile justice: Race, gender, and system experiences. *Youth violence and juvenile justice*, 11(3), 249-272. <https://doi.org/10.1177/1541204012463409>
- Hébert, S. T., & Lanctôt, N. (2016). Association between unstable placement patterns and problem behaviors in adolescent girls. *Residential Treatment for Children & Youth*, 33(3-4), 286-305. <https://doi.org/10.1080/0886571X.2016.1246400>
- Herrenkohl, E. C., Herrenkohl, R. C., & Egolf, B. P. (2003). The psychosocial consequences of living environment instability on maltreated children. *American Journal of Orthopsychiatry*, 73(4), 367-380. <https://doi.org/10.1037/0002-9432.73.4.367>
- Holtan, A., Handegård, B. H., Thørnblad, R., & Vis, S. A. (2013). Placement disruption in long-term kinship and nonkinship foster care. *Children and Youth Services Review*, 35(7), 1087-1094. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2013.04.022>
- Hu, A., Van Ryzin, M. J., Schweer-Collins, M. L., & Leve, L. D. (2021). Peer relations and delinquency among girls in foster care following a skill-building preventive intervention. *Child maltreatment*, 26(2), 205-215. <https://doi.org/10.1177/1077559520923033>
- Jakobsen, T. B. (2013). Anti-social youth? Disruptions in care and the role of 'behavioral problems'. *Children and Youth Services Review*, 35(9), 1455-1462. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2013.05.012>
- James, S. (2004). Why do foster care placements disrupt? An investigation of reasons for placement change in foster care. *Social service review*, 78(4), 601-627.
- James, S., Roesch, S., & Zhang, J. J. (2012). Characteristics and behavioral outcomes for youth in group care and family-based care: A propensity score matching approach using national data. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 20(3), 144-156. <https://doi.org/10.1177/1063426611409041>
- Jedwab, M., Xu, Y., Keyser, D., & Shaw, T. V. (2019). Children and youth in out-of-home care: What can predict an initial change in placement?. *Child abuse & neglect*, 93, 55-65. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2019.04.009>
- Kim, H. K., Pears, K. C., Leve, L. D., Chamberlain, P., & Smith, D. K. (2013). Intervention effects on health-risking sexual behavior among girls in foster

- care: The role of placement disruption and tobacco and marijuana use. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse*, 22(5), 370-387.
- Konijn, C., Admiraal, S., Baart, J., van Rooij, F., Stams, G. J., Colonna, C., ... & Assink, M. (2019). Foster care placement instability: A meta-analytic review. *Children and youth services review*, 96, 483-499. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2018.12.002>
- Lang, K., Bovenschen, I., Gabler, S., Zimmermann, J., Nowacki, K., Kliwer, J., & Spangler, G. (2016). Foster children's attachment security in the first year after placement: A longitudinal study of predictors. *Early childhood research quarterly*, 36, 269-280. <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2015.12.019>
- Lewis, E. E., Dozier, M., Ackerman, J., & Sepulveda-Kozakowski, S. (2007). The effect of placement instability on adopted children's inhibitory control abilities and oppositional behavior. *Developmental Psychology*, 43(6), 1415-1427. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.43.6.1415>
- López, M. L., del Valle, J. F., Montserrat, C., & Bravo, A. (2011). Factors affecting foster care breakdown in Spain. *The Spanish Journal of Psychology*, 14(1), 111-122. https://doi.org/10.5209/rev_sjop.2011.v14.n1.9
- Malvaso, C. G., & Delfabbro, P. (2015). Offending behaviour among young people with complex needs in the Australian out-of-home care system. *Journal of Child and Family Studies*, 24, 3561-3569. <https://doi.org/10.1007/s10826-015-0157-z>
- Matthews, B., Playford, C., McGhee, J., Mitchell, F., Dibben, C., & Matthews, B. Understanding changing patterns of placement type stability in the first two years of placement for looked after children in Scotland: A sequence analysis. <https://doi.org/10.31235/osf.io/f3kz4>
- McGuire, A., Cho, B., Huffhines, L., Gusler, S., Brown, S., & Jackson, Y. (2018). The relation between dimensions of maltreatment, placement instability, and mental health among youth in foster care. *Child abuse & neglect*, 86, 10-21. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2018.08.012>
- Moore, T. D., McDonald, T. P., & Cronbaugh-Auld, K. (2016). Assessing risk of placement instability to aid foster care placement decision making. *Journal of public child welfare*, 10(2), 117-131. <http://doi.org/10.1080/15548732.2016.1140697>
- Newton, R. R., Litrownik, A. J., & Landsverk, J. A. (2000). Children and youth in foster care: Disentangling the relationship between problem behaviors and number of placements. *Child abuse & neglect*, 24(10), 1363-1374. [https://doi.org/10.1016/s0145-2134\(00\)00189-7](https://doi.org/10.1016/s0145-2134(00)00189-7)
- Nikolić-Ristanović, V., i Konstatinović-Vilić, S. (2018). *Kriminologija*. Prometej.

- Okpych, N. J., & Courtney, M. E. (2018). Characteristics of foster care history as risk factors for psychiatric disorders among youth in care. *American journal of orthopsychiatry*, 88(3), 269-281. <https://doi.org/10.1037/ort0000259>
- Olsson, M., Egelund, T., & Høst, A. (2012). Breakdown of teenage placements in Danish out-of-home care. *Child & Family Social Work*, 17(1), 13-22. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2011.00768.x>
- Oriol-Granado, X., Sala-Roca, J., & Filella Guiu, G. (2015). Juvenile delinquency in youths from residential care. *European Journal of Social Work*, 18(2), 211-227. <https://doi.org/10.1080/13691457.2014.892475>
- Prentky, R. A., Lee, A. F., Lamade, R., Grossi, L., Schuler, A., Dube, G., ... & Pond, A. (2014). Placement instability as a risk factor in proximal sexually inappropriate and aggressive behaviors in a child welfare sample. *Journal of Child Custody*, 11(4), 251-277. <https://doi.org/10.1080/15379418.2014.987335>
- Price, J. M., Chamberlain, P., Landsverk, J., Reid, J. B., Leve, L. D., & Laurent, H. (2008). Effects of a foster parent training intervention on placement changes of children in foster care. *Child maltreatment*, 13(1), 64-75. <https://doi.org/10.1177/1077559507310612>
- Price, J. M., Roesch, S., Walsh, N. E., & Landsverk, J. (2015). Effects of the KEEP foster parent intervention on child and sibling behavior problems and parental stress during a randomized implementation trial. *Prevention Science*, 16, 685-695.
- Radulović, D. (2014). *Psihološke osnove poremećaja u ponašanju*. Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Republički zavod za socijalnu zaštitu. (2019). *Sintetizovani izveštaji o radu centara za porodični smeštaj i usvojenje za 2018. godinu*. <http://www.zavodsz.gov.rs/media/1875/izvestaj-o-radu-centara-za-porodicni-smestaj-i-usvojenje-za-2018.pdf>
- Republički zavod za socijalnu zaštitu. (2023). *Izveštaj o radu ustanova za smeštaj dece i mladih*. <https://www.zavodsz.gov.rs/media/2573/izvestaj-o-radu-ustanova-za-decu-i-mlade-2022.pdf>
- Runyan, D. K., & Gould, C. L. (1985). Foster care for child maltreatment: Impact on delinquent behavior. *Pediatrics*, 75(3), 562-568. <https://doi.org/10.1542/peds.75.3.562>
- Ryan, J. P., & Testa, M. F. (2005). Child maltreatment and juvenile delinquency: Investigating the role of placement and placement instability. *Children and youth services review*, 27(3), 227-249. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2004.05.007>
- Ryan, J. P., Marshall, J. M., Herz, D., & Hernandez, P. M. (2008). Juvenile delinquency in child welfare: Investigating group home effects. *Children*

- and *Youth Services Review*, 30(9), 1088-1099. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2008.02.004>
- Ryan, J. P., Marshall, J. M., Herz, D., & Hernandez, P. M. (2008). Juvenile delinquency in child welfare: Investigating group home effects. *Children and Youth Services Review*, 30(9), 1088-1099.
- Ryan, J. P., Williams, A. B., & Courtney, M. E. (2013). Adolescent neglect, juvenile delinquency and the risk of recidivism. *Journal of youth and adolescence*, 42, 454-465. <https://doi.org/10.1007/s10964-013-9906-8>
- Snyder, S. M., & Merritt, D. H. (2014). Do childhood experiences of neglect affect delinquency among child welfare involved-youth?. *Children and Youth Services Review*, 46, 64-71. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2014.08.007>
- Stenason, L., & Romano, E. (2023). Number of placement changes among young people in care: Youth and caregiver associations. *Children and Youth Services Review*, 144, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2022.106737>
- Stott, T. (2012). Placement instability and risky behaviors of youth aging out of foster care. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 29, 61-83. <https://doi.org/10.1007/s10560-011-0247-8>
- Vinnerljung, B., Sallnäs, M., & Berlin, M. (2017). Placement breakdowns in long-term foster care—a regional Swedish study. *Child & Family Social Work*, 22(1), 15-25.
- Vreeland, A., Ebert, J. S., Kuhn, T. M., Gracey, K. A., Shaffer, A. M., Watson, K. H., ... & Compas, B. E. (2020). Predictors of placement disruptions in foster care. *Child abuse & neglect*, 99, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2019.104283>
- Ward, H. (2009). Patterns of instability: Moves within the care system, their reasons, contexts and consequences. *Children and Youth Services Review*, 31(10), 1113-1118. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2009.07.009>
- Yampolskaya, S., & Chuang, E. (2012). Effects of mental health disorders on the risk of juvenile justice system involvement and recidivism among children placed in out-of-home care. *American Journal of Orthopsychiatry*, 82(4), 585-593. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.2012.01184.x>
- Žegarac, N. (2014). Sistem zaštite dece u Srbiji. U N. Žegarac (Ur.), *U lavirintu socijalne zaštite: pouke istraživanja o deci na porodičnom i rezidencijalnom smeštaju* (str. 77-114). Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka i Centar za istraživanja u socijalnoj politici i socijalnom radu.
- Žegarac, N., Burgund, A., i Milanović, M. (2014). Uzorak dece na smeštaju – rezultati istraživanja. U N. Žegarac (Ur.), *U lavirintu socijalne zaštite: pouke istraživanja o deci na porodičnom i rezidencijalnom smeštaju* (str. 151-215). Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka i Centar za istraživanja u socijalnoj politici i socijalnom radu.

- Žegarac, N., i Burgund, A. (2014). Percepcija vođitelja slučaja o učinku smeštaja na dete. U N. Žegarac (Ur.), *U lavirintu socijalne zaštite: pouke istraživanja o deci na porodičnom i rezidencijalnom smeštaju* (str. 287-298). Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka i Centar za istraživanja u socijalnoj politici i socijalnom radu.
- Žunić Pavlović, V., i Urošević, J. (2023). Maloletnici bez roditeljskog staranja kojima su izrečene vaspitne mere. U Lj. Isaković, S. Čopić, M. Jelić i B. Drljan (Ur.), *Specijalna edukacija i rehabilitacija danas* (str. 499-506). Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

PLACEMENT INSTABILITY AS A RISK FACTOR OF JUVENILE DELINQUENCY OF CHILDREN WITHOUT PARENTAL CARE

Jovana Maoduš

Children without parental care placed in foster or residential settings face an increased risk of developing delinquent behaviors. Previous studies have identified various risk factors for this population, with placement instability emerging as a significant contributor. Placement instability refers to any change in a child's placement within the social welfare system, such as transitions between foster care and residential care. This study aims to examine and analyze existing findings on the relationship between placement instability and juvenile delinquency. A review of relevant epidemiological studies revealed that children experiencing multiple placement changes are at a heightened risk of exhibiting delinquent behaviors. The findings are consistent across studies concerning both violent and non-violent offenses, as well as status offenses. The analysis concludes that placement instability is a crucial risk factor for juvenile delinquency; however, further research is needed to better understand the dynamics of this relationship. The findings also underscore the need to develop interventions aimed at reducing placement instability and providing adequate support for this vulnerable group. The study includes a review of promising prevention strategies to mitigate placement instability, which show potential for improving outcomes.

Keywords: placement instability, delinquency, children without parental care

SAGLEDAVANJE PROBLEMA MALOLETNIČKE DELINKVENCije – IZAZOVI I PREVENCIJA

Jelena Nikolov, Milica Simović¹

Maloletnička delinkvencija predstavlja izazov u današnjem savremenom društvu, koji teži da postane veoma značajan društveni problem, preti da prevaziđe granice i nanese ozbiljne društvene posledice. Članak istražuje kompleksnu prirodu maloletničke delinkvencije, ispitujući porodične, školske i vršnjačke faktore koji je uslovljavaju. Oslanjajući se na sveobuhvatan pregled literature i empirijskih dokaza, autorke naglašavaju složenu međusobnu interakciju ovih faktora koji doprinose delinkventnom ponašanju među mladima, sa akcentom na zloupotrebu opojnih supstanci kao značajnog kriminogenog faktora maloletničke delinkvencije. Posebna pažnja je posvećena sagledavanju statističkih podataka koji ukazuju da je udeo pojedinih delikata maloletnih učinilaca u porastu. Razumevanjem uzroka i sagledavanjem kretanja maloletničke delinkvencije poslednjih godina, možemo pružiti doprinos razvoju efikasnih preventivnih programa. Na kraju, autorke u radu navode opšte preporuke za kreiranje preventivnih mera i intervencija usmerenih na rešavanje problema maloletničke delinkvencije, uključujući preporuke za kreiranje obrazovnih programa za roditelje, programa kućnih poseta i sportskih aktivnosti.

Gljučne reči: *maloletnici, delinkvencija, etiološki faktori, prevencija*

Uvod

Poslednjih godina, postoji stalni javni i akademski interes za kriminalitet i mentalno zdravlje, pri čemu je pažnja često usmerena na fenomen maloletničke delinkvencije. Obim problema maloletničke delinkvencije izazvao je različite društvene reakcije, uz pozive na poboljšanu rehabilitaciju i podršku maloletnim učiniocima, ali i strože kaznene pristupe. Maloletnička delinkvencija godinama unazad predstavlja spornu tačku istraživača po pogledu svih aspekata njegovog postojanja.

1 simovic.milica17@gmail.com

Maloletnička delinkvencija, sagledana kao skup raznovrsnih u pravu kažnjivih delikata, obuhvata vršenje krivičnih dela, prekršaja, privrednih prestupa i disciplinske krivice, učinilaca koji po starosti nisu navršili osamnaest godina (Ignjatović, 2015). Ponašanje maloletnih lica okategorisano neprilagođenim ili kriminalnim, smatra se najtežim socijalnim problemom kako na nacionalnom tako i međunarodnom planu (Nikolić-Ristanović i Konstantinović-Vilić, 2018). Prema širem shvatanju, pod delinkvencijom podrazumevamo vršenje krivičnih dela, različite oblike antisocijalnog, nemoralnog i neprilagođenog ponašanja, dok se u uže shvatanje ubrajaju samo ponašanja inkriminisana krivičnim pravom (Kovačević, 2018). Autorke se u ovom radu oslanjaju na prethodno određenu širu definiciju maloletničke delinkvencije.

Prema Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica², maloletnikom se smatra lice koje je u vreme izvršenja dela navršilo četrnaest godina, ali ne i osamnaest godina. Prema pomenutom zakonu, maloletnici se klasifikuju u dve grupe, pri čemu prvu grupu čine mlađi maloletnici koji su u vreme izvršenja krivičnog dela navršili četrnaest, a nisu navršili osamnaest godina, dok drugu grupu čine stariji maloletnici koji su u vreme izvršenja krivičnog dela navršili šesnaest, a nisu navršili osamnaest godina. Posebnu kategoriju prema zakonu čine i mlađa punoletna lica, odnosno lica koja su u vreme izvršenja krivičnog dela navršila osamnaest godina, ali koja u vreme suđenja nisu navršila dvadeset jednu godinu.

Zbog nedostatka saglasnosti među istraživačima u pogledu ponašanja koja predstavljaju maloletničku delinkvenciju, Škulić (2011) smatra da je termin „kriminal” odgovarajući samo za punoletne učinioce, dok je za maloletnike prikladniji pojam „delinkvencija”, jer ne obuhvata asocijalna ponašanja, odnosno ona ponašanja koja još nisu prešla granicu nezakonitih radnji. Takav pristup smatra se prikladijim zbog posebne osetljivosti maloletnika, koji se nalaze u specifičnom životnom periodu, gde bi njihova stigmatizacija kao kriminalaca mogla negativno uticati na dalji razvoj njihove delinkvencije, koja bi lako mogla poprimiti karakteristike kriminalnog ponašanja.

Društveno neprihvatljivo ponašanje mladih se vremenom menjalo pod uticajem različitih faktora, koji su doveli do pojave određenih negativnih i dinamičnih ponašanja. Ova ponašanja se razlikuju u kriminološko-sociološkom kontekstu, zbog čega se tretiraju kao posebna kategorija delikata.

2 „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005.

Razlika postoji usled specifičnih osobina ličnosti maloletnih prestupnika, siromašnih oblika ponašanja, kriminalne politike i različitih mera koje se primenjuju u cilju smanjenja negativnih obrazaca ponašanja (Ilijić i Igrački, 2016).

Zbog niza specifičnosti maloletničkog razdoblja, uslovljenim pre svega specifičnim biopsihosocijalnim karakteristikama, Mirić (2014) ukazuje na potrebu za drugačijim tretmanom maloletnih prestupnika u odnosu na punoletne. Spomenute specifičnosti jesu nedovršeni razvojni procesi na kognitivnom, intelektualnom i emotivnom aspektu.

Mladi u zatvorima se suočavaju sa višim stopama nasilja, manjim izgledima za obrazovanje i zapošljavanje, lošijim zdravstvenim ishodima i većom verovatnoćom da se vrate u zatvor kao odrasli (Amani et al., 2018). Oko 80% mladih koji su uhapšeni na godišnjem nivou, suočavaju se sa ponovnim zatvaranjem kao odrasli (Barnert et al., 2017), a iskustva sa dugotrajnim zatvaranjem često dovode do recidivizma i perzistentnog kriminalnog ponašanja (Amani et al., 2018). Način reagovanja društva na delinkvenciju mladih članova društva u velikoj meri uslovljava ne samo dalji put razvoja maloletnika, već i budućnost društva.

Pregled faktora maloletničke delinkvencije

Maloletnička delinkvencija predstavlja posledicu nepravilnog razvoja maloletnika tokom perioda odrastanja (Lakušić et al., 2022). Višestruki faktori rizika maloletničke delinkvencije deluju na individualnom, mikro-socijalnom i makro-socijalnom nivou (Rathinabalan & Naaraayan, 2017). Prilikom utvrđivanja veze između etioloških faktora delinkvencije i manifestovanih ponašanja, nemoguće je doći do preciznih indikatora, stoga se govori o uslovima i okolnostima koji na određeni način podstiču takvo ponašanje maloletnika (Bugarski et al., 2016).

Postoje dve glavne grupe međusobno povezanih uzroka maloletničke delinkvencije: grupa objektivnih i subjektivnih uzoraka (Ilijić i Igrački, 2016). Objektivni se odnose na socijalne uslove koji utiču na kriminalno ponašanje mladih, dok subjektivni obuhvataju psihološke karakteristike maloletnika (Ilijić i Igrački, 2016). Može se zaključiti da odrastanje u nezdravoj porodičnoj sredini, siromaštvu, nasilju, društvu koje ne poštuje vrednosni sistem, negativni uticaj vršnjaka i ograničeni uslovi za socijalizaciju stvaraju

predispozicije koje mogu podstaknuti maloletnika da donese odluku o činjenu krivičnih dela, prekršaja i prestupa (Lakušić et al., 2022). Jasno razumevanje faktora rizika, uslova i okolnosti koji podstiču maloletničku delikvenciju preduslov je za pokretanje preventivnih i korektivnih mera.

Uticaj porodice, škole i vršnjaka na delinkventno ponašanje

Porodica se smatra mikro-socijalnim okruženjem koje najintenzivnije utiče na ponašanje svakog pojedinca (Rathinabalan & Naaraayan, 2017). Razvoj deteta ima emocionalne, intelektualne, socijalne i fizičke aspekte, pri čemu je porodica temelj na kojem se taj razvoj odvija (Mwangangi, 2019). Porodica ima važnu ulogu u oblikovanju ličnosti dece pružajući sigurnost i razvijajući njihove vrednosti i veštine (Mwangangi, 2019). Zdrave porodice jesu one u kojima su uloge i pravila jasno podeljene, u kojima vlada tolerancija, toplina, slobodna razmena osećanja, osećaj ukorenjenosti, uz posedovanje veštine dogovaranja, rešavanja problema i autonomije (Dukanac, 2013). Kada dođe do poremećaja u odnosima unutar porodice i neispunjavanja ključnih uloga potrebnih za očuvanje i socijalizaciju njenih članova, može doći do pojave delinkventnog ponašanja i sklonosti ka kriminalnim delima (Jarić, 2024). Takođe, nedostatak komunikacije i neprovođenje kvalitetnog vremena sa decom predstavljaju faktore koji doprinose delinkvenciji maloletnika (Arhaam, 2023). Često konzumiranje opojnih supstanci i alkohola, uz česte svađe koje ukazuju da je porodica disfunkcionalna, ukazuju da maloletnici ne mogu biti socijalizovani na pravi način zbog nepostojanja prihvatljivih obrazaca ponašanja (Jarić, 2024).

Negativan uticaj dezorganizovane porodice onemogućava sticanje važnih navika, u kojoj je pored narušenih odnosa, čestog nasilja prema deci i odsustva ljubavi, prisutan i nizak životni standard. Stoga, ispravno je ukazati da narušena porodica može biti ključan faktor delinkventnog ponašanja dece (Macanović i sar., 2016).

Studija sprovedena nad 105 ispitanika, od kojih je 78,1% bilo uzrasta od 17 do 21, ukazuje da čak 26,7% lica odrasta u nefunkcionalnim porodicama uz postojanje uticaja koji vode ka delinkventnom ponašanju u procentu od 22,9% (Lobos, 2020). Sa druge strane, studija sprovedena 2016. godine analizom krivičnih predmeta Višeg suda u Novom Sadu u odnosu na maloletnike u periodu od 2010-2015. godine, ukazala je da od ukupnog broja ispitanika (30), u 73,3% slučajeva maloletnik odrasta u funkcionalnoj porodici, dok 26,7% potiče iz porodica sa poremećenim odnosima između

članova porodice (uz prisustvo sukoba, teškog materijalnog stanja, nasilja) (Bugarski et al., 2016).

Obrazovne institucije takođe imaju značajnu ulogu u procesu vaspitanja, socijalizacije i razvoja mladih. Međutim, poslednjih godina primetan je poremećaj socijalnih odnosa među učenicima, koji se manifestuje kroz neispunjavanje školskih obaveza, kršenje pravila ponašanja i bežanje sa časova. Posebno je zabrinjavajuća visoka stopa vršnjačkog nasilja, koja predstavlja ozbiljan indikator delinkventnog ponašanja. Navedeni faktori ukazuju da, iako obrazovni sistemi nastoje da smanje delinkventno ponašanje mladih, oni ne mogu potpuno ispraviti poremećen sistem vrednosti u društvu, koji je naročito prisutan među mladim generacijama (Macanović i sar., 2016).

Prema podacima UNICEF-a, 65% učenika bilo je izloženo nasilju (Kuzmanović i sar., 2019), dok je Centar za istraživačko novinarstvo u periodu od 2019 do 2020. godine ukazao na 67 prijava vršnjačkog nasilja u 173 škole u Beogradu.³ Ukoliko povežemo vršnjačko nasilje sa pitanjem uticaja društvenih mreža i dostupnosti raznovrsnih sadržaja deci, možemo predložiti rezultate istraživanja sprovedenog 2022. godine pod nazivom „Deca Evrope na internetu”. Ovo istraživanje je pokazalo da Srbija prednjači po broju dece do 13 godina u korišćenju društvenih mreža, među kojima su najizraženije Tik Tok, Instagram i Fejsbuk (Jarić, 2024). Međedović (2021) naglašava i značaj socijalne interakcije maloletnika kroz praćenje novih trendova, radi dokazivanja na društvenim mrežama, čime ulazak u kriminalnu zonu predstavlja način skretanja pažnje na sebe, neretko snimanjem samog delinkventnog čina koji se zatim objavljuje na društvene mreže.

Trebalo bi ukazati i na slučaj iz 2023. godine, kada je trinaestogodišnji učenik u beogradskoj školi upotrebom vatrenog oružja usmrtio desetero ljudi. Zabrinjava podatak da je dečaku bio omogućen pristup oružju. Istraživanje Međedovića (2021) potkrepljuje tezu da je pristup oružju rizičan faktor delinkvencije, tako je 17,7% ispitanika barem jednom u životu nosilo neki vid oružja, dok je 40,8% njih navelo da je oružje nosilo u školu.

Zloupotreba opojnih supstanci kao kriminogeni faktor maloletničke delinkvencije

Zloupotreba opojnih supstanci godinama unazad predstavlja još jedan problem sa kojim se susreću mladi prilikom perioda odrastanja. Zloupotreba

³ Srbija, obrazovanje i deca: Može li još jedno vladino telo da spreči vršnjačko nasilje. Dostupno na <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-65625709>, pristupljeno 09.10.2024.

opojnih supstanci ozbiljno utiče na mentalno i fizičko zdravlje (Robbins & Everitt, 1999). Koliko je situacija otišla daleko, pokazuje studija u kojoj su uzorak činili maloletnici, prema kojoj od 1.287 ispitanih učenika, 17,7% koristi drogu, dok 14,1% distribuira.⁴

Adolescencija je period kada su mladi najviše podložni uticajima vršnjačkih grupa, što povećava verovatnoću delinkventnog ponašanja. Istraživanja pokazuju da se u ovim grupama obično radi o malim, bliskim zajednicama koje imaju specifične ciljeve, zajedničke potrebe za afirmacijom i samostalnošću, uz odsustvo jasno definisane hijerarhije odnosa (Radovanović i sar., 2019). Pripadnost pozitivnim grupama može imati pozitivan uticaj na školski uspeh, dok pripadnost grupama sa problematičnim ponašanjem ili isključenost iz vršnjačkih grupa, u kombinaciji sa zloupotrebom droga, stvara brojne probleme i značajno povećava rizik od dalje zloupotrebe (Radovanović i sar., 2019). Za mlade koji žive u područjima sa visokim nivoom kriminaliteta postoji veća verovatnoća da će se upustiti u upotrebu opojnih supstanci ili biti regrutovani za kriminalne aktivnosti nego mladima koji žive u stabilnijim područjima (Dória et al., 2015).

Značajno je takođe napomenuti i da postoje kritične godine tokom kojih se droga najviše proba, prema podacima sprovedenog istraživanja u Beogradu. Sa 15 godina 25,6% maloletnika je imalo prvi kontakt sa drogom, dok je sa 16 godina 29,4% prvi put probalo. Od 17. godine uočen je blagi pad, s obzirom da je 20% mladih tada prvi put probalo opojne supstance, dok je taj broj još manji u 18. godini i iznosi 7,3%. Da povezanost između zloupotrebe droga i delinkventnog ponašanja postoji, ukazuju i istraživači navodeći da se pomenuta veza najčešće manifestuje bežanjem od kuće ili škole, fizičkim nasiljem, učestvovanjem u tučama, kockanjem, zloupotrebom alkohola i drugim problemima koji odražavaju sukob sa zakonom (Radovanović, 2021).

Uočeno je značajno povećanje krivičnih dela povezanih sa zloupotrebom opojnih droga, u kojima se maloletnici pojavljuju kao učionici. Posebno se naglašava da je veliki broj maloletnika izvršio krivično delo neovlašćenog držanja opojnih droga za sopstvene svrhe. Analiza podataka za period od 2010. do 2020. godine ukazala je da je 239 maloletnih učinilaca evidentirano u 2010. godini, dok je drastično veći broj zabeležen u 2019. godini kada je iznosio 689 maloletnih učinilaca, dok je 2020. godini uočen

⁴ *Svaki sedmi srednjoškolac u Beogradu diluje drogu – kako je Srbija ispustila svoje klince.* Dostupno na <https://noizz.rs/noizz-news/svaki-sedmi-srednjoskolac-u-beogradu-diluje-drogu-kako-je-srbija-ispustila-svoje-zz7gmed>, pristupljeno 11.10.2024.

blagi pad, kada je zabeleženo 563 maloletna učinioaca za krivična dela neovlašćenog držanja opojnih droga (Lajić i Didanović, 2022). Starosna struktura ukazala je da se kao najveći broj izvršilaca pojavljuju stariji maloletnici, i to dečaci, uzrasta od 16 i 17 godina (Lajić i Didanović, 2022).

Povezanost između zloupotrebe opojnih droga i maloletničke delinkvencije deluje uverljivo na prvi pogled, ali nije moguće doneti zaključak o definitivnoj uzročno-posledičnoj vezi između ova dva fenomena. Pretpostavka da zloupotreba opojnih droga dovodi do maloletničke delinkvencije zanemaruje uticaj koji životne okolnosti imaju na ovaj odnos, pa tako treba uzeti u razmatranje širi kontekst i o zloupotrebi opojnih droga kao jednom od mogućih faktora maloletničke delinkvencije.

Stanje maloletničke delinkvencije u Republici Srbiji

S obzirom na zastupljenost maloletnika u strukturi izvršilaca krivičnih dela, važno je napomenuti da se maloletnim učinioцем smatra lice koje u vreme izvršenja krivičnog dela ima navršenih četrnaest godina, ali ne i osamnaest godina.

Za sagledavanje stanja maloletničke delinkvencije, od velike važnosti su izvršena krivična dela učinjena upravo od strane maloletnika, koja nam ukazuju na rasprostranjenost i ozbiljnost situacije kako bi se donele blagovremene proaktivne mere u cilju prevencije maloletničke delinkvencije. Analiza podataka prati period od 2019. do 2024. godine.

- 2023. godine ukupno je podneto 2.598 krivičnih prijava prema maloletnim učinioциma krivičnih dela. Broj podnetih predloga za izricanje krivičnih sankcija iznosio je 1.867, dok je u 1.454 slučajeva izrečena krivična sankcija (Republički zavod za statistiku, 2023).
- 2022. godine, 1.711 lica kažnjeno je za učinjene prekršaje, pri čemu je prema 2.410 podneta krivična prijava (360 za krivična dela protiv života i tela, 41 protiv polne slobode, 1.188 protiv imovine i 821 za ostala krivična dela), dok je u 1.209 slučajeva izrečena vaspitna mera (Republički zavod za statistiku, 2023).
- 2021. godine, 2.818 maloletnih lica kažnjeno je za učinjene prekršaje, dok je prema 2.513 lica podneta krivična prijava (349 za krivična dela protiv života i tela, 36 protiv polne slobode, 1.263 protiv

imovine i 865 za ostala krivična dela), pri čemu je u 1.383 slučajeva izrečena vaspitna mera (Republički zavod za statistiku, 2022).

- 2020. godine, 3.173 maloletnih lica kažnjeno je za učinjene prekršaje, dok je prema 2.524 podneta krivična prijava (349 prijava za krivična dela protiv života i tela, 61 protiv polne slobode, 1.230 protiv imovine, 884 za ostala krivična dela). Vaspitna mera izrečena je u 1.236 slučajeva (Republički zavod za statistiku, 2022).
- 2019. godine Republički zavod za statistiku izneo je statistiku prema kojoj je 3.629 maloletnika kažnjeno za učinjene prekršaje, dok je prema 2.903 maloletnika podneta krivična prijava (440 prijava za krivična dela protiv života i tela, 54 protiv polne slobode, 1.321 protiv imovine, 1.088 za ostala krivična dela). Vaspitna mera izrečena je u 1.672 slučajeva (Republički zavod za statistiku, 2022).

Predstavljeni statistički podaci ukazuju da je broj maloletnika kojima su izrečene krivične sankcije u 2023. veći za 20% u odnosu na prethodnu, 2022. godinu, dok je broj izrečenih krivičnih sankcija u 2022. godini za 12% manji u odnosu na 2021. godinu. Broj izrečenih krivičnih sankcija prema maloletnicima u 2021. godini bio je 12% viši u odnosu na 2020. godinu.⁵ Podaci pokazuju da je maloletnička delinkvencija, u ovom slučaju maloletnički kriminalitet, dinamična pojava, jer su porast i pad izvršenih krivičnih dela uslovljeni različitim kriminogenim faktorima.

Rasprostranjenost i karakteristike maloletničkog kriminaliteta u Republici Srbiji do 2019. godine predstavio je Vujičić (2020), na osnovu analize zvaničnih podataka, pri čemu je došao do zaključka da prosečno učešće maloletnika u ukupnoj strukturi prijavljenih dela iznosi 3,74%. Prosečna stopa kriminaliteta iznosi 51, što je manje za 26 puta u odnosu na stopu kriminaliteta punoletnih učinilaca. U 2018. godini zabeleženo je učešće maloletnika od 2,87%, pri čemu je učešće devojčica prijavljeno u 10,8% slučajeva (Vujičić, 2020), što govori u prilog činjenici da je učešće devojčica ujednačeno sa učešćem žena u strukturi krivičnih dela punoletnih lica. Vujičić (2020) takođe napominje da prosečan broj izrečenih krivičnih sankcija iznosi 1.966, sa prevagom izricanja vaspitnih mera, pre svega mera upozorenja i usmeravanja, kao i mera pojačanog nadzora, u odnosu na maloletnički zatvor.

⁵ Republički zavod za statistiku. *Maloletni učinioci krivičnih dela*, dostupno na <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/pravosudje/maloletni-ucinioci-krivicnih-dela>, pristupljeno 11.10.2024.

Analizirajući statističke podatke možemo napomenuti da je primetno povećanje vršenja određenih vrsta delikata među maloletnicima. Primera radi, shodno podacima Republičkog zavoda za statistiku, broj krivičnih prijava za teške telesne povrede iznosio je 55 u 2021. godini, 70 u 2022. godini i 72 u 2023. godini. Pod uticajem različitih faktora kao što su socijalna izolacija, uticaj društvenih mreža, nedovoljna podrška porodice i pritisci okoline i vršnjaka, šanse da se mladi okrenu kriminalnom svetu postaju veće, stoga je važno ukazati na potrebu za jačanjem preventivnih mera i podrške zajednice, kako bi se smanjila stopa maloletničkog kriminaliteta i pružile mladima bolje opcije za razvoj.

Prevenција maloletničke delinkvencije

Porodica kao faktor prevencije maloletničke delinkvencije

Maloletnička delinkvencija je kompleksan fenomen koji ne može da se posmatra izolovano ili samo u jednom kontekstu. Porodica od svog nastanka do danas, iako je promenila formu, načine organizovanja i funkcionisanja, zadržala je funkciju vaspitanja (Fočo, 2020). Studije su pokazale da porodični sukobi i disfunkcija mogu imati značajan uticaj na maloletničku delinkvenciju (Anderson & Walerych 2019; Garduno 2022). Roditeljska kontrola i nadzor se smatraju jednim od ključnih faktora u vaspitanju dece (Farington, 2010; Merdović i sar., 2024). Savremeni stil ponašanja roditelja odražava nizak nivo kontrolne funkcije u savremenim porodicama (Merdović i sar., 2024). Marković i saradnici (2008) u istraživanju čiji su uzorci porodice sa decom koja imaju poremećaj u ponašanju, su pokazali da su te porodice disfunkcionalne i da su roditelji imali dobar nadzor nad decom u samo 10% slučajeva. Spomenuti autori takođe ukazuju na to da se loš nadzor pojavljuje kao najvažniji faktor maloletničke delinkvencije (Marković i sar., 2008). U svetu u kome su tehnologija i digitalne platforme sveprisutne, roditelji se suočavaju sa novim izazovima. Deca sve više vremena provode na internetu izložena raznim sadržajima i uticajima, a roditelji često nisu dovoljno uključeni u njihove onlajn aktivnosti (Merdović i Vujović, 2022).

Teorija društvene kontrole Travis Hirschi-ja konstantuje da je maloletnička delinkvencija povezana sa neuspehom da se razviju kvalitetne i snažne društvene veze sa roditeljima i prijateljima (Costello & Laub 2020). Prema ovoj teoriji, društvene veze, porodice, igraju suštinsku ulogu u smanjenju sklonosti maloletnika da razvije i ispolji delinkventno ponašanje kroz

razvoj društvenih normi prihvatljivog ponašanja (Costello & Laub 2020). Paterson-ova teorija „koersivnih porodičnih procesa” razmatra ulogu stresnih konfliktnih interakcija i intenzivnih negativnih emocija između deteta i roditelja za učenje agresivnog ponašanja (Popović-Ćitić, 2007). Ovakvi roditelji imaju slabe veštine disciplinovanja, koje se ogledaju u nedoslednosti u zahtevima koje postavljaju detetu, pa se deca na averzivan način, kroz negativno osnaživanje ponašanja, treniraju agresivnom i nasilnom ponašanju (Popović-Ćitić, 2007).

Intervencije zasnovane na porodici i zajednici pružaju puteve za ciljano i usmereno delovanje na mnoge rizične faktore delinkvencije identifikovane u ovom tekstu, kao i za jačanje zaštitnih faktora. Intervencije u porodici zasnovane na dokazima pokazale su uspeh u smanjenju rizika od maloletničkog kriminaliteta, uključujući ozbiljna dela maloletničkog prestupništva i recidivizam (May et al., 2014). Pored toga, intervencije usmerene na porodicu mogu pomoći u jačanju veze roditelj–dete izgradnjom pozitivnih odnosa kroz komunikaciju i rešavanje problema, što može podstaći prosocijalno ponašanje i smanjiti verovatnoću recidivizma (May et al., 2014). Kako je još jedan od faktora rizika članstvo maloletnika u vršnjačkim grupama koje su sklone vršenju krivičnih dela (Burnette et al., 2012), jačanje porodičnog funkcionisanja i smanjenje povezanosti sa problematičnim vršnjacima ključni su koraci u postizanju pozitivnih ishoda za mlade prestupnike (Leve et al., 2015). Porodična i socijalna podrška je važan zaštitni faktor za mlade uključene u pravosudni sistem, posebno za devojke, jer podstiče rezilijentnost dece i smanjuje delinkvenciju (Anderson et al., 2021). Utvrđeno je da multisistemska terapija, intenzivan proces lečenja koji uključuje mlade, porodice, terapeute i radnike u slučajevima delinkventnog ponašanja, smanjuje rizik od izmeštanja van kuće (Dakof et al., 2015; Vidal et al., 2017).

Obrazovne institucije u prevenciji maloletničke delinkvencije

Obrazovne institucije imaju važnu ulogu u razumevanju delinkvencije i mogu biti izvor pozitivnih ili negativnih iskustava za maloletnike. Učenici prelaze iz osnovne u srednju školu, društveni uticaji i norme ponašanja školskih vršnjaka doprinose riziku od delinkventnog ponašanja. Školski uspeh je glavni faktor u tome kako maloletnici doživljavaju sebe, a nizak ili loš akademski učinak može dovesti do delinkvencije (Franjić, 2020). Tri glavna faktora rizika za delinkventno ponašanje odraslih postaju vidljiva kod pojedinaca u obrazovnom sistemu (Coid & Farrington, 2003). Oni uključuju

uporno fizičko agresivno ponašanje (uključujući tuču i maltretiranje), akademski neuspeh i nisku posvećenost školi i na sva tri ova faktora je moguć pozitivan uticaj i promena (Coid & Farrington, 2003). Poverenje između nastavničkog osoblja i učenika, pozitivna školska klima i školsko angažovanje mogu biti zaštitni faktori maloletničke delinkvencije (Fein et al., 2002). Utvrđeno je da je uloga nastavnika za usmeravanje i savetovanje u školama veoma značajna i da može prevazići delinkventna ponašanja, kao što je bezanje iz škole, i da je važna saradnja roditelja i škole (Arhaam, 2023). Dokazi uspeha preventivnih programa zloupotrebe opojnih supstanci su pomešani usled heterogenosti metodologije i ishoda između studija, ali postoji određena saglasnost i podrška za programe prevencije usmerene na roditeljstvo (Allen et al., 2016) i vođene od strane nastavnika (Lize et al., 2017).

Preporuke za kreiranje preventivnih programa

Sarvanto (Sarwanto, 2023) daje preporuke za kreiranje programa prevencije maloletničke delinkvencije. Oni bi trebalo bi da budu zasnovani na ličnim karakteristikama maloletnika i usmereni ka jačanju mentalnog stava maloletnika kako bi imali kapacitete da se suoče sa izazovima (Sarwanto, 2023). Da bi se ovo ostvarilo potrebno je obezbediti sredstva i stvoriti optimalnu atmosferu za pravilan lični razvoj, pružati savete, jačati motivaciju za prosocijalno ponašanje i stimulisati dobre društvene odnose (Sarwanto, 2023). Važno je uključiti roditelje i ojačati njihovu ulogu. Obrazovni programi za roditelje treba da nude smernice, podršku i mogućnosti za izgradnju veština za roditelje i staratelje, opremajući ih znanjem i alatima za stvaranje negujuće porodične atmosfere (Zai & Wani, 2020). Ovi programi se mogu fokusirati na teme kao što su razvoj deteta, efikasne strategije discipline, komunikacijske veštine i tehnike upravljanja stresom (Zai & Wani, 2020). Jačanjem odnosa između roditelja i dece i poboljšanjem roditeljske prakse, ovako kreirani programi mogu pomoći u smanjenju porodičnih sukoba, poboljšanju prosocijalnog ponašanja deteta i smanjenju rizika od delinkvencije (Zai & Wani, 2020). Programi kućnih poseta mogu biti usmereni na ugroženu populaciju, kao što su porodice sa niskim primanjima ili porodice sa istorijom nasilja (Zai & Wani, 2020). Stručni radnici mogu ponuditi praktičnu pomoć, emocionalnu podršku i upućivanje na usluge kao što su zdravstvena nega, briga o deci ili pomoć u stambenom zbrinjavanju, pomažući porodicama da izgrade zaštitne faktore i ublaže faktore rizika koji su povezani sa delinkvencijom (Zai & Wani, 2020). Takođe, sportske aktivnosti u prevenciji maloletničke delinkvencije su

dobra preventivna strategija, jer je cilj bavljenja sportskim aktivnostima postizanje samostalnosti i odgovornosti (Akbar et al., 2024; Bahtra et al., 2023).

Zaključak

Maloletnička delinkvencija predstavlja značajan problem za društva širom sveta, odražavajući suštinska pitanja unutar zajednica i društvenih sistema. Nezdrava ponašanja, prouzrokovana različitim faktorima, kao što su okruženje i prošla iskustva, utiču na maloletnike i dovode do delinkvencije. Pregled etioloških faktora maloletničke delinkvencije pokazuje da odrastanje u disfunkcionalnoj porodičnoj sredini u kojoj je prisutna zloupotreba opojnih supstanci, nedostatak kontrole i nadzora, narušeni porodični odnosi, nizak životni standard i nasilje prema deci doprinose nastanku i održavanju maloletničke delinkvencije. U okviru obrazovnog sistema, neispunjenje školskih obaveza, bežanje sa časova i vršnjačko nasilje su znakovi na koje moramo obratiti pažnju. Pred porodičnim, obrazovnim i celokupnim društvenim sistemom je veliki izazov adekvatnog reagovanja na maloletničku delinkvenciju. Roditelji, predškolske ustanove, škole i društvo u celini treba da vode stalnu brigu, edukuju i sprovode prevenciju delinkventnog ponašanja od najranijeg detinjstva. Porodica i škola su značajna mesta za rano otkrivanje delinkventnih ponašanja maloletnika u širem smislu, što otvara mogućnost adekvatne i uspešne intervencije, a samim tim i prevencije teških poremećaja u ponašanju i kriminalnih aktivnosti. Škola treba da uspostavi dobru saradnju sa roditeljima i pruži im odgovarajuću pomoć, kako bi što uspešnije odgovorila na postavljene zadatke u pogledu vaspitno-obrazovnog rada i prevencije maloletničke delinkvencije. Roditelji, sa druge strane, treba da budu otvoreni za saradnju sa obrazovnim i drugim javnim institucijama i službama.

Literatura

Akbar, A., Abd Karim, Z., Guspa, A., Fernandes, R., Cahyani, F. I., Pratama, M., ... & Rahman, M. A. (2024). Football as the Formation of Adolescent Character and Preventive Program to Overcome Juvenile Delinquency: A Perspective from Sport Psychology. *International Journal of Human Movement and Sports Sciences*, 12(1), 140-47. <https://doi.org/10.13189/saj.2024.120117>

- Allen, M. L., Garcia-Huidobro, D., Porta, C., Curran, D., Patel, R., Miller, J., & Borowsky, I. (2016). Effective parenting interventions to reduce youth substance use: a systematic review. *Pediatrics*, 138(2), e20154425. <https://doi.org/10.1542/peds.2015-4425>
- Amani, B., Milburn, N. G., Lopez, S., Young-Brinn, A., Castro, L., Lee, A., & Bath, E. (2018). Families and the juvenile justice system: Considerations for family-based interventions. *Family & community health*, 41(1), 55-63. <https://doi.org/10.1097/FCH.0000000000000172>
- Anderson, V. R., & Walerych, B. M. (2019). Contextualizing the nature of trauma in the juvenile justice trajectories of girls. *Journal of Prevention & Intervention in the Community*, 47(2), 138-153. <https://doi.org/10.1080/10852352.2019.1582141>
- Anderson, V. R., Rubino, L. L., & McKenna, N. C. (2021). Family based intervention for legal system involved girls: A mixed methods evaluation. *American Journal of Community Psychology*, 67(1-2), 35-49. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1002/ajcp.12475>
- Arhaam, Z. D. (2023). The Role Of Guidance And Counseling Teachers In Overcoming Juvenile Delinquency In Schools. *JES: Journal of Educational Studies*, 1(2), 37-46.
- Bahtra, R., Putra, A. N., Dinata, W. W., Andria, Y., & Susanto, N. (2023). Improving Endurance Ability through Endurance Training Model-Based Drill Technique. *International Journal of Human Movement and Sports Sciences*, 11(2), 335-341.
- Barnert, E. S., Dudovitz, R., Nelson, B. B., Coker, T. R., Biely, C., Li, N., & Chung, P. J. (2017). How does incarcerating young people affect their adult health outcomes?. *Pediatrics*, 139(2), e20162624. <https://doi.org/10.1542/peds.2016-2624>
- Bugarški, T., Ristivojević, B., & Pisarić, M. (2016). Faktori maloletničkog kriminaliteta – značajniji egzogeni faktori i njihove praktične implikacije u sudskom postupku. *Sociološki pregled*, 50 (1), 59-89. <https://doi.org/10.5937/socpreg1601059B>
- Burnette, M. L., Oshri, A., Lax, R., Richards, D., & Ragbeer, S. N. (2012). Pathways from harsh parenting to adolescent antisocial behavior: A multidomain test of gender moderation. *Development and Psychopathology*, 24, 857-870. <https://doi.org/10.1017/S0954579412000417>
- Coid, J., & Farrington, D. P. (Eds.). (2003). *Early prevention of adult antisocial behaviour*. Cambridge University Press.
- Costello, B. J., & Laub, J. H. (2020). Social control theory: The legacy of Travis Hirschi's causes of delinquency. *Annual Review of Criminology*, 3(1), 21-41. <https://doi.org/10.1146/annurev-criminol-011419-041527>

- Dakof, G. A., Henderson, C. E., Rowe, C. L., Boustani, M., Greenbaum, P. E., Wang, W., ... & Liddle, H. A. (2015). A randomized clinical trial of family therapy in juvenile drug court. *Journal of family psychology*, 29(2), 232-241. <https://doi.org/10.1037/fam0000053>
- Dória, G. M. S., Antoniuk, S. A., Assumpção Junior, F. B., Fajardo, D. N., & Ehlke, M. N. (2015). Delinquency and association with behavioral disorders and substance abuse. *Revista da Associação Médica Brasileira*, 61(1), 51-57. <https://doi.org/10.1590/1806-9282.61.01.051>
- Dukanac, V. B. (2013). *Povezanost sociopatoloških pojava i psihopatologije adolescenata sa strukturom ličnosti roditelja i porodičnim funkcionisanjem* [doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu]. NaRDuS. <https://nardus.mpn.gov.rs/browse?type=creator&value=Dukanac%2C+Vesna+V>
- Farrington, D. P. (2010). Family influences on delinquency. *Juvenile justice and delinquency*, 10, 203-222.
- Fein, R. A., Vossekuil, B., Pollack W. S., Borum ,R., Modzeleski, W., Reddy, M. (2002). *Threat assessment in schools: A guide to managing threatening situations and to creating safe school climates*. United States Secret Service and United States Department of Education.
- Fočo, A. (2020). Tranzicija i transformacija porodice. *Sophos-časopis mladih istraživača*, 13, 53-64.
- Franjić, S. (2020). Schools as Places of Prevention of Juvenile Delinquency. *SunText Rev NeurosciPsychol*, 1(2), 109. <https://doi.org/10.51737/2766-4503.2020.009>
- Garduno, L. S. (2022). How influential are adverse childhood experiences (ACEs) on youths?: Analyzing the immediate and lagged effect of ACEs on deviant behaviors. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 15(3), 683-700. <https://doi.org/10.1007/s40653-021-00423-4>
- Ignjatović, Đ. (2015). Kriminalitet maloletnika: stara tema i nove dileme. U I. Stevanović (Ur.), *Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja* (str. 19-38). Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Igrački, J., i Ilijić, L. (2016). Kriminalitet maloletnika-stanje u svetu i u Srbiji. *Strani pravni život*, 1, 185-200.
- Kuzmanović, D., Pavlović, Z., Popadić, D. i Milošević, T. (2019). *Korišćenje interneta i digitalne tehnologije kod dece i mladih u Srbiji: rezultati istraživanja Deca Evrope na internetu*. Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Jarić, J. (2024). The etiology of juvenile delinquency. *Pravo–Teorija i Praksa*, 41(1), 117-131. <https://doi.org/10.5937/ptp2401117>
- Kovačević, M. (2018). *Delinkvencija dece i pravna reakcija*. Univerzitet u Beogradu –Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

- Lajić, O., i Didanović, A. (2022). Maloletnički narko-kriminal u Srbiji – stanje i kretanje. *Bezbednost*, 64(3), 22-45. <https://doi.org/10.5937/bezbednost2203022L>
- Lakušić, M., Lolić, S., i Račić, J. (2022). Maloletnička delinkvencija kao problem savremenog društva. *Megatrend revija*, 19(2), 197-208. <https://doi.org/10.5937/MegRev2202197L>
- Leve, L. D., Chamberlain, P., & Kim, H. K. (2015). Risks, outcomes, and evidence-based interventions for girls in the US juvenile justice system. *Clinical child and family psychology review*, 18, 252-279. <https://doi.org/10.1007/s10567-015-0186-6>
- Lize, S. E., Iachini, A. L., Tang, W., Tucker, J., Seay, K. D., Clone, S., ... & Browne, T. (2017). A meta-analysis of the effectiveness of interactive middle school cannabis prevention programs. *Prevention Science*, 18, 50-60. <https://doi.org/10.1007/s11121-016-0723-7>
- Lobos, J. (2020). Factors affecting juvenile delinquency. *Faculty Research Journal Bulacan State University – Meneses Campus*, 7, 1-6. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.33107.94243>
- Macanović, N., Pavlović-Grbić, N., i Kuprešanin, J. (2016). *Maloljetnička delinkvencija – prevencija i resocijalizacija*. Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci i Evropski defendologija centar Banja Luka.
- Maksimović, S. (2023, 23. maj). *Može li još jedno Vladino telo da pomogne?*. BBC na srpskom. <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-65625709>
- Marković, J., Mitrović, D., Ivanović-Kovačević, S., Šobot, V., i Srdanović, J. (2008). Karakteristike porodične strukture i komunikacija u porodicama sa decom sa poremećajem ponašanja. *Aktuelnosti iz neurologije, psihijatrije i graničnih područja*, 16(3-4), 24-31.
- May, J., Osmond, K., & Billick, S. (2014). Juvenile delinquency treatment and prevention: A literature review. *Psychiatric quarterly*, 85, 295-301. <https://doi.org/10.1007/s11126-014-9296-4>
- Međedović, S. (2021). Kriminološki aspekti maloletničke delinkvencije. *Naučne publikacije Državnog univerziteta u Novom Pazaru. Serija B, Društvene & humanističke nauke*, 4(2), 154-169. <https://doi.org/10.5937/NPDUNP2102154M>
- Merdović, B., i Vujović, R. (2022). Oblici i karakteristike interpersonlanog nasilja, *Kultura polisa*, 19(2), 55-88. <https://kpolisa.com/index.php/kp/issue/view/55>
- Merdović, B., Počuča, M., & Dragojlović, J. (2024). Parental Supervision and Control as a Predictive Factor of Juvenile Delinquency. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education*, 12(1), 239-250. <https://doi.org/10.23947/2334-8496-2024-12-1-239-250>

- Mirić, F. (2014). *Savremena shvatanja fenomenologije i etiologije maloletničke delinkvencije* [doktorska disertacija, Univerzitet u Nišu].
- Mwangangi, R. K. (2019). The role of family in dealing with juvenile delinquency. *Open Journal of Social Sciences*, 7(3), 52-63. <https://doi.org/10.4236/jss.2019.73004>
- Nikolić-Ristanović, V., i Konstantinović-Vilić, S. (2018). *Kriminologija*. Izdavačkgrofičko preduzeće „Prometej”.
- Popović-Čitić, B. (2007). Porodični rizični faktori nasilnog ponašanja dece i omladine. *Socijalna misao*, 14(2), 27-50.
- Radovanović, I. (2021). *Zloupotreba droge – Adolescenti u Beogradu*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Radovanović, I. D., Spasić, D. V., i Radovanović, D. M. (2019). Adolescentske vršnjačke grupe i zloupotreba droge. *Sociološki pregled*, 53(4), 1584-1608. <https://doi.org/10.5937/socpreg53-21465>
- Rathinabalan, I., & Naaraayan, S. A. (2017). Effect of family factors on juvenile delinquency. *International Journal of Contemporary Pediatrics*, 4(6), 2079-2082. <http://dx.doi.org/10.18203/2349-3291.ijcp20174735>
- Republički zavod za statistiku. (2023). *Maloletni učinioci krivičnih dela*. <https://www.stat.gov.rs/vesti/?a=14&s=1401>
- Republički zavod za statistiku. (2019). *Statistički godišnjak Republike Srbije*. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2019/PdfE/G20192052.pdf>
- Republički zavod za statistiku. (2020). *Statistički godišnjak Republike Srbije*. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G20202053.pdf>
- Republički zavod za statistiku. (2021). *Statistički godišnjak Republike Srbije*. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/PdfE/G20212054.pdf>
- Republički zavod za statistiku. (2022). *Statistički godišnjak Republike Srbije*. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2022/PdfE/G20222055.pdf>
- Republički zavod za statistiku. (2023). *Statistički godišnjak Republike Srbije*. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2024/Pdf/G20241181.pdf>
- Robbins, T. W., & Everitt, B. J. (1999). Narkotikamissbruk: dåliga vanor lägger till. *Nature*, 398, 567-570.
- Sarwanto, A. (2023). The Phenomenon of Juvenile Delinquency that Occurs in the Era of Globalization. *The Easta Journal Law and Human Rights*, 1(02), 45-50. <https://doi.org/10.58812/eslhr.v1i02.53>
- Škulić, M. (2011). *Maloletničko krivično pravo*. Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet i Službeni glasnik i Službeni glasnik.
- Šurlan, G. (2021, 12. jul). *Svaki sedmi srednjoškolar u Beogradu diluje drogu-kako je Srbija ispustila svoje klince*. NOIZZ. <tps://noizz.rs/noizz-news/svaki->

sedmi-srednjoskolac-u-beogradu-diluje-drogu-kako-je-srbija-ispustila-svoje/
zz7gmed

- Vidal, S., Steeger, C. M., Caron, C., Lasher, L., & Connell, C. M. (2017). Placement and delinquency outcomes among system-involved youth referred to multisystemic therapy: A propensity score matching analysis. *Administration and policy in mental health and mental health services research*, 44, 853-866. <https://doi.org/10.1007/s10488-017-0797-y>
- Vujičić, N. (2020). Stanje i tendencije kriminaliteta maloletnika u Republici Srbiji. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 39(1), 81-94.
- Zai, A. F., & Wani, G. (2020). Juvenile Delinquency: A Global Challenge in Modern Society. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(10), 8532-8537.
- Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, („Sl. glasnik RS”, br. 85/2005)

UNDERSTANDING THE ISSUE OF JUVENILE DELINQUENCY – CHALLENGES AND PREVENTION

Jelena Nikolov, Milica Simović

Juvenile delinquency represents a challenge in today's modern society, threatening to become a significant social problem with far-reaching consequences. This article explores the complex nature of juvenile delinquency, examining its etiological family, school, and peer factors. Drawing on a comprehensive review of the literature and empirical evidence, the authors emphasize the intricate interplay of these factors that contribute to delinquent behavior among youth, with a particular focus on substance abuse as a significant criminogenic factor in juvenile delinquency. Special attention is given to statistical data indicating an increase in offenses committed by juvenile offenders. By understanding the causes and examining the trends in juvenile delinquency in recent years, we can contribute to the development of effective preventive programs. Finally, the authors provide general recommendations for creating preventive measures and interventions aimed at addressing delinquency, including suggestions for developing educational programs for parents, home visitation programs, and sports activities.

Keywords: juveniles, delinquency, etiological factors, prevention

III DEO: Društveni odgovori na delinkvenciju dece i maloletnika

INSTRUMENTI ZA PROCENU RIZIKA I POTREBA MALOLETNIH UČINILACA KRIVIČNIH DELA¹

Vesna Žunić-Pavlović, Jovana Urošević², Vera Petrović

Tokom prethodne tri decenije, procena rizika i potreba maloletnih učinilaca krivičnih dela je napredovala od nestrukturiranog stručnog mišljenja do empirijski zasnovane strukturirane procene. Instrumenti za procenu rizika i potreba pomažu stručnjacima iz prakse da utvrde nivo rizika od recidivizma i identifikuju faktore na koje treba delovati da bi se rizik smanjio. Cilj ovog rada je analiza savremenih trendova u razvoju instrumenata za procenu u kontekstu principa RNR modela. Kroz prikaz istorijata procene rizika i potreba, opisana je uloga RNR modela u razvoju instrumenata treće i četvrte generacije. Prodiskutovane su karakteristike instrumenata za maloletne učinioce krivičnih dela i ključne razlike u odnosu na instrumente za odrasle prestupnike. Objašnjenja su ilustrovana primerima instrumenata za generalnu predikciju rizika, kao i specijalizovanih instrumenata za procenu rizika od određene vrste krivičnih dela. Saznanja o efektima instrumenata za procenu rizika i potreba predstavljena su kroz kratak pregled rezultata meta-analičkih studija. Na osnovu kritičkog osvrta na stanje u našoj praksi, date su preporuke za unapređenje procedura i instrumenata za procenu rizika i potreba maloletnih učinilaca krivičnih dela.

Ključne reči: maloletni prestupnici, procena rizika, procena potreba, RNR model, recidivizam

Uvod

Maloletni učinioци krivičnih dela predstavljaju posebnu grupu prestupnika i ozbiljan društveni problem. Oni najčešće vrše imovinska, krivična dela sa elementima nasilja i krivična dela vezana za droge (Nikolić, 2015). „Kriminalitet maloletnika je oduvek privlačio pažnju opšte i stručne javnosti, kako zbog činjenice da su oni, kao mlada bića, sposobni da izvrše

1 Ovaj rad je podržan od strane Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije (Ugovor br. 451-03-65/2024-03/200096).

2 jovana.urosevic24@gmail.com

krivična dela, tako i zbog činjenice da kriminalitet maloletnika postaje sve brutalniji i nasilniji, poprimajući sve teže oblike ispoljavanja” (Nikolić, 2015, 2-3). Dodatno, početak vršenja krivičnih dela u periodu maloletstva je snažan prediktor vršenja krivičnih dela u odraslom dobu. Iz tog razloga je ključno utvrditi koji faktori utiču na pojavu vršenja krivičnih dela maloletnih prestupnika, te sprovesti programe tretmana kojima se ciljaju njihovi individualni rizici i potrebe.

U današnje vreme procena rizika i potreba je standard na osnovu koga se identifikuju rizici i potrebe maloletnih učinilaca krivičnih dela. U upotrebi je veliki broj instrumenata procene na osnovu kojih se vrši klasifikacija i koncipiraju korektivne intervencije (Matz et al., 2021). Iako je procena rizika i potreba maloletnih učinilaca krivičnih dela u velikoj meri napredovala, savremene metode procene imaju i određene nedostatke, a neki od njih su: broj i vrsta faktora koji se procenjuju, razvrstavanje u kategorije rizika, validnost za različite podgrupe prestupnika i dr. (Taxman & Smith, 2021).

Istorijski razvoj instrumenata za procenu rizika i potreba

Razvoj nauke, iskustva iz prakse i promene u ciljevima kaznene politike uticali su i na razvoj procene rizika i potreba maloletnih učinilaca krivičnih dela. Procena rizika i potreba je napredovala od nestrukturirane kliničke do procene koja se vrši instrumentima (Blanchette, 2022).

Prva generacija procene koja je poznata kao nestrukturirana klinička procena vršena je bez prethodno ustanovljenih kriterijuma za procenu i donošenje konačne odluke o postupanju (Timmins et al., 2018). Tačnost nestrukturirane kliničke procene je dovedena u pitanje, jer je prethodno lično iskustvo ispitivača imalo veliki značaj, dok su empirijski dokazi o relevantnosti pojedinih faktora rizika i kriminogenih potreba zanemarivani (Coulthard et al., 2020). Zbog ograničene tačnosti u predviđanju nestrukturirane kliničke procene su napuštene (Bäckström et al., 2022), te je razvijena druga generacija procene.

U okviru druge generacije, za procenu rizika se koriste instrumenti koji se sastoje od statičkih faktora rizika (Wielinga, 2022). Statički faktori se smatraju najjačim prediktorima kriminalnog ponašanja, međutim ovi instrumenti imaju određene nedostatke. Primenom statičkih instrumenata procene rizika zanemaruju se kriminogene potrebe. Neuvažavanjem

kriminogenih potreba informacije na koje potrebe treba da se usmere intervencije ostaju nepoznate. Dodatno, primenom instrumenata druge generacije nije moguće da se identifikuju promene koje su nastale primenom tretmana (Bäckström et al., 2022). Navedeni nedostaci su usloveli razvoj instrumenata treće generacije.

Za razliku od instrumenata druge generacije, instrumenti treće generacije se sastoje od statičkih i dinamičkih faktora rizika. Pored toga što su dinamički faktori, kao i statički, pouzdani prediktori kriminalnog ponašanja, oni su i ciljevi za korektivne intervencije (Werth, 2019). Primenom instrumenata treće generacije omogućeno je merenje promena koje su nastale usled primene tretmana (Lloyd et al., 2020).

U savremenoj praksi primenjuju se instrumenti četvrte generacije. Instrumentima četvrte generacije se procenjuju rizici, potrebe i faktori responzivnosti. Uvažavajući navedene faktore omogućeno je koncipiranje tretmana koji je individualizovan i usmeren na kriminogene potrebe (Bäckström et al., 2022). Četvrta generacija procene se usmerava na upravljanje rizikom, a svaki prestupnik, uz varijacije u stepenu opasnosti, u određenoj meri je rizičan (Helmus & Quinsey, 2020).

Savremene metode procene rizika i potreba

Savremene metode procene rizika i potreba su instrumenti četvrte generacije, koji su dizajnirani poštujući principe rizika, potreba i responzivnosti (*Risk-Need-Responsivity model* – RNR) (Van Ginneken, 2019). RNR principi danas predstavljaju vodeći okvir za procenu i sprovođenje tretmana, a sve to sa ciljem smanjenja recidivizma i efikasne raspodele resursa. Prema RNR modelu, da bi tretman bio efektivan neophodno je da se sprovede adekvatna procena (Sullivan & Childs, 2021). Drugim rečima, navedeni principi su ključni za razvrstavanje u odgovarajuće programe tretmana. To razvrstavanje se vrši na osnovu prethodne procene statičkih i dinamičkih faktora rizika za koje je empirijski potvrđeno da utiču na delinkventno ponašanje (Taxman & Smith, 2021). RNR model je prvobitno razvijen za populaciju odraslih prestupnika, te postoji mnoštvo studija koje ukazuju na njegovu korisnost. Iako je broj studija na uzorcima maloletnih učinilaca krivičnih dela manji, dokazana je njegova korisnost i za ovu populaciju prestupnika (Spruit et al., 2016; Vincent et al., 2012).

RNR model je rehabilitacioni okvir koji se zasniva na tri principa, pri čemu se prioritet daje terapijskim u odnosu na kaznene pristupe (Wylie et al., 2019). Prvi princip efektivnih intervencija, princip rizika, ukazuje da intenzitet tretmana, u cilju redukcije recidivizma treba da bude usklađen sa procenjenim rizikom, odnosno da najintenzivniji tretman treba usmeriti na maloletne učinioce krivičnih dela kod kojih je procenjen najviši rizik (Ortega-Campos et al., 2020). S druge strane, izlaganje maloletnika sa niskim rizikom intenzivnim tretmanima može dovesti do štetnih ishoda (Matz et al., 2021). Prema navedenom principu ključno je da identifikujemo visokorizične prestupnike, kojima su potrebne visoko intenzivne intervencije i nadzor.

Drugi princip, princip potreba, fokus stavlja na prediktore recidivizma koji mogu biti statički ili dinamički. Statički faktori se smatraju dobrim prediktorima kriminalnog ponašanja, ali ne omogućavaju merenje promena koje nastaju primenom tretmana niti procenu kriminogenih potreba na koje treba usmeriti intervencije (Garritsen et al., 2024). S druge strane, dinamički faktori rizika, odnosno kriminogene potrebe su prediktori kriminalnog ponašanja koji se primenom programa tretmana mogu promeniti (Lloyd et al., 2020; Timmins et al., 2018). Dinamički faktori rizika se mogu brže ili sporije menjati i u odnosu na to se dele na akutne (npr. bes i neprijateljstvo) i stabilne (npr. stav prema autoritetima i veštine rešavanja problema) (Coulter et al., 2022). Dugi niz godina, statički faktori su posmatrani kao dobri prediktori kriminalnog ponašanja, dok su dinamički faktori kritikovani. Ove kritike proizilaze iz činjenice da se procena dinamičkih faktora u velikoj meri zasniva na subjektivnoj proceni, što može umanjiti tačnost procene (Henderson et al., 2007; Prince & Butters, 2013). U današnje vreme, sa primenom savremenih metoda procene se apostrofira da su i statički i dinamički faktori dobri prediktori kriminalnog ponašanja, te da procenom obe vrste faktora, dolazimo do veće tačnosti, u odnosu na primenu instrumenata koji se zasnivaju isključivo na jednoj vrsti faktora.

Treći princip, princip responzivnosti, govori o opštoj i specifičnoj responzivnosti. Prema opštoj responzivnosti, kognitivno-bihevioralna terapija je najefektivniji tretman (Olver et al., 2021). Specifična responzivnost ukazuje da tretman treba da bude prilagođen individualnim karakteristikama prestupnika kao što su sposobnosti, motivacija, sociodemografske i etničke karakteristike (Wylie et al., 2019). Adekvatna procena faktora responzivnosti, te njihovo uvažavanje prilikom koncipiranja i sprovođenja programa tretmana može poboljšati efikasnost intervencija. S druge strane, nepoštovanje

faktora responzivnosti može ugroziti efektivnost tretmana (McCormick et al., 2017).

Savremene metode procene maloletnih učinilaca krivičnih dela, pored rizika i kriminogenih potreba se sve više usmeravaju i na protektivne faktore, koji nisu obuhvaćeni RNR modelom. Protektivni faktori su karakteristike koje mogu uticati na smanjenje verovatnoće recidivizma, a dele se na individualne, porodične, školske i faktore na nivou zajednice (Barnes-Lee & Campbell, 2020; Ortega-Campos et al., 2020). Neki od primera protektivnih faktora su snažna mreža prosocijalne podrške, prikladno korišćenje slobodnog vremena, pozitivni stavovi prema intervencijama (Ortega-Campos et al., 2020). O značaju protektivnih faktora u procesu procene i tretmana maloletnih učinilaca krivičnih dela izveštava veći broj autora, te se navodi da su oni posebno značajni za planiranje individualizovanih intervencija. Pored ustanovljavanja rizika i budućeg činjenja krivičnih dela, protektivni faktori su korisni i za identifikaciju prosocijalnog ponašanja maloletnika. Pristup zasnovan na uvažavanju protektivnih faktora, pored već navedenih faktora rizika, kriminogenih potreba i faktora responzivnosti, prilikom koncipiranja intervencija fokus stavlja na kvalitete i potencijale maloletnika. Upravo iz tog razloga danas postoje instrumenti procene za maloletne učinioce krivičnih dela koji pored rizika i potreba razmatraju i protektivne faktore (Navarro-Pérez et al., 2020; Ortega-Campos et al., 2020; Taxman & Smith, 2021). Primeri instrumenata procene za maloletne učinioce krivičnih dela kojima se razmatraju i protektivni faktori su Instrument za procenu i skrining mladih (*Youth Assessment and Screening Instrument – YASI*) i Strukturisana procena rizika od nasilja mladih (*Structured Assessment of Violence Risk in Youth – SAVRY*) (Savignac, 2010).

Bez obzira da li instrumenti procene maloletnih učinilaca krivičnih dela uključuju samo rizike i potrebe ili i protektivne faktore, nedvosmisleno je utvrđeno da su oni pouzdaniji od kliničke procene. Ovim instrumentima se maloletnici razvrstavaju u nivoe rizika od recidivizma, i to na osnovu ocene niza faktora za koje je empirijski utvrđeno da su povezani sa delinkventnim ponašanjem (Matz et al., 2021). Instrumenti procene maloletnih učinilaca krivičnih dela se koriste da predvide buduće ponašanje maloletnika, te da usmere na odabir intervencija koje će se primeniti i imaju ključnu ulogu u svim fazama postupka i odlučivanja (Chua et al., 2014). Iz tog razloga je korišćenje empirijski potvrđenih, pouzdanih i validnih instrumenata od velike važnosti.

Faktori rizika kod maloletnih učinilaca krivičnih dela

U literaturi se izveštava o mnogobrojnim faktorima rizika koji su specifični za maloletne učinioce krivičnih dela. Ovi faktori se mogu podeliti u tri velike grupe: individualni (npr. hiperaktivnost, impulsivnost, istorija agresivnog i kriminalnog ponašanja, upotreba psihoaktivnih supstanci, antisocijalni stavovi, školsko postignuće), faktori u okviru bliskih odnosa (npr. slabo praćenje i nadzor od strane roditelja, nizak nivo vezanosti roditelja i dece, roditeljska upotreba supstanci i kriminal, delikventni vršnjaci) i faktori u okviru zajednice i društva (npr. nizak nivo socijalne kohezije unutar zajednice, visoka nejednakost prihoda, siromaštvo u susedstvu i kriminal) (Ho & Rocheleau, 2020; Igrački i Ilijić, 2016; Kennedy et al., 2019; Orlando & Farrington, 2021).

Faktor rizika koji je takođe značajan za maloletne učinioce krivičnih dela su traumatski događaji. Simptomi postraumatskog stresnog poremećaja, maltretiranja i nedaća u detinjstvu, koje se odnose na akumulaciju izloženosti hroničnim stresorima u ranom životu, značajno su učestaliji kod maloletnih učinilaca krivičnih dela u odnosu opštu populaciju maloletnika (Vitopoulos et al., 2019). Takođe, u literaturi se izveštava o pojedinim kriminogenim potrebama koje su značajno povezane sa istorijom traume. Kod maloletnika kod kojih postoji istorija traume učestalije je izostajanje i napuštanje školovanja i poteškoće u školi. Oni su u povećanom riziku za druženje sa delinkventnim vršnjacima. Takođe, prisutni su i problemi sa samokontrolom, emocionalnom regulacijom, agresijom i upotrebom psihoaktivnih supstanci. Dodatno, porodične okolnosti (npr. toplina, naklonost, prihvatanje, roditeljsko odobravanje, otvorena komunikacija, roditeljski nadzor, nedostatak podrške, slaba privrženost roditeljima) su posebno značajni prediktori delinkventnog ponašanja za maloletnike koji su imali iskustvo traume (Campbell et al., 2023).

Uvažavajući razlike između maloletnih i punoletnih učinilaca krivičnih dela, neki instrumenti za procenu prvobitno dizajnirani za odrasle su redukovani i danas postoje njihove verzije za maloletnike. Neki od primera su Strukturirana procena zaštitnih faktora za rizik od nasilja – verzija za mlade (*Structured Assessment of Protective Factors for Violence Risk – Youth Version* – SAPROF-YV) i Kontrolna lista za psihopatiju: verzija za mlade (*Psychopathy Checklist: Youth Version* – PCL:YV). Razlike između maloletnih i punoletnih učinilaca krivičnih dela koje diktiraju primenu posebnih

instrumenata procene prisutne su i u faktorima koji su značajni za uspešnu reintegraciju u zajednicu. Na primer, dok su punoletni učinioci krivičnih dela više zabrinuti zbog budućeg zaposlenja, stanovanja i podizanja porodice, maloletni učinioci krivičnih dela se suočavaju sa raznovrsnim razvojnim promenama u periodu prelaska u odraslo doba, koje mogu otežati reintegraciju i uspostavljanje prosocijalnih odnosa (Powell et al., 2021). Isti autori ističu da su pojedini faktori rizika značajni i za maloletne i za punoletne učinioce krivičnih dela, a neki od njih su: upotreba supstanci, problemi ponašanja u ranom detinjstvu, antisocijalni odnosi sa vršnjacima i siromaštvo.

Na kraju, treba postaviti i pitanje rodne neutralnosti instrumenata, te imati u vidu da je većina validacionih studija sprovedena na uzorcima maloletnika i da nedostaju istraživanja na uzorcima maloletnica, koje odlikuju pojedini specifični rizični faktori (npr. viktimizacija, depresija, porodični odnosi) (Matz et al., 2021; Vitopoulos et al., 2019).

Primeri instrumenata za procenu

U nastavku su detaljnije opisana tri instrumenta za procenu koja se koriste u radu sa maloletnim učiniocima krivičnih dela. Prvi instrument je opšteg tipa i koristi se za utvrđivanje nivoa i prirode intervencija koje su potrebne maloletnicima, dok su druga dva specijalizovani instrumenti koji su usmereni na specifične faktore za određenu vrstu krivičnih dela.

Nivo usluga za mlade/*Inventar za vođenje slučaja (Youth Level of Service/Case Management Inventory – YLS/CMI)*

Nivo usluga za mlade/*Inventar za vođenje slučaja (YLS/CMI)* je kanadski instrument za procenu rizika i potreba maloletnih učinilaca krivičnih dela uzrasta od 12 do 18 godina. Namenjen je stručnjacima različitih profila i može se primeniti u svim fazama krivičnog postupka, kao i tokom izrade plana tretmana, što značajno doprinosi njegovoj širokoj primeni (Hoge, 2021). Instrument se sastoji od sedam delova: Procena rizika i potreba; Ukupan nivo rizika i potreba; Procena drugih potreba koje zahtevaju posebnu pažnju; Stručnjakova procena nivoa rizika i potreba maloletnika; Nivo održavanja kontakata; Individualni plan tretmana i Evaluacija ostvarenih promena u nivoima rizika i potreba. Prvi deo instrumenta podrazumeva procenu rizika i potreba obuhvatajući 42 rizična faktora grupisana u

osam domena: Prethodne i aktuelne krivične sankcije (npr. ranije izrečeni vaspitni nalozi i krivične sankcije, ranije izrečene mere pojačanog nadzora), Porodično okruženje i roditeljstvo (npr. slab roditeljski nadzor, neadekvatno disciplinovanje), Obrazovanje i radno angažovanje (npr. ometanje školskog časa, problemi sa vršnjacima, problemi sa nastavnicima), Odnosi sa vršnjacima (npr. delinkventni poznanici, odsustvo prosocijalnih prijatelja), Zloupotreba psihoaktivnih supstanci (npr. povremeno zloupotrebljavanje droga, zloupotreba PAS povezana sa krivičnim delom), Slobodno vreme (npr. ograničen broj organizovanih aktivnosti) i Ličnost i ponašanje (npr. fizička agresija, problemi pažnje, niska tolerancija na frustracije). Ajtemi u okviru ovog instrumenta kodiraju se kao prisutni ili odsutni. Za svaki domen utvrđuje se nivo rizika i procenjuju snage koje mogu biti od koristi za sam tretman. Ukupan nivo rizika i potreba dobija se sabiranjem rezultata svih osam domena svrstavajući maloletnika u jednu od četiri kategorije rizika: nizak (0-8), umeren (9-22), visok (23-34) i vrlo visok (35-42) (Žižak i sar., 2010).

Strukturisana procena rizika od nasilja mladih **(*Structured Assessment of Violence Risk in Youth – SAVRY*)**

Strukturisana procena rizika od nasilja mladih (SAVRY) je instrument za procenu rizika nasilnog ponašanja adolescenata uzrasta od 12 do 18 godina koji su već vršili nasilna krivična dela ili su u riziku da to učine. Premda je konstruisan posebno za nasilna ponašanja, pokazalo se da je ovaj instrument pogodan za procenu rizika recidivizma uopšte (Borum et al., 2021).

Instrument obuhvata ukupno 30 faktora, od kojih 24 rizična faktora i šest protektivnih. Rizični faktori grupisani su u tri domena: Istorijski (istorija nasilja, istorija vršenja nenasilnih krivičnih dela, rana inicijacija nasilja, neuspešne ranije intervencije, istorija samopovređivanja ili pokušaja samoubistva, izloženost porodičnom nasilju, istorija zlostavljanja u detinjstvu, kriminalno ponašanje roditelja/staratelja, rano odvajanje od staratelja i loš školski uspeh), Socijalni/Kontekstualni (delinkventni vršnjaci, vršnjačko odbijanje, stres i neadekvatno snalaženje, neadekvatno roditeljstvo, nedostatak lične/socijalne podrške i dezorganizacija zajednice) i Individualni/Klinički (negativni stavovi, impulsivnost, zloupotreba psihoaktivnih supstanci, problemi kontrole besa, nizak nivo empatije/kajanja, nedostatak pažnje i hiperaktivnost, niska saradljivost i niska posvećenost školi/poslu). Svi rizični faktori rangirani su na trostepenoj skali – nizak, umeren i visok

i njihovim zbirom dobija se Ukupan nivo rizika. Protektivnih faktora ima šest i oni se mogu skorovati kao odsutni ili prisutni. Reč je o sledećim faktorima: prosocijalna uključenost, snažna socijalna podrška, snažna vezanost, pozitivni stavovi prema intervenciji i autoritetu, snažna posvećenost školi i rezilijentna ličnost. Zbirom prisutnih protektivnih faktora dobija se Ukupan nivo protektivnih faktora (Zhou et al., 2017). Kako je ovaj instrument zasnovan na modelu Strukturisane profesionalne procene, stručnjaci su ti koji, na osnovu procenjenog nivoa rizika i sopstvenog mišljenja, donose odluku o tome da li će maloletnik biti kategorisan kao nisko, umereno ili visokorizičan (Li et al., 2020).

Protokol procene maloletnih seksualnih prestupnika – 2 **(Juvenile Sex Offender Assessment Protocol-II – J-SOAP-II)**

Protokol procene maloletnih seksualnih prestupnika – 2 (J-SOAP-II) jeste skala konstruisana u cilju procene rizika od recidivizma maloletnika muškog pola (uzrasta od 12 do 18 godina) koji su osuđivani za seksualne delikte ili imaju istoriju seksualno nasilnog ponašanja. Skala obuhvata 28 statičkih i dinamičkih rizičnih faktora grupisanih u četiri podskale: Seksualni nagon/Preokupacija (npr. broj žrtava seksualnog nasilja), Impulsivno/Antisocijalno ponašanje (npr. problemi ponašanja u školi), Intervencija (npr. prihvatanje odgovornosti za učinjeno delo) i Stabilnost sredine/Prilagođenost (npr. upravljanje seksualnim nagonom) (Prentky & Righthand, 2003). Prve dve podskale čine statički, a preostale dve dinamički faktori rizika koji su skorovani na trostepenoj skali odražavajući nivo izraženosti konkretnog faktora. Sabiranjem skorova mogu se izračunati pojedinačni skorovi za Statičku i Dinamičku skalu, kao i Ukupan skor. J-SOAP-II skala još uvek nije standardizovana na način da pruža granične skorove za kategorije rizika (Barroso et al., 2020). To je jedan od glavnih razloga za preporuku da se ova skala primenjuje kao deo sveobuhvatne procene rizika od recidivizma (Prentky & Righthand, 2003).

Procena maloletnih učinilaca krivičnih dela u Republici Srbiji

Procena rizika i potreba maloletnih učinilaca krivičnih dela, koji se nalaze na izvršenju kazne maloletničkog zatvora u Republici Srbiji vrši se primenom Upitnika za procenu rizika za osuđene na kaznu zatvora do i tri godine i Upitnika za procenu rizika, kapaciteta i potreba osuđenog. Navedeni

instrumenti su opšteg tipa i primenjuju se prema maloletnim i punoletnim učiniocima krivičnih dela muškog i ženskog pola, koji su osuđeni na zatvorsku kaznu. Njihovom primenom se procenjuju psihološke, kriminološke i socijalne karakteristike (Ministarstvo pravde, Uprava za izvršenje krivičnih sankcija, 2013). Cilj uvođenja navedenih instrumenata u našu praksu bio je kvalitetnija klasifikacija osuđenih prema stepenu rizika (Ministarstvo pravde, Uprava za izvršenje krivičnih sankcija, 2009).

U izveštaju Ministarstva pravde Republike Srbije iz 2010. godine se navodi, da se tokom 2009. godine, kako bi instrumenti mogli da se uvedu u našu praksu, pristupilo pripremama za promenu koncepcije rada, koje su usmerene na procenu rizika, kapaciteta i potreba osuđenih, a sve to sa ciljem ujednačavanja kriterijuma postupanja i povećanja transparentnosti u radu. Dodatno, probna primena instrumenata je rađena u dva kazneno-popravna zavoda (Beograd i Sremska Mitrovica) i tri okružna zatvora (Novi Sad, Pančevo i Leskovac) u kojima kaznu izvršavaju punoletni učinioci krivičnih dela, u Kazneno-popravnom zavodu za maloletnike u Valjevu i u Specijalnoj zatvorskoj bolnici. U navedenom izveštaju se ističe da su nakon probne primene, u cilju dobijanja diskriminativnijih i validnijih podataka, instrumenti modifikovani (Ministarstvo pravde, Uprava za izvršenje krivičnih sankcija, 2010).

Evidentno je da je naša država napravila pomake u praksi procene, međutim mišljenja smo da je potrebno pratiti savremene trendove i razmotriti razvoj i implementaciju instrumenata koji će biti namenjeni maloletnicima koji se nalaze na izvršenju kazne zatvora. Treba imati u vidu da pojedine države razvijaju i specijalizovane instrumente za procenu rizika od recidivizma maloletnih učinilaca krivičnih dela, što takođe nedostaje u Republici Srbiji. Kao što je ranije pomenuto, specijalizovani instrumenti najčešće procenjuju rizik od nasilnih ili seksualnih krivičnih dela. Iako dosadašnja iskustva ukazuju na prednosti instrumenata procene maloletnih učinilaca krivičnih dela, neophodno je njihovo periodično ponovno evaluiranje i poboljšanje.

Empirijska zasnovanost RNR modela procene

Raspoloživi empirijski podaci snažno sugerišu da je procena rizika, potreba i responzivnosti od ključnog značaja za upravljanje rizikom, odnosno za planiranje i primenu intervencija koje će uspešno redukovati recidivizam. Pretpostavlja se da primena instrumenata za procenu podstiče stručnjake da se pridržavaju RNR modela tretmana, što doprinosi smanjenju recidivizma

(Viljoen et al., 2018). Meta-analiitičke studije efektivnosti intervencija za maloletne učinioce krivičnih dela potvrđuju da veći efekat na recidivizam ostvaruju intervencije usklađene sa sva tri principa RNR modela (Dowden & Andrews, 1999; Koehler et al., 2013). Stoga procena treba da obezbedi informacije koje su relevantne za RNR model: ko može imati koristi od intervencije (princip rizika), šta su ciljevi intervencije (princip potreba) i kako treba intervenisati (princip responzivnosti) (Andrews & Bonta, 2006).

Tokom prethodnih decenija razvijeni su brojni instrumenti za procenu rizika i potreba, a empirijska literatura generalno podržava njihovu prediktivnu validnost. Meta-analiza u koju su uključeni instrumenti druge i treće generacije pokazala je da obe vrste instrumenata imaju prihvatljivu prediktivnu validnost, ali da je ona nešto viša za treću generaciju (Schwalbe, 2007). U drugoj meta-analizi za tri najpoznatija instrumenta za procenu (YLS/CMI, PCL:YV i SAVRY) nađena je značajna povezanost sa opštim, nenasilnim i nasilnim recidivizmom (Oliver et al., 2009). Iako sve više instrumenata za procenu uključuje protektivne faktore, empirijski podaci nisu ohrabrujući. Rezultati meta-analize Dikensa i Ošeja (Dickens & O'Shea, 2018) sugerišu da uvođenjem protektivnih faktora u instrumente za procenu nije unapređena tačnost predviđanja rizika. U objašnjenju se navodi da teorije i empirijske nalaze o protektivnim faktorima treba bolje integrisati u postojeće instrumente za procenu.

Validacija procene rizika u kontekstu RNR modela podrazumeva empirijsku potvrdu da je pridržavanje principa rizika povezano sa redukcijom recidivizma (Andrews et al., 2006). Meta-analiitičke studije saglasno pokazuju da usklađenost usluga sa individualnim nivoom rizika značajno utiče na ishode intervencija (npr. Dowden & Andrews, 1999; Lipsey, 2009). Intervencije primenjene na maloletnike sa visokim nivoom rizika rezultiraju većom redukcijom recidivizma nego kada se primene na maloletnike sa niskim nivoom rizika. Međutim, pridržavanje principa rizika doprinosi efektivnosti tretmana samo ukoliko je intervencija usklađena sa principima potreba i responzivnosti. Iako ovi nalazi sugerišu da se usmeravanjem resursa na visokorizične slučajeve može postići najveća redukcija recidivizma, to nosi opasnost od stigmatizacije i preterano strogog postupanja prema maloletnicima sa visokim nivoom rizika. Rezultati procene rizika na ovom uzrastu su slabi prediktori recidivizma u dužem vremenskom periodu jer kod mnogih maloletnih učinilaca krivičnih dela i bez intervencije delinkventno ponašanje prestaje ulaskom u odraslo doba (Oliver et al., 2009).

Princip potreba RNR modela nalaže primenu instrumenata treće ili četvrte generacije koji omogućavaju procenu kriminogenih potreba koje su direktno povezane sa održavanjem delinkventnog ponašanja. Autori meta-analitičkih studija nalaze da je efekat na recidivizam veći ukoliko su intervencije usmerene na kriminogene potrebe umesto na potrebe koje nisu značajni prediktori recidivizma (Dowden & Andrews, 1999; Lipsey, 2009). Intervencije fokusirane na nekriminogene potrebe (npr. strah od krivičnih sankcija) povezane su sa blagim povećanjem recidivizma. Pokazalo se da intervencije imaju značajan efekat bez obzira na koje su kriminogene potrebe usmerene, te da je redukcija recidivizma direktno povezana sa brojem obuhvaćenih potreba. Međutim, efekat je značajno veći kada su intervencije usklađene sa prioriternim individualnim kriminogenim potrebama (Baglivio et al., 2018). U suprotnom, maloletnicima se pružaju usluge koje za njih nisu relevantne, što može produžiti trajanje tretmana i nepotrebno okupirati ionako ograničene resurse.

Princip generalne responzivnosti RNR modela ima snažnu podršku u nalazima meta-analitičkih studija o efektivnosti intervencija zasnovanih na socijalnom učenju i bihevioralnim tehnikama (npr. Andrews & Dowden, 2006; Koehler et al., 2013; Lipsey, 2009). Važno je naglasiti da princip generalne responzivnosti ima značajan efekat na recidivizam samo ukoliko su intervencije usklađene sa principima rizika i potreba. Najmanje je istražen princip specifične responzivnosti koji se odnosi na procenu individualnih faktora i prednosti koje mogu podstaći učenje. Pomenuti autori meta-analiza (Oliver et al., 2009; Schwalbe, 2008) ne nalaze značajne razlike u prediktivnoj validnosti ispitivanih instrumenata u zavisnosti od pola i etničke pripadnosti maloletnika. Međutim, rezultati novijih istraživanja sugerišu postojanje takvih razlika i potrebu za dubljim proučavanjem ovog pitanja (npr. Baglivio & Jackowski, 2013; Campbell et al., 2018). Pozitivan pomak predstavljaju studije o specifično responzivnim pristupima (npr. motivacioni intervju), kao i interesovanje za rodno i kulturno specifične intervencije (Andrews et al., 2006).

Zaključak

Razvoj procene rizika i potreba maloletnih učinilaca krivičnih dela može se opisati kao napredovanje od predviđanja delinkventnog ponašanja ka upravljanju rizikom i redukciji recidivizma. Iako empirijska literatura o instrumentima koji se primenjuju u postupku procene maloletnika nije

obimna, konzistentno se ukazuje na prednosti instrumenata zasnovanih na principima RNR modela. Smatra se da ovakvi instrumenti doprinose primeni empirijski zasnovanih i individualno prilagođenih intervencija. Pregled inostrane literature o proceni rizika i potreba maloletnika može imati značajne implikacije za našu praksu. Pre svega, treba ustanoviti procedure koje će obezbediti inicijalnu procenu rizika i potreba, a zatim ponovljene procene u redovnim vremenskim intervalima za sve maloletnike u sistemu. Posebno je važno da se za procenu koriste instrumenti koji su empirijski validirani i pružaju jasne smernice za planiranje i primenu tretmana.

Literatura

- Andrews, D. A., & Bonta, J. (2006). *The psychology of criminal conduct* (4th ed.). Anderson Publishing.
- Andrews, D. A., Bonta, J., & Wormith, J. S. (2006). The recent past and near future of risk and/or need assessment. *Crime & Delinquency*, 52(1), 7-27. <https://doi.org/10.1177/0011128705281756>
- Andrews, D. A., & Dowden, C. (2006). Risk principle of case classification in correctional treatment: A meta-analytic investigation. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 50(1), 88-100. <https://doi.org/10.1177/0306624X05282556>
- Bäckström, P. J., Danielsson, M., Starfelt Sutton, L. C., & Andersson, D. (2022). Evaluation of the predictive validity of a Risk-Need-Responsivity Assessment Tool (RNR-A) in the Swedish Prison and Probation Service. *The Prison Journal*, 102(3), 367-390. <https://doi.org/10.1177/00328855221095561>
- Baglivio, M. T., & Jackowski, K. (2013). Examining the validity of a juvenile offending risk assessment instrument across gender and race/ethnicity. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 11(1), 26-43. <https://doi.org/10.1177/1541204012440107>
- Baglivio, M. T., Wolff, K. T., Howell, J. C., Jackowski, K., & Greenwald, M. A. (2018). The search for the holy grail: Criminogenic needs matching, intervention dosage, and subsequent recidivism among serious juvenile offenders in residential placement. *Journal of Criminal Justice*, 55, 46-57. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2018.02.001>
- Barnes-Lee, A. R., & Campbell, C. A. (2020). Protective factors for reducing juvenile reoffending: An examination of incremental and differential predictive validity. *Criminal Justice and Behavior*, 47(11), 1390-1408. <https://doi.org/10.1177/0093854820952115>

- Barroso, R., Pechorro, P., Ramião, E., Figueiredo, P., Manita, C., Gonçalves, R. A., & Nobre, P. (2020). Are juveniles who have committed sexual offenses the same everywhere? Psychometric properties of the Juvenile Sex Offender Assessment Protocol-II in a Portuguese youth sample. *Sexual Abuse*, 32(7), 806-825. <https://doi.org/10.1177/1079063219858070>
- Blanchette, L. A. (2022). *Reliability and validity of the registrant risk assessment scale as a method of sexual offender risk assessment* [Doctoral dissertation, Rutgers University]. ProQuest. <https://www.proquest.com/openview/a3656539b8ea9b2930547680ffc37c5f/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y>
- Borum, R., Lodewijks, H. P. B., Bartel, P. A., & Fotrth, A. E. (2021). The Structured Assessment of Violence Risk in Youth (SAVRY). In K. S. Douglas, & R. K. Otto (Eds.), *Handbook of violence risk assessment* (2nd ed., pp. 438-461). Routledge/Taylor & Francis Group. <https://doi.org/10.4324/9781315518374-22>
- Campbell, C. A., Lowrance Clark, B., Papp, J., Kiki, E., Miller, W., Guitierrez, L., Boateng, F., & Crusto, C. (2023). Crossover youth and juvenile justice: An examination of criminogenic risk and needs for offenders with child welfare history using the Ohio Youth Assessment System. *Journal of Offender Rehabilitation*, 62(8), 483-500. <http://dx.doi.org/10.1080/10509674.2023.2261914>
- Campbell, C., Papp, J., Barnes, A., Onifade, E., & Anderson, V. (2018). Risk assessment and juvenile justice. *Criminology & Public Policy*, 17(3), 525-545. <https://doi.org/10.1111/1745-9133.12377>
- Chua, J. R., Chu, C. M., Yim, G., Chong, D., & Teoh, J. (2014). Implementation of the Risk–Need–Responsivity framework across the juvenile justice agencies in Singapore. *Psychiatry, Psychology and Law*, 21(6), 877-889. <https://doi.org/10.1080%2F13218719.2014.918076>
- Coulter, D. J., Lloyd, C. D., & Serin, R. C. (2022). Combining static and dynamic recidivism risk information into the Five-Level Risk and Needs System: A New Zealand example. *Criminal Justice and Behavior*, 49(1), 77-97. <https://doi.org/10.1177/00938548211033319>
- Coulthard, B., Mallett, J., & Taylor, B. (2020). Better decisions for children with “big data”: Can algorithms promote fairness, transparency and parental engagement? *Societies*, 10(4), Article 94. <https://doi.org/10.3390/soc10040097>
- Dickens, G. L., & O’Shea, L. E. (2018). Protective factors in risk assessment schemes for adolescents in mental health and criminal justice populations: A systematic review and meta-analysis of their predictive efficacy. *Adolescent Research Review*, 3, 95-112. <https://doi.org/10.1007/s40894-017-0062-3>

- Dowden, C., & Andrews, D. A. (1999). What works in young offender treatment: A meta-analysis. *Forum on Corrections Research*, 11(2), 21-24.
- Garritsen, K., Janković, M., Masthoff, E., Caluwé, E. D., & Bogaerts, S. (2024). The role of dynamic risk and protective factors in predicting violent recidivism: Intellectual ability as a possible moderator? *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 68(2-3), 207-234. <https://doi.org/10.1177/0306624x221079695>
- Helmus, L. M., & Quinsey, V. L. (2020). Predicting violent reoffending with the VRAG-R: Overview, controversies, and future directions for actuarial risk scales. In J. S. Wormith, L. A. Craig, & T. E. Hogue (Eds.), *The Wiley handbook of what works in violence risk management: Theory, research, and practice* (pp. 119-144). Wiley Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781119315933.ch6>
- Henderson, H., Daniel, E., Rembert, D., & Adams, A. T. (2007). The predictive utility of the Wisconsin Risk Needs Assessment instrument in a sample of successfully released Texas probationers. *International Journal of Crime, Criminal Justice and Law*, 2(1), 95-103.
- Ho, T., & Rocheleau, G. C. (2020). A follow-up study on recidivism among adjudicated juveniles with special education in the juvenile correctional facility. *Youth Justice*, 20(3), 328-343. <http://dx.doi.org/10.1177/1473225420923764>
- Hoge, R. D. (2021). The Youth Level of Service/Case Management Inventory. In K. S. Douglas, & R. K. Otto (Eds.), *Handbook of violence risk assessment* (2nd ed., pp. 191-205). Routledge/Taylor & Francis Group. <https://doi.org/10.4324/9781315518374-12>
- Igrački, J., i Ilijić, L. (2016). Kriminalitet maloletnika-stanje u svetu i u Srbiji. *Strani pravni život*, 60(1), 185-200.
- Kennedy, T. D., Edmonds, W. A., Millen, D. H., & Detullio, D. (2019). Chronic juvenile offenders: Exploring risk factor models of recidivism. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 17(2), 174-193. <http://dx.doi.org/10.1177/1541204018770517>
- Koehler, J. A., Lösel, F., Akoensi, T. D., & Humphreys, D. K. (2013). A systematic review and meta-analysis on the effects of young offender treatment programs in Europe. *Journal of Experimental Criminology*, 9(1), 19-43. <https://doi.org/10.1007/s11292-012-9159-7>
- Li, S. M. Y., Viljoen, J. L., Christiansen, A. K., & Muir, N. M. (2020). Predictive validity of the Structured Assessment of Violence Risk in Youth (SAVRY) among a sample of Asian Canadian youth on probation. *Law & Human Behavior*, 44(6), 485-501. <https://doi.org/10.1037/lhb0000431>
- Lipsey, M. W. (2009). The primary factors that characterize effective interventions with juvenile offenders: A meta-analytic overview. *Victims & Offenders*, 4(2), 124-147. <https://doi.org/10.1080/15564880802612573>

- Lloyd, C. D., Hanson, R. K., Richards, D. K., & Serin, R. C. (2020). Reassessment improves prediction of criminal recidivism: A prospective study of 3,421 individuals in New Zealand. *Psychological Assessment*, 32(6), 568-581. <https://doi.org/10.1037/pas0000813>
- Matz, A. K., Martinez, A. R., & Kujava, E. (2021). Assessing risk in North Dakota juvenile probation: A preliminary examination of the predictive validity of the Youth Assessment and Screening Instrument. *Crime & Delinquency*, 67(4), 551-573. <http://dx.doi.org/10.1177/0011128720950023>
- McCormick, S., Peterson-Badali, M., & Skilling, T. A. (2017). The role of mental health and specific responsivity in juvenile justice rehabilitation. *Law and Human Behavior*, 41(1), 55-67. <https://doi.org/10.1037/lhb0000228>
- Ministarstvo pravde Republike Srbije, Uprava za izvršenje krivičnih sankcija. (2009). *Godišnji izveštaj o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija za 2008. godinu*.
- Ministarstvo pravde Republike Srbije, Uprava za izvršenje krivičnih sankcija. (2010). *Godišnji izveštaj o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija za 2009. godinu*.
- Ministarstvo pravde, Uprava za izvršenje krivičnih sankcija. (2013). *Direktiva o načinu rada službenika tretmana u Zavodima, procedurama u radu i izgledu i sadržaju dokumenata tokom utvrđivanja, sprovođenja i izmene programa postupanja sa licima osuđenim za krivična dela i prekršaj i načinu primene Pravilnika o tretmanu, program postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih*.
- Navarro-Pérez, J. J., Viera, M., Calero, J., & Tomás, J. M. (2020). Factors in assessing recidivism risk in young offenders. *Sustainability*, 12(3), Article 1111. <https://doi.org/10.3390/su12031111>
- Nikolić, G. (2015). Maloletni učinio ci krivičnih dela u vezi sa opojnim drogama. *Nauka, bezbednost, policija*, 20(1), 173-189. <https://doi.org/10.5937/NBP1501173N>
- Olver, M. E., Beggs Christofferson, S. M., Nicholaichuk, T. P., & Wong, S. C. (2021). Predictive properties of the Violence Risk Scale-Sexual Offense Version as a function of age. *Assessment*, 28(6), 1671-1693. <https://doi.org/10.1177/1073191120914405>
- Olver, M. E., Stockdale, K. C., & Wormith, J. S. (2009). Risk assessment with young offenders: A meta-analysis of three assessment measures. *Criminal Justice and Behavior*, 36(4), 329-353. <https://doi.org/10.1177/0093854809331457>
- Orlando, M. S., & Farrington, D. P. (2021). Risk factors for juvenile recidivists versus one-time offenders in Argentina: Comparisons with other countries. *International Criminology*, 1(4), 269-280. <https://doi.org/10.1007/s43576-021-00021-2>

- Ortega-Campos, E., García-García, J., De la Fuente-Sánchez, L., & Zaldívar-Basurto, F. (2020). Assessing the interactions between strengths and risk factors of recidivism through the Structured Assessment of Violence Risk in Youth (SAVRY). *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(6), 2112. <https://doi.org/10.3390%2Fijerph17062112>
- Powell, Z. A., Craig, J. M., Piquero, A. R., Baglivio, M. T., & Epps, N. (2021). Delinquent youth concentration and juvenile recidivism. *Deviant Behavior*, 42(7), 821-836. <http://dx.doi.org/10.1080/01639625.2019.1701622>
- Prentky, R. A., & Righthand, S. (2003). *Juvenile Sex Offender Assessment Protocol-II (J-SOAP-II) manual*. U.S. Department of Justice, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. <https://www.ojp.gov/pdffiles1/ojjdp/202316.pdf>
- Prince, K., & Butters, R. P. (2013). *Recidivism risk prediction and prevention assessment in Utah: An implementation evaluation of the LSI-R as a recidivism risk assessment tool in Utah*. University of Utah, Utah Criminal Justice Center. https://socialwork.utah.edu/_resources/documents/LSI-Implementation-Report-final.pdf
- Savignac, J. (2010). *Tools to identify and assess the risk of offending among youth*. National Crime Prevention Centre, Public Safety Canada.
- Schwalbe, C. S. (2007). Risk assessment for juvenile justice: A meta-analysis. *Law and Human Behavior*, 31(5), 449-462. <https://doi.org/10.1007/s10979-006-9071-7>
- Schwalbe, C. S. (2008). A meta-analysis of juvenile justice risk assessment instruments: Predictive validity by gender. *Criminal Justice and Behavior*, 35(11), 1367-1381. <https://doi.org/10.1177/0093854808324377>
- Spruit, A., Wissink, I. B., & Stams, G. J. J. (2016). The care of Filipino juvenile offenders in residential facilities evaluated using the risk-need-responsivity model. *International Journal of Law and Psychiatry*, 47, 181-188. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2016.04.005>
- Sullivan, C. J., & Childs, K. K. (2021). *Juvenile risk and needs assessment: Theory, research, policy, and practice*. Routledge.
- Taxman, F. S., & Smith, L. (2021). Risk-Need-Responsivity (RNR) classification models: Still evolving. *Aggression and Violent Behavior*, 59, Article 101459. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2020.101459>
- Timmins, K. L., Evans, L., & Tully, R. J. (2018). Inter-rater reliability of the Short-Term Assessment of Risk and Treatability (START). *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 29(6), 968-988. <https://doi.org/10.1080/14789949.2018.1523945>
- Van Ginneken, E. F. J. C. (2019). The use of risk assessment in sentencing. In J. W. de Keijser, J. V. Roberts, & J. Ryberg (Eds.), *Predictive sentencing*:

Normative and empirical perspectives (pp. 9-32). Oxford Hart Publishing.
<http://dx.doi.org/10.5040/9781509921447.ch-002>

- Viljoen, J. L., Cochrane, D. M., & Jonnson, M. R. (2018). Do risk assessment tools help manage and reduce risk of violence and reoffending? A systematic review. *Law and Human Behavior*, 42(3), 181-214. <https://doi.org/10.1037/lhb0000280>
- Vincent, G. M., Paiva-Salisbury, M. L., Cook, N. E., Guy, L. S., & Perrault, R. T. (2012). Impact of risk/needs assessment on juvenile probation officers' decision making: Importance of implementation. *Psychology, Public Policy, and Law*, 18(4), 549-576. <https://doi.org/10.1037/a0027186>
- Vitopoulos, N. A., Peterson-Badali, M., Brown, S., & Skilling, T. A. (2019). The relationship between trauma, recidivism risk, and reoffending in male and female juvenile offenders. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 12(3), 351-364. <https://doi.org/10.1007/s40653-018-0238-4>
- Wielinga, F. E. (2022). *Use of dynamic risk instruments to assess sexual violence risk in a community-supervised sample of men with sexual offense convictions* [Doctoral dissertation, University of Saskatchewan]. HARVEST <https://harvest.usask.ca/bitstream/handle/10388/14124/WIELINGA-DISSERTATION-2022.pdf?sequence=1>
- Wylie, L. E., Clinkinbeard, S. S., & Hobbs, A. (2019). The application of risk-needs programming in a juvenile diversion program. *Criminal Justice and Behavior*, 46(8), 1128-1147. <https://doi.org/10.1177/0093854819859045>
- Zhou, J., Witt, K., Cao, X., Chen, C., & Wang, X. (2017). Predicting reoffending using the Structured Assessment of Violence Risk in Youth (SAVRY): A 5-year follow-up study of male juvenile offenders in Hunan Province, China. *PLOS ONE*, 12(1), Article e0169251. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0169251>
- Žižak, A., Ratkajec, G., Nikolić, B., i Jeđud, I. (2010). Struktura i mjerne karakteristike Upitnika za određivanje razine intervencije/Vođenje slučaja (UZORI/VS). *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 46(2), 61-81.

RISK AND NEEDS ASSESSMENT INSTRUMENTS FOR JUVENILE OFFENDERS

Vesna Žunić-Pavlović, Jovana Urošević, Vera Petrović

Over the past three decades, assessment of the risk and needs of juvenile offenders has progressed from unstructured professional judgment to empirically based structured assessment. Risk/needs assessment instruments help professionals to determine the level of risk of recidivism and identify factors that should be influenced in order to reduce the risk. The aim of this paper was to analyze contemporary trends in the development of assessment instruments in the context of the RNR model. Through the presentation of the history of risk and needs assessment, the role of the RNR model in the development of third and fourth generation assessment instruments is described. The characteristics of the instruments for juvenile offenders and the key differences compared to the instruments for adult offenders were discussed. The explanations are illustrated with examples of instruments for general risk prediction, as well as specialized instruments for assessing the risk of a certain type of offense. Knowledge about the effects of instruments for risk and needs assessment is presented through a brief overview of the results of meta-analytic studies. Based on a critical review of the conditions in our practice, recommendations were made for improving procedures and instruments for assessing the risks and needs of juvenile offenders.

Keywords: juvenile offenders, needs assessment, risk assessment, RNR model, recidivism

PREVENTIVNI I TRETMA NSKI POTENCIJALI PRIMJENE NAČELA SVRHovitosti PREMA MALOLJETNIM POČINITELJIMA KAZNENIH DJELA U HRVATSKOJ

Neven Ricijaš¹, Dora Dodig Hundrić, Sabina Mandić

Primjena načela svrhovitosti, odnosno oportuniteta, u Hrvatskom maloljetničkom pravu u suštini znači odustajanje od daljnjeg kaznenog postupka prema maloljetniku. O tome odlučuje državni odvjetnik za mladež (kao ovlašteni javni tužitelj), no primjena oportuniteta može biti bezuvjetna ili uvjetovana, ovisno o razlozima i procijenjenim okolnostima, a moguća je samo za lakša kaznena djela za koja je, prema Kaznenom zakonu, zapriječena kazna zatvora do pet godina ili novčana kazna. U kontekstu relativnog smanjivanja službenog kriminaliteta maloljetnika kojeg Republika Hrvatska bilježi posljednjih desetak godina, primjena načela svrhovitosti bilježi porast. Stoga je od izuzetne važnosti, unutar pravnog i kriminološko-konceptualnog okvira, razumjeti preventivne i tretmanske potencijale ovakvog postupanja.

U ovom radu nudi se sistematičan pregled kriminološke literature polazeći od teorijskih i empirijskih principa za pružanje uspješnih mjera i sankcija u zajednici, te pravnog objašnjenja načela svrhovitosti u Republici Hrvatskoj. Analizirani su i službeni statistički pokazatelji o stanju i kretanju maloljetničke delinkvencije u odabranim europskim zemljama te su podaci stavljeni u kontekst rezultata recentnih empirijskih istraživanja o rizičnom ponašanju mladih u 21. stoljeću. Zaključno se pozicionira preventivni i tretmanski potencijal uvjetovanog oportuniteta, kao najznačajnijeg instituta aktualnog pravnog okvira prema Zakonu o sudovima za mladež, a koji ima mogućnost optimalno zadovoljiti sve kriterije uspješnih alternativnih mjera, no posebno onih aspekata koji se odnose na hitnost i pravovremenost postupanja prema mladim počiniteljima kaznenih djela.

Ključne riječi: maloljetnička delinkvencija, kazneni postupak, svrhovitost, oportunitet, zakon o sudovima za mladež

1 neven.ricijas@gmail.com, neven.ricijas@erf.unizg.hr

Teorijsko-konceptualni okvir uspješnih alternativnih mjera

Maloljetničko pravosuđe definiramo kao skup državnih tijela, vladinih i nevladinih organizacija, zaduženih za otkrivanje i procesuiranje maloljetnih počinitelja kaznenih djela te pružanja intervencija s ciljem ostvarivanja svrhe kaznenopravnih sankcija i unaprjeđivanja psihosocijalnog funkcioniranja mladih. Radić (2017) navodi kako su maloljetnici i maloljetničko kazneno pravo često na marginama interesa kaznenopravne znanosti i prakse, koja kao da zaboravlja da se novi trendovi i razmišljanja koja nude nova rješenja u odnosu na tradicionalne postavke kazneno prava obično prvo pojavljuju upravo u maloljetničkom kaznenom pravu. No, i percepcija maloljetničkog pravosuđa razlikuje se ovisno o različitim dionicima u cjelokupnom sustavu. Uspoređujući percepciju hrvatskog maloljetničkog pravosuđa između sudova za mladež, državnih odvjetništava i djelatnika centara za socijalnu skrb, Mandić i sur. (2018) utvrđuju kako je percepcija državnog odvjetništva uglavnom najkritičnija prema kvaliteti rada i prakse, što se zapravo objašnjava njihovom središnjom ulogom u cjelokupnom kaznenom postupku, odgovornosti i uvidom u svaki predmet od samog početka postupka do izricanja i kvalitete izvršavanja sankcija. Najznačajniji efekti razlika između sustava dobiveni su u području nezadovoljstva kvalitete hitnog i pravovremenog postupanja prema maloljetnicima u Republici Hrvatskoj.

U tom smislu, alternativne mjere ili mjere diverzije (Ricijaš, 2012a) igraju značajnu ulogu za nadilaženje pojedinih izazova vezanih uz rad drugih sustava, a nad kojima državno odvjetništvo ima više kontrole. Budući da se i u znanstvenoj i stručnoj literaturi znaju pojavljivati kontradiktorne definicije sličnih pojmova u području maloljetničkog pravosuđa, nužno je na početku definirati polazišta u ovom radu. Autori polaze od definicija Ricijaša (2012b) koji alternativnim mjerama definira one pravne postupke koje određuje uglavnom državno odvjetništvo (ili iznimno sud, a u nekim EU zemljama i policija) tijekom kaznenog postupka, a izvršavaju se u zajednici i ne podrazumijevaju izdvajanje maloljetnika iz njegove obiteljske ili druge uže socijalne sredine. Radi se u pravilu o mjerama i obvezama koje se nameću maloljetniku s ciljem izbjegavanja daljnjeg kaznenog postupka, ukoliko se naloženo uspješno izvrši. S druge pak strane, alternativne sankcije se odnose na izrečene sankcije od strane suda, a koje se izvršavaju u zajednici (također bez izdvajanja) ili se radi o sankcijama koje se izvršavaju po povratku maloljetnika iz institucionalnog tretmana (odgojnog zavoda ili maloljetničkog zatvora) u kontekstu uvjetnog otpusta. Bitna odrednica

alternativnih sankcija je da je na sudu utvrđena krivnja maloljetnika za počinjeno kazneno djelo, ali ga nije nužno izdvojiti iz primarne socijalne sredine, ili se osigurava povratak u socijalnu sredinu uz nadzor nadležne službe. Alternativne mjere zapravo predstavljaju alternativu tipičnom i tradicionalnom kaznenom postupku u kojemu je potreban pravorijek suda da bi se moglo intervenirati prema maloljetniku (alternativa suđenju/sankcioniranju) te se zato zovu i mjere diverzije, odnosno skretanja, dok alternativne sankcije predstavljaju alternativu institucionalizaciji, odnosno tipičnoj reakciji na kriminalitet koja podrazumijeva izdvajanje maloljetnika. Budući da danas, početkom 21. stoljeća, ovakav pristup više i nije toliko inovativan i kontroverzan, nije neobično da se alternativne sankcije sve češće definiraju kao sankcije u zajednici (Aljinović, 2023; Geiran i Durnescu, 2019; Ricijaš, 2012a).

Neosporno je da svaki suvremeni sustav maloljetničkog pravosuđa mora kvalitetno balansirati između elemenata rehabilitacije, tretmana, brige i uvažavanja psihosocijalnih razvojnih potreba maloljetnika, te elemenata retribucije, kažnjavanja, discipliniranja, nadzora i neke vrste neugode i dodatne obveze (Nagin i sur., 2006; Piquero & Steinberg, 2010; Ricijaš, 2012a). Nužno je balansirati između generalno-preventivne i specijalno-preventivne svrhe kako je definirana člankom 41. Kaznenog zakona (KZ/11), kao organškog, nadređenog zakona relevantnog za cjelokupnu kaznenopravnu reakciju na kriminalitet u cjelini u nekom društvu. Istovremeno, u Zapadnom društvu maloljetničko pravosuđe i reakcija na maloljetničku delinkvenciju doživljavaju svojevrsnu stagnaciju u kontekstu standarda i inovativnih pristupa, tehnika i metoda rada. Krajem 20. i početkom 21. stoljeća postavljeni su brojni standardi za kvalitetne sustave maloljetničkog pravosuđa, posebno u kontekstu alternativnih mjera i sankcija, te je sada vrijeme za ulaganje u ljudske resurse i kompetencije (znanja i vještine) za adekvatnu primjenu tih standarda. Youth Justice Board for England and Wales (2008) nude ključna područja i indikatore kvalitete za sve dionike u sustavu maloljetničkog pravosuđa. Ti indikatori se odnose na kompetencije i pristupe vezane uz procjenu maloljetnika, individualne potrebe, primjerene komunikacijske vještine, način izvršavanja svih sankcija, odnosno psihosocijalnih intervencija prema mladima, prijenos dokumentacije i međuresornu suradnju, treninge i edukaciju voditelja intervencija, management slučaja, razvoj specifičnih intervencija te praćenje i evaluaciju svih sankcija.

Mjere/sankcije u zajednici imaju svoje specifičnosti, tako da su pojedini autori i pojedine organizacije specifično ponudile principe važne za ovakav

oblik reakcije, odnosno intervencije prema mladima kada počine kaznena djela. Crime and Justice Institute (2009) ističe sljedećih osam principa važnih za pružanje uspješnih kaznenopravnih intervencija u zajednici, a temeljenih na znanstvenim dokazima, koje ćemo za potrebe ovog rada detaljnije elaborirati i staviti u kontekst hrvatskog pravosudnog sustava prema Ricijaš (2012b):

1. Nužno je procjenjivati aktuarni kriminogeni rizik i potrebe maloljetnika. Iako kliničke procjene imaju svoju svrhu za dublje i osobnije razumijevanje maloljetnikove ličnosti, aktuarne procjene ipak osiguravaju indikatore koji će bolje uskladiti sankciju s rizičnosti maloljetnika. Kliničke procjene, uz pojedine rizične čimbenike, češće će imati značaj za razumijevanje čimbenika responzivnosti.
2. U kontekstu profesionalnih kompetencija, potrebno je da praktičari vladaju znanjima i vještinama za osnaživanje intrinzične motivacije maloljetnika i članova obitelji. U novije vrijeme sve češći su pristupi usmjereni prema korištenju tehnika motivacijskog intervjuiranja (MI) kao obećavajućeg pristupa za koji, uz kognitivno-bihevioralne tehnike, postoji najviše empirijskih dokaza da doprinose željenim tretmanskim ciljevima.
3. Sve kaznenopravne intervencije potrebno je usmjeravati na način da se poštuju principi rizičnih čimbenika, zaštitnih čimbenika, čimbenika odgovora ili responzivnosti, principa adekvatnog i razumnog doziranja te principa tretmana koji mora biti integriran unutar cijele sankcije. Model rizika, potreba i responzivnosti (engl. *risk-need-responsivity model*; *RNR model*) se ovdje još uvijek pokazuje kao obećavajući.
4. Socio-emocionalne vještine je potrebno vježbati s maloljetnikom u neposrednom radu, odnosno koristeći različite tehnike kognitivno-bihevioralnog pristupa, motivacijskog intervjuiranja, igranja uloga i slično. Iskustveno učenje pokazuje se kao bitan preduvjet promjene ponašanja.
5. Važan element je razumijevanje potrebe za osnaživanjem, odnosno pozitivnim potkrjepljenjem s ciljem učvršćivanja željenih oblika ponašanja maloljetnika.
6. Intervencije trebaju biti usmjerene i prema neposrednoj zajednici maloljetnika, posebno u obiteljskom i vršnjačkom kontekstu, kako bi se mijenjanjem dinamike odnosa i interakcija također djelovalo prema smanjivanju vjerojatnosti recidivizma.

7. Dokumentacija bi trebala biti vođena na način da omogućuje praćenje procesa i mjerenje učinaka intervencije, ali i nadzor od strane neovisnih tijela. U hrvatskom kontekstu to su prije svega državno odvjetništvo i sudovi za mladež.
8. Samim počiniteljima, odnosno maloljetnicima je također potrebno ponuditi mjerljivu povratnu informaciju o njihovom napretku i procesu, kako bi se na adekvatan način tretman usmjeravao, modificirao, unaprjeđivao i nagrađivao.

Budući da brojni međunarodni principi maloljetničkih sankcija naglasak stavljaju na metode rada i kompetencije samih voditelja, zanemarujući važnost cjelokupnog procesa, Ricijaš i sur. (2014) na sljedeći način razlažu važne principe rada pojedinih sustava prema formalnim fazama kaznenog postupka:

1. Principi važni za kazneni postupak i donošenje odluka – prethodni i pripremni postupak

- a) princip službenog procesuiranja/princip sankcioniranja – sve intervencije određene prema maloljetniku moraju biti utemeljene na pravnim aktima te određene od državnih tijela koje imaju autoritet odlučivanja (policija, državno odvjetništvo, sud, sustav socijalne skrbi), počivajući na pretpostavkama o stručnosti i kompetencijama svih uključenih.
- b) princip brzog i ažurnog kaznenog postupka – poštujući razvojna obilježja adolescencije te vrlo intenzivne biološke, psihološke i socijalne promjene, nužno je na kažnjive radnje reagirati promptno te implementirati mehanizme kojima će ovi predmeti imati prednost u svim sustavima.
- c) princip procjene kriminogenog rizika i klasifikacija rizičnosti – kako bi se prema maloljetniku predložila i odredila adekvatna mjera ili sankcija, nužno je procijeniti vjerojatnost recidivizma, uz kriminogene potrebe maloljetnika, te nastavno na dobivene rezultate, uskladiti intervenciju.

2. Principi važni za planiranje intervencija

- a) princip individualiziranog plana intervencije – iako među maloljetnicima postoje određene sličnosti u obilježjima ličnosti, ponašanja, interakcijama, kao i sustavu obitelji, školovanju i slično, nužno je, uzimajući u obzir bio-psiho-socijalnu perspektivu, svakom

maloljetniku pristupiti individualno te izraditi pojedinačni program postupanja.

- b) princip opće i specifične responzivnosti – često zanemaren aspekt koji se odnosi na prilagođavanje intervencije, ne samo kriminogenom riziku, već i specifičnim čimbenicima odgovora koji će osigurati najveću vjerojatnost pozitivnog ishoda u odnosu na kognitivna, emocionalna, kontekstualna i motivacijska obilježja maloljetnika.

3. Principi važni za provođenje mjera/sankcija u zajednici

- a) jačanje intrinzične motivacije – polazeći od pretpostavke da se radi o obveznim, i uglavnom nedobrovoljnim klijentima koji nerijetko manifestiraju otpor prema postupku, mjeri ili sankciji, nužno je da praktičari različitih sustava tijekom kaznenog postupka posjeduju komunikacijske vještine i strategije (najčešće u okviru MI) kojima se osnažuje intrinzična motivacija maloljetnika i suradnja.
- b) učenje vještina kroz neposredno iskustvo – sam proces savjetovanja neće pokazati jednake rezultate ukoliko se s maloljetnikom ne ulaže u razvoj socio-emocionalnih vještina kojima se osnažuju zaštitni čimbenici koji doprinose smanjivanju vjerojatnosti recidivizma.
- c) princip profesionalne diskrecijske odluke – tijekom vremenskog razdoblja provedbe pojedinih kaznenopravnih sankcija, voditelji mjere/sankcije trebali bi imati i diskreciono pravo donositi pojedine tretmansi relevantne odluke s ciljem usmjeravanja psihosocijalne intervencije i osiguravanja najboljih mogućih razvojnih ishoda maloljetnika. Radi se o klinički i tretmansi relevantnim odlukama i postupcima.
- d) princip uključivanja podrške u zajednici – glavni kapital svih alternativnih mjera i sankcija je u tome što ima na raspolaganju znatno veći potencijal stručnjaka, pristupa i metoda koje u mreži maloljetničkog pravosuđa mogu djelovati prema ostvarivanju svrhe kaznenog postupka i procesuiranja, pri čemu se najčešće radi o različitim obrazovnim i zdravstvenim institucijama, kao i nevladinim organizacijama koje djeluju u pojedinim lokalnim zajednicama.

S obzirom na početno postavljenu tezu o marginalizaciji sustava maloljetničkog pravosuđa, a koji polazi i od pretpostavke da ono u niti jednom državnom sustavu ne predstavlja prioritetno područje bavljenja, za kvalitetan rad svih dionika nužno je dodatno i specifično ulagati u pojedinačne

profesionalne kompetencije stručnjaka. Naime, ni u sustavu policije, državnom odvjetništvu, sudstvu ili sustavu socijalne skrbi, rad s maloljetnim počiniteljima kaznenih djela ne predstavlja primarnu zadaću tog sustava, niti oni predstavljaju primarne korisnike. Policija i sustav pravosuđa općenito najviše usmjeravaju svoje resurse prema odraslim počiniteljima, kao i žrtvama različitih kaznjivih radnji. Sustav socijalne skrbi također ima vrlo širok spektar korisnika, od kojih ovo specifično područje nije dominantno. Analiza službene dvadesetogodišnje statistike o maloljetničkoj delinkvenciji u Hrvatskoj pokazala je da maloljetni počinitelji kaznenih djela čine oko 2.5% ukupnog kriminaliteta, stoga oni i u sustavu rada državnog odvjetništva (nadležnog tužiteljstva) i u radu sudova čine vrlo mali udio predmeta (Ricijaš i sur., 2022). Slijedom analize znanstvene literature o relevantnim kompetencijama za učinkovit rad ovih sustava, a neovisno o specifičnom radnom mjestu ili sektoru, Dix i Meade (2023) su ponudili temeljni set od šest profesionalnih meta-kompetencija koje su konceptualno stavili u akronim IDEAS, a koji reflektira sljedeće vrijednosne elemente (prikazane i u engleskom originalu za razumijevanje akronima):

- Influence – utjecaj: sposobnost/kompetencija imati i adekvatno koristiti utjecaj,
- Delivery – provedba: sposobnost/kompetencija za primjereno korištenje alata i sustava koji podržavaju praksu,
- Expertise – ekspertiza: fokus na kontinuirano usavršavanje, stjecanje znanja i translaciju istoga u praksu,
- Alliance – savez: sposobnost/kompetencija za razvoj pozitivnih odnosa,
- Support – podrška: usmjeravanje na poticanje i podržavanje otpornosti kod praktičara.

Navedeno se može ostvariti samo kvalitetnom međuresornom suradnjom i zajedničkim edukacijama različitih dionika, o čemu govore i rezultati istraživanja Mandić i sur. (2018). Budući da je načelo zakonitosti, odnosno princip službenog procesuiranja i sankcioniranja, važan preduvjet za kvalitetno maloljetničkog pravosuđe, nužno je razumjeti osnovni pravni okvir unutar kojeg se primjenjuje i provodi načelo svrhovitosti u Republici Hrvatskoj, a koje temeljem raspoloživih statistika, kasnije prikazanih u ovom radu, bilježi kontinuirani porast.

Pravni okvir primjene načela svrhovitosti u Republici Hrvatskoj

U formalno-pravnom smislu, maloljetničko pravosuđe u Republici Hrvatskoj počiva na nizu načela definiranih Kaznenim zakonom (KZ/11), Zakonu o kaznenom postupku (ZKP/08), Zakonom o sudovima za mladež (ZSM/11) te Zakonom o izvršavanju sankcija izrečenih maloljetnicima za kaznena djela i prekršaje (ZISIM/12), a oslanja se i na relevantne međunarodne dokumente (konvencije, deklaracije, EU direktive te EU preporuke). Ono što je ključno jest da zakonodavac uzima u obzir razvojne specifičnosti, te su maloljetni počinitelji izdvojeni kao zasebna skupina prema kojima se postupa sukladno Zakonu o sudovima za mladež kao *lex specialis*-u. Prva verzija ZSM-a donesena je 1997. godine prema načelu *primum non nocere* (prije svega ne povrijediti) i ostala je na snazi sve do 2011. godine, kada je stupio na snagu novi ZSM, aktualan i danas uz manje izmjene i dopune. Donošenjem posebnog zakona kojim se u cijelosti regulira pravni položaj maloljetnih počinitelja dovršen je postupak izdvajanja maloljetničkog kaznenog prava iz općeg kaznenog zakonodavstva (Dragičević Prtenjača i sur., 2022). Njime se uređuje materijalni i procesno-pravni položaj maloljetnih i mlađih punoljetnih počinitelja kaznenih djela te kaznenopravna zaštita djece.

Za razumijevanje kaznenopravnog položaja maloljetnika važno je krenuti od Kaznenog zakona, koji u temeljnim odredbama propisuje načela primjenjiva na sve počinitelje kaznenih djela, uključujući maloljetnike. To su načelo zakonitosti (čl. 2. KZ/11), načelo primjene blažeg zakona i vremensko važenje kaznenog zakonodavstva (čl. 3. KZ/11) te načelo krivnje (čl. 4. KZ/11). Nadalje, posebno nam je važna i svrha maloljetničkih sankcija (čl. 6. ZSM-a) iz koje je jasno vidljiv specifični položaj maloljetnika kroz stavljanje glavnog naglaska na utjecaj na odgoj, razvoj cjelokupne ličnosti i jačanje osobne odgovornosti maloljetnika, a radi suzdržavanja od ponovnog činjenja kaznenih djela.

Sukladno navedenim načelima i glavnoj svrsi maloljetničkih sankcija, ZSM predviđa hitnost postupka (čl. 4. i 59. ZSM/11), te nalaže pravovremenost sankcija odnosno njihovu provedbu dok su još uvijek značajne za maloljetnika (čl. 8. ZSM/11). Nadalje, načelo tajnosti također je važan aspekt ovog pravnog okvira, a ono se očituje kroz nekoliko specifičnosti – izvidi kaznenih djela i cijeli postupak prema maloljetnicima moraju biti tajni (čl. 60. ZSM/11), presuda ne smije biti javno objavljena (čl. 34. ZSM/11), a

podaci o maloljetnicima i izvršavanju sankcija moraju ostati povjerljivi (čl. 4. ZISIM/12). Sudovi trebaju primjenjivati načelo postupnosti prilikom izricanja sankcija, odnosno primijeniti blaže sankcije kad god je to moguće, te po potrebi modificirati ili obustaviti sankcije (čl. 7., st. 2.-4. ZSM/11), što se reflektira i u načelu promjenjivosti sankcije (čl. 99. ZSM/11, pozivajući se na čl. 15., čl. 16., čl. 17., čl. 18. i čl. 20. ZSM/11). Relevantna su nam i načela izvršavanja sankcija (Glava II. ZISIM-a) prema kojima se maloljetnicima osigurava poštovanje ljudskog dostojanstva, zabrana diskriminacije, mučenja, zlostavljanja ili ponižavanja (čl. 5. ZISIM/12), a osigurava im se i individualiziranost postupanja prilagođena kriminogenim rizicima (čl. 7. ZISIM/12), kao i odgovarajuća priprema za otpuštanje iz ustanove u kojoj izvršavaju sankciju (čl. 8. ZISIM/12). Sva ova načela su od ključne važnosti za predmete u koje su uključeni maloljetnici, a njihova provedba značajno ovisi o međuresornoj suradnji stručnjaka i institucija, uključujući policiju, državno odvjetništvo, sustav socijalne skrbi i sudove.

Sam kazneni postupak prema maloljetnim počiniteljima kaznenih djela relativno je složen budući da osnovni okvir uglavnom sadrži i neke iznimke ili specifične odredbe prema pojedinim okolnostima i kategorijama počinitelja. No, u suštini, policija uglavnom predstavlja prvu instituciju s kojom se maloljetni počinitelj susreće, pri čemu izvide kaznenih djela u ovim specifičnim postupcima obavljaju policijski službenici za mladež ili, u iznimnim okolnostima, drugi policijski službenici (čl. 69. ZSM/11). Nakon prijave kaznenog djela, državni odvjetnik (kao ovlašteni javni tužitelj) procjenjuje osnovu za pokretanje kaznenog postupka prema maloljetniku, odnosno postojanje osnovane sumnje, na temelju čega donosi odluku o (1) odbacivanju prijave, (2) primjeni oportuniteta (načela svrhovitosti) ili (3) pokretanju pripremnog postupka. Konkretno, u slučajevima kada prijava nije odbijena zbog uvjeta definiranih u čl. 206. ZKP/08 (prijavljeno kazneno djelo se ne progoni po službenoj dužnosti, nastupila je zastara ili je djelo obuhvaćeno amnestijom, pomilovanjem, ili je već pravomoćno presuđeno, postoje okolnosti koje isključuju krivnju, nema osnovane sumnje da je osumnjičenik počinio prijavljeno kazneno djelo, prijava nije vjerodostojna) državni odvjetnik može primijeniti načelo oportuniteta (svrhovitosti) za kaznena djela kojima KZ/11 predviđa kaznu zatvora do pet godina ili novčanu kaznu. U tom smislu na raspolaganju su tri mogućnosti:

- 1) Bezuvjetni oportunitet, gdje državno odvjetništvo uzimajući u obzir narav počinjenog kaznenog djela, raniji život maloljetnika i

osobne i obiteljske prilike ocjenjuje da nije svrhovito vođenje kaznenog postupka prema maloljetniku (čl. 71. ZSM).

- 2) Uvjetovani oportunitet, gdje maloljetnik treba uspješno ispuniti određene obveze prije odluke o nepokretanju postupka (čl. 72. ZSM). Unutar ove pravne kategorije postoje najznačajniji preventivni i tretmanski potencijali koji će se elaborirati detaljnije u ovom radu, budući da s intervencijskog i psihosocijalnog stajališta, ono podrazumijeva poduzimanje određenih radnji od strane maloljetnika i/ili prema maloljetniku, koje bismo u suštini mogli nazvati socijalnopedagoškim intervencijama.
- 3) Treća je mogućnost donošenje odluke o nesvrhovitosti vođenja kaznenog postupka prema maloljetniku za drugo kazneno djelo (s obzirom na težinu, narav i okolnosti njegovog počinjenja) kad je maloljetnik već ranije odlukom zavoda za socijalni rad smješten u ustanovu socijalne skrbi, kada je izvršenje kazne ili odgojne mjere u tijeku ili kad su spomenute sankcije pravomoćno izrečene (čl. 73. ZSM).

Nadalje, državno odvjetništvo može odlučiti o provođenju pripremnog postupka prema maloljetniku za kaznena djela za koja se prema ZKP-u provodi istraga (čl. 75 ZSM-a) ili, pak, donijeti tzv. neposredni prijedlog za izricanje maloljetničke sankcije (čl. 82. ZSM).

U kaznenim predmetima prema maloljetnicima nadležni su sudovi za mladež (čl. 35. vezano uz čl. 37. st. 1. i st. 2. ZSM/11). Oni su uključeni od trenutka uhićenja maloljetnika, dakle u cijelom postupku, tako da sudac za mladež, ovisno o fazi postupka: odlučuje o pritvoru, istražnom zatvoru ili puštanju na slobodu (čl. 63. st. 2. i st. 3. ZSM/11); određuje, produljuje i ukida mjere opreza (čl. 64. ZSM/11) i mjeru privremenog smještaja prema maloljetniku (čl. 65. st. 2. ZSM/11); provodi dokazna ročišta (u vezi s čl. 77. st. 2. ZSM/11); ispituju osnovanost prijedloga za izricanje maloljetničke sankcije (čl. 83. ZSM); određuju sjednicu vijeća i zakazuju raspravu; nadzire izvršenje izrečenih odgojnih mjera (čl. 96. st. 1. ZSM/11).

Iz svega navedenog vidljiv je zaštitni (socijalni) model hrvatskoga maloljetničkog pravosuđa. On se ogleda i u općim obilježjima kaznenog postupanja, kao što je upoznavanje ličnosti maloljetnika i njegovih osobnih i obiteljskih prilika koje su važne za donošenje niza odluka od početka postupka pa sve do kraja izvršavanja sankcije. No, unutar cjelokupnog kaznenopravnog postupka, primjena načela svrhovitosti se posebno ističe i

njezin je najveći potencijal upravo u fazi prethodnog postupka. Konkretno, po zaprimanju kaznene prijave za djela za koja je propisana kazna zatvora u trajanju od pet godina ili novčana kazna, državni odvjetnik za mladež, iako postoji osnovana sumnja da je maloljetnik počinio prijavljeno kazneno djelo, može donijeti odluku o nesvrhovitosti vođenja kaznenog postupka tj. primijeniti načelo oportuniteta. Unutar toga, spomenuto je i nekoliko modaliteta primjene načela, a poseban potencijal predstavlja uvjetovani oportunitet. Članak 72. ZSM/11 ističe uvjetovanje odluke državnog odvjetnika temeljem spremnosti maloljetnika da učini sljedeće:

- 1) da se ispriča oštećeniku,
- 2) da prema vlastitim mogućnostima popravi štetu nanесenu kaznenim djelom,
- 3) da se uključi u postupak posredovanja kroz izvansudsku nagodbu,
- 4) da se uključi u rad humanitarnih organizacija ili u poslove komunalnog ili ekološkog značenja,
- 5) da se uz suglasnost maloljetnikovog zakonskog zastupnika podvrgne postupku odvikavanja od droge ili drugih ovisnosti,
- 6) da se uključi u pojedinačni ili skupni psihosocijalni tretman u savjetovalištu za mlade,
- 7) da se radi provjere znanja prometnih propisa uputi u nadležnu ustanovu za osposobljavanje vozača,
- 8) da preuzme druge obveze koje su primjerene s obzirom na počinjeno kazneno djelo i osobne i obiteljske prilike maloljetnika.

Nakon što, uz suradnju zavoda za socijalni rad, maloljetnik ispuni obveze, državni odvjetnik donosi konačnu odluku o nepokretanju postupka prema njemu, dok oštećenik može svoj imovinskopravni zahtjev ostvariti u parnici (čl. 72. st. 2. ZSM/11).

Postupanje državnog odvjetništva kroz prethodni postupak omogućava da reakcija društva na počinjeno kazneno djelo od strane maloljetnika bude brža, pravovremena i neposrednija (čime je automatski i usklađenija s temeljnim načelima maloljetničkog pravosuđa). Takvim se pristupom doprinosi i tome da se sudovi bave manjim brojem, ali ujedno i težim, kompliciranijim te zahtjevnijim predmetima. Zbog svega navedenog, primjena ovog načela ima i značajan tretmanski potencijal, te nedvojbeno doprinosi svrsi maloljetničkih sankcija, a omogućava stvaranje i provedbu racionalne, humane i učinkovite politike prema maloljetnim počiniteljima.

U kontekstu dobnih kategorija, važno je napomenuti i da hrvatsko kazneno pravo, uz pojam maloljetnik (14. do 18. godine života) poznaje i kategoriju mladih punoljetnika, kojoj pripadaju osobe od 18 do nenavršene 21 godine života (čl. 2. ZSM) prema kojima se također može primjenjivati ZSM. Takvo određenje i fleksibilnost također je važan pokazatelj specifične društvene reakcije te prepoznavanja važnosti različitog postupanja prema počiniteljima kaznenih djela koji se nalaze u razdoblju adolescencije u odnosu na odrasle počinitelje.

Službeni statistički pokazatelji maloljetničke delinkvencije

Kako bi se u što većoj mjeri sveobuhvatno istražilo stanje i kretanje maloljetničkog kriminaliteta u Republici Hrvatskoj u kontekstu drugih europskih zemalja u regiji, te donijeli zaključci o eventualno prisutnim trendovima, potrebno je prikupiti i usporediti niz podataka i informacija. Stoga su u ovom radu korišteni podaci specifično dobiveni od strane i uz suglasnost Državnog odvjetništva Republike Hrvatske (DORH), te javno dostupni podaci Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske (DZS) i EUROSTAT-a.

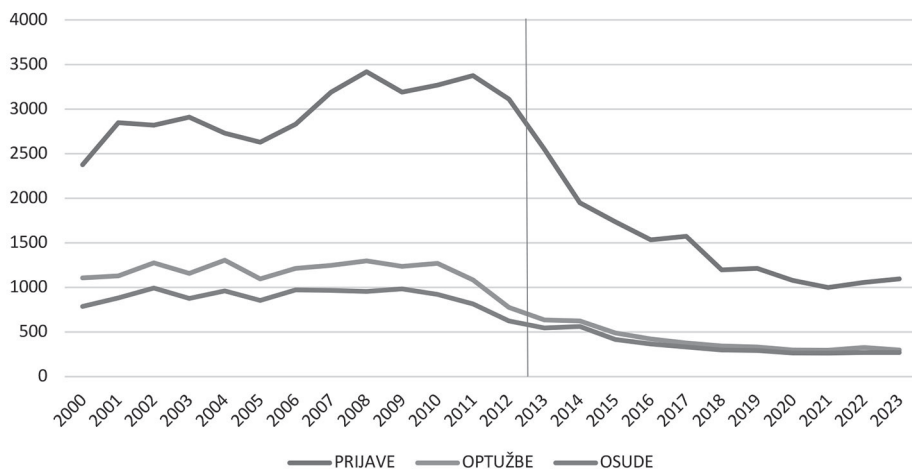
Kao što je ranije navedeno, maloljetnici čine ukupno oko 2.5% ukupnog službeno zabilježenog kriminaliteta u Republici Hrvatskoj (Ricijaš i sur., 2022), a ovakav relativno mali udio u ukupnom kriminalitetu pripisuju se dobnom ograničenju te skupine od samo četiri godine (od 14 do 18 godine života). S druge pak strane, znamo da vremenska krivulja rizičnog i delinkventnog ponašanja u području razvojne kriminologije ukazuju na to da je ono najprisutnije upravo u razdoblju srednje i kasne adolescencije (Brodbeck et al., 2013; Gushue et al., 2020; Moffitt, 2018; Stormshak et al., 2022). Kada je riječ o fenomenološkim obilježjima kriminaliteta maloljetnika, Ricijaš i sur. (2022) zaključuju kako je riječ o vrlo homogenoj skupini počinitelja, pri čemu navode da je oko 85% svih osuda maloljetnika vezano uz samo četiri skupine kaznenih djela, a to su (1) imovinski delikti, (2) delikti povezani s posjedovanjem ili preprodajom psihoaktivnih supstanci, (3) nasilni tjelesni delikti općenito (protiv života i tijela) te (4) različiti seksualni delikti.

Želimo li utvrditi prisutnost pojedinih trendova u kretanju ukupnog kriminaliteta maloljetnika i donijeti utemeljene zaključke, potrebno je analizirati podatke za dulje vremensko razdoblje. U Grafikonu 1. prikazani su

podaci (apsolutne brojke) Državnog zavoda za statistiku o ukupnim prijavama, optužbama i osudama maloljetnika za posljednje 24 godine.

Grafikon 1

Prikaz ukupnih kaznenih prijava, optužbi i osuda maloljetnika u Republici Hrvatskoj od 2000. do 2023. godine (apsolutne brojke), prema podacima DZS-a

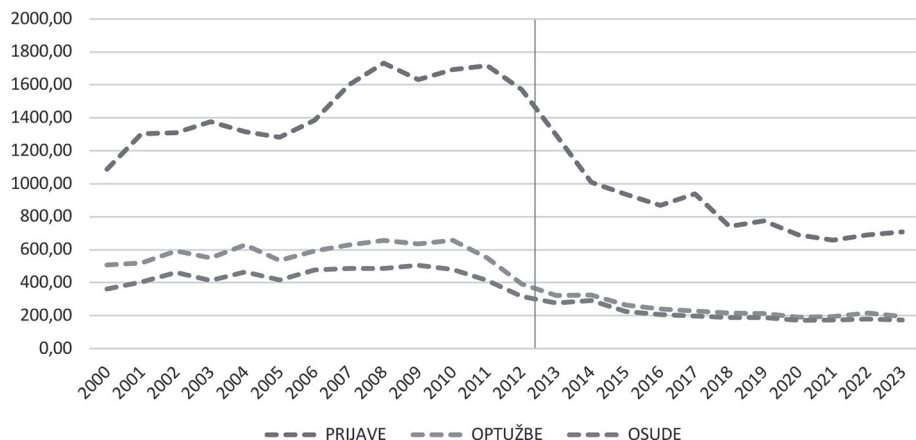

Napomena: okomita linija predstavlja stupanje na snagu novog Kaznenog zakona u RH (NN 125/11), kao i novog Zakona o sudovima za mladež (NN 84/11), kojima se proširuje mogućnost djelovanja državnog odvjetništva u prethodnom postupku

Analizom Grafikona 1., uočavamo trend porasta kaznenih prijava od 2005. do 2011. godine, nakon čega slijedi trend njihova smanjivanja do 2021. godine, kada ponovno kroz 2022. i 2023. godinu uočavamo blagi porast broja kaznenih prijava maloljetnika. Ukupan broj optužbi i osuda u promatranom razdoblju ne prati trend kaznenih prijava. Ricijaš i sur. (2022) navode potencijalno ograničenje donošenja zaključaka o trendovima ukoliko se analiziraju samo apsolutni brojevi budući da su demografske promjene aktualne u posljednjem desetljeću na našim prostorima (pad nataliteta i migracije) rezultirale padom mladog stanovništva stanovništva. Stoga je stanje i kretanje kriminaliteta maloljetnika potrebno promatrati kroz stopu kriminaliteta, odnosno broj kaznenih prijava, optužbi i osuda u odnosu na ukupan broj maloljetnih osoba u pojedinoj godini (Grafikon 2.). Prikazani rezultati stope kriminaliteta maloljetnika ukazuju na isti, prethodno opisani trend, ali s nešto manjim efektima, odnosno blažim trendom opadanja.

Grafikon 2

Prikaz stope (na 100 000 maloljetnika) kaznenih prijava, optužbi i osuda maloljetnika u Republici Hrvatskoj od 2000. do 2023. godine, prema podacima DZS-a

Napomena: okomita linija predstavlja stupanje na snagu novog Kaznenog zakona u RH (NN 125/11), kao i novog Zakona o sudovima za mladež (NN 84/11), kojima se proširuje mogućnost djelovanja državnog odvjetništva u prethodnom postupku

Sveobuhvatnom analizom kaznenih prijava, optužbi i osuda u posljednje dvadeset i četiri godine, možemo zaključiti kako se od početka 2000. bilježi trend porasta kaznenih prijava, koje potom od 2011. godine bilježe kontinuirani trend opadanja, uz promjene u posljednje dvije godine. Ricijaš i sur. (2022) fluktuacije u kriminalitetu maloljetnika objašnjavaju dvama temeljnim efektima: (1) promjene u KZ-u koje su prije svega imale utjecaj na porast između 2006. i 2011. godine u kontekstu činjenice da su se pojedini blaži nasilni delikti u to vrijeme procesuirali po službenoj dužnosti, (2) rastući porast internaliziranih problema u ponašanju kod mladih u Zapadnom društvu (Keyes & Platt, 2024; Moreno-Agostino et al., 2021; Weinberger et al., 2018) temeljem kojih se može objasniti pad kaznenih prijava posljednjih desetak godina.

Ovakav „opadajući” trend maloljetničke delinkvencije prisutan je i u drugim europskim zemljama unazad nekoliko godina, koji se dodatno intenzivirao tijekom COVID-19 pandemije kada su na snazi bile brojne restriktivne mjere socijalnog distanciranja (Buchanan et al., 2020; Fernández-Molina & Bartolomé Gutiérrez, 2020; Kolesnikov, 2022; McAra & McVie, 2019; Revital & Haviv, 2023; van der Laan et al., 2019). S ciljem detaljnijeg

uvida u stanje i kretanje kriminaliteta maloljetnika u pojedinim europskim zemljama, u Tabeli 1 prikazani su podaci EUROSTAT-a o stopi kriminaliteta na 100 000 maloljetnika za one zemlje u kojima sustav maloljetničkog pravosuđa počiva na sličnim principima i načelima kao i u Hrvatskoj.

Važno je napomenuti da se, prema EUROSTAT-ovoj metodologiji, podaci za 'prijave' odnose na engleski izraz *suspected*, što se prema njihovim metodološkim objašnjenjima odnosi na službeni/formalni kontakt s policijom i/ili pravosudnim sustavom (osobe koje su osumnjičene, uhićene ili upozorene zbog kaznenog djela); dok se 'osude' odnose na engleski izraz *convicted*, što se prema EUROSTAT-u odnosi na osobe koje su proglašene krivima za kazneno djelo od strane bilo kojeg pravnog tijela ovlaštenog izreći presudu prema nacionalnom kaznenom pravu. U odnosu na kulturološki aspekt, autori ovog rada odlučili su se prikazati podatke za zemlje u regiji, te zemlje koje dijele sličnu kaznenopravnu tradiciju koja je na našim prostorima vezana uz vrijeme Austro-ugarske monarhije i pravne tradicije (Carić i Kustura, 2009; Cvitanović i Glavić, 2011; Majdak, 2006).

Promatrajući prijave u posljednjih desetak godina, zemlje koje imaju relativno stabilan broj prijava prema maloljetnicima su Austrija, Njemačka, Češka i Italija, dok se pad bilježi u Hrvatskoj, Srbiji, Sloveniji, Slovačkoj i Poljskoj. Jedino Mađarska bilježi ekspanzivni porast od 2018. godine (prema EUROSTAT-u), što izaziva sumnju u potencijalne metodološke promjene prilikom bilježenja kriminaliteta maloljetnika ili čak eventualnih grešaka u izvještavanju. Slijedom navedenog, konzultirali smo i dodatnu znanstvenu literaturu specifično za Mađarsku, te smo utvrdili da Baráth (2023) govori upravo suprotno. Autorica govori u prilog padu broja registriranih kažnjivih radnji na području Mađarske od 2013. do 2022. godine, a prikazane apsolutne brojke u njezinom radu nam izazivaju sumnju da je EUROSTAT u izvještaju koristio apsolutne brojke, umjesto stope.

Usmjerimo li se na osude, pregledom prikazanih podataka, jasno je vidljivo da se u posljednjih deset godina značajno smanjuje broj osuda maloljetnika za kaznena djela u svim prikazanim zemljama. Najveći trend opadanja primjetan je u Njemačkoj gdje je stopa osuda u 2013. godini iznosila 301.87, dok je u 2022. godini ona bila upola manja i iznosila 147.79. Sličan desetogodišnji „raskorak” i gotovo upola manja stopa osuda maloljetnika utvrđena je i u Srbiji, Sloveniji, te Mađarskoj.

Tabela 1

Stopa (na 100 000) kriminaliteta maloljetnika u odabranim europskim državama u posljednjih 10 godina (izvor podataka: EUROSTAT)

DRŽAVA	STATUS	GODINA									
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
AUSTRIJA	PRJAVE	2.027,39	2.274,18	1.991,02	1.760,59	1.833,82	1.879,73	2.194,40	1.956,28	1.873,84	2.188,84
	OSUDE	149,98	141,41	141,70	131,41	131,18	105,70	106,38	96,85	84,46	90,16
NJEMAČKA	PRJAVE	1.982,14	1.978,10	2.268,12	2.254,43	2.051,09	1.832,11	1.838,38	1.649,61	1.627,00	2.035,91
	OSUDE	301,87	266,24	239,02	222,28	211,42	214,25	208,12	180,82	156,16	147,79
HRVATSKA	PRJAVE	257,82	223,88	206,59	189,09	184,12	149,55	160,88	124,05	144,11	169,06
	OSUDE	69,32	72,69	55,02	48,88	45,52	42,13	41,53	38,43	38,16	41,10
SRBIJA	PRJAVE	346,16	280,78	301,03	278,83	304,98	296,94	323,06	260,41	235,08	249,69
	OSUDE	209,80	163,40	156,02	165,67	133,77	127,19	138,20	102,88	115,87	102,53
MAĐARSKA	PRJAVE	860,33	638,60	545,12	535,46	458,49	3.145,27	7.370,00	7.536,18	8.024,33	7.820,77
	OSUDE	294,78	311,69	265,39	241,04	217,63	196,43	166,99	138,73	131,07	128,18
SLOVENIJA	PRJAVE	306,47	293,58	237,01	220,58	245,16	254,28	245,98	223,75	163,81	239,11
	OSUDE	122,75	89,11	87,52	88,07	73,85	61,66	59,66	51,97	63,60	51,54
ČEŠKA	PRJAVE	227,81	214,13	182,20	317,85	308,86	212,53	216,64	184,50	161,72	185,12
	OSUDE	107,82	86,10	74,92	70,00	64,08	65,58	66,88	55,51	57,14	51,37
SLOVAČKA	PRJAVE	357,25	411,82	363,16	342,48	339,61	326,82	317,01	291,72	267,85	260,25
	OSUDE	178,87	154,62	131,80	120,93	104,03	139,03	128,66	108,63	104,85	102,57
POLJSKA	PRJAVE	357,30	249,29	187,43	189,88	171,75	155,64	150,24	119,84	116,11	126,25
	OSUDE	273,17	236,34	177,74	165,84	141,06	141,90	129,37	147,35	/	/
ITALIJA	PRJAVE	320,68	329,06	351,85	343,15	328,65	312,08	308,65	278,52	325,17	375,28
	OSUDE	31,15	31,37	31,52	28,37	25,34	27,83	/	/	/	/

Napomena*: podaci za „priljave” odnose se na engl. suspected, što se prema EUROSTAT metodološkim objašnjenjima odnosi na „službeni/formalni kontakt s policijom i/ili pravosudnim sustavom (osobe koje su osumnjene, uhićene ili upozorene zbog kaznenog djela); dok se „osude” odnose na engl. convicted, što se prema EUROSTAT metodološkim objašnjenjima odnosi na osobe koje su proglašene krivima za kazneno djelo od strane bilo kojeg pravnog tijela ovlaštenog izreći presudu prema nacionalnom kaznenom pravu

Napomena*: EUROSTAT-ova istraživanja koriste drugačiju metodologiju prikupljanja podataka, stoga se stope na 100 000 maloljetnika za Hrvatsku u određenoj mjeri razlikuju od stope prikazanih u Grafu 2. koje se temelje na podacima DZS-a

Ovakav trend opadanja maloljetničke delinkvencije ne može se objasniti demografskim promjenama budući da su podaci prikazani prema stopama. Stoga je, uz eventualne pravne izmjene, potrebno uzeti u obzir i druge čimbenike, poput promjena u fenomenološkim oblicima problematičnih ponašanja mladih, pri čemu suvremena istraživanja, osim što ističu već spomenuti porast internaliziranih problema među mladima, govore u prilog i porastu bihevioralnih ovisnosti, što mijenja opću kliničku sliku rizičnih ponašanja adolescenata danas (Askari et al., 2021; Blomqvist et al., 2019; Durbeej et al., 2019; Essau & de la Torre-Luque, 2023; Keyes et al., 2019; Sixto-Costoya et al., 2021). Ovi aspekti bihevioralnih ovisnosti vezani su uz razvoj tehnologije i digitalizacije, te činjenice da djeca izuzetno puno interakcija ostvaruju online, da su više kod kuće te da intenzivno igraju videoigre, čime zapravo imaju i manje prilika za delinkventno ponašanje koje se dominantno manifestira u zajednici.

Osim navedenog, u posljednjih nekoliko godina primjetne su i promjene u modalitetima počinjenja kaznenih djela koja se u težoj mjeri otkrivaju i prijavljuju, poput onih koji se čine u virtualnom okruženju, pogotovo kad je riječ o populaciji adolescenata. Ta promjena u najvećoj je mjeri vidljiva u području seksualnih delikata, kod kojih u posljednjih nekoliko godina bilježimo trend rasta, dok je kod ostalih kaznenih djela koja maloljetnici čine (imovinski, protiv života i tijela, droge) prisutna svojevrsna „stagnacija” ili opadanje. Navedeno potvrđuju i rezultati koje prikazuju Ricijaš i sur. (2022), zaključujući kako je u području kaznenih djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta u 2020. godini bilo oko tri puta više kaznenih prijava u odnosu na razdoblje između 2013. i 2015. godine, a osude prate sličan trend. Analizirajući pojedinačna kaznena djela, Ricijaš i sur. (2022) najveći porast uočavaju kod kaznenih djela Spolna zlouporaba djeteta mlađeg od petnaest godina (čl. 158. KZ/11), te Iskorištavanje djece za pornografiju (čl. 163. KZ/11). Navedeno potvrđuje važnost razumijevanja računalne pornografije i kažnjivih postupaka u tom području. Hrvatsko zakonodavstvo prepoznalo je važnost ovog rastućeg problema i njegova specifikiranja, slijedom čega je 2021. godine (NN 84/21) u Kazneni zakon uvrstilo i kazneno djelo Zlouporaba snimke spolno eksplicitnog sadržaja (čl. 144.a KZ/11). Prema podacima DZS-a (2024), već u prvoj godini primjene ove izmjene KZ-a, četiri su maloljetnika prijavljena za navedeno kazneno djelo.

Važno je istaknuti da sustav maloljetničkog pravosuđa nije samo pravni sustav, već i onaj koji pruža psihosocijalne intervencije. Stoga je nužno biti i u trendovima vezanim uz promjene kliničke slike, a kao što vidimo, u području seksualnih delikata, navedeni trend rasta kaznenih djela veže se u tehnološke i digitalne interakcije među mladima.

Primjena načela svrhovitosti u Republici Hrvatskoj

Uz demografske promjene i nove fenomenološke oblike delinkventnih ponašanja mladih, promjene u službenom kriminalitetu maloljetnika mogu biti i pod utjecajem rada sustava zaduženog za otkrivanje i procesuiranje počinitelja kaznenih djela, kao i pravnih akata koji reguliraju postupanje svih tijela uključenih u maloljetničko pravosuđe (Ricijaš i sur., 2022). U hrvatskom se kontekstu to pogotovo odnosi na rad državnog odvjetništva, koje, ukoliko je riječ o kaznenom djelu za koje je propisana kazna zatvora u trajanju do pet godina ili novčana kazna, može postupati po načelu svrhovitosti i velik broj predmeta riješiti već u prethodnom postupku. Ricijaš i sur. (2022) analizirajući udio nepokretanja kaznenog postupka, kao i razloge njegova nepokretanja/obustavljanja, dolaze do zaključka kako je prisutan sve veći trend odbačaja ili nepokretanja kaznenog postupka. S ciljem detaljnije analize, u Tabeli 2, prikazani su podaci prikupljeni od strane DORH-a za posljednje četiri godine, u odnosu na primjenu načela svrhovitosti prema čl. 70., 71., 72. i 73. ZSM-a prema maloljetnim osobama u RH.

Tabela 2

Postupanje državnog odvjetništva u kontekstu primjene načela svrhovitosti prema čl. 70., 71., 72. i 73. ZSM-a prema maloljetnim osobama u RH u posljednje četiri godine (prema podacima dostavljenim od strane DORH-a, čija se metodologija prikupljanja podataka razlikuje u odnosu na podatke kojima raspolaže DZS)

GODINA	2020		2021		2022		2023	
KAZNENE PRIJAVE – UKUPNO	2317		1802		1906		2193	
PRIMJENA NAČELA SVRHOVITOSTI	N	%	N	%	N	%	N	%
čl. 70. st. 1. ZSM-a	336	14,5%	512	28,4%	506	26,5%	556	25,4%
čl. 71. st. 1. ZSM-a	121	5,2%	180	10,0%	161	8,4%	152	6,9%
čl. 71. st. 2. ZSM-a	20	0,9%	26	1,4%	38	2,0%	43	2,0%
čl. 72. st. 1. ZSM-a	163	7,0%	211	11,7%	229	12,0%	293	13,4%
čl. 73. st. 1. ZSM-a	79	3,4%	98	5,4%	109	5,7%	90	4,1%
UKUPNO – NAČELO SVRHOVITOSTI	719	31,0%	1027	57,0%	1043	54,7%	1134	51,7%

U 2020. godini načelo svrhovitosti primijenjeno je u 31% predmeta, dok se u narednim godinama ono značajno povećava i prelazi 50%, pri čemu je u 2021. godini primijenjeno u gotovo 60% predmeta. Uvidom u razloge primjene ovog načela, državno odvjetništvo kroz prikazane četiri godine u najvećoj je mjeri postupalo prema čl. 70. st. 1. ZSM/11, odnosno odbacilo

je kazneno prijavu zbog nepostojanja osnove za vođenje kaznenog postupka temeljem čl. 206. st. 1. ZKP/11. Potom slijedi postupanje prema čl. 72. st. 1. ZSM/11, koje se odnosi na uvjetovani oportunitet (izricanje obveza koje se uspješno moraju izvršiti), a zatim postupanje po čl. 71. st. 1. ZSM/11 koje se odnosi na bezuvjetni oportunitet, a što je opisano ranije.

Zastupljenost uvjetovanog oportuniteta s oko 12 do 13% slučajeva (u apsolutnim brojkama između 200 do 300 kaznenih prijava prema maloljetnicima) pokazuje intenciju državnog odvjetništva da intervencijski djeluju prema njima. Od osam mogućih obveza, njih 7 je jasno definirano, budući da osma obveza može biti bilo koja druga koju državni odvjetnik smatra primjerenom. No, navedene obveze nemaju jednaki preventivni ili tretmanski potencijal. DORH u svojim nacionalnim statistikama ne raspolaže informacijama o konkretnoj vrsti obveze koju je državni odvjetnik izrekao, no Radić (2020) je za potrebe svojeg istraživanja analizirala pojedine predmete u Splitu, Zagrebu i Rijeci između 2013. i 2017. godine, te je utvrdila kako se humanitarni rad te upućivanje u savjetovalište za mladež izriču najviše, a potom nadoknada štete i izvansudska nagodba.

Nastavno na analogiju Ricijaša (2012b) koji je s teorijskog stajališta kategorizirao alternativne sankcije (sankcije u zajednici), u ovom radu ćemo dodatno kategorizirati alternativne mjere (Tabela 3). Iz tabele je jasno razvidno kako sud za mladež ima znatno širi spektar, a time i preventivno-tretmanski potencijal prema maloljetniku, što je i logično rukovodimo li se činjenicom da bi sudovi za mladež dominantno trebali raditi s „težim” kaznenim predmetima, odnosno u slučaju da se radi o težim kaznenim djelima i/ili (multi)recidivistima gdje se ne očekuje da bi primjena načela svrhovitosti bila oportuna. No, valja imati i na umu da nemaju sve pravno predviđene mjere/sankcije ono što bismo u psihosocijalnom i/ili socijalnopedagoškom smislu smatrali tretmanskim intervencijama. Mnoge mjere/sankcije imaju pedagoško-edukativnu svrhu, što znači osigurati neku razinu obrazovanja i osnovnog odgojnog djelovanja prema maloljetniku specifičnim činidbama. U kontekstu primjene načela svrhovitosti, tu ističemo ispriku oštećeniku, popravak ili nadoknadu štetu, humanitarni, odnosno nametnuti volonterski rad te uključivanje u auto-školu radi provjere znanja prometnih propisa. Sve ove obveze nametnute su prema maloljetniku, ali ne čine tretman *per se*, već doprinose ukupnosti odgojnih utjecaja prema njemu. Državno odvjetništvo nema mogućnosti primjene restriktivnih intervencija kao što ih ima sud (primjerice, zabrana posjećivanja određenih lokala, priredaba i slično, zabrana napuštanja mjesta boravišta/prebivališta ili zabrana približavanja žrtvi/oštećeniku).

Tabela 3

Vrste alternativnih mjera prema maloljetnim počiniteljima kaznenih djela s obzirom na specifičnu svrhu intervencija s teorijskog stajališta

	Pedagoško-edukativne intervencije	Restriktivne intervencije	Tretmanske intervencije
Alternativne mjere – određene od strane državnog odvjetnika	• da se ispriča oštećeniku, • da prema vlastitim mogućnostima popravi štetu naneseu kaznenim djelom, • da se uključi u rad humanitarnih organizacija ili u poslove komunalnog ili ekološkog značenja, • da se radi provjere znanja prometnih propisa uputi u nadležnu ustanovu za osposobljavanje vozača	• da se suzdrži od posjećivanja određenih lokala, odnosno priredaba i kloni društva određenih osoba koje na njega štetno utječu	• da se uključi u postupak posredovanja kroz izvanjudsku nagodbu, • da se uz suglasnost maloljetnikovog zakonskog zastupnika podvrgne postupku odvikavanja od droge ili drugih ovisnosti, • da se uključi u pojedinačni ili skupni psihosocijalni tretman u savjetovašću za mlade
Alternativne sankcije – izrečene od strane suda za mladež	• sudski ukor • da se ispriča oštećeniku • da prema vlastitim mogućnostima popravi štetu naneseu kaznenim djelom • da redovito pohađa školu • da ne izostaje s radnog mjesta • da se osposobljava za zanimanje koje odgovara njegovim sposobnostima i sklonostima • da prihvati zaposlenje i u njemu ustaje • da sudjeluje na tečajevima za stručno osposobljavanje • da raspolaže prihodima uz nadzor i savjet voditelja odgojne mjere • da se radi provjere znanja i prometnih propisa uputi u nadležnu ustanovu za osposobljavanje vozača • da se uključi u rad humanitarnih organizacija • ili u poslove komunalnog ili ekološkog značenja	• da se suzdrži od posjećivanja određenih lokala, odnosno priredaba i kloni društva određenih osoba koje na njega štetno utječu • da bez posebnog odobrenja centra za socijalnu skrb ne može trajnije napustiti mjesto prebivališta ili boravišta • da se ne približava ili da ne uznemirava žrtvu	• da se, uz suglasnost maloljetnikova zakonskog zastupnika, podvrgne stručnom medicinskom postupku ili postupku odvikavanja od droge ili drugih ovisnosti • da se uključujući u pojedinačni ili skupni psihosocijalni tretman u savjetovašću za mlade • da se, uz suglasnost maloljetnikovog zakonskog zastupnika, podvrgne postupku odvikavanja od droge ili drugih ovisnosti, • da se uključujući u pojedinačni ili skupni psihosocijalni tretman u savjetovašću za mlade

No, državno odvjetništvo u spektru tretmanskih intervencija ima jednu specifičnost koju nemaju sudovi za mladež. Uz tretmanske obveze, kao što su različiti aspekti liječenja/tretmana ovisnosti i psihosocijalnog tretmana u savjetovalištu za mladež, državno odvjetništvo može maloljetniku izreći obvezu uključivanja u posredovanje kroz izvansudsku nagodbu. Radi se o temeljnom modelu restorativne pravde u hrvatskom maloljetničkom pravosuđu (uz obvezu popravka/nadoknade štete), kojemu je za cilj zaista osigurati novu vrijednost kroz proces medijacije.

Maršavelski i Ivanušić (2021), sumirajući definicije različitih autora, o restorativnoj pravdi pišu na način da se radi o postupku u kojem sve zainteresirane strane koje su se našle u doticaju s protupravnom radnjom imaju priliku raspraviti na koji način ih dotiče protupravnost i odlučiti kako popraviti štetu. Stoga je za restorativnu reakciju dovoljna protupravna radnja jer je i u takvu slučaju žrtva pretrpjela štetu, a to što počinitelj nije kriv (jer je primjerice djelovao uslijed ispričive krajnje nužde) ne mijenja tu činjenicu. U svakom slučaju, restorativna pravda nije puki postupak naknade štete, već autori naglašavaju komunikaciju s onima koji su pretrpjeli štetu i s onima koji su nanijeli tu štetu. Najznačajnije i najopsežnije istraživanje izvansudske nagodbe u Hrvatskoj provela je Miroslavljević (2015) u okviru ekstenzivnog kvalitativnog istraživanja s 14 žrtava i 17 počinitelja. Njezini rezultati generalno govore o vrlo pozitivnim učincima ovakvog pristupa, kako prema samim maloljetnicima, tako i prema žrtvama, te se zaključuje u prilog potrebe za osnaživanjem ovog pristupa i primjene ovog pravnog načela, o čemu govore i rezultati kasnijih manjih istraživanja provedenih u Hrvatskoj (Markulj, 2016; Modrić, 2016; Plažanin, 2018; Đukes, 2022).

Na žalost, o primjeni i uspješnosti ostalih alternativnih mjera, u Hrvatskoj nedostaje empirijskih istraživanja te ne možemo zaključivati o njihovoj učinkovitosti u kontekstu ostvarivanja svrhe kaznenopravnih sankcija.

Za odabir primjerene mjere važnu ulogu igraju i stručni suradnici izvanpravne struke zaposleni u državnim odvjetništvima. U Hrvatskoj se mahom radi o socijalnim pedagogima, iako stručni suradnici mogu biti i socijalni radnici i psiholozi (čl. 43. ZSM/11). Njihov rad precizno je definiran Pravilnikom o radu stručnih suradnika izvanpravne struke na poslovima delinkvencije mladih i kaznenopravne zaštite djece u državnim odvjetništvima i na sudovima (NN 22/13). Poslovi stručnog suradnika u državnom odvjetništvu tijekom prethodnog postupka su najintenzivniji i najznačajniji upravo za osiguravanje socijalnopedagoške perspektive prilikom donošenja odluka o postupanju. Oni uključuju sljedeće poslove:

1. procjena kriminogenih rizičnih i zaštitnih čimbenika maloljetnika na osobnom, obiteljskom i školskom planu te izrada pisanog stručnog mišljenja o osnovanosti primjene načela svrhovitosti,
2. sudjelovanje u postupku mirenja s državnim odvjetnikom prilikom odlučivanja o kaznenoj prijavi za kazneno djelo s elementima nasilja,
3. nadzor nad izvršavanjem naloženih posebnih obveza kod primjene uvjetovane svrhovitosti kroz suradnju s centrima za socijalnu skrb, nevladinim udrugama i drugim stručnim službama i ustanovama, u kojima se provode naložene posebne obveze,
4. održavanje kontrolnih ročišta o tijeku izvršavanja naloženih posebnih obveza kod primjene uvjetovane svrhovitosti,
5. provođenje određenih posebnih obveza,
6. izrada stručnog pisanog izvješća državnom odvjetniku za mladež o rezultatima naloženih posebnih obveza, uz prijedlog za daljnje postupanje,
7. sudjelovanje u ispitivanju maloljetnika tijekom dokaznih radnji, a osobito u slučajevima kada je potreban poseban stručan pristup s obzirom na psihofizički status i sposobnosti maloljetnika,
8. davanje obrazloženog mišljenja i prijedloga državnom odvjetniku za mladež za predlaganje primjerene maloljetničke sankcije nakon provedenih dokaznih radnji državnog odvjetnika u maloljetničkim predmetima,
9. davanje obrazloženog prijedloga, na zahtjev državnog odvjetnika za mladež za primjenu maloljetničkih kaznenopravnih sankcija ili općeg kaznenog prava u kaznenim predmetima protiv mladih punoljetnih počinitelja,
10. pružanje stručne pomoći državnom odvjetniku za mladež pri obavješćavanju centara za socijalnu skrb kada se u kaznenom postupku prema maloljetniku utvrde činjenice koje upućuju na potrebu poduzimanja mjera radi zaštite prava i dobrobiti maloljetnika.

Ovakvim pravnim okvirom, i značajnom ulogom stručnjaka psihosocijalnog profila u odlučivanju o postupanju prema maloljetniku tijekom kaznenog postupka, zakonodavac je vrlo jasno istaknuo svoju intenciju da prema maloljetnicima pristupa u puno širem kontekstu od puke pravne reakcije i tehničkog sankcioniranja za pojedina kaznena djela. Stručni suradnici

izvanpravne struke trebali bi znati procijeniti, u odnosu na šira psihosocijalna obilježja maloljetnika, je li dovoljno primijeniti pedagoško-edukativne mjere ili je nužno usmjeriti se prema tretmanskima.

Zaključak

Polazeći od temeljnog konceptualnog okvira i standarda uspješnih kaznenopravnih intervencija prema maloljetnicima, autori ovog rada zalažu se za argumentaciju da primjena uvjetovanog oportuniteta prema članku 72. ZSM-a ima najviše preventivnog i tretmanskog potencijala. Ukoliko se svakom pojedinom predmetu polazi od pretpostavke da je adekvatna procjena kriminogenog rizika napravljena, stručni suradnici izvanpravne struke svojim temeljnim sveučilišnim obrazovanjem, te daljnjim edukacijama u kontekstu cjeloživotnog učenja, imaju sve preduvjete za davanje prijedloga državnom odvjetniku kojima će znati predložiti primjenu eventualnih pedagoško-edukativnih ili tretmanskih mjera, prilagođeno potrebama maloljetnika. Službeni pad kriminaliteta maloljetnika govori nam u prilog i o promjenama u kliničkoj slici, zbog čega upućivanje u individualni ili grupni psihosocijalni tretman u savjetovalištu za mlade te izvansudska nagodba čine značajan potencijal za ostvarivanje svrhe kaznenopravnih sankcija prema maloljetnicima, a osim hitnosti i pravovremenosti postupanja, ovakvim pristupom se osigurava važan međunarodni i konvencijski preduvjet postupanja u najboljem interesu djeteta, odnosno pravosuđa prilagođenog djeci (Vijeće Europe, 2014).

Zaključno, ono što uočavamo su dva značajna nedostatka. Prvi se odnosi na praktično osnaživanje provođenja alternativnih mjera u Hrvatskoj u kontekstu ujednačenih standarda stručnog rada na nacionalnoj razini, čime bi se kvalitetnije postavili postupci svih dionika u maloljetničkom pravosuđu za ostvarivanje najbolje moguće svrhe primjene uvjetovanog oportuniteta, dok se drugi odnosi na nedostatak empirijskih znanstvenih istraživanja o učinkovitosti primjene ovog načela. Naime, trenutno ne postoji dovoljno jasnih, znanstveno-utemeljenih dokaza o tome u kojoj mjeri ovi postupci zaista odvraćaju maloljetnike od daljnje delinkventne aktivnosti te koja je stopa recidivizma nakon primjene uvjetovanog oportuniteta. Navedena analiza poslužila je kao polazište autorima ovog rada da upravo aktualno pokrenu novi znanstveno-istraživački projekt kojim bi se ponudili odgovori na ova pitanja te kako bi se popunila kriminološka praznina u prostoru primjene načela svrhovitosti na našim prostorima.

Literatura

- Aljinović, N. (2023). Primjena elektroničkog nadzora u kaznenom pravu u pojedinim europskim zemljama. *Policija i sigurnost*, 32(2), 143-167. <https://doi.org/10.59245/ps.32.2.5>
- Askari, M. S., Rutherford, C. G., Mauro, P. M., Kreski, N. T., & Keyes, K. M. (2021). *Structure and trends of externalizing and internalizing psychiatric symptoms and gender differences among adolescents in the US from 1991 to 2018*. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*. <https://doi.org/10.1007/s00127-021-02189-4>
- Baráth, N. E. (2023). Trends in Juvenile Delinquency from a Criminal Psychology and Criminology Perspective. *Hungarian Law Enforcement*, 23(1), 125-139. <https://doi.org/10.32577/mr.2023.1.8>
- Blomqvist, I., Henje Blom, E., Hägglöf, B., & Hammarström, A. (2019). Increase of internalized mental health symptoms among adolescents during the last three decades. *European Journal of Public Health*, 29(5), 925-931. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckz028>
- Brodbeck, J., Bachmann, M. S., Croudace, T. J., & Brown, A. (2013). Comparing growth trajectories of risk behaviors from late adolescence through young adulthood: an accelerated design. *Developmental psychology*, 49(9), 1732-1738. <https://doi.org/10.1037/a0030873>
- Buchanan, M., Castro, E. D., Kushner, M., & Krohn, M. D. (2020). It's F** ing Chaos: COVID-19's impact on juvenile delinquency and juvenile justice. *American journal of criminal justice*, 45, 578-600. <https://doi.org/10.1007/s12103-020-09549-x>
- Carić, A., i Kustura, I. (2009). Sudovi za mladež: ustrojstvo, sastav i nadležnost prema Zakonu o sudovima za mladež. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 16(2), 857-894. <https://hrcak.srce.hr/89511>
- Crime and Justice Institute (2009). *Implementing Evidence-Based Policy and Practice in Community Corrections*, 2nd ed. National Institute of Corrections. https://www.crj.org/assets/2017/07/Community_Corrections_BoxSet_Oct09.pdf
- Cvitanović, L., i Glavić, I. (2011). Prvi pogled na uvjetnu osudu u novom Kaznenom zakonu. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 18(2), 755-778. <https://hrcak.srce.hr/87181>
- Dix, H., i Meade, J. (2023). The IDEAS approach to effective practice in youth justice – academic insights. HM Inspectorate of Probation. <https://www.justiceinspectorates.gov.uk/hmiprobation/>
- Dragičević Prtenjača, M., Radić, I., i Rizvić, D. (2022). Maloljetničko kazneno pravo – Quid accidit? problemi u primjeni pojedinih prava iz direktive

- 2016/800/EU u praksi. *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, 29(2), 377-408. <https://doi.org/10.54070/hlj.29.2.6>
- Državni zavod za statistiku (2024). *Maloljetni počinitelji kaznenih djela od 2000. do 2023. godine* (PC-Axis baze). https://web.dzs.hr/PXWeb/Menu.aspx?px_db=Pravosudje&px_language=hr (01.11.2024.)
- Durbeej, N., Sörman, K., Norén Selinus, E., Lundström, S., Lichtenstein, P., Hellner, C., & Halldner, L. (2019). Trends in childhood and adolescent internalizing symptoms: results from Swedish population based twin cohorts. *BMC Psychology*, 7, 50. <https://doi.org/10.1186/s40359-019-0326-8>
- Đukes, K. (2022). *Provjera uspješnosti izvansudske nagodbe u Zagrebu* [Diplomski rad]. Sveučilište u Zagrebu Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
- Essau, C. A., & de la Torre-Luque, A. (2023). Comorbidity between internalising and externalising disorders among adolescents: symptom connectivity features and psychosocial outcome. *Child Psychiatry & Human Development*, 54(2), 493-507. <https://doi.org/10.1007/s10578-021-01264-w>
- EUROSTAT (2024). *Emigration by age and sex*. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_emi2&lang=en (02.11.2024.)
- EUROSTAT (2024). *Suspects and offenders by age*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/crim_just_age/default/table?lang=en&category=crim.crim_just (01.11.2024.)
- Fernández-Molina, E., & Bartolomé Gutiérrez, R. (2020). Juvenile crime drop: What is happening with youth in Spain and why?. *European Journal of Criminology*, 17(3), 306–331. <https://doi.org/10.1177/1477370818792383>
- Geiran, V., & Durnescu, I. (2019). *Implementing Community Sanctions And Measures – Guidelines*. Council of Europe. <https://rm.coe.int/implementing-community-sanctions-and-measures/1680995098>
- Gushue, K., Mccuish, E., & Corrado, R. R. (2020). Developmental Offending Patterns: Female Offending Beyond the Reference Category. *Criminal Justice and Behavior*, 48(2), 139-156. <https://doi.org/10.1177/0093854820966729>
- Kazneni zakon. *Narodne novine*, 110/97, 27/98, 50/00, 129/00, 51/01, 111/03, 190/03, 105/04, 84/05, 71/06, 110/07, 152/08, 57/11, 143/12.
- Kazneni zakon. *Narodne novine*, 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21, 114/22, 114/23, 36/24.
- Keyes, K. M., & Platt, J. M. (2024). Annual Research Review: Sex, gender, and internalizing conditions among adolescents in the 21st century—trends, causes, consequences. *Journal of child psychology and psychiatry*, 65(4), 384-407. <https://doi.org/10.1111/jcpp.13864>
- Keyes, K. M., Gary, D., O'Malley, P. M., Hamilton, A., & Schulenberg, J. (2019). Recent increases in depressive symptoms among US adolescents:

- trends from 1991 to 2018. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 54, 987-996. <https://doi.org/10.1007/s00127-019-01697-8>
- Kolesnikov, R. F. (2022). The current state of juvenile delinquency. *Penitentiary science*, 16(1), 47-56. <https://doi.org/10.46741/26869764.2022.57.1.005>
- Majdak, M. (2006). Crtice iz povijesti socijalnog rada s djecom i mladima u rizičnim okolnostima. *Ljetopis socijalnog rada*, 13(1), 85-100. <https://hrcak.srce.hr/7595>
- Mandić, S., Dodig Hundrić, D., Ricijaš, N., i Kuharić, M. (2018). Percepcija stručnjaka o svrsishodnosti sustava maloljetničkog pravosuđa. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 39(3), 1259-1283. <https://doi.org/10.30925/zpfsr.39.3.4>
- Markulj, A. (2016). *Izvangodska nagodba iz perspektive posrednika* [Diplomski rad]. Sveučilište u Zagrebu Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
- Maršavelski, A., i Ivanušić, K. (2021). Restorativna pravda u kaznenopravnoj teoriji i praksi. *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, 28(2), 473-505. <https://doi.org/10.54070/hlj.28.2.10>
- McAra, L., i McVie, S. (2019). Transformations in youth crime and justice across Europe: Evidencing the case for diversion. In B. Goldson (Ed.), *Juvenile justice in Europe – Past, Present and Future* (pp. 74-103). Routhledge.
- Miroslavljević, A. (2015). *Izvangodska nagodba – perspektiva oštećenika i mladih u sukobu sa zakonom* [Doktorski rad]. Studijski centar socijalnog rada Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Modrić, A. (2016). *Provjera uspješnosti izvangodske nagodbe za mlade u sukobu sa zakonom u Hrvatskoj* [Diplomski rad]. Sveučilište u Zagrebu Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
- Moffitt T. E. (2018). Male antisocial behaviour in adolescence and beyond. *Nature human behaviour*, 2, 177–186.
- Moreno-Agostino, D., Wu, Y. T., Daskalopoulou, C., Hasan, M. T., Huisman, M., & Prina, M. (2021). Global trends in the prevalence and incidence of depression: a systematic review and meta-analysis. *Journal of affective disorders*, 281, 235-243. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.12.035>
- Nagin, D. S., Piquero, A. R., Scott, E. S., & Steinberg, L. (2006). Public preferences for rehabilitation versus incarceration of juvenile offenders: Evidence from a contingent valuation survey. *Criminology & Public Policy*, 5(4), 627-651. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9133.2006.00406.x>
- Piquero, A. R., & Steinberg, L. (2010). Public preferences for rehabilitation versus incarceration of juvenile offenders. *Journal of Criminal Justice*, 38(1), 1-6. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2009.11.001>
- Plažanin, S. (2018). *Restorativna pravda – doživljaj donositelja odluka i stručnjaka* [Diplomski rad]. Sveučilište u Zagrebu Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.

- Pravilnik o radu stručnih suradnika izvanpravne struke na poslovima delinkvencije mladih i kaznenopravne zaštite djece u državnim odvjetništvima i na sudovima. *Narodne Novine* 22/13.
- Radić, I. (2017). Hrvatski sustav maloljetničkih sankcija: trenutačno stanje i prijedlozi za promjenu. *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, 24(1), 83-115. <https://hrcak.srce.hr/187019>
- Radić, I. (2020). Primjena načela svrhovitosti u postupku prema maloljetnim počiniteljima kaznenih djela. U S. Crnjak (Ur.), *Uspješna resocijalizacija i reintegracija mladih počinitelja kaznenih djela – Što možemo učiniti?* (str. 48-59). Centar za nestalu i zlostavljano djecu. <https://cnzd.org/wp-content/uploads/2021/06/Uspjesna-resocijalizacija-i-reintegracija.pdf>
- Revital, S. S., & Haviv, N. (2023). Juvenile delinquency and COVID-19: the effect of social distancing restrictions on juvenile crime rates in Israel. *Journal of experimental criminology*, 19(3), 785-808. <https://doi.org/10.1007/s11292-022-09509-x>
- Ricijaš, N. (2012a). Pravo maloljetnika na primjeren tretman u izvršavanju alternativnih sankcija. U S. Vladović (Ur.), *Zaštita prava i interesa djece s problemima u ponašanju – Zbornik priopćenja sa stručnih skupova pravobraniteljice za djecu* (str. 245-256). Pravobranitelj za djecu.
- Ricijaš, N. (2012b). *Procjena, planiranje i izvještavanje u izvršavanju maloljetničkih alternativnih sankcija – priručnik za edukaciju*. Ministarstvo socijalne politike i mladih Republike Hrvatske.
- Ricijaš, N., Jeđud Borić, I., Lotar Rihtarić, N., i Miroslavljević, A. (2014). *Pojačana briga i nadzor iz perspektive mladih i voditelja mjere*. Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
- Ricijaš, N., Mandić, S., i Lamešić, L. (2022). Dinamika kretanja kriminaliteta maloljetnika u Republici Hrvatskoj od 2000. do 2020. godine. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 30(1), 70-104. <https://doi.org/10.31299/ksi.30.1.4>
- Sixto-Costoya, A., Castelló-Cogollos, L., Aleixandre-Benavent, R., & Valderrama-Zurián, J. C. (2021). Global scientific production regarding behavioral addictions: An analysis of the literature from 1995 to 2019. *Addictive Behaviors Reports*, 14, 100371. <https://doi.org/10.1016/j.abrep.2021.100371>
- Stormshak, E., Kennedy, A., Metcalfe, R. E., Matulis, J., & Cheng, Y. (2022). Preventing Risk Behaviors in Adolescence. U A. S. Morris i J. Mendez Smith (Ed.), *The Cambridge Handbook of Parenting: Interdisciplinary Research and Application* (str. 611-631). Cambridge University Press.
- van der Laan, A. M., Rokven, J., Weijters, G., & Beerthuis, M. G. C. J. (2019). *The Drop in Juvenile Delinquency in The Netherlands: Changes in Exposure to*

Risk and Protection. Justice Quarterly. <https://doi.org/10.1080/07418825.2019.1656762>

Vijeće Europe (2014). *Smjernice Odbora ministara Vijeća Europe o pravosuđu prilagođenom djeci*. Vijeće Europe. https://www.ombudsman.co.me/docs/1611917159_smjernice-savjeta-evrope-o-pravosu--u-prilago--enom-djeci.pdf

Weinberger, A. H., Gbedemah, M., Martinez, A. M., Nash, D., Galea, S., & Goodwin, R. D. (2018). Trends in depression prevalence in the USA from 2005 to 2015: widening disparities in vulnerable groups. *Psychological medicine*, 48(8), 1308-1315. <https://doi.org/10.1017/S0033291717002781>

Youth Justice Board for England and Wales (2008). *Engaging Young People who Offend – Key Elements of Effective Practice*. https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a7e1f40e5274a2e87dafb07/KEEP_EYP.pdf

Zakon o izvršavanju sankcija izrečenih maloljetnicima za kaznena djela i prekršaje. *Narodne novine*, 133/12.

Zakon o kaznenom postupku. *Narodne novine*, 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14, 70/17, 126/19, 130/20, 80/22, 36/24.

Zakon o sudovima za mladež. *Narodne novine*, 84/11, 143/12, 148/13, 56/15, 126/19.

PREVENTIVE AND TREATMENT POTENTIAL OF APPLYING THE PRINCIPLE OF OPOTRUNITY TO JUVENILE OFFENDERS IN CROATIA

Neven Ricijaš, Dora Dodig Hundric, Sabina Mandić

Application of the principle of expediency, i.e. opportunity, in Croatian juvenile law essentially means giving up further criminal proceedings against the juvenile. This is decided by the state attorney for youth (as an authorized public prosecutor), but the application can be unconditional or conditional, depending on the reasons and the assessed circumstances, and it is possible only for minor criminal offenses for which, with a prison sentence of up to five years or a fine. In the context of the relative decrease in juvenile delinquency, which the Republic of Croatia has been recording for the last ten years, the application of the principle of expediency is increasing. Therefore, it is extremely important, within the legal and criminological-conceptual framework, to understand the preventive and treatment potential of this kind of treatment. This paper offers a systematic review of criminological literature starting from theoretical and empirical principles for providing successful measures and sanctions in the community, as well as a legal

explanation of the principle of expediency in the Republic of Croatia. Official statistical indicators on the state and trends of juvenile delinquency in selected European countries were also analyzed, and the data were placed in the context of the results of recent empirical research on the risky behavior of young people in the 21st century. In conclusion, the preventive and treatment potential of conditional opportunity is positioned as the most significant institute of the current legal framework according to the Law on Youth Courts, which has the ability to satisfy all the criteria of successful alternative measures, but especially those aspects related to the urgency and timeliness of dealing with young offenders.

Keywords: juvenile delinquency, criminal procedure, expediency, opportunity, law on juvenile courts

PREVASPITNI TRETMAN I RESOCIJALIZACIJA MALOLJETNIH PRESTUPNIKA

Nebojša Macanović¹

Kompleksnost same resocijalizacije ogleda se kroz brojne sadržaje i aktivnosti institucionalnog prevaspitnog tretmana u koje su maloljetnici uključeni. Resocijalizacija je zapravo proces izgrađivanja novog sistema vrijednosti kod maloljetnika. Čitav taj proces zahtjeva istrajnost u radu sa maloljetnicima i stručnost vaspitača kao i svih onih lica koja učestvuju u njihovoj resocijalizaciji. Resocijalizacija i njena uspješnost zavise prije svega o realizaciji institucionalnog prevaspitnog tretmana. Za svakog maloljetnika izrađuje se poseban individualan tretman koji je usklađen sa njegovim potrebama i mogućnostima. Tretman je proces koja zahtjeva aktivno učešće maloljetnika u njegovom prevaspitanju. Zato je važno da ga maloljetnik prihvati, razumije, pridržava se dogovora i plana rada, da želi da promjeni dosadašnji način razmišljanja i života, da izgradi novi društveno prihvatljiv sistem vrijednosti i da shvati da njegov život može biti mnogo drugačiji od onog ranijeg. Cilj ovog rada jeste da se kroz detaljnu proceduru i sadržaje prevaspitnog tretmana sagleda kompleksnost, ali i poteškoće u realizaciji resocijalizacije maloljetnih prestupnika.

Ključne riječi: prevaspitni tretman, resocijalizacija, maloljetni prestupnici, disfunkcionalnost društva

Uvod

Proces tranzicije kroz koju još uvijek prolazi Bosna i Hercegovina i brojne neuspješne reforme doveli su do niza promjena koji se ogledaju u ekonomskoj i političkoj krizi društva, izmjenama u sistemu vrijednosti, korupciji i nemogućnosti društva da se prilagodi novonastalim uslovima. Nezaposlenost, siromaštvo, nemoć i nesnalaženje pojedinca u društvu dovodi do pojave nasilja i agresivnosti pojedinih članova porodice, alkoholizma, pomanjkanja emocionalne topline prema članovima porodice, diskriminacije i marginalizacije pojedinaca i grupa.

¹ nebojsa.macanovic@fpn.unibl.org

Socijalna isključenost, obrazovni sistem, siromaštvo, porodica značajni su činioci pojave i razvoja maloljetničkog prestupništva. Prisustvo stereotipa, socijalne isključenosti i socijalne nepravde u životima mladih ljudi, u formativnom periodu života, može da podstiče otpor, konfliktnost i odupiranje socijalnoj kontroli što dalje može da vodi u devijantno ponašanje (Lazić, 2024, str. 327).

Ovakve krize porodice i društva najviše pogađaju maloljetnike kao najosjetljiviju populaciju u društvu, pri čemu se njihove reakcije na takve krize često ispoljavaju u asocijalnim stavovima i ponašanju. Stoga se postavlja pitanje efikasne reakcije cjelokupnog pravnog sistema kako u pogledu preventivnog reagovanja društva na prestupnička ponašanja mladih tako u pogledu kontrole vođenja postupka prema maloljetnim prestupnicima i sistema krivičnih sankcija i njihovog izvršenja prema maloljetnim počiniocima.

Pojam i značaj resocijalizacije maloljetnih prestupnika

Da bismo razumjeli pojam resocijalizacije moramo ukazati na značenje pojma socijalizacija. Socijalizacija je proces učenja prilikom kojeg usvajamo norme društvene vrijednosti, gdje se norme i obrasci ponašanja prenose i usvajaju sa jedne na drugu generaciju i postaju sastavni dio naše ličnosti. Naša socijalizacija započinje našim rađanjem i odvija se tokom cijelog života. Najintenzivnije promjene kada je ličnost maloljetnika u pitanju dešavaju se u adolescenciji. U ovom razdoblju počinje i potraga maloljetnika za vlastitim identitetom. Socijalizacija se odvija tokom cijelog života, ali je u ranoj fazi taj proces najintenzivniji zbog čega se i smatra osnovom kasnijeg razvoja ličnosti i društvene interakcije. Za razliku od socijalizacije, resocijalizacija je aktivnost pomoću koje se pojedinci ili grupe koji su došli u sukob sa zakonom, ponovo vraćaju u društvo, ali sada sa korigovanim ponašanjem i pogledom na svijet, kao i sistemom vrijednosti koji je društveno prihvatljiv (Macanović, 2020). Resocijalizacija podrazumjeva reaktiviranje faktora socijalizacije u smislu da se aktiviraju i organizovano djeluju u cilju eliminisanja, minimiziranja ili otklanjanja negativnih stavova, vrijednosnih postavki i obrazaca ponašanja kod maloljetnika koji su isto pokazali. Faktori resocijalizacije su nerijetko oni faktori socijalizacije koji su prethodno djelovali na maloljetnika da razvije društveno poželjno ponašanje. Faktori socijalne kontrole i zaštite se i u procesu resocijalizacije angažuju kako bi primjenom odgovarajućih stručnih, naučno objašnjenim i praktično identifikovanih,

metoda i tehnika reagovali na pojavu devijantnog ponašanja kod djece te pozitivno ih usmjeravali ka promjeni ponašanja (Lazić, 2017, str. 231).

Na području Tuzlanskog kantona u periodu 2010-2013. godine obavljeno je istraživanje o tome kako različiti konteksti socijalizacije utiču na pojavu i razvoj maloljetničke delinkvencije u postratnoj Bosni i Hercegovini. Dobijeni rezultati su pokazali da interakcija više faktora socijalizacije ili okolnosti i sistema socijalne zaštite podstiče razvoj maloljetničke delinkvencije, a takođe utiče i na integraciju i resocijalizaciju maloljetnika. Kao prvi faktor izdvojio se odnos djeteta i porodice, roditelja, pri čemu nepovoljne okolnosti vezane za porodicu (nepovoljno materijalno stanje i zadovoljavanje bazičnih potreba, nedostatak roditeljskog nadzora i podrške, zlostavljanje i sl.) nerijetko doprinose pojavi poremećaja u ponašanju. Pored loših vršnjačkih grupa ili odbacivanja od strane vršnjaka, te negativnog uticaja stigmatizirajućeg susjedstva, rezultati su uputili na i postojanje netolerancije na pojavu maloljetničke delinkvencije kao i insuficijentnost sistema socijalne zaštite i uopšte socijalne zajednice u kompletnom procesu resocijalizacije i reintegracije maloljetnih delinkvenata (Avdibegović, 2015).

Resocijalizacija se zapravo odnosi na lica koja nisu bila ranije pravilno socijalizirana, koja nisu uspjela da izgrade pozitivna shvatanja o vrijednostima, pozitivne stavove, navike i druge lične kvalitete, koja nisu mogla da stvaralački koriste svoja i tuđa iskustva, pa su stoga zagazila u inkriminirano ponašanje. Zbog toga se od resocijalizacije očekuje da izmijeni ona lična svojstva maloljetnih delinkvenata koja su povezana sa devijantnim ponašanjem, da trajno ukloni ponašanje takvih lica i da ih tako osposobi za integraciju u društveni život (Macanović i Nadarević, 2014).

Resocijalizacija je u potpunosti planska i organizovana aktivnost. To je niz mjera koje se poduzimaju prema maloljetniku u cilju izgradnje i povratka izgubljenog odnosa prema društvu kao i svim vrijednostima koje svaka zajednica posjeduje. Sama resocijalizacija maloljetnih prestupnika obuhvata niz pedagoških mjera i postupaka počev od vaspitno korektivnih razgovora s ciljem promjene kriminogenih stavova i poremećenog sistema vrijednosti koji je prepoznatljiv kod ove populacije, nastavku školovanja i stručnog osposobljavanja, radnih aktivnosti radi sticanja radnih navika, adekvatnog organizovanog vremena za vrijeme vaspitne mjere, saradnje sa porodicom maloljetnika, centrima za socijalni rad (Macanović, 2021).

Sve ove mjere i postupci ukazuju na kompleksnost procesa resocijalizacije. Resocijalizacija je usko povezana sa prevaspitnim tretmanom koji

se sprovodi prema maloljetnim prestupnicima. Od uspješnog realizovanja prevaspitnog tretmana zavisi i uspješnost i same resocijalizacije. Zato je tretman „temelj” i „polazna baza” u radu sa maloljetnim prestupnicima.

Prevaspitni tretman i resocijalizacija maloljetnika

Proces resocijalizacije je osnovna svrha svake izrečene zavodske vaspitne mjere prilikom upućivanja maloljetnog delinkventa u vaspitno – popravni dom (Škulić, 2011). Sam proces resocijalizacije u vaspitno – popravnim ustanovama spovodi se kroz razne aktivnosti, počev od redovnog pohađanja škole, vaspitno – korektivnog rada sa svakim vaspitanikom, usvajanja pozitivnih društvenih vrijednosti, izgrađivanjem potrebnih radnih, kulturnih i higijenskih navika. Da bi proces resocijalizacije dao određene pozitivne efekte, neophodna je i motivisanost vaspitanika da učestvuje u prevaspitnom tretmanu. Koliko je period resocijalizacije značajan i u postpenalnom periodu, govori činjenica da se čak više od 40% maloljetnih delinkvenata koji prođu kroz vaspitno–popravne domove ponovo vraćaju kriminalu i završavaju u zatvoru (Macanović, 2021). Sve ovo ukazuje na značaj resocijalizacije, ali i neophodnost adekvatne i efikasne prevencije, prije svega primarne, kako bi se na vrijeme spriječilo i suzbilo bilo kakvo neprimljeno ponašanje mladih.

Savremeni pristupi u tretmanu djece i mladih sa problemima i poremećajima u ponašanju, posebno onih koji su u sukobu sa zakonom, fokusirani su na stvaranje programa tretmana koji bi u najkraćem roku zadovoljili razvojne potrebe djeteta, kao i potrebe njegove porodice i šire socijalne zajednice (Maljković i sar., 2024, str. 294).

Uspješnost svake resocijalizacije maloljetnog prestupnika zavisi od dobro organizovanog i sprovedenog institucionalnog prevaspitnog tretmana. On mora biti dobro isplaniran i realan u odnosu na kapacitete maloljetnika. Takođe, veoma važna stvar za uspješnu resocijalizaciju jeste odnos vaspitača i šticećenika. Vaspitač mora da bude uzor vaspitaniku po ponašanju, odjevanju, ophođenju, stavu, ali isto tako da pokazuje empatiju prema vaspitaniku, njegovim problemima, manjkavostima, i sličnim nedostacima dok se nalazi na izvršenju vaspitne mjere. Vaspitanici se često vežu za svoje vaspitače, jer u njima traže figuru oca ili prijatelja kakvog bi željeli da imaju. Zato je odnos vaspitača i šticećenika jako važan za uspješnu resocijalizaciju. Kada se stekne

povjerenje između njih svaka prepreka u realizaciji tretmana se brže savladava i rješava (Macanović, 2021).

Redovno pohađanje škole, stručno osposobljavanje, mjenjanje kriminogenih stavova i ponašanja kroz razgovor i podršku od strane vaspitača, izgrađivanje novog društveno prihvatljivog sistema vrijednosti, rad na samopouzdanju i vjera u svoje sposobnosti, izgrađivanje socijalnih vještina, kontrola agresivnosti, dobra komunikacija sa roditeljima, redovno korištenje pogodnosti su pokazatelji uspješnosti institucionalnog prevaspitnog tretmana, ali i same resocijalizacije uopšte.

Ovi indikatori su pokazatelji da je resocijalizacija završena u okviru same ustanove, ali ona se i dalje mora sprovesti i kontrolisati kroz vaninstitucionalni tretman prvenstveno uz pomoć centara za socijalni rad i drugih srodnih ustanova kako bi krajnja resocijalizacija bila uspješna. Ako nakon jedne do dve godine maloljetnik ne napravi novo krivično djelo možemo reći da je resocijalizacija okončana i u potpunosti bila uspješna (Macanović, 2021).

Da bi smo razumjeli čitav proces kroz koji maloljetnik prolazi nakon odluke suda o izricanju neke od zavodskih mjera i kako se odvija resocijalizacija za vrijeme boravka maloljetnih prestupnika u vaspitno popravnoj ustanovi u narednom dijelu rada opisaćemo put od samog dolaska maloljetnika u vaspitnu ustanovu, procedure kroz koju prolazi, prelaska u vaspitnu grupu, obaveza i dužnosti tokom boravka u ustanovi, izrade i sprovođenja tretmana pa do samog otpusta iz ustanove.

Često se dešava da kad neke vaspitne mjere ne daju očekivane rezultate sud izriče one strožije, institucionalnog karaktera kako bi pokušao što efikasnije da reaguje na kriminalno ponašanje maloljetnog prestupnika. Upućivanje maloljetnog prestupnika u vaspitno popravni dom je jedna od poslednjih mjera koje se izriču maloljetnim prestupnicima kada je već izvjesno da vaninstitucionalni tretman nije dao očekivane rezultate ili kada se radi o težem krivičnom djelu koje je počinio maloljetnik i gdje sud nalaže izricanje ove zavodske vaspitne mjere (Macanović, 2020).

Sam dolazak maloljetnika u ustanovu je jako bitan ne samo za maloljetnika i njegovu resocijalizaciju nego i za samu ustanovu zbog načina prijema koji je jako bitan zbog prvog utiska maloljetnika i njegove kasnije adaptacije na novu sredinu. Prvi susret maloljetnika s ustanovom za izvršenje zavodskih vaspitnih mjera i kazne maloljetničkog zatvora (u daljem tekstu: Ustanova) posebno je značajan, i zato dobro organizovan prijem u Ustanovu predstavlja značajan faktor u resocijalizaciji maloljetnika. Dolazak

maloljetnika u vaspitnu ustanovu je stresan i ponekad frustrirajući, zbog samog izdvajanja iz porodice i dolaska u novu, nepoznatu sredinu (Priručnik za postupanje prema maloljetnicima na izvršenju vaspitne mjere upućivanja u vaspitno – popravni dom i izvršenju kazne maloljetničkog zatvora, 2018). Autori Holmes i Rahe (1967) ukazuju da je nivo stresa prilikom dolaska u neku kazneno – popravnu ustanovu podjednak onom kojem smo izloženi kada nam u porodici umre neki rođak. Upravo zbog ove činjenice poseban fokus stavlja se na upoznavanje maloljetnika i porodice s uslovima i načinom života i rada u ustanovi.

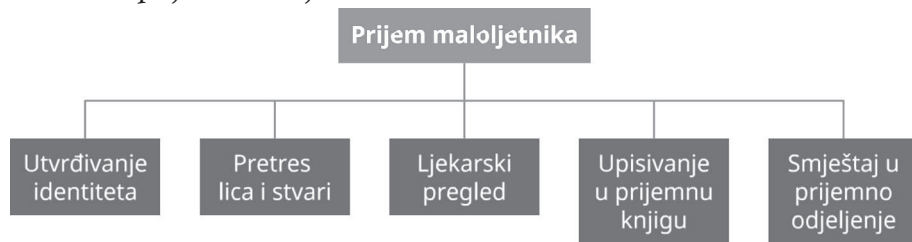
Proces prijema maloljetnika započinje od trenutka kada Ustanova od nadležnog suda primi pravosnažno rješenje o izricanju vaspitne mjere upućivanja u vaspitno-popravni dom, odnosno presudu o izricanju kazne maloljetničkog zatvora, uputni akt i ostalu obaveznu dokumentaciju, tokom čega stručni tim još jednom provjerava ispunjenost svih pravnih kriterijuma za prijem, kao i validnost dostavljene dokumentacije (Pleh i sar., 2020).

Prijem maloljetnika vrši pripadnik službe obezbjeđenja. Ukoliko je to moguće, poželjno je da cjelokupnom postupku prijema prisustvuje i vaspitač, psiholog ili drugi stručni radnik službe tretmana, koji će maloljetniku pomoći da razumije i lakše prođe čitavu proceduru prijema u ustanovu. Stručni radnik službe tretmana treba da objasni maloljetniku i njegovoj pratnji/porodici način prijema u Ustanovu, svrhu, način i trajanje tretmana, kao i mogućnosti koje maloljetniku i porodici stoje na raspolaganju tokom boravka u Ustanovi, kao i poslije otpusta iz Ustanove.

Jako je bitan taj prvi kontakt sa maloljetnikom, jer od njega zavisi kako i koliko će maloljetnik razumjeti šta se od njega očekuje u periodu boravka u vaspitno popravnom domu, kako se mora odnositi i ophoditi prema službenim licima, kao i da sada mora poštovati određena pravila ustanove u kojoj se nalazi a ne kao što je navikao da učestalo krši pravila i nepoštuje autoritet drugih.

Slika 1

Procedura prijema maloljetnika

Sama procedura prijeme obuhvata nekoliko faza i to (Slika 1.):

- način utvrđivanja identiteta maloljetnika,
- detaljni pretres lica i pregled njegovih stvari,
- oduzimanje nedozvoljenih stvari,
- ljeakarski pregled,
- upisivanje u prijemnu knjigu, i
- sprovođenje i smještaj u prijemno odjeljenje.

Izrada individualnog plana tretmana maloljetnika

Tretman maloljetnika sprovodi se individualizovanim programom postupanja. Program postupanja prema maloljetniku bi trebao da bude sve-obuhvatan program aktivnosti i mjera koje se utvrđuju na početku izdržavanja vaspitne mjere za svakog maloljetnika pojedinačno, a s ciljem da mu se pomogne u adaptaciji na uslove života i rada u vaspitno – popravnom domu, da se osposobi za određenu radnu aktivnost, da održi radnu i zdravstvenu sposobnost, da otkloni određene negativnosti, kao i da se po otpuštanju sa izdržavanja zavodske mjere i kazne adekvatno uključi u socijalnu sredinu iz koje je došao. Navedeni postupci su usmjereni na što efikasniju socijalnu reintegraciju maloljetnika u društvenu sredinu, te se svakom od ovih postupaka poklanja značajna pažnja (Macanović, 2021).

Svi postupci koji se poduzimaju u okviru tretmana moraju biti u neraskidivoj vezi s postupkom resocijalizacije i u njenoj funkciji (Nadarević, 2019, str. 30). Program postupanja ne treba posmatrati kao „konačan”, a odgovarajuće izmjene i dopune čine prirodan proces dalje individualizacije programa rada i racionalizacije tretmana. Prije izmjene tretmana, neophodno je da se konsultuje stručni tim da bi se izbjeglo pogrešno zaključivanje o promjenama u ličnosti maloljetnika, a na osnovu formalno ispoljenog ponašanja u Ustanovi. Poželjno je da se evaluacija programa postupanja vrši najmanje jednom u šest mjeseci, a po potrebi i češće. Prijedlog za izmjenu programa postupanja može se izvršiti tek kad se na osnovu objektivnih pokazatelja ustanovi da su kriminogene potrebe maloljetnika smanjene ili otklonjene, odnosno da su neke negativnosti u njegovoj ličnosti otklonjene, ili da su se javile neke nove i značajne okolnosti (Macanović, 2021).

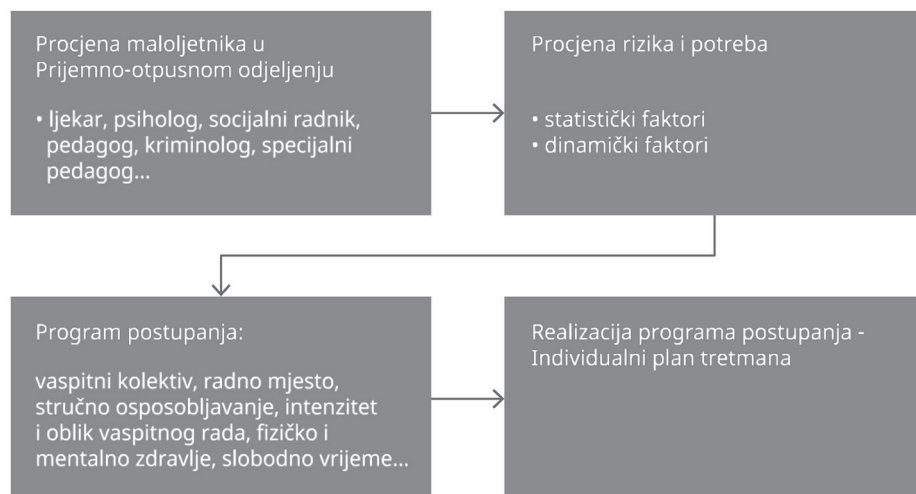
Tretman maloljetnika obuhvata niz mjera i aktivnosti koje su predstavljene u Priručniku za postupanje prema maloljetnicima na izvršenju vaspitne mjere upućivanja u vaspitno – popravni dom i izvršenju kazne maloljetničkog zatvora (2018), a čije planiranje i sprovođenje počinje dolaskom maloljetnika u vaspitno-popravni dom ili maloljetnički zatvor, a završava se po isteku vaspitne mjere/kazne. Ovaj period se može podijeliti u nekoliko etapa, koje se nadovezuju jedna na drugu i na taj način čine kontinuiranu cjelinu. To su: etapa pripreme za smještaj u ustanovu, etapa prijema u ustanovu, etapa smještaja u vaspitnu grupu, etapa pripreme za otpust, etapa postinstitucionalnog prihvata.

Po dolasku u vaspitnu grupu vaspitač upoznaje maloljetnika sa njegovim pravima, obavezama i dužnostima u vaspitnom kolektivu, te mu pokazuje njegovu sobu, krevet, ormar za stvari. Tako organizovan prvi susret maloljetnika s vaspitačem i ustanovom je ujedno priprema maloljetnika na sljedeći korak, odnosno upoznavanje s ostalim članovima vaspitne grupe, adaptacijom na novo socijalno okruženje i model funkcionisanja unutar njega. Vaspitna grupa predstavlja posebnu organizacionu jedinicu na kojoj se temelji tretman u ustanovi, odnosno proces resocijalizacije maloljetnika.

Nakon obavljenog inicijalnog razgovora s maloljetnikom, te uvida u dostupnu dokumentaciju o maloljetniku i predloženi program postupanja, vaspitač pristupa izradi individualnog plana tretmana maloljetnika (slika 2).

Slika 2

Šematski prikaz postupaka koji prethode izradi individualnog plana tretmana

Procjena ličnosti maloljetnika, kao i procjena stepena rizika i potreba maloljetnika, vrši se tokom boravka maloljetnika u prijemnom odjeljenju, nakon čega se utvrđuje program postupanja za maloljetnika. Plan tretmana ima za cilj da pomogne maloljetniku tokom prilagođavanja na zavodske uslove života i rada, te u procesu prelaska iz prijemnog odjeljenja u vaspitni kolektiv, a kasnije iz vaspitnog kolektiva na slobodu.

U tretman maloljetnika uključeni su svi zaposleni u Ustanovi. Služba tretmana je nosilac aktivnosti, ali u sprovođenju tretmana jednako učestvuju i radnici službe obezbjeđenja, zdravstvene, privredno-instruktorske i opšte službe.

Program postupanja koji se sačinjava u prijemnom odjeljenju pruža smjernice vaspitaču u kojem pravcu treba da se odvija tretman maloljetnika tokom boravka u Ustanovi. Da bi se mogao pratiti stepen realizacije programa postupanja, vaspitač sačinjava individualni plan tretmana za maloljetnika.

Individualni plan tretmana je pisani, strukturisani alat koji usmjerava kako vaspitača, tako i maloljetnika prema ciljanim aktivnostima i rezultatima. Ciljevi i aktivnosti koji se navode u planu imaju za svrhu smanjenje recidiva maloljetnika i njegovu socijalnu reintegraciju u sredinu iz koje potiče, a zasnivaju se na principima procjene rizika i potreba, individualizacije, te opštim i specifičnim programima tretmana (Pleh, 2018).

U procesu izvršenja krivične sankcije, uspješnost resocijalizacije zavisi prvenstveno od dobre i kvalitetne individualizacije krivične sankcije, odnosno upoznavanja ličnosti maloljetnog prestupnika, prilagođavanja tretmana njegovim potrebama, ali i u velikoj mjeri uspješne realizacije tretmana. Princip individualizacije se ogleda u kreiranju plana tretmana, koji je u funkciji konkretnog maloljetnika, njegovog uspjeha u promjeni ponašanja i reintegraciji u okolinu iz koje je došao (Pleh i sar., 2020).

Prilikom izrade plana vodi se računa o svim aspektima života i rada maloljetnika, a naročito njegovim potrebama, psihosocijalnim obilježjima, užem i širem okruženju u kojem je živio, nivou obrazovanja, interesima, sposobnostima, te motivaciji i kapacitetu za promjenu ponašanja.

Oblasti sadržane u opštem programu tretmana planiraju se za sve maloljetnike, a način i intenzitet sprovođenja pojedinačnih aktivnosti zavisi od individualnih karakteristika maloljetnika. Najvažnije

oblasti opšteg programa su porodica, obrazovanje, rad, interesovanja, zdravlje, organizacija slobodnog vremena, i slično.

Specifični programi tretmana zasnovani su na specifičnim potrebama maloljetnika (na primjer, komunikacija, odnos prema sebi, zavisnost od psihoaktivnih supstanci, sklonost samopovređivanju i suicidu, jezičke barijere).

Najvažnije aktivnosti koje se sprovode u okviru prevaspitnog tretmana su (Priručnik za postupanje prema maloljetnicima na izvršenju vaspitne mjere upućivanja u vaspitno – popravni dom i izvršenju kazne maloljetničkog zatvora, 2018):

- Aktivnosti usmjerena na vaspitno – korektivni rad sa maloljetnikom
- Aktivnosti na planu održavanja i unapređenja porodičnih odnosa
- Aktivnosti na planu obrazovanja i stručnog osposobljavanja
- Aktivnosti na planu radnog angažovanja
- Aktivnosti na organizaciji slobodnog vremena
- Aktivnosti na očuvanju fizičkog i mentalnog zdravlja maloljetnika
- Aktivnosti na planiranju pogodnosti
- Aktivnosti na planiranju otpusta

Sprovođenje i poteškoće u realizaciji prevaspitnog tretmana

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srpske (Sl. glasnik 12/10) definiše tretman kao proces koji podrazumijeva planske, sistemske i organizovane aktivnosti koje se sprovode prema osuđenom licu, maloljetniku ili vaspitaniku, a čiji je cilj njihovo osposobljavanje da poštuju društvene norme i pravila kako ne bi više dolazili u sukob sa zakonom. Takođe, ovim zakonom je predviđeno da službu tretmana čini multidisciplinarni tim stručnjaka, pri čemu svako od njih u okviru svojih zanimanja utiče kako na ličnost prestupnika, tako i na njegove interakcije sa sredinom.

Mnogi domaći autori (Bošković, 2007; Ilić, 2000; Marić, 2019; Milić, 2010; Mirić, 2020; Pleh, 2019; Radovanović, 2007; Singer i Mikšaj – Todorović, 1993; Tomić, 2005) bavili su se resocijalizacijom maloljetnih prestupnika i uvijek su naglašavali kompleksnost tog procesa. Rad sa maloljetnim delinkventima je izuzetno težak posao, jer njihova resocijalizacije obuhvata niz složenih aktivnosti i mjera koje trebaju uticati na promjenu

njihovih kriminogenih stavova i ponašanja. Njihov sistem vrijednosti je poremećen i rad na njihovoj resocijalizaciji i ponovnoj integraciji u društvenu zajednicu zahtjeva strpljenje i upornost kako vaspitača tako i maloljetnika. Prva faza u njihovom zajedničkom radu na prevaspitanju jeste da maloljetnik prihvati vaspitača i sam tretman. Neophodno je da maloljetnik bude motivisan da promjeni svoje kriminogeno ponašanje, prihvati sugestije i savjete vaspitača, svoje obaveze i dužnosti, kao i nastavi sa svojim obrazovanjem. Sve to ne ide lako, jer ranije ponašanje maloljetnika karakterisalo je asocijalno ponašanje, nasilničko ponašanje, odbacivanje autoriteta, druženje sa starijim maloljetnicima ili licima koji su ranije osuđivani, podložnost uticaju starijih kriminalaca, najčešće prekinuto obrazovanje i sl.

Dolazak u vaspitno – popravni dom ili maloljetnički zatvor za njih predstavlja novu sredinu u kojoj se opet žele dokazati pred grupom i steći određeni rejting. To najčešće žele postići nasiljem. Upravo iz tog razloga period adaptacije maloljetnika i stalne kontrole ponašanja i postupaka nakon dolaska u vaspitnu grupu je i najvažniji za vaspitača. Ako ga vaspitač u samom početku rada pridobije i pokaže svoju istrajnost i strpljenje u radu efekti tretmana će biti pozitivni. Tretman i vaspitni rad koji provode i koordinišu vaspitači u svojim vaspitnim grupama u jednakoj mjeri mora biti i rehabilitacijski i preventivan, jer se samo na ta način zadovoljava njegov osnovni cilj (Đajić i Šain, 2017, str. 385).

Efekti tretmana u radu sa maloljetnicima su kao „kula od karata”. Pravite kulu, a ona se ruši na svaki pomak ili trzaj ruke. Tako je i kod prevaspitnog tretmana u radu sa maloljetnicima. Često mjeseci rada na njihovom prevaspitanju i pozitivni efekti u ponašanju vrata vaspitača ponovo na sam početak zbog njihove nepromišljene reakcije ili postupka prema drugom maloljetniku ili službenom licu (Macanović, 2021).

Često su porodični odnosi kod maloljetnika narušeni i uglavnom se radi o disfunkcionalnim porodicama u kojima su nasilje i narušena komunikacija uvijek bili prisutni u njihovom odrastanju (Jugović, 2009). Zato socijalni radnik i vaspitač nastoje da takve porodične okolnosti i prilike normalizuju, kako bi porodica bila podrška maloljetniku u toku izdržavanja vaspitne mjere ili kazne maloljetničkog zatvora, jer nakon izlaska i sama resocijalizacija zavisi koliko će porodica prihvatiti maloljetnika i koliko će se ranije negativne okolnosti promijeniti i održati.

Jedan od važnih segmenata od kojih zavisi resocijalizacija maloljetnika jeste uvjerenje da on može krenuti drugim putem i svoj život promijeniti.

Vaspitač pored razvijanja radnih navika, nastavka obrazovanja, korekcije ponašanja i prihvatanja ispravnog sistema vrijednosti nastoji da izgradi i razvije samopouzdanje kod maloljetnika da on može razviti svoje kompetencije i socijalne vještine i uspijeti promijeniti svoj život i vratiti se na pravi put.

Na tom putu i radu vaspitača sa maloljetnikom dešavaju se brojni padovi i usponi u realizaciji samog tretmana. Nekada on ide u pozitivnom smjeru, a nekada u negativnom. Zadatak vaspitača jeste da maloljetnika stalno vraća na „pravi smjer”, da ga bodri, uvjerava, motiviše i podstiče, ali i po potrebi kažnjava i sankcioniše ako nema drugog izbora. Vaspitač kontinuirano održava kontakt sa maloljetnikom i prati njegovo ponašanje i aktivnosti koje su obuhvaćene tretmanom putem planiranih i neplaniranih razgovora, ali i praćenjem i informisanjem od strane drugih službenih lica i saradnika koji aktivno učestvuju u njihovoj resocijalizaciji. Jako su važne informacija za vaspitača koje dobija od zatvorskih policajaca, nastavnika, referenta za slobodne aktivnosti, instruktora i drugih lica sa kojima maloljetnik ima kontakt za vrijeme svojih planiranih aktivnosti unutar ustanove. Njihova svakodnevna zapažanja i praćenje daju povratnu informaciju vaspitaču koliko maloljetnik prihvata njegove savjete i sugestije (Macanović, 2021).

Resocijalizacija maloljetnika je složen i često posao sa neizvjesnim ishodom, jer često koliko god napora i truda ulagali u njihovo prevaspitanje pomaci u korekciji njihovog kriminogenog ponašanja su minimalni. Bez obzira na njihove godine mnogi od njih se veoma rano opredjeljuju za kriminal kao buduću profesiju, a u prilog ovoj konstataciji govore i mnogi naslovi u žutoj štampi i crnoj hronici gdje svakodnevno čitamo o kriminalnim radnjama mladih od 23 i više godina, a od kojih je većina bila u nekoj od vaspitnih ustanova ili maloljetničkom zatvoru.

Takođe, nedostatak postpenalnog tretmana i nastavka vaninstitucionalnog tretmana i resocijalizacije na slobodi često „sruše sve napore i rezultate institucionalnog tretmana u vaspitnoj ustanovi” i vraćaju maloljetnike na put kriminala ili bolje rečeno put bez povratka. Priče maloljetnika koji su se vratili kriminalu nakon izlaska iz vaspitno popravnog doma su veoma slične: probali smo ali nije išlo, nisam se mogao otrgnuti od starog društva, nisam imao ni za cigarete, natjerali su me stariji kriminalci, roditelji su me izbacili iz kuće nisam imao kud, bio sam pod dejstvom narkotika kada sam ponovo to uradio i sl.

Vaspitaniku treba vrijednosni uzor, od kojeg će učiti dobro, a ne loše. Zato ne postoji dobar nastavnik ili vaspitač, već dobar vrijednosni model

čovjeka koji svoju obrazovanost iskazuje ukazujući vaspitanicima šta je dobro, a šta loše (Omerović, 2016).

Za vaspitače u vaspitno popravnim ustanovama ili maloljetničkom zatvoru često se kaže da su i „otac i majka maloljetniku”. To je zaista tako, jer za vrijeme sprovođenja vaspitne mjere između vaspitača i maloljetnika često se razvija odnos povjerenja, međusobnog uvažavanja i poštovanja, saradnje, podrške koju maloljetnik nije imao u porodici, te u vaspitaču pronalazi sve ono što mu je bilo na neki način uskraćeno od roditelja tokom odrastanja. Posao vaspitača je jedan od najstresnijih poslova, a ova pomažuća profesija često je izložena sagorijevanju na poslu upravo zbog načina rada i istrajnosti da se maloljetni prestupnici izvedu na pravi put (Macanović, 2021).

Ono što je jako bitno istaći jeste šta se dešava kada dođe do obustave ili prekida vaspitne mjere. Da efekti dosadašnjeg rada i same resocijalizacije ne bi bili kratkoročni jako je bitno pripremiti vaspitanika za izlazak na slobodu i ponovnu integraciju u društvenu zajednicu. Uoči puštanja na slobodu, vaspitanici se nalaze u psihički napetoj situaciji koja je povezana sa njihovim razmišljanjem o danu puštanja i putu u slobodu koji oni doživljavaju na svoj način. Iskustvo pokazuje da oni različito doživljavaju slobodni život i da ispoljavaju različita osjećanja i raspoloženja.

Zapravo najveći strah se javlja kako i na koji način će se maloljetnici suočiti sa ranijim problemima i uzrocima koji su ih u doveli da se počnu baviti kriminalnim radnjama. Sređivanje ličnih i porodičnih prilika, nastavak školovanja, pronalaženje zaposlenja i sređivanje materijalnih prilika, za maloljetnika najčešće predstavlja problem koji on po izlasku iz ustanove sam teško može da riješi na zadovoljavajući način (Soković i Bejatović, 2009, str. 203). Neformalna kriminalna grupa kojoj su pripadali poslije izlaska iz doma ili maloljetničkog zatvora od njih očekuje da ostanu isti i da se vrate ranijim navikama, a i sam rejting u takvoj grupi će im porasti ako ostanu privreženi kriminalu i kriminalnim radnjama nakon izlaska iz doma. To je za maloljetnike najveći izazov i iskušenje, da se ne vrate starim navikama i društvu. Zato im je pomoć stručnjaka neophodna i nakon izlaska kako bi imali stalnu podršku i bili pod kontrolom od strane organa starateljstva (Macanović, 2021).

Upravo zbog ovih činjenica jako je bitno da se resocijalizacija nastavi i nakon izlaska iz vaspitno – popravnog doma uz pomoć organa starateljstva, te da se vaspitaniku pruži adekvatna pomoć kako bi i kroz postpenalni tretman resocijalizacija bila na kraju uspješna.

Nakon okončanja ili obustave vaspitne mjere upućivanje u vaspitno popravni dom zbog pozitivnih efekata institucionalnog prevaspitnog tretmana i resocijalizacije maloljetnik se otpušta iz ustanove onog dana koji je neveden u rješenju nadležnog suda o obustavi izvršenja vaspitne mjere. Ustanova je dužna da o otpustu maloljetnika obavjesti organ starateljstva i pokrije sve putne troškove do mjesta prebivališta. Takođe, o otpuštanju maloljetnika iz ustanove obavještavaju se roditelji, sud koji je izrekao vaspitnu mjeru, sud koji je maloljetnika uputio na izdržavanje vaspitne mjere, nadležni centar za socijalni rad i policijska stanica. Tri dana pred istek mjere maloljetnik se upućuje u otpusno odjeljenje, gdje se vrše određene pripreme za otpust (razgovori, zdravstveni pregled, razduženja i sl.) (Pravilnik o kućnom redu za izvršenje vaspitne mjere upućivanja u vaspitno – popravni dom, 2007., čl.112 i 113).

Nakon izvršenja institucionalnih sankcija i obustave vaspitne mjere, ponovno uključivanje maloljetnika u svakodnevni život na slobodi stvara brojne poteškoće i rizike od mogućeg recidiva. Da bi se omogućila uspješna socijalna reintegracija maloljetnika, Zakon predviđa i vrste pomoći koje se maloljetniku pružaju nakon izvršenja institucionalnih sankcija. Tako je nadležni organ starateljstva dužan da, kroz neposredan kontakt i saradnju sa nadležnim ministarstvima i drugim vladinim i nevladinim organizacijama, drugim institucijama, preduzećima i pojedincima, maloljetniku pruži pomoć prilikom pronalaženja smještaja i sredine u kojoj će živjeti, zatim dovršetka započetog obrazovanja i stručnog osposobljavanja i liječenja radi zaštite njegovog fizičkog i duševnog zdravlja, ali i pomoć u pronalaženju zaposlenja i finansijskih sredstava za druge nužne potrebe radi omogućavanja njegovog ponovnog integrisanja u društvenu zajednicu. Pored ovih, redovnih aktivnosti organa starateljstva koje se primjenjuju prema svakom maloljetniku poslije otpuštanja iz ustanove, posebno je predviđena briga o maloljetnicima bez roditeljskog staranja, odnosno o maloljetnicima koji nemaju uređene porodične i materijalne prilike. To znači da je i praktično organ starateljstva jedini i isključivi društveni činilac koji poslije otpuštanja iz zavodske ustanove o ovim maloljetnicima preuzima kompletnu brigu (Macanović i sar., 2016). Maloljetnim učiniocima krivičnih djela nakon isteka izvršenja zavodskih mjera i kazne maloljetničkog zatvora, treba pružiti maksimalnu pomoć i podršku. U tom smislu neophodno je aktivirati sve službe postpenalne pomoći u društvenoj zajednici i učiniti ih funkcionalnim u pružanju pomoći maloljetnicima.

Zaključak

Da bi resocijalizacija bila uspješna ona mora da se nastavi i nakon izlaska iz doma ili maloljetničkog zatvora. Neophodna je stalna kontrola i podrška maloljetnicima nakon izlaska, programi u koje će biti uključeni, nastavak školovanja i stručnog osposobljavanja, pomoć u pronalaženju zaposlenja, psihopedagoška pomoć i savjetovanje, ali i nadziranje da se ne vrate starom društvu i navikama. Nažalost nedostatak postpenalnog tretmana i nastavka resocijalizacije nakon izlaska iz ustanove često dovode do recidiva maloljetnika koji su nažalost nakon izlaska prepušteni sami sebi i istim problemima i uzrocima koji su ih i doveli do kriminalnih radnji i prestupničkog ponašanja. Mnogi od njih vraćaju se kriminalu, a neki ga prihvataju kao buduću profesiju što često upućuje i na pitanje: Da li je zapravo resocijalizacija u današnjim uslovima zaista i moguća?

Bez obzira na brojne kritike i negativne primjere, resocijalizacija je moguća i ona zahtjeva određene promjene u samom pristupu rada sa maloljetnicima i programe kroz koji oni moraju da prolaze.

Ako vratimo mladog čovjeka na pravi put uradili smo mnogo ne samo za njega nego za čitavo društvo. Zato je resocijalizacija važan društveni odgovor na prestupničko ponašanje maloljetnika, jer pravovremena intervencija i efikasan prevaspitni program mogu da vrate mnoge mlade ljude na pravi put. Bez obzira na disfunkcionalnost društva i broje socijalne probleme neophodno je uvijek pružiti pravovremeno pomoć mladima i imati razumjevanja za njihove probleme i pogrešne postupke, jer se djeca ne rađaju kao kriminalci nego ih društvo i okolnosti u kojima odrastaju čine takvima. Zato se treba boriti za svakog maloljetnika i tražiti istrajno i strpljivo put ka njegovoj uspješnoj resocijalizaciji i ponovnom integrisanju u društvenu zajednicu.

Literatura

- Avdibegović, E. (2015). *Utjecaj različitih konteksta socijalizacije na razvoj maloljetničke delinkvencije u posratnoj Bosni i Hercegovini*. Univerzitet u Tuzli.
- Bošković, M. (2007). *Osnovi maloljetničke delikvencije*. Fakultet za bezbjednost i zaštitu. Univerzitet Banja Luka.
- Đajić, N., i Šain, D. (2017). Psihosocijalni pristup u prevenciji i resocijalizaciji prestupnika: Mogućnosti, izazovi i rizici primjene u penalnim ustanovama

- u Republici Srpskoj. U J. Petrović, i G. Jovanić, G. (Ur.), *Anomija društva i posljedice* (str. 380-387). Centar modernih znanja.
- Holmes, T. H., & Rahe, R. H. (1967). The Social Readjustment Rating Scale. *Journal of Psychosomatic Research*, 11(2), 213-218. [https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/0022-3999\(67\)90010-4](https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/0022-3999(67)90010-4)
- Ilić, Z. (2000). *Resocijalizacija mladih prestupnika*. Defektološki fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Jugović, A. (2009). *Teorija društvene devijantnosti*. JP Službeni glasnik.
- Lazić, LJ. (2017). Uticaj faktora socijalizacije na pojavu stigmatizacije maloljetnih prestupnika. U J. Petrović, i G. Jovanić, G. (Ur.), *Anomija društava i posljedice* (str. 228-238). Centar modernih znanja.
- Lazić, Lj. (2024). Kritički pristup maloljetničkom prestupništvu: teorija, alternative. U J. Petrović, i G. Jovanić (Ur.), *Ne nasilju – kroz sistem društvenih vrijednosti i kulturu* (str. 325-330). Centar modernih znanja.
- Macanović, N. (2020). *Socijalno neprilagođeno ponašanje djece i adolescenata*. Centar modernih znanja.
- Macanović, N. (2021). *Resocijalizacija maloljetnih prestupnika*. Centar modernih znanja.
- Macanović, N., Grbić Pavlović, N., i Kuprešanin, J. (2016). *Maloljetnička delinkvencija: prevencija i resocijalizacija*. Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci.
- Macanović, N., i Nadarević, D. (2014). *Penološka andragogija*. Evropski defendologija centar.
- Maljković, M., Radovanović, I., i Kovačević, M. (2024). Mogućnost unapređenja tretmana mladih u sukobu sa zakonom. U J. Petrović, i G. Jovanić (Ur.), *Ne nasilju – kroz sistem društvenih vrijednosti i kulturu* (str. 291-299). Centar modernih znanja.
- Marić, T. (2019). Izvršenje kazne maloljetničkog zatvora u Republici Srpskoj. U J. Petrović, i G. Jovanić (Ur.), *Položaj marginalizovanih grupa u društvu* (str. 224-230). Centar modernih znanja.
- Milić, A. (2010) *Psihosocijalni aspekti maloljetničke delinkvencije*. Centar psiholoških istraživanja i zaštite mentalnog zdravlja.
- Ministarstvo pravde Republike (2018). *Priručnik za postupanje prema maloljetnicima na izvršenju vaspitne mjere upućivanja u vaspitno – popravni dom i izvršenju kazne maloljetničkog zatvora* – grupa autora. Ministarstvo pravde Republike.
- Mirić, F. (2020). Kriminološki osvrt na porodicu kao faktor maloljetničke delinkvencije. U J. Petrović, i G. Jovanić (Ur.), *Porodica i savremeno društvo – izazovi i perspektive* (str. 20-29). Centar modernih znanja.

- Nadarević, D. (2019). *Kada zidovi „govore” – Utjecaj prostora na komunikaciju zatvorenika*. Centar modernih znanja.
- Omerović, M. (2016). *Metodika nastavnog rada*. OFF-SET Tuzla.
- Pleh, V. (2018). Uloga suda u postupku izvršenja kazne zatvora u Hrvatskoj, Francuskoj i Bosni i Hercegovini. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, LXI*, 279-313. <http://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2019/01/Godisnjak-PFSA-2018-za-web.pdf>
- Pleh, V. (2019). Alternativni modeli u krivičnom zakonodavstvu za maloljetnike u Bosni i Hercegovini. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, LXII*, 127-155. <http://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2020/01/Godisnjak-PFSA-2019-za-web1.pdf>
- Pleh, V., Suljagić, S., i Suljagić, A. (2020). *Opservacija i dijagnostika ličnosti maloljetnih prestupnika u krivičnom zakonodavstvu i praksi BiH*. Centar modernih znanja.
- Pravilnik o kućnom redu za izvršenje vaspitne mjere upućivanja u vaspitno – popravni dom, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 63/07 (2007).
- Radovanović, D. (2007). *Poremećaji ponašanja i prestupništvo mladih*. Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Singer, M., i Mikšaj–Todorović, LJ. (1993). *Delikvencija mladih*. Nakladni zavod Globus.
- Soković, S., i Bejatović, S. (2009). *Maloletničko krivično pravo*. Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu.
- Škulić, M. (2011). *Maloljetničko krivično pravo*, Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Tomić, R. (2005). *Komunikacija sa djecom delinkventskog ponašanja*. Denfas.
- Zakon o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srpske, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 12/10, 117/11, 98/13 i 44/16 (2010, 2011, 2013, 2016).

RE-EDUCATION TREATMENT AND RESOCIALIZATION OF JUVENILE OFFENDERS

Nebojša Macanović

The complexity of resocialization itself is reflected in numerous contents and activities of institutional re-educational treatment in which juveniles are involved. Resocialization is actually the process of building a new value system for minors. This entire process requires perseverance in working with minors and the expertise

of educators as well as all those persons who participate in their resocialization. Resocialization and its success depend above all on the implementation of institutional re-educational treatment. A special individual treatment is prepared for each minor, which is coordinated with his needs and capabilities. Treatment is a process that requires the active participation of minors in their re-education. That is why it is important that the minor accepts it, understands it, adheres to the agreement and work plan, that he wants to change the way of thinking and living so far, to build a new socially acceptable value system and to understand that his life can be very different from the previous one. The aim of this work is to look at the complexity and difficulties in the realization of the resocialization of juvenile offenders through the detailed procedure and content of pre-educational treatment.

Keywords: re-educational treatment, resocialization, juvenile delinquents, dysfunctional society

DNEVNI BORAVAK ZA DECU I MLADE SA PROBLEMIMA U PONAŠANJU: NORMATIVNI OKVIR I PRILIKE U SRBIJI¹

Milica Kovačević², Saša Atanasov

Poslednjih godina sve češće čujemo da reagovanje na maloletničku delinkvenciju, ali i druge oblike poremećaja ponašanja, treba da se bazira na merama koje se implementiraju u lokalnoj zajednici. Tako se intenziviraju inicijative u prilog otvaranja dnevnih boravaka kako za maloletne učinioce krivičnih dela, tako i za decu i mlade sa problemima u ponašanju. Sa druge strane, relevantni propisi u Srbiji već duži niz godina prepoznaju institut dnevnog boravka, kao i širok spektar mogućnosti za njegovu primenu, te se nameće logično pitanje zašto ovaj tip usluga u zajednici nije zaživeo. Otuda je predmet rada dnevni boravak za decu i mlade sa problemima u ponašanju u Srbiji, dok je cilj upoznavanje sa normativnim okvirom koji definiše primenu ovog instituta, odnosno upoznavanje sa stanjem u praksi. Autori su putem primene normativnog-logičkog metoda i analize sadržaja nastojali da ukažu na razloge koji utiču na skromnu zastupljenost dnevnog boravka, te da formulišu određene preporuke koje bi mogle biti značajne za buduće postupanje. Tako, između ostalog, konstatuju da šira javnost nije informisana o potrebama dece i mladih sa problemima u ponašanju, kao ni o potencijalnim benefitima koji bi mogli proizaći iz primene mera u zajednici.

Ključne reči: dnevni boravak, maloletni učinioce krivičnih dela, deca i mladi sa problemima u ponašanju, Srbija

Dnevni boravak – opšta razmatranja

Ključna tendencija savremenog maloletničkog pravosuđa jeste prelazak na diverzione i neinstitucionalne oblike reagovanja (Kovačević, 2015; Kovačević i Vasiljević-Prodanović, 2020). Za navedeno snažno plediraju gotovo svi međunarodni dokumenti u oblasti zaštite dece i reagovanja na maloletničko prestupništvo. Tako Konvencija UN o pravima deteta (Zakon

¹ Ovaj rad je podržan od strane Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije (Ugovor br. 451-03-65/2024-03/200096).

² bucak80@gmail.com

o ratifikaciji konvencije ujedinjenih nacija o pravima deteta³) u čl. 40, st. 4 stipulira da u slučaju dece u sukobu sa zakonom na raspolaganju treba da budu raznolike mogućnosti kao što su: briga, savetovanje, nadzor, uslovno kažnjavanje, prihvatanje, obrazovanje i programi stručnog usmeravanja....a kako bi se obezbedilo da se sa decom postupa na način koji pogoduje njihovom najboljem interesu, vodeći istovremeno računa o okolnostima koje se odnose na učinjeni delikt. Takođe Standardna minimalna pravila UN za maloletničko pravosuđe (Pekinška pravila, Rezolucija 40/33 Generalne skupštine UN, 1985) plediraju za što intenzivnije mere podrške koje bi se sprovodile u zajednici sa ciljem potpune reintegracije maloletnika u društvo, te pravilo br. 29 preporučuje različite vidove poluinstitucionalnog smeštaja, a posebno: otvorene domove, obrazovne domove i dnevni boravak u centru za obuku.

Ipak, kada je reč o efektima dnevnog boravka, teško da se mogu dati bilo kakve uopštene procene, kako na globalnom, tako i na regionalnom nivou. Kao prvo, usled velikih razlika koje postoje u primeni maloletničkih krivičnih sankcija i mera, gotovo je neizvodljivo sprovođenje odgovarajućih komparacija. U literaturi se često ističe da bi primena mera koje se ne sprovode u ustanovama specijalizovanim isključivo za maloletne pestupnike trebalo da doprinese umanjenju recidivizma, da omogući pružanje individualizovanih usluga, da onemogući etiketiranje dece, te da umani utrošak budžetskih sredstava (Regoli et al., 1985). U veza sa navedenim, jedan broj metaanalitičkih studija ukazuje na zadovoljavajuće efekte različitih mera u zajednici, i posebno na njihovu uspešnost u domenu redukovanja recidivizma, ali iste studije istovremeno ne pružaju preciznije odgovore na pitanje zašto su neki programi (ne)uspešni (Regoli et al., 1985, 36). Značajan broj istraživača potvrđuje tezu da su delotvorni oni programi u zajednici koji se fokusiraju na maloletnike za koje je procenjeno da su pod višim ili srednjim rizikom od budućeg problematičnog ponašanja i kojima su potom ponuđene intervencije prilagođene individualnim potrebama (Wilson & Hoge, 2013, 512). Stručnjaci istovremeno naglašavaju da je izuzetno značajno da se pri implementaciji mera poštuje prvobitno ustanovljena metodologija, te da se redovno pristupa rigoroznoj superviziji, što se u praksi većinom ne događa. Mišljenja su da bi adekvatno primenjivanje primereno koncipiranih mera, uz psihosocijalne i porodične intervencije, te primenu bihevioralnih programa i restorativnih tehnika, moglo produkovati pozitivne efekte (Schwalbe et al., 2012).

3 Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 15/90 i Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori, br. 4/96 i 2/97.

Dnevni boravak u praksi – prilike u Srbiji

Kada je reč o zastupljenosti vaspitne mere pojačani nadzor uz dnevni boravak u ustanovi za vaspitanje i obrazovanje maloletnika, podaci Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije (skraćeno: RZSS) ukazuju da je dnevni boravak uz meru pojačanog nadzora zastupljen gotovo na nivou statističke greške. Naime, mera dnevnog boravka u odgovarajućoj ustanovi za vaspitanje i obrazovanje je nesamostalnog karaktera, te se mera/obaveza dnevnog boravka izriče uz neku od mera pojačanog nadzora (pojačan nadzor od strane roditelja, usvojioca ili staraoca, pojačan nadzor u drugoj porodici i pojačan nadzor od strane organa starateljstva), ukoliko je uz neku od odgovarajućih vaspitnih mera pojačanog nadzora potrebno i angažovanje stručnih lica u posebnoj ustanovi koja se bavi vaspitavanjem i obrazovanjem maloletnika (čl. 18 Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica⁴, skraćeno: ZOMUKD). Konkretno, u 2022. godini dnevni boravak je izrečen u jednom slučaju, pri čemu je ukupan broj izrečenih mera pojačanog nadzora u toj godini iznosio 559 (RZSS, 2023), dok je u 2021. godini dnevni boravak izrečen tri puta (RZSS, 2022), odnosno svega dva puta tokom 2020. godine (RZSS, 2021). RZSS raspolaže detaljnim podacima o izrečenim merama pojačanog nadzora. Tako mere pojačanog nadzora, uz mere upozorenja i usmeravanja, predstavljaju najzastupljeniju kategoriju maloletničkih krivičnih sankcija među izrečenim sankcijama u periodu od 2012. do 2021. godine. Primera radi, tokom 2012. godine od 1318 ukupno izrečenih krivičnih sankcija starijim maloletnicima čak 728 se odnosilo na različite mere pojačanog nadzora, dok je u 2021. godini od 856 ukupno izrečenih maloletničkih sankcija, za istu kategoriju maloletnika, čak u 470 slučajeva izrečena mera pojačanog nadzora (RZS, 2022). Ukoliko imamo u vidu da postoji i mogućnost zamene vaspitne mere upućivanja u vaspitnu ustanovu merom pojačanog nadzora uz upućivanje u dnevni boravak, u skladu sa čl. 24 st. 2 ZOMUKD, jasno je da postoji obiman prostor za implementaciju dnevnog boravka.

Gore navedenim brojkama treba dodati i one koje se odnose na krivično neodgovornu decu, dakle lica mlađa od 14 godina, koja takođe mogu imati potrebu za uslugom dnevnog boravka koja spada među usluge socijalne zaštite. Štaviše, postoji mogućnost da i maloletnici, kao lica uzrasta od 14 do 18 godina, imaju potrebu za uslugom dnevnog boravka, i mimo izricanja krivične sankcije, u slučajevima kada je celishodno primenjivanje

4 Službeni glasnik RS, br. 85/05.

određenih oblika stručnog rada usled blažih ili težih poremećaja u ponašanju. S tim u vezi, treba sagledati podatke koje prikuplja Republički zavod za socijalnu zaštitu RS (skraćeno: RZSZ). Tako je shodno podacima ove ustanove u 2022. godini na evidenciji centara za socijalni rad bilo 14.219 maloletnika sa problemima u ponašanju i u sukobu sa zakonom, pri čemu je maloletnika sa problemima u ponašanju bilo 6.230, a maloletnika u sukobu sa zakonom 7.989 (RZSZ, 2023). Iz istog izveštaja RZSZ saznajemo da je usluge dnevnog boravka za decu i mlade sa problemima u ponašanju koje pružaju licencirani pružaoci usluga u 2022. godini koristilo 106 dece sa problemima u ponašanju što je za 18,5% manje nego u 2018. godini (RZSZ, 2023, 33). Korisnici usluge imali su između šest i 14 godina u 66 slučajeva, dok je 40 korisnika bilo uzrasta između 15 i 17 godina (RZSZ, 2023). Od ukupnog broja, osam maloletnika je uslugu dnevnog boravka u 2022. godini koristilo u sklopu izrečene mere pojačanog nadzora (RZSZ, 2023, 35).⁵ Takođe, RZSZ napominje da su navedeni podaci nepotpuni jer se odnose samo na tri ustanove koje su u 2022. godini imale važeću licencu za pružanje usluge dnevnog boravka za decu i mlade sa problemima u ponašanju, to jest na dnevne boravke u Boru, Kraljevu i Kragujevcu (RZSR, 2023). Dakle, neizvestan je odgovor na pitanje da li je postojala mogućnost da su uslugu dnevnog boravka faktički pružale i nelicencirane ustanove. Sa druge strane, kada je reč o zvaničnim podacima koji se odnose na licencirane pružaoce usluga u oblasti socijalne zaštite, shodno podacima Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja RS⁶, za pružanje usluge dnevnog boravka za decu i mlade sa problemima u ponašanju licencirane su samo tri organizacije, i to u Kraljevu, Kruševcu i Kragujevcu (2024). Tokom prethodnih godina važeće licence posedovali su i pružaoci usluga u Beogradu i Boru.

Treba istaći da je usluga dnevnog boravka za decu i mlade sa problemima u ponašanju godinama minimalno zastupljena u ukupnom spektru postojećih dnevnih usluga u lokalnim zajednicima, i pored toga što tokom istog perioda drugi vidovi dnevnih usluga, poput dnevnih usluga pomoći za odrasle i starije u domaćinstvu, doživljavaju svojevrsnu ekspanziju. Tako je usluga dnevnog boravka za decu u sukobu sa zakonom tokom 2012 godine bila zastupljena u 7% jedinica lokalne samouprave u Srbiji, odnosno u 4%

⁵ Ovde uočavamo neusaglašenost sa podacima RZSS za istu godinu, mada postoji mogućnost da je neusaglašenost prouzrokovana i nepodudaranjem perioda u kome je sudska odluka postala pravnosnažna i perioda kada je implementirana, te drugim metodološkim problemima.

⁶ <https://www.minrzs.gov.rs/sr>

jedinica lokalne samouprave u 2015. godini i 2% jedinica lokalne samouprave u 2018. godini, da bi učešće jedinica lokalne samouprave koje imaju ovaj tip dnevnog boravka spalo na svega 1% u 2021. godini (Kancelarija UN za projektne usluge, skraćeno: UNOPS, 2023). Pri tome, treba imati u vidu da korisnici dnevnih usluga u zajednici predstavljaju najbrojniju kategoriju korisnika usluga socijalne zaštite, ali i da čak dve trećine korisnika koristi usluge pomoći u kući (UNOPS, 2023). Čini se da bi trebalo analizirati razloge koji uslovljavaju sve veću zastupljenost dnevnih usluga u kući, uz istovremeno stagniranje, pa čak i opadanje drugih vidova dnevnih usluga u zajednici. Treba imati i u vidu i to da je obogaćivanje i činjenje dostupnim različitih oblika dnevnih usluga u zajednici nezaobilazan segment procesa deinstitutionalizacije i decentralizacije kojima Srbija godinama unazad teži. Tako je i u Strategiji deinstitutionalizacije i razvoja usluga socijalne zaštite u zajednici za period 2022–2026. godine⁷ istaknuto da je shodno raspoloživim podacima, ceneći usluge koje su postojale u 2012. godini, u 2018. godini jedino povećan broj korisnika usluge pomoć u kući za starija lica, dok je broj korisnika svih ostalih usluga u zajednici opao, uz smanjenje od preko 85% za dnevne boravke za decu u sukobu sa zakonom.

Stručna javnost ističe da postoji potreba za otvaranjem većeg broja dnevnih boravaka za decu i mlade sa problemima u ponašanju, a ovakvi glasovi posebno se čuju nakon tragičnih događaja u Beogradu i Mladenovcu, u maju 2023. godine.⁸ Gajić, Hrnčić i Vučić-Jovanović pozivaju se na pozitivna iskustva u primeni mera za maloletnike u zajednici u SAD i Ujedinjenom Kraljevstvu, istovremeno ističući da nemali broj dece u Srbiji ima potrebu upravo za ovakvim vidom usluge (2023). Na osnovu anketiranja stručnih radnika u dnevnim boravcima, navedeni autori zaključuju da su i u Srbiji zabeležena pozitivna iskustva u primeni mere dnevnog boravka za decu i mlade sa problemima u ponašanju, da postoji potreba za njenom intenzivnijom implementacijom, ali i da su prisutni značajni finansijski i tehnički izazovi (Gajić i sar., 2023). Tradicionalno se u domaćoj literaturi nabrajaju razlozi usled kojih su dnevne usluge nedovoljno zastupljene, pa tako i dnevni boravak za decu i mlade sa poremećajima u ponašanju, te su među njima: nedovoljna finansijska sredstva, nezainteresovanost lokalnih samouprava i nedostatak stručnih kadrova (Matković, 2009, 79).

⁷ Službeni glasnik RS, br. 12/22

⁸ U pitanju su masakr u OŠ Vladislav Ribnikar na Vračaru, kada je smrtno stradalo devet učenika i radnik obezbeđenja i masakr u selima Dubona i Malo Orašje, u kome je živote izgubilo osam osoba, dok je u oba događaja više lica zadobilo teške telesne povrede. Vinovnici tragičnih dešavanja su dete staro 13 godina i mladi punoletnik.

Dnevni boravak za decu i mlade i propisi o socijalnoj zaštiti

Pitanja u vezi sa implementacijom dnevnog boravka uređuju Zakon o socijalnoj zaštiti⁹ (skraćeno: ZOSZ)) i više podzakonskih akata.

Tako je u čl. 40 ZOSZ opredeljeno da u grupe usluga socijalne zaštite spadaju, između ostalog, dnevne usluge u zajednici. Dnevne usluge u zajednici su: dnevni boravak, pomoć u kući, svratište i druge usluge koje podržavaju boravak korisnika u porodici i neposrednom okruženju.

ZOSZ u čl. 41 definiše ko su korisnici usluga socijalne zaštite, te u ovu kategoriju spadaju pojedinac i porodica koji se suočavaju sa preprekama u zadovoljavanju potreba, usled čega ne mogu da dostignu ili da održe kvalitet života ili koji nemaju dovoljno sredstava za podmirenje osnovnih životnih potreba, a ne mogu ih zadovoljiti svojim radom, prihodom od imovine ili iz drugih izvora. Posebna grupacija korisnika usluga socijalne zaštite jesu deca i mladi, odnosno omladina, te tako ZOSZ predviđa da su maloletno lice (dete) i punoletno lice do navršenih 26 godina života (mlada osoba) korisnici socijalne zaštite onda kada su im usled porodičnih i drugih životnih okolnosti, ugroženi zdravlje, bezbednost i razvoj, odnosno ako je izvesno da bez podrške sistema socijalne zaštite ova lica ne mogu da dostignu optimalni nivo razvoja. Među decom i mladima koji su posebno ugroženi izdvajaju se, između ostalih, i oni koji su u sukobu sa roditeljima, starateljem i zajednicom ili svojim ponašanjem ugrožavaju sebe i okolinu ili se pak suočavaju sa teškoćama zbog zloupotrebe alkohola, droga ili drugih opojnih sredstava.

Takođe, shodno čl. 42. ZOSZ usluge socijalne zaštite organizuju se kao usluge za decu, mlade i porodicu i usluge za odrasle i starije korisnike, uz uvažavanje integriteta, stabilnosti veza i okruženja korisnika i porodice, pri čemu se usluge socijalne zaštite pružaju privremeno, povremeno i kontinuirano, u skladu s potrebama i najboljim interesom korisnika.

Konkretno, kada je reč o dnevnim uslugama u zajednici, shodno čl. 44. ZOSZ one obuhvataju aktivnosti koje podržavaju boravak korisnika u porodici i neposrednom okruženju. Ove usluge obezbeđuje jedinica lokalne samouprave, u smislu čl. 44, st. 2 ZOSZ. Navedena odredba je izuzetno značajna, jer i pored načelnog opredeljenja zakonodavca za pružanje sveobuhvatnih usluga na nivou lokalne zajednice, a ne u ustanovama stacionarnog tipa i centralizovanog karaktera, obim i strukturu dnevnih usluga u zajednici čini neposredno zavisnim od lokalnih prilika i raspoloživih resursa.

9 Službeni glasnik RS, br. 24/11 i 117/22

Dakle, realno postojeći resursi, pa samim tim i kvalitet i struktura usluga mogu drastično da variraju od jedne do druge jedinice lokalne samouprave. Ipak, ovde valja napomenuti da, shodno Uredbi o namenskim transferima u socijalnoj zaštiti¹⁰, postoji mogućnost da se iz budžeta Republike Srbije finansiraju usluge koje imaće finansiraju jedinice lokalne samouprave ukoliko je reč o jedinicama čiji je stepen razvijenosti ispod republičkog proseka.

Dalje, čl. 57 ZOSZ opredeljuje da bliže uslove i standarde usluga socijalne zaštite propisuje ministar nadležan za socijalnu zaštitu. Sa druge strane, organ autonomne pokrajine, ili pak jedinice lokalne samouprave nadležan za socijalnu zaštitu može propisati primenu viših standarda i povoljnije uslove za uživanje usluga koje obezbeđuje autonomna pokrajina, odnosno jedinica lokalne samouprave.

Kada je reč o obezbeđivanju i pružanju usluga socijalne zaštite, ZOSZ iz 2011. godine uvodi značajnu novinu u sistem socijalne zaštite u Srbiji. Naime, sada postoji mogućnost pružanja većeg broja socijalnih usluga kako od strane državnih ustanova, tako i od strane nedržavnih subjekata. Stoga čl. 64 ZOSZ predviđa da usluge koje obezbeđuje Republika Srbija, autonomna pokrajina, odnosno jedinica lokalne samouprave, i za kojima postoji potreba, a ne mogu ih obezbediti u potrebnom obimu ustanove socijalne zaštite koje je osnovala Republika Srbija, autonomna pokrajina, odnosno jedinica lokalne samouprave, mogu biti nabavljene od pružaoca usluga socijalne zaštite koji je za to licenciran kroz postupak javne nabavke usluga socijalne zaštite. Time je uvedeno načelo pluraliteta kada su u pitanju pružaoci usluga, te se javni sektor snažno otvorio za saradnju sa civilnim organizacijama, makar na normativnom nivou.

Bez obzira na to da li pružalac usluge socijalne zaštite potiče iz javnog ili civilnog sektora, svaka usluga socijalne zaštite u pogledu konkretnog korisnika može biti implementirana samo na osnovu uputa za korišćenje usluge. Otuda čl. 70 ZOSZ predviđa da je uput za korišćenje usluge javna isprava kojom se korisnik upućuje na korišćenje usluge, kako u ustanovana socijalne zaštite, tako i kod ovlašćenog pružaoca socijalne usluge. Navedene upute izdaju centri za socijalni rad, a ukoliko je procenjeno da korisnik ima potrebu za više usluga, za svaku uslugu izdaje se poseban uput.

10 Službeni glasnik RS, br. 18/16 i 38/21

Metodologiju, obim i dinamiku pružanja usluga, pa tako i dnevnih usluga u zajednici, definiše Pravilnik o bližim uslovima i standardima za pružanje usluga socijalne zaštite¹¹.

Pomenuti Pravilnik u čl. 68 opredeljuje ciljne grupe kojima je namenjena usluga dnevnog boravka. Tako su usluge dnevnog boravka dostupne: deci i mladima sa telesnim invaliditetom, odnosno intelektualnim teškoćama; odraslima sa telesnim invaliditetom, odnosno intelektualnim teškoćama; deci i mladima koji su u sukobu sa zakonom, roditeljima, školom ili zajednicom¹² i odraslim i starim licima. Podrazumeva se da navedena lica mogu koristiti usluge dnevnog boravka ukoliko imaju potrebu za dnevnom brigom i nadzorom, odnosno za stručnom podrškom kako bi ostvarila svoje lične potencijale.

Shodno čl. 68 usluge dnevnog boravka dostupne su deci i mladima koji su u sukobu sa zakonom, roditeljima, školom ili zajednicom, i to na način koji ne ometa njihovo školovanje ili odlazak na posao. Navedenim je naglašeno opredeljenja za modalitet pružanja usluga koji se fokusira na ostanak korisnika u zajednici i njegovo puno uključivanje u život u lokalnom susjedstvu. Time se neguje holistički pristup, odnosno pružanje podrške korisniku u sklopu sistema koji i te kako doprinosi manifestovanju problema u ponašanju, pri čemu se ne negira da i korisnik, sa svim svojim problemima i potencijalima, takođe utiče na sistem kome pripada i koji ga okružuje.

Pravilnik u čl. 69 definiše svhu dnevnog boravka, te se svrha sastoji u unapređenju kvaliteta života korisnika u vlastitoj socijalnoj sredini kroz održanje i razvijanje socijalnih, psiholoških i fizičkih funkcija i veština, kako bi se u što većoj meri osposobili za samostalan život. Kroz uslugu dnevnog boravka korisnici u organizovanom okruženju, i uz potrebni nadzor, zadovoljavaju razvojne potrebe, stiču i razvijaju životne veštine, ličnu i društvenu odgovornost, i to radi razvoja samostalnosti, socijalnih, saznajnih i drugih funkcija. Uslugom dnevnog boravka realizuje se pozitivno i konstruktivno iskustvo boravka izvan porodice, a članovima porodice obezbeđuje slobodno vreme za bavljenje radnim i drugim aktivnostima. Imajući u vdu

11 Službeni glasnik RS, br. 42/13, 89/18 i 73/19.

12 Uočavamo da je u praksi i pozitivnom zakonskom okviru prisutna izvesna terminološka neujednačenost. Tako propisi iz oblasti socijalne zaštite govore o „deci i mladima u sukobu sa zakonom, roditeljima, školom ili zajednicom” gde mogu spadati i mlada punoletna lica do 26 godina, dok se u izveštajima RZSZ koristi termin „deca sa problemima u ponašanju” koji obuhvata kako decu i mlade u sukobu sa zakonom, tako i decu i mlade koji manifestuju probleme u ponašanju koji se ne podvode pod sukob sa različitim subjektima, s tim što se potom podaci RZSZ odnose na lica koja nemaju više od 18 godina (RZSZ, 2023, 30-36).

navedeno, usluga dnevnog boravka realizuje se kroz osmišljene programe, u planiranim i ograničenim vremenskim periodima.

Detaljno su opredeljene i aktivnosti usluge dnevnog boravka, s obzirom da bi putem njihove implementacije trebalo ostvariti zacrtane ciljeve. Tako su, shodno čl. 70 Pravilnika, aktivnosti usluge dnevnog boravka usmerene ka razvijanju i očuvanju potencijala korisnika, odnosno pripremi korisnika za održiv nezavisan život. Među aktivnostima koje se implementiraju u radu sa korisnicima posebno mesto zauzimaju: podrška u izgradnji i održavanju pozitivnih odnosa sa odraslima i decom; podrška u učenju, održavanju i razvijanju kontakta sa nadležnim organima jedinice lokalne samouprave; organizovanje radno-okupacionih, odnosno edukativnih aktivnosti, koje podstiču razvoj novih znanja i veština; razvijanje metoda rada koji ohrabruju učestvovanje korisnika u aktivnostima u zajednici; organizovanje slobodnog vremena u skladu sa potrebama i interesovanjima korisnika; organizovanje prigodnih kulturno-zabavnih sadržaja u okviru dnevnog boravka, odnosno omogućavanje korisnicima da prisustvuju aktivnostima u zajednici; razvoj veština za prepoznavanje i rešavanje problema; razvoj komunikacionih veština; razvoj veština za samozaštitu; razvoj veština i znanja potrebnih za život u zajednici, te rehabilitacione i terapijske aktivnosti.

Odredbe Pravilnika opredeljuju posebne minimalne strukturalne standarde za pružanje usluge dnevnog boravka. Tako čl. 71 definiše broj stručnih radnika i saradnika neposredno angažovanih u radu sa korisnicima usluge dnevnog boravka, pa se minimalan broj neposredno angažovanih zaposlenih definiše u zavisnosti od broja korisnika usluga dnevnog boravka. Kada su u pitanju deca i mladi u sukobu sa zakonom, roditeljima, školom ili zajednicom neophodna su minimalno dva stručna radnika za kapacitet do deset korisnika, odnosno još jedan stručni radnik na svakih dodatnih pet korisnika. Takođe, shodno čl. 67 Pravilnika, usluga dnevnog boravka mora biti dostupna najmanje osam sati dnevno, i to pet dana u nedelji.

Standardizovana su pitanja u vezi sa ishranom, tako da se shodno čl. 72, korisnicima koji koriste uslugu dnevnog boravka duže od četiri sata, obezbeđuje obrok u skladu sa njihovim razvojnim, odnosno zdravstvenim potrebama. Higijenski razlozi iziskuju da u dnevnom boravku bude obezbeđena zasebna prostorija za ishranu korisnika (čl. 72, st. 2 Pravilnika).

Pravilnik takođe definiše okvire i faze putem kojih se odvija rad sa decom i mladima u dnevnom boravku. Polazi se od procene individualnih potreba korisnika, kako bi se sačinio odgovarajući plan po kome će se potom

postupati. Tokom postupanja može doći do odgovarajućih prilagođavanja metodike i dinamike rada, a nužno je i periodično i završno evaluiranje.

U čl. 16 Pravilnika predviđeno je da se na osnovu identifikovanih potreba, sposobnosti i rizika, za svakog korisnika sačinjava individualni plan usluge, i to u roku od deset dana od dana okončane procene. Plan obavezno sadrži: ciljeve koji se žele postići pružanjem usluge; očekivane ishode; konkretizovane aktivnosti koje će se preduzimati, uključujući i aktivnosti u procesu prilagođavanja; vremenski okvir u kojem se realizuje individualni plan usluge; rok za ponovni pregled individualnog plana usluge i imena lica odgovornih za realizaciju individualnog plana usluge. U izradi individualnog plana usluge učestvuju stručni radnik, korisnik ili njegov zakonski zastupnik, zaduženi zaposleni, a po potrebi i drugi stručnjaci u organizaciji i zajednici. U čitav proces je uključen i voditelj slučaja uputnog centra za socijalni rad, ukoliko je korisnik upućen preko centra za socijalni rad. Korisniku, odnosno njegovom zakonskom zastupniku obezbeđuje se odgovarajuća pomoć prilikom učestvovanja u izradi individualnog plana usluge.

Ono što je izuzetno bitno za kvalitet i efekte svake usluge socijalne zaštite, pa tako i dnevnog boravka, jeste ponovni pregled. Tako je u čl. 17 Pravilnika propisano da se ponovni pregled vrši u skladu sa rokovima navedenim u individualnom planu usluge, procenjenim intenzitetom podrške, definisanim ciljevima i ishodima, te da taj pregled omogućava prilagođavanje aktivnosti potrebama i ciljevima korisnika i ostvarenim efektima usluge. Ponovni pregled svakog individualnog plana usluga za decu i mlade mora se izvršiti najmanje jednom u šest meseci.

Osim ponovnog pregleda koji bi trebalo da ukaže na ostvarene efekte i poteškoće u realizaciji plana, nužna je i interna evaluacija. Stoga čl. 19 Pravilnika predviđa da pružalac usluge najmanje jednom godišnje sprovodi internu evaluaciju kvaliteta pruženih usluga, što uključuje ispitivanje zadovoljstva korisnika, odnosno njihovih zastupnika. Izuzetno je bitno i to da se izveštaj o evaluaciji podnosi osnivaču usluge i zavodima za socijalnu zaštitu, te da je dostupan stručnoj javnosti.

Član 20. Pravilnika bavi se stručnim razvojem osoblja, što je nadasve značajno za usluge dnevnog boravka koje bi trebalo da budu koncipirane u skladu sa savremenim naučnim tendencijama, ali i potrebama korisnika koje se kontinuirano i ubrzano menjaju. Tako pružalac usluge obezbeđuje odgovarajuću stručnu podršku (konsultacije, mentorstvo ili superviziju po odgovarajućem modelu), svim licima angažovanim na pružanju usluge,

a u skladu sa planom stručnog usavršavanja donetim u skladu sa zakonom kojim je uređena socijalna zaštita. Kako bi se omogućilo kontinuirano pružanje usluga i njihov neprekinuti razvoj, pružalac usluge obezbeđuje uslove za obavljanje pripravničkog staža, odnosno studentske prakse u skladu sa pravilnikom kojim je uređeno licenciranje stručnih radnika.

S obzirom da je reč o usluzi socijalne zaštite koju obezbeđuje jedinica lokalne samouprave, postoji mogućnost da se niz pitanja značajnih za rad dnevnog boravka dodatno definiše propisima donetim na nivou jedinice lokalne samouprave. Tako je, primera radi, pružanje usluge dnevnog boravka za decu i mlade sa problemima u ponašanju, na teritoriji grada Kraljeva, dodatno definisano Pravilnikom o uslovima obezbeđivanja i pružanja usluge dnevni boravak za decu i mlade sa problemima u ponašanju¹³. Stoga čl. 3 i 4 ovog propisa predviđaju da se sredstva za finansiranje usluge dnevni boravak obezbeđuju u visini planiranih sredstava u budžetu grada Kraljeva, učešćem korisnika i njegovih srodnika obaveznih na izdržavanje, putem namenskih transfera i drugih izvora, dok je usluga dnevnog boravka dostupna deci i mladima koji su u sukobu sa zakonom, roditeljima, školom ili zajednicom i koji imaju prebivalište ili boravište na teritoriji grada Kraljeva. Takođe, u čl. 8 je konstatovano da se licencirani pružalac usluge obezbeđuje putem javne nabavke, kao i da se ugovor o javnoj nabavci usluge zaključuje između naručioca usluge i odabranog pružaoca usluge socijalne zaštite.

Dnevni boravak u kontekstu maloletničkih krivičnih sankcija

ZOMUKD predviđa da se maloletnim učiniocima krivičnih dela mogu izricati različite mere pojačanog nadzora, uz koje se može kombinovati i dnevni boravak u ustanovi za vaspitanje i obrazovanje maloletnika.

Mera pojačanog nadzora primeren su izbor onda kad za vaspitavanje i razvoj maloletnika treba preduzeti trajnije mere, uz odgovarajući stručni nadzor i pomoć, pri čemu nije potrebno maloletnikovo potpuno odvajanje iz dotadašnje sredine, u skladu sa čl. 11, st. 3 ZOMUKD. Dakle, reč je o maloletnicima čije mikrookruženje i porodične prilike ne iziskuju da maloletnik bude udaljen iz sredine u kojoj vodi svakodnevni život, već se uz odgovarajuću stručnu pomoć mogu očekivati pozitivni ishodi u budućnosti.

13 Službeni list grada Kraljeva, br. 17/23.

Dnevni boravak u ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloletnika¹⁴ ne odlikuje se karakterom zasebne vaspitne mere, već će mera boravka biti izrečena ukoliko je uz neku od mera pojačanog nadzora potrebno i angažovanje stručnih lica u posebnoj ustanovi koja se bavi vaspitavanjem i obrazovanjem maloletnika, dok mera može da traje najmanje šest meseci, a najviše dve godine. Maloletnik uz implementaciju mere i dalje ostaje kod svoje kuće i roditelja ili drugih lica koja se o njemu staraju, ali u toku dana provodi određeno vreme u ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje, tako da to ne ometa njegovo školovanje ili redovno odlaženje na posao, sve u skladu sa čl. 18 ZOMUKD. U ustanovi će se odgovarajućim vaspitnim i obrazovnim sadržajima uticati na budući život i ponašanje maloletnika u užoj i široj socijalnoj sredini, dok se o izvršenju stara organ starateljstva.

Uz inicijalno izricanje mere pojačanog nadzora uz dnevni boravak, postoji mogućnost i da prvobitno izrečena zavodska mera nakandno bude zamenjena merom dnevnog boravka. Naime, u skladu sa čl. 24. st. 2 ZOMUKD, izvršenje mere upućivanja u vaspitnu ustanovu ne može se obustaviti pre isteka roka od šest meseci, ali se do isteka ovog roka može zameniti merom pojačanog nadzora uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloletnika.

Organ starateljstva nadležan je za izvršenje mere dnevnog boravka i za određivanje ustanove u kojoj će se mera sprovesti, pri čemu se njegova mesna nadležnost vezuje za prebivalište ili boravište maloletnika, u skladu sa čl. 111 ZOMUKD.

Dnevni boravak traje najduže četiri sata u toku radnog dana, dok se podrazumeva da maloletnik nastavlja da pohađa školu ili odlazi na posao. Član 112 ZOMUKD opredeljuje tehničke aspekte izvršenja dnevnog boravka, tako da se tokom primene mere vodi dnevnik rada, pri čemu se izveštaj o toku i rezultatima sprovođenja dnevnog boravka dostavlja sudiji za maloletnike suda koji je sudio u prvom stepenu, javnom tužiocu za maloletnike i nadležnom organu starateljstva, i to od strane ustanove u kojoj se sprovodi dnevni boravak.

Kada je reč o troškovima izvršenja mere dnevnog boravka, oni, kao i u slučaju drugih maloletničkih sankcija, u načelu padaju na teret budžeta.

14 I ovde se susrećemo sa terminološkim nedoslednostima, s obzirom da propisi o socijalnoj zaštiti govore o „dnevnom boravku za decu i mlade...“, dok propisi iz oblasti krivičnopravne reakcije barataju terminom „dnevni boravak u ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloletnika“. Mišljenja smo da korišćenje različitih, čini se i po malo rogovatnih termina, stvara konfuziju o tome kakve su ustanove zapravo u pitanju i kome su namenjene.

Ipak, shodno čl. 94. st. 2 ZOMUKD roditelj, usvojilac ili staralac maloletnika, odnosno drugo lice koje je po zakonu obavezno da izdržava maloletnika, kao i maloletnik koji ima prihode ili imovinu, dužni su da snose deo troškova izvršenja mere pojačanog nadzora, ukoliko su u mogućnosti da to učine.

Zaključak

I pored toga što zakon opredeljuje širok spektar mogućnosti za primenu dnevnog boravka, a stručna javnost podržava osnivanje ustanova koje bi ovu uslugu pružale, u Srbiji je navedeni vid usluga za decu i mlade minimalno zastupljen.

Razlozi za ovakvo stanje stvari mogu biti brojni i raznovrsni, te ćemo ovom prilikom izdvojiti tek neke od njih.

Prvo, čini se da postoji određena konfuzija na okolnost kome je dnevni boravak namenjen i u čijoj nadležnosti su organizacioni aspekti u vezi sa njegovim radom. Izvesno je da ovakvom stanju stvari doprinosi određena neusaglašenost propisa iz domena krivičnopravne reakcije i socijalne zaštite. Tako ZOMUKD govori o vaspitnoj meri pojačanog nadzora uz „dnevni boravak u ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloletnika”, dok ZOSZ i relevantni pravilnici normiraju dnevne usluge u zajednici, odnosno dnevni boravak za decu i mlade koji su u sukobu sa zakonom, roditeljima, školom ili zajednicom. Ovime se potencijalno kreiraju nedoumice u pogledu toga da li su možda u pitanju dve odvojene vrste boravaka, sa dve različite kategorije korisnika. Razume se da stručna javnost koja barata materijom nije dovedena u zabludu, ali šira javnost moguće i jeste, što u finalu nepovoljno utiče na vidljivost i popularizaciju dnevnih boravaka.

U vezi sa prvim razlogom stoji i drugi, koji se tiče toga da se o dnevnom boravku za decu i mlade sa problemima u ponašanju nedovoljno govori, dok su neki drugi vidovi dnevnih boravaka, poput onih za decu i mlade sa smetnjama u intelektualnom razvoju daleko zastupljeniji u javnom diskursu. Tako postoje i nepoznanice na okolnost vrste i prirode usluga koje se pružaju u dnevnom boravku za decu i mlade sa problemima u ponašanju. Šira javnost nema mogućnost da sazna kako ovi boravci nisu samo svojevrsna zamena za nadzor u časovima kada deca i mladi nisu u školi ili na poslu, već da u sklopu njih može biti pružen obiman spektar usluga, da mogu biti sprovedene edukativne i kreativne radionice, te da u njima deca i mladi mogu na

konstruktivan način provoditi svoje slobodno vreme. Naime, upućivanje u dnevni boravak ne bi trebalo dovoditi u vezu sa potencijalnim negativnim etiketiranjem dece i mladih, a čini se da je u Srbiji malo učinjeno na planu iskorenjivanja određenih predrasuda u tom domenu. Takođe, dnevni boravci nisu samo resurs koji se može koristiti radi pružanja podrške maloletnicima koji su prekršili zakon, već su njihovi potencijali usmereni ka reagovanju na raznovrsne probleme u ponašanju, što je, kako se čini, slabo istaknuto i promovisano.

Iz navedenog proizlaze i preporuke kojima zaokružujemo dosadašnja izlaganja. Potrebno je edukovanje opšte, ali i stručne javnosti izvan sektora pravosuđa i socijalne zaštite, o prirodi i svrsi, te potencijalnim korisnicima usluge dnevnog boravka za decu i mlade sa problemima u ponašanju. Skretanje fokusa na ovu temu povećalo bi vidljivost dnevnih boravaka, od čega neposredno zavisi alociranje resursa za implemetaciju dnevnih usluga. Svakako, u svom daljem radu, boravci bi se morali rukovoditi savremenom i naučno zasnovanom metodologijom rada, uz periodičnu evaluiranje postignutih rezultata.

Literatura

- Gajić, M., Hrnčić, J., i Vučinić Jovanović, M. (2023). Usluge u zajednici za decu i mlade sa problemima u ponašanju i u sukobu sa zakonom: ideja i realizacija dnevnog boravka. *Srpska politička misao*, 3(81), 227-249. <https://doi.org/10.5937/spm81-44880>
- Kancelarija UN za projektne usluge (UNOPS) (2023). Mapiranje usluga socijalne zaštite i materijalne podrške u nadležnosti jedinica lokalnih samouprava u Republici Srbiji 2021. godine. <https://csp.org.rs/sr/assets/publications/files/mapiranje-usluga-socijalne-zastite-i-materijalne-podrske-2021.pdf>
- Kovačević, M. (2015). Diverzioni koncept postupanja prema maloletnim učiniocima krivičnih dela – opšta razmatranja i osvrt na Srbiju. *Pravni zapisi*, 6(1), 110-125. <https://doi.org/10.5937/pravzap0-7621>
- Kovačević, M. D., i Vasiljević Prodanović, D. V. (2020). Diverzioni mehanizmi postupanja prema maloletnicima u Škotskoj – mogućnosti za primenu određenih iskustava u Srbiji. *Strani pravni život*, 2, 111-124. <https://doi.org/10.5937/spz64-25413>
- Matković, G. (2009). Dnevni boravak kao pravo i usluga u sistemu socijalne zaštite. *Stanovništvo*, 1, 69-88.

- Regoli, R., Wilderman, E., & Pogrebin, M. (1985). Using an alternative evaluation measure for assessing juvenile diversion programs. *Children and Youth Services Review*, 7, 21-38. [https://doi.org/10.1016/0190-7409\(85\)90037-4](https://doi.org/10.1016/0190-7409(85)90037-4)
- Republički zavod za statistiku Srbije (RZSS) (2021). *Bilten-Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji*, 2020. Republički zavod za statistiku
- Republički zavod za statistiku Srbije (RZSS) (2022). *Bilten-Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji*, 2021. Republički zavod za statistiku
- Republički zavod za statistiku Srbije (RZSS) (2023). *Bilten-Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji*, 2022. Republički zavod za statistiku
- Republički zavod za socijalnu zaštitu Republike Srbije (RZRS) (2023). *Deca u sistemu socijalne zaštite*, 2022. Republički zavod za socijalnu zaštitu.
- Schwalbe, C. S., Gearing, R. E., MacKenzie, M. J., Brewer, K. B., & Ibrahim, R. (2012). A meta-analysis of experimental studies of diversion programs for juvenile offenders. *Clin Psychol Rev*, 32(1), 26-33. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2011.10.002>. Epub 2011 Nov 4. PMID: 22138452.
- Wilson, H. A., & Hoge, R. D. (2013). The effect of youth diversion programs on recidivism: A meta-analytic review. *Criminal Justice and Behavior*, 40(5), 497-518. <https://doi.org/10.1177/0093854812451089>

COMMUNITY CENTER FOR CHILDREN AND YOUNG PEOPLE WITH BEHAVIORAL DISORDERS – NORMATIVE FRAMEWORK AND OPPORTUNITIES IN SERBIA

Milica Kovačević, Saša Atanasov

In recent years, it is often stated that responding to juvenile delinquency, as well as other forms of behavioral disorders, should be based on measures that are implemented in the local community. Thus, initiatives are being intensified in support of the opening of community centers both for minor offenders and for children and young people with behavioral problems. On the other hand, the relevant regulations in Serbia have recognized the institution of community center for many years, as well as a wide range of possibilities for its application, so the question arises why this type of service has not taken off. Therefore, the subject of the work is a community/daycare center for children and youth with behavioral problems in Serbia, while the goal is to get acquainted with the normative framework that defines the application of this institute, that is, to get acquainted with the situation in practice. Through the application of the normative-logical method and content analysis, the author tried to point out the reasons that affect the modest representation of the daycare center and to formulate certain recommendations

that could be significant for future action. Thus, among other things, she states that the general public is not informed about the needs of children and young people with behavioral problems, as well as about the potential benefits that could result from the implementation of measures in the community.

Keywords: daycare, juvenile offenders, children and youth with behavioral problems, Serbia

ANALIZA NACIONALNIH I MEĐUNARODNIH PRAVNIH DOKUMENATA U VEZI SA VRŠNJAČKIM NASILJEM

Nina Trišić¹

Vršnjačko nasilje, često označeno kao “bullying”, predstavlja ozbiljan društveni izazov sa dugotrajnim poslasticama po žrtve, nasilnike i školske zajednice. Ovaj rad analizira upravo zakonski odgovor na ovu pojavu. U prvom delu, fokus je stavljen na međunarodne pravne instrumente koji štite prava dece, uključujući Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, Konvenciju o pravima deteta i Međunarodnu konvenciju o građanskim i političkim pravima. U domaćem kontekstu, Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, zajedno sa Posebnim protokolom za zaštitu dece u obrazovnim ustanovama i Pravilnikom o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje predstavljaju ključne pravne okvire za borbu protiv vršnjačkog nasilja. Pravilno sprovođenje zakona i pridržavanje međunarodnih standarda od strane školskih sistema od suštinskog su značaja za stvaranje bezbednog okruženja u kojem deca mogu razvijati svoje potencijale. Rad istražuje ključne aspekte pravne regulative koja se odnosi na vršnjačko nasilje, ukazujući na važnost njenog doslednog primenjivanja u cilju sprečavanja ovog problema i zaštite prava dece.

Ključne reči: vršnjačko nasilje, pravne regulative, deca, obrazovni sistem, međunarodni standardi

Uvod

Vršnjačko nasilje je globalni problem koji, čini se, ne zaobilazi ni jedno društvo. Ovaj tip nasilja ostavlja ozbiljne posledice kako po samu žrtvu, tako i po ostale aktere uključene u nasilje, ali to biva prepoznato tek u drugoj polovini prošlog veka, kada naučna javnost počinje da se interesuje za ovaj fenomen. U ovom radu, govorićemo o vršnjačkom nasilju i njegovoj zakonskoj regulativi, ali je važno istaći da se u međunarodnim naučnim krugovima češće upotrebljava termin *bullying*, koji potiče iz engleskog jezika.

¹ ninatrisic212@gmail.com

Iako se neretko koriste kao sinonimi, posebno na ovim prostorima, važno je razumeti njihove suštinske razlike.

Olweus (Olweus, 1993) pruža najčešće korišćenu definiciju bulinga. Prema njemu, buling predstavlja sistematski, repetitivni čin namernog ponašanja koji dolazi od strane nasilnika-bulija. Ključna karakteristika bulinga, prema Olweusu, je neravnoteža moći. To znači da u odnosu između nasilnika i žrtve, nasilnik poseduje fizičku, verbalnu ili socijalnu nadmoć nad žrtvom. Nasuprot tome, žrtva često ima niži društveni status u grupi vršnjaka, ima nedominantnu ulogu i često se izdvaja od većine vršnjaka. Olweus naglašava nameru u definiciji bulinga, ističući da je reč o namernom povređivanju i ponižavanju. S druge strane, vršnjačko nasilje obuhvata širi spektar negativnih interakcija među vršnjacima, uključujući različite oblike konflikta, ali ne nužno s istim stepenom namere ili ponavljanja (Rakić, 2015).

Vršnjačko nasilje je kompleksan fenomen s različitim manifestacijama. Otvoreni i neposredni napadi na žrtvu predstavljaju direktan oblik vršnjačkog nasilja, uključujući vređanje, kritikovanje, ruganje, guranje i udaranje. Sa druge strane, indirektan oblik obuhvata socijalnu izolaciju, ignorisanje, ogovaranje, širenje glasina (Smith, 2019). Iskustvo bilo kog od navedenih oblika vršnjačkog nasilja može ozbiljno narušiti sliku koju dete ima o sebi, njegove socijalne veze i školski uspeh, a mogu se javiti i problemi mentalnog zdravlja, poput depresije ili samopovređivanja. Važno je naglasiti da ova vrsta nasilja ne ostavlja posledice samo na žrtve, već i na nasilnike, kao i na školsku klimu (Smith, 2014).

Zakonsko uređenje odgovora na slučajeve vršnjačkog nasilja od izuzetne je važnosti, upravo zbog ozbiljnosti problema i kako bi se stvorio okvir za adekvatno sankcionisanje nasilnika, ali i zaštitu žrtava. Zakoni pružaju osnovu za preventivne mere, edukaciju, i jasno određuju mehanizme za prijavljivanje i suočavanje s ovakvim incidentima. Takođe, zakonska regulativa pomaže u formiranju jasnih smernica za edukatore, roditelje i druge relevantne aktere, čime se unapređuje sveobuhvatna strategija za prevenciju vršnjačkog nasilja. Treba naglasiti da većina pravnih dokumenata ne razmatra ekskluzivno samo vršnjačko nasilje, ali da veliki broj sadrži zabrane i odredbe koje se odnose na postupke karakteristične za ovu vrstu nasilja. Pomenute odredbe usmerene su ka zaštiti pojedinca od bilo kog oblika nasilnog ponašanja i stvaranju sigurnog okruženja. Na ovaj način se implicitno sankcionišu postupci koji su deo vršnjačkog nasilja. Primera radi, zakoni i

druga pravna dokumenta neretko sadrže odredbe u vezi sa zaštitom prava na bezbednost, jednakost i nediskriminaciju, i mogu zabraniti postupke poput fizičkog i verbalnog zlostavljanja, uznemiravanja ili diskriminacije na osnovu karakteristika pojedinca. Kada govorimo o pravnim tekstovima koji se bave isključivo zaštitom prava dece i maloletnika, njihove odredbe obuhvataju preventivne mere, kao i obavezivanje obrazovnih ustanova na sprečavanje nasilja, ali i propise o postupanju u slučajevima incidenata. Imajući u vidu ozbiljnost i rasprostranjenost vršnjačkog nasilja, predmet ovog rada je prikaz i analiza najvažnijih međunarodnih i domaćih pravnih dokumenata koji se bave ovim pitanjem.

Međunarodna pravna dokumenta posvećena vršnjačkom nasilju

Međunarodna zajednica prepoznaje važnost efikasnog pravno-regulativnog okvira kako bi se uspešno suprotstavila pojavi bilo koje vrste nasilja, istovremeno štiteći prava i dobrobit dece. Pod detetom se podrazumeva ljudsko biće koje nije navršilo osamnaest godina života, ako se, na osnovu zakona koji se odnosi na dete, punoletstvo ne stiče ranije. Kroz pregled relevantnih pravnih dokumenata, ovo poglavlje će istražiti kako se na globalnom nivou pristupa reagovanju na vršnjačko nasilje i srodne pojave.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima

U svom radu Kolstrein i Žofre (Kolstrein & Jofre, 2013) navode da se vršnjačko nasilje kosi sa osnovnim postulatima Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima (u daljem tekstu: deklaracija) iz 1948. godine. Prvi član deklaracije glasi: „Svi ljudi rađaju se slobodni i jednaki u dostojanstvu i pravima. Oni su obdareni razumom i savesti i trebaju postupati jedni prema drugima u duhu bratstva” (Ujedinjene nacije, 1948). Autori ukazuju na to da je, u slučaju vršnjačkog nasilja, dostojanstvo pojedinca narušeno, što dalje ometa njegovu sposobnost da se prema drugima ponaša solidarno. Dalje, u petom poglavlju deklaracije navodi se da niko ne sme biti podvrgnut mučenju ili okrutnom, nehumanom ili ponižavajućem postupku i kazni. Nasuprot tome, žrtve vršnjačkog nasilja u velikoj meri trpe poniženja,

osećaju se osramoćeno, do te mere da neretko čine i samoubistvo. Značajan je i 26. član deklaracije, koji priznaje pravo na obrazovanje, pri čemu je akcenat na podsticanju razumevanja, tolerancije i prijateljstva među različitim etničkim, nacionalnim ili verskim grupama. Vršnjačko nasilje ima suprotan efekat-remeti školsku klimu i ograničava razvoj i socijalizaciju đaka. Ono predstavlja diskriminatornu praksu, imajući u vidu da ima za cilj odbacivanje učenika na osnovu određenog svojstva (ili nedostatka istog). Kao i kod vršnjačkog nasilja, diskriminacija poprima različite i kompleksne oblike koji rezultiraju isključivanjem. To se može izražavati, na primer, kroz negativne stavove, isključivanje iz aktivnosti ili čak otvoreno odbijanje pružanja pomoći ili okrutno, ponižavajuće i/ili neljudsko postupanje. Kao posledica, sve forme vršnjačkog nasilja krše ljudska prava. Žrtve nasilja su obično na meti upravo zbog karakteristika poput etničke, rasne, verske pripadnosti ili seksualne orijentacije, čime se upravo krši zabrana diskriminacije koja se u međunarodnim dokumentima propagira (Kolstrein & Jofré, 2013).

Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta (CRC)

Konvencija o pravima deteta (1989; u daljem tekstu: Konvencija) predstavlja prvi pravno obavezujući dokument koji na globalnom nivou definiše osnovna prava deteta i pruža okvir za zaštitu dece od različitih oblika zlostavljanja. Predstavlja novi pristup zaštiti dece i dečijih prava, prepoznajući decu kao ličnosti sa dostojanstvom i pravima (Hiber i Milošević, 2012). Nakon ratifikacije, Konvencija je postala deo našeg nacionalnog pravnog sistema, čime se njene odredbe primenjuju nezavisno od domaćih zakona. Prema članu 19, države su obavezne da preduzmu sve neophodne mere za zaštitu dece od svih oblika nasilja dok su pod brigom roditelja ili staratelja, uključujući preventivne mere i podršku detetu. Član 2 garantuje zabranu diskriminacije po bilo kom osnovu, osiguravajući da sva prava važe jednako za svu decu. Ovaj princip obavezuje državu da zaštiti decu od diskriminatornih postupaka i sankcioniše takva ponašanja. Član 28 obavezuje države da omoguće obrazovanje i stvore sigurno školsko okruženje, što je ključno za sprečavanje vršnjačkog nasilja, budući da se ono često dešava u školama. Član 34 pruža zaštitu od seksualnog zlostavljanja, dok član 39 osigurava pravo žrtava na pravdu i rehabilitaciju. Značajno je istaći i Generalni komentar Komiteta UN za prava deteta, koji u tački 27 ističe da nasilje među decom, uključujući fizičko, psihološko i seksualno nasilje, ugrožava njihovo

blagostanje i razvoj. Komentar apeluje na odrasle da reaguju na vršnjačko nasilje na nenasilan i efikasan način.

Međunarodna konvencija o građanskim i političkim pravima (ICCPR)

Međunarodna konvencija o građanskim i političkim pravima (u daljem tekstu ICCPR, prema engl. International Covenant on Civil and Political Rights) ne obrađuje specifično pitanje vršnjačkog nasilja, ali sadrži odredbe koje se odnose na opšte principe zaštite ljudskih prava, uključujući prava koja su relevantna za zaštitu od nasilja, a dalje se mogu dovesti u vezu i sa nasiljem među vršnjacima. Naime, član 6 ICCPR-a garantuje osnovno pravo na život i obavezuje države članice da preduzmu mere kako bi osigurale zaštitu od bilo koje vrste nasilja koje bi moglo ugroziti život. U nastavku, član 7 zabranjuje mučenje, kao i nečovečno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje, što se može primeniti na zaštitu od fizičkog i psihičkog nasilja, iako se ne odnosi direktno na vršnjačko nasilje. Takođe, član 24 naglašava potrebu za posebnom zaštitom dece, podržavajući opšti princip da deca budu zaštićena od svih oblika zlostavljanja, uključujući nasilje među vršnjacima. Važno je napomenuti da su članovi ICCPR široko formulisani i otvoreni za tumačenje u različitim kontekstima (Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, 1966).

Strategija Saveta Evrope o pravima deteta

Strategija Saveta Evrope o pravima deteta za period 2022–2027 (u daljem tekstu: Strategija), fokusira se na šest ključnih prioriteta: zaštita dece od nasilja, jednake mogućnosti i socijalna inkluzija, bezbedna upotreba tehnologije, pravda za decu, davanje glasa deci, i poštovanje prava dece u kriznim situacijama.

U delu koji se bavi zaštitom dece od nasilja, Strategija prepoznaje porast nasilja tokom pandemije, uključujući fizičko, psihičko i seksualno nasilje. Iako se ne bavi isključivo vršnjačkim nasiljem, pominje nasilje među decom, ukazujući na potrebu za brzim pravnim odgovorom i sveobuhvatnim pristupom. Planovi uključuju podizanje svesti i podršku implementaciji preporuka

za prevenciju nasilja, uključujući i nasilje među vršnjacima. Strategija prepoznaje i rizike nasilja u digitalnom okruženju, uključujući online vršnjačko nasilje. Jedan od ključnih aspekata Strategije odnosi se na inkluziju dece iz ugroženih grupa, kao što su deca u teškim ekonomskim situacijama, migranti i deca s invaliditetom. Ove inicijative, usmerene ka stvaranju jednakih uslova, mogu pomoći u smanjenju vršnjačkog nasilja kroz podsticanje inkluzivnog obrazovanja, podršku mentalnom zdravlju i jačanje socijalnih usluga. Preostali prioriteti Strategije, iako se ne odnose direktno na nasilje, naglašavaju značaj stvaranja inkluzivnih okruženja gde deca mogu izražavati svoje stavove i aktivno učestvovati u društvu koje ih štiti.

Povelja Saveta Evrope o obrazovanju za demokratsko građanstvo i obrazovanju za ljudska prava

U okviru Povelje Saveta Evrope o obrazovanju za demokratsko građanstvo i obrazovanju za ljudska prava (2010), postoje opšti principi koji se odnose na obrazovanje u duhu demokratije i ljudskih prava, što može indirektno doprineti smanjenju vršnjačkog nasilja. Akcenat je stavljen na promociju socijalne kohezije, interkulturalnog dijaloga i uvažavanja različitosti, što svakako dovodi do smanjenja konflikata i jačanju poštovanja među učenicima. Navodi se da je cilj ne samo da se učenici „opreme” znanjem, već i da se osposobe za aktivizam i promociju ljudskih prava i demokratije, i za život u demokratskom i multikulturalnom društvu.

Rezolucija 1803 Parlamentarne skupštine Saveta Evrope

Rezolucija 1803 Parlamentarne skupštine Saveta Evrope (2011; u daljem tekstu: Rezolucija) izražava duboku zabrinutost zbog ozbiljnog nasilja u evropskim školama, uključujući vršnjačko nasilje, napade učenika i nasilje nad nastavnicima. Skupština ističe da iako su takvi događaji retki, imaju značajan uticaj na žrtve, izazivajući osećanja frustracije, straha i nesigurnosti. Cilj Rezolucije je promovisanje obrazovanja protiv nasilja putem usvajanja smernica i principa na nacionalnom nivou. Smernice uključuju jasne norme u zakonodavstvu koje zabranjuju sve oblike nasilja u školama, uključujući fizičko i verbalno nasilje, kao i nasilje nad učenicima od strane nastavnika. Takođe se ističe važnost pravednog sankcionisanja za ozbiljne slučajeve nasilja,

uz poseban naglasak na smernicama za postupanje s mladim počiniocima nasilja. Dalje, Rezolucija nalaže obaveznu obuku za osoblje u školama, koje ima za cilj poboljšanje razumevanja različitih oblika nasilja i promovisanje prava dece na školovanje u bezbednom okruženju. Smernice pozivaju na podizanje svesti o nasilju, nenasilnom rešavanju konflikata i pravima dece, inkorporirajući ove teme u nastavni plan. Ističe se da preventivne mere treba da obuhvataju sprovođenje bezbednosnih mera kako bi se sprečila upotreba oružja i droga u školama. Nastava bi trebalo da bude usmerena na otklanjanje uzroka nasilja, pružanje podrške učenicima s teškoćama i podsticanje timskog rada i tolerancije. Uključivanje roditelja, učenika i organizacija koje se bave decom u projekte i aktivnosti protiv nasilja igra ključnu ulogu. Takođe se naglašava važnost transparentnosti, poštovanja privatnosti žrtava i pružanja podrške viktimizovanim učenicima. Istaknuto je da nacionalne vlasti treba da uspostave sistem praćenja podataka o nasilju u školama, kao i da sprovode evaluaciju rezultata primenjenih mera. Mora postojati saradnja između škola na nacionalnom i evropskom nivou, kako bi se identifikovale dobre prakse u suzbijanju nasilja.

Vršnjačko nasilje i normativni okvir u Srbiji

U Srbiji, pitanje vršnjačkog nasilja se reguliše različitim zakonima i propisima na više nivoa, što podrazumeva i zakone koji se bave bezbednošću i obrazovanjem dece. Zakon koji predstavlja temelj vaspitno-obrazovnog sistema je Zakon o osnovana sistema, obrazovanja i vaspitanja. U daljem tekstu, pored ovog zakona, biće prikazane odredbe Posebnog protokola za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama, kao i Pravilnika o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje. Pored nabrojanih, prava deteta i učenika regulisana su pre svega Ustavom Republike Srbije, pa i Krivičnim zakonikom, Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, Zakonikom o krivičnom postupku, Zakonom o prekršajima, Porodičnim zakonom, Zakonom o opštem upravnom postupku i Zakonom o zabrani diskriminacije.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja² (u daljem tekstu: ZOSOV) predstavlja temelj obrazovno-vaspitnog sistema Republike Srbije. Njime se regulišu osnove sistema predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja, kao i vaspitanja i obrazovanja odraslih. Stupanjem na snagu odgovarajućih odredbi ovog zakona, Srbija počinje da ispunjava obaveze koje su preuzete ratifikacijom gorepomenute Konvencije o pravima deteta, a to je pre svega obaveza da zaštiti dete od svih oblika nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja (Hiber i Milošević, 2012).

U okviru ZOSOV-a, članovi 109 do 112 propisuju ključne smernice i obaveze usmerene ka prevenciji vršnjačkog nasilja u vaspitno-obrazovnim ustanovama. Oni naglašavaju važnost razvijanja međusobnog razumevanja, zabranu diskriminacije, nasilja i zlostavljanja te postavljaju osnovna pravila ponašanja za sve uključene strane. Tako se, u članu 109, navodi da odnosi u ustanovi treba da budu zasnovani na razumevanju i poštovanju svih aktera, te da je na zaposlenima odgovornost za postizanje pozitivne klime u školi, a da je obrazovna ustanova dužna da uredi pravila ponašanja i odnosa unutar institucije. Član 110 zabranjuje diskriminaciju na osnovu različitih kriterijuma poput rase, boje kože, pola, veroispovesti, seksualne orijentacije itd. Ustanova je dužna da preuzme potrebne mere u slučaju diskriminatornih ponašanja, a ministar je taj koji propisuje kriterijume za prepoznavanje diskriminacije i postupanje ustanova. Dalje, članom 111 ZOSOV-a, zabranjuje se fizičko, psihičko, socijalno, digitalno, seksualno i svako drugo nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje, i pružaju se definicije navedenih vrsta nasilja. U ZOSOV-u se pod fizičkim nasiljem podrazumeva fizičko kažnjavanje deteta, učenika ili odraslog od strane zaposlenog, roditelja, zakonskog zastupnika ili trećeg lica u ustanovi. Ono obuhvata i svako ponašanje koje može da dovede do potencijalnog ili stvarnog telesnog povređivanja deteta, učenika, odraslog ili zaposlenog. Nasilje u ovom kontekstu uključuje i agresivno ponašanje zaposlenih prema detetu, učeniku ili odraslom, ali i međusobno nasilje između učenika, odraslih ili zaposlenih. Kada je reč o psihičkom nasilju, ono se u ZOSOV-u definiše kao ponašanje koje dovodi do trenutnog ili trajnog ugrožavanja psihičkog i emocionalnog zdravlja. U psihičko nasilje spadaju ponašanja poput verbalnog nasilja, ponižavanja ili bilo koje druge aktivnosti koje negativno utiču na mentalno blagostanje. Socijalno nasilje je

² „Sl. glasnik RS”, br. 88/2017, 27/2018 – dr. zakon, 10/2019, 27/2018 – dr. zakon, 6/2020, 129/2021 i 92/2023.

isključivanje deteta, učenika ili odraslog iz grupe vršnjaka i različitih aktivnosti. U nastavku, seksualno nasilje i zlostavljanje su objašnjeni kao ponašanja kojim se dete ili učenik seksualno uznemirava ili primorava da učestvuje u seksualnim aktivnostima koje ne želi, ne shvata ili im nije razvojno dostigao. Ova vrsta nasilja uključuje i dečiju pornografiju, prostituciju, kao i druge oblike seksualne eksploatacije. Na kraju, noviji oblik nasilja-digitalno nasilje, definiše se kao zloupotreba informaciono komunikacionih tehnologija koja može da dovede do povrede ličnosti i dostojanstva. Podrazumeva slanje poruka elektronskom poštom, SMS-om, MMS-om, komunikaciju na veb sajtovima, četovanje, društvene mreže i dr. Ističe se da je ustanova dužna da odmah prijavi svaki oblik nasilja nadležnom organu, a Ministarstvo od nedavno vrši prijem prijava nasilja putem softverskog rešenja – Nacionalne platforme za prevenciju nasilja koje uključuje decu – Čuvam te. I na kraju, član 112 je takođe važan za temu vršnjačkog nasilja, jer se njime zabranjuju ponašanja koja vređaju ugled, čast ili dostojanstvo između aktera obrazovno-vaspitnog sistema, i direktor ustanove je dužan da preduzme odgovarajuće aktivnosti u roku od tri dana od saznanja za povredu zabrane.

Poseban protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama

Poseban protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama (u daljem tekstu: Poseban protokol) detaljnije se bavi internim postupkom u situacijama kada postoji sumnja ili se dešava nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje, i pruža okvir za preventivne aktivnosti, te vodi ka unapređenju zaštite dece i učenika. Osnovni principi na kojima je Poseban protokol zasnovan su pravo na život, opstanak i razvoj, najbolji interes deteta, nediskriminacija deteta i učešće dece. Ističe se da svako dete ima pravo na život, a država ima obavezu da obezbedi detetu opstanak i razvoj. Ovaj dokument se odnosi na svu decu, odnosno učenike, bez obzira na uzrast, pol, porodičnu situaciju, etničku pripadnost ili bilo koju drugu karakteristiku deteta. Poseban protokol polazi od stava da se svako nasilje nad decom može sprečiti, te da je važno da ustanova kreira klimu u kojoj se neguje kultura ponašanja i uvažavanja drugih, ne toleriše i ne prećutkuje nasilje, i u kojoj se razvija odgovornost svih, pa i njihova dužnost da postupaju u situacijama u kojima se odredbe krše.

Na osnovu Posebnog protokola, svaka škola ima obavezu da definiše program zaštite učenika od nasilja u svom godišnjem programu rada. Osim toga, treba formirati tim za zaštitu učenika od nasilja, gde se čitav kolektiv smatra odgovornim za borbu protiv nasilja, a jasno formulišu međusobno usklađene obaveze. Članovi tima treba da pokažu visoku stručnost u radu, dobre komunikativne sposobnosti bez elemenata nasilnog ponašanja u svom radu. Svi zaposleni, uključujući stručne timove za zaštitu učenika od nasilja, obavezni su voditi evidenciju o pojavama nasilja. U školi moraju postojati dokumenti koji regulišu postupanje u situacijama nasilja, kao što su Godišnji program rada osnovne škole, Godišnji Program i plan rada timova za zaštitu učenika od nasilja, Pravilnik o bezbednosti i procedurama postupanja u situacijama nasilja, i evidencione prijave nasilja. Ovim protokolom se takođe ističe da različite službe u školama, poput psihologa, pedagoga, socijalnih radnika, dečjih vaspitača i drugih, imaju niz mogućnosti u funkciji prevencije, realizacije programa namenjenih deci, rada sa nastavnim osobljem, pripreme i štampanja različitih materijala o nasilju, savetovanja i pružanja pomoći roditeljima u vaspitanju, individualnog rada sa decom iz problematičnih porodica, kao i usmeravanja dece i porodica ka uslugama drugih sistema (zdravstveni, socijalna zaštita) radi pružanja pomoći u kriznim situacijama (Jovanović i Jovanović-Kranjec, 2017). Ovaj dokument prepoznaje važnost ne samo intervencije onda kada se nasilje već desi, nego i preventivnih aktivnosti koje sprečavaju da do nasilja uopšte i dođe.

Prema Posebnom protokolu, ciljevi preventivnih aktivnosti su stvaranje pozitivne školske klime, uključivanje svih interesnih grupa u donošenje programa prevencije, povećanje nivoa svesti o nasilju, zlostavljanju i zanemarivanju, definisanje procedura i postupaka zaštite od nasilja, kao i informisanje o procedurama zaštite od nasilja, ali i unapređivanje kompetencija svih relevantnih aktera za prepoznavanje i rešavanje problema nasilja. Neki od zadataka kojima se nabrojani ciljevi ispunjavaju su: upoznavanje sa pravnom regulativom, usklađivanje postojećih podzakonskih akata ustanove, izrada Programa za zaštitu dece od nasilja, definisanje uloga i odgovornosti pri primeni procedura i postupaka, razvijanje i negovanje bogatstva različitosti i kulture ponašanja, obučavanje za nenasilnu komunikaciju, organizovanje edukacija o zaštiti dece od nasilja, definisanje pravila ponašanja i posledica njihovog kršenja, razvijanje mehanizma reagovanja u situacijama nasilja i umrežavanje ključnih nosilaca prevencije.

U slučajevima kada do nasilja dođe, kao ciljevi intervencija u Posebnom protokolu navode se sprovođenje postupaka i procedura reagovanja u

situacijama nasilja, uspostavljanje efikasne zaštite dece, praćenje i evidentiranje slučajeva nasilja kao i evaluacija efikasnosti programa zaštite, i na kraju ublažavanje i otklanjanje posledica nasilja, reintegracija i savetodavni rad sa učenicima. Dalje su navedeni zadaci kojima se ispunjavaju ovi specifični ciljevi, a to su usklađena i dosledna primena utvrđenih postupaka i procedura, saradnja sa relevantnim službama, evidentiranje slučajeva nasilja, praćenje i vrednovanje oblika nasilja putem istraživanja, podrška žrtvama, rad sa njima, kao i osnaživanje dece koja su posmatrači nasilja, ali i savetodavni rad sa roditeljima. U dokumentu se navode i određeni kriterijumi za sprovođenje intervencija, a to su prisustvo nasilja ili sumnja na njega, mesto dešavanja, akteri nasilja, oblik i intenzitet nasilja. Kada se uoči da među učenicima postoji nasilje, potrebno ga je identifikovati, prekinuti ga i smiriti situaciju, konsultovati se sa stručnjacima i kolegama, i na kraju preduzeti mere intervencije unutar ustanove ili, pak, uključiti nadležne institucije. Ističe se da je Tim za zaštitu dece/učenika u obavezi da u saradnji sa kolektivom škole i relevantnim ustanovama, ispiti efekte preduzetih zaštitnih mera.

Pravilnik o Protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje

Pravilnikom o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje³ (u daljem tekstu: Pravilnik), definisani su tačni koraci koje obrazovna ustanova treba da preduzme u slučajevima nasilja. Osim toga, važno je prvo osvrnuti se na razvrstavanje nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja koje je ovim dokumentom pruženo. Razvrstavanje nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja na različite nivoe ima za svrhu postizanje ujednačenog pristupa ustanova u situacijama nasilja i zlostavljanja, posebno kada su u pitanju deca ili učenici. Evaluacija nivoa nasilja se sprovodi putem analize intenziteta, stepena rizika, trajanja, učestalosti ponašanja, posledica, broja učesnika, uzrasta i karakteristika razvojnog perioda deteta, odnosno učenika. Na prvom nivou, oblici fizičkog, psihičkog, socijalnog, digitalnog i seksualnog nasilja obuhvataju manje ozbiljne situacije poput udaranja čvrga, guranja, štipanja, ogovaranja, širenja glasina, omalovažavanja ili dobacivanja, kao i psovanja, lascivnih komentara, slanja uznemiravajućih poruka i sl. Zatim, na drugom nivou, situacije postaju ozbiljnije, uključujući šamaranje, udaranje, gaženje, zatvaranje, ucenjivanje, iskorišćavanje, spletkarenje,

3 „Sl. glasnik RS”, br. 11/24.

manipulisanje, pokazivanje pornografskog sadržaja, svlačenje i seksualno dodirivanje... Na kraju, treći nivo obuhvata najteže oblike fizičkog, psihičkog, socijalnog, digitalnog i seksualnog nasilja, kao što su tuča, davljenje, bacanje, prouzrokovanje opekotina i drugih povreda, napad oružjem, iznuda novca, navođenje na korišćenje psihoaktivnih supstanci, zastrašivanje, organizovano maltretiranje, dečija pornografija i ozbiljni oblici seksualnog nasilja, poput prinude na seksualni čin, silovanja, incesta i sl.

Kada govorimo o reakciji na nabrojane nivoe nasilja, i ona je propisana unutar Pravilnika. Ukoliko se radi o prvom nivou nasilja, najčešće odeljenski starešina ili drugi zaposleni samostalno preduzima određene aktivnosti u saradnji sa roditeljima. To može biti pojačan vaspitni rad sa vaspitnom grupom ili odeljenjem, grupom učenika ili na individualnom nivou, uz moguće konsultovanje psihologa/pedagoga. Ako se nasilje ponavlja, ustanova dalje može primeniti aktivnosti predviđene za drugi ili treći nivo nasilja. Na drugom nivou nasilja, odeljenski starešina ili glavni vaspitač u domu, uz saradnju sa psihologom, pedagogom, timom za zaštitu i direktorom, preduzima određene mere, u smislu pojačanog vaspitnog rada, uz obavezno učešće roditelja ili staratelja. Ukoliko pojačani vaspitni rad ne da rezultate, pokreće se vaspitno-disciplinski postupak. Na najtežem, trećem nivou, direktor ustanove sa timom za zaštitu od nasilja preduzima određene korake uz saradnju sa roditeljima i nadležnim organima, organizacijama i službama. Ukoliko su izvršioci nasilja učenici mlađi od 14 godina, primenjuju se mere u okviru obrazovno-vaspitnog sistema, zdravstvenog sistema i sistema socijalne zaštite.

Pravilnik propisuje jasne korake koje institucije moraju slediti u slučaju sumnje na nasilje. Prvi korak uključuje direktno ili indirektno prikupljanje informacija radi potvrde ili odbacivanja sumnji, nakon čega svi zaposleni moraju preduzeti mere zaustavljanja nasilja. Potrebno je odmah obavestiti roditelje, pružiti medicinsku pomoć ako je potrebno, i informisati nadležne organe. U slučajevima kada roditelji nisu dostupni, Centar za socijalni rad preuzima ulogu. Zatim se sprovode interne konsultacije radi analize situacije i procene rizika, nakon čega se izrađuje operativni plan zaštite. Ovaj plan uključuje aktivnosti usmerene na promenu ponašanja učesnika i omogućava učešće deteta. Na kraju, evaluacija mera osigurava njihovu efektivnost i omogućava dalje planiranje zaštite.

Pravilnik o obavljanju društveno-korisnog, odnosno humanitarnog rada u ustanovama obrazovanja i vaspitanja

Pravilnik o obavljanju društveno-korisnog, odnosno humanitarnog rada u ustanovama obrazovanja i vaspitanja⁴ (u daljem tekstu: Pravilnik), ima za cilj razvoj društveno odgovornog ponašanja učenika kao oblik restorativne discipline. Restorativna disciplina, kako je definisana u Pravilniku, teži umanjivanju ili otklanjanju načinjene štete, razvijanju svesti o odgovornosti i posledicama ponašanja, kao i popravljanju odnosa među uključenim stranama. U situacijama gde škola primenjuje vaspitne mere usmerene ka učenicima, Pravilnik propisuje i obavljanje određenih društveno-korisnih ili humanitarnih aktivnosti, kao dela restorativne discipline. Učenici koji su učinili povrede obaveza ili zabrana, a koje se dovode u vezu s vršnjačkim nasiljem, mogu biti usmereni na određene aktivnosti kao deo kazne ili korektivne mere. Na primer, pravilnik pominje da se učeniku koji je učinio teže povrede obaveza može izreći vaspitno-disciplinska mera u obliku društveno-korisnog ili humanitarnog rada. Aktivnosti koje se navode kao primeri obuhvataju i situacije koje se dovode u vezu s vršnjačkim nasiljem, poput pomoći povređenom učeniku, učestvovanja u organizaciji predavanja o bezbednosti u školi, ili izrade materijala koji se bave prevencijom nasilja među učenicima.

Ova povezanost između vaspitnih mera, društveno-korisnih i humanitarnih aktivnosti, te restorativne discipline ukazuje na nameru škole da ne samo sankcioniše negativno ponašanje učenika već i da ih usmeri ka pozitivnim promenama u ponašanju. Takođe, ukazuje na važnost razvoja svesti o odgovornosti, prevenciji nepoželjnog ponašanja, i izgradnji pozitivnih odnosa među učenicima.

Zaključak

U savremenom društvu, vršnjačko nasilje predstavlja ozbiljan izazov koji značajno utiče na mentalno zdravlje dece i mladih. Pravna regulativa igra važnu ulogu u zaštiti žrtava i sankcionisanju nasilnika, a analizom domaćih i međunarodnih zakonskih okvira, možemo zaključiti da postoji snažna pravna osnova za zaštitu prava dece i prevenciju nasilja među vršnjacima.

4 „Sl. glasnik RS”, br. 10/2024.

Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta postavlja globalni okvir za zaštitu dece, a njen duh je implementiran u nacionalno zakonodavstvo Srbije kroz Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (ZOSOV) i Poseban protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja u obrazovno-vaspitnim ustanovama. Ovi dokumenti obavezuju škole da preduzimaju konkretne mere zaštite, uključujući formiranje timova za zaštitu dece i sprovođenje preventivnih aktivnosti. Na evropskom nivou, Rezolucija 1803 Parlamentarne skupštine Saveta Evrope prepoznaje problem nasilja u školama i poziva na promovisanje obrazovanja usmerenog na prevenciju nasilja, obuku školskog osoblja i sprovođenje programa koji podstiču nenasilno rešavanje konflikata.

U praksi, na našim prostorima, često izostaje adekvatna reakcija nadležnih institucija na vršnjačko nasilje. Problem nije u nedostatku zakona, već u njihovom sprovođenju – zakonske odredbe često ostaju samo „mrtvo slovo na papiru.” Unapređenje sprovođenja zakona je ključno kako bi se obezbedila pravda za žrtve i adekvatna zaštita. Važno je naglasiti da efikasna primena zakonskih akata u mnogome zavisi od koordinisanog delovanja različitih institucija, poput škole, socijalnih službi i policije. Takva saradnja je od suštinske važnosti za identifikaciju, praćenje i adekvatno reagovanje na slučajeve vršnjačkog nasilja. U tom kontekstu, očekuje se da će novouspostavljeni sistem „Čuvam te” poboljšati reakciju na slučajeve vršnjačkog nasilja, pružajući žrtvama podršku i osiguravajući da nasilnici budu sankcionisani.

Na kraju, istakli bismo značaj prevencije vršnjačkog nasilja, i ulaganja u programe prevencije i edukacije, koje je ključno za podizanje svesti o ozbiljnosti vršnjačkog nasilja. Edukacija igra ključnu ulogu u stvaranju okruženja u kojem deca razvijaju empatiju i poštovanje prema različitostima, čime se smanjuje incidenca nasilja. Samo kroz zajedničke napore i integrisane strategije možemo postići održiv napredak u suzbijanju vršnjačkog nasilja, čime se stvara sigurno okruženje za decu i podržava njihov emocionalni i socijalni razvoj.

Literatura

- Committee of Ministers. (2010). Recommendation CM/Rec(2010) 7 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education.
- Council of Europe. [https://www.coe.int/en/web/children/bullying#{%22116948818%22:\[1\]}](https://www.coe.int/en/web/children/bullying#{%22116948818%22:[1]})

- Council of Europe. (2011). Resolution 1803 of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17979&lang=en>
- Hiber, I. S., i Milošević, M. (2012). Analiza zakonskog okvira za zaštitu dece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u vaspitno-obrazovnim ustanovama. U B. Kordić, A. Kovačević, i B. Banović (Ur.), *Reagovanje na bezbednosne rizike u obrazovno-vaspitnim ustanovama*, (str. 15-35). Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti.
- Jovanović, N., i Jovanović-Kranjec, M. (2017). Sigurnost i bezbednost učenika u zakonodavnim dokumentima SR Srbije. *Sociološki godišnjak*, (12), 53-73. <https://doi.org/10.5937/SocGod1712053J>
- Kolstrein, A. M., & Jofré, M. I. T. (2013). Bullying: an analysis from the perspective of human rights, target groups and interventions. *The International Journal of Children's Rights*, 21(1), 46-58.
- Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta (1989). <https://www.unicef.org/serbia/media/3186/file/Konvencija%20o%20pravima%20deteta.pdf>
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima. (1966). <https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/regulations/05bosniak/BIntCovCivilPoliticalRights.pdf>
- Opšta Skupština Ujedinjenih nacija Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948). https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/cnr.pdf Parliamentary Assembly. (2011). Recommendation on Education against violence at school. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17979&lang=en>
- Poseban protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama. https://www.paragraf.rs/propisi/posebni_protokol_za_zastitu_dece_i_ucenika_od_nasilja_zlostavljanja_i_zanemarivanja_u_obrazovno-vaspitnim_ustanovama.html
- Pravilnik o obavljanju društveno-korisnog, odnosno humanitarnog rada u ustanovama obrazovanja i vaspitanja, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 10/24 (2024). <https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik-obavljanju-drustveno-korisnog-odnosno-humanitarnog-rada.html>
- Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 11/24 (2024). <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2024/11/6/reg>
- Rakić, J. (2015). Pojam i oblici vršnjačkog nasilja. *Pravne teme*, 3(5), 59-67.
- Smith, P. K. (2014). Understanding school bullying: Its nature and prevention strategies. SAGE.
- Smith, P. K. (2019). *The psychology of school bullying*. Routledge.

UN Committee on the Rights of the Child. (2011). General comment No. 13: The right of the child to freedom from all forms of violence. UN Committee on the Rights of the Child. <https://www.refworld.org/docid/4e6da4922.html>

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, „Sl. glasnik RS”, br. 88/2017, 27/2018 – dr. zakon, 10/2019, 27/2018 – dr. zakon, 6/2020, 129/2021 i 92/2023. https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_osnovama_sistema_obrazovanja_i_vaspitanja.html

Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, „Sl. list SFRJ – Međunarodni ugovori”, br. 15/90 i „Sl. list SRJ – Međunarodni ugovori”, br. 4/96 i 2/97. https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_ratifikaciji_konvencije_ujedinjenih_nacija_o_pravima_deteta.html

ANALYSIS OF NATIONAL AND INTERNATIONAL LEGAL DOCUMENTS REGARDING PEER VIOLENCE

Nina Trišić

Peer violence, often labeled as “bullying”, represents a serious social challenge with long-term consequences for victims, bullies and school communities. This paper analyzes the legal response to this phenomenon. In the first part, the focus is on international legal instruments that protect children’s rights, including the Universal Declaration of Human Rights, the Convention on the Rights of the Child and the International Convention on Civil and Political Rights. In the domestic context, in Serbia, the Law on the Basics of the Educational System, together with the Special Protocol for the Protection of Children in Education Institutions and the Rulebook on Institutional Behavior in Response to Violence, Abuse and Neglect are key legal frameworks for combating bullying. Proper implementation of the law and adherence to international standards by school systems are essential to creating a safe environment in which children can develop their potentials. The paper investigates the key aspects of the legal regulation related to peer violence, pointing out the importance of its consistent application in order to prevent the problem and protect the rights of children.

Keywords: peer violence, legal regulations, children, education system, international standards

ANALIZA NORMATIVNOG OKVIRA DELOVANJA SUDA U POSTUPKU PREMA MALOLETNICIMA¹

Maša Marković²

Promena društvenih vrednosti i načina života, kao i vaspitna zapuštenost, uz nedovoljno razvijenu psihičku i socijalnu zrelost maloletnika, te delovanje bioloških i drugih faktora u periodu adolescencije, zahteva reakciju pravnog sistema u pogledu kreiranja normativnih i institucionalnih rešenja koja će omogućiti ostvarivanje efekata generalne i specijalne prevencije. Stoga, autor kritički analizira zakonsku regulativu koja se odnosi na postupak prema maloletnicima, uz upoređivanje sa normativnim rešenjima koja se primenjuju u opštem krivičnom postupku, odnosno u postupku protiv punoletnih lica. Tom prilikom, posebna pažnja usmerena je na analizu članova Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica koji se odnose na propisivanje uloge, odnosno ovlašćenja i obaveza suda u postupku prema maloletnicima. Posebna pažnja usmerena je na predstavljanje zakonskih normi kojima je uređeno pokretanje i vođenje postupka prema maloletnicima, uz isticanje njihovih nedostataka, sa ciljem još preciznijeg definisanja pravnog položaja suda, kao i svih ostalih funkcionalno određenih krivičnoprocesnih subjekata koji se staraju o dobrobiti maloletnih učinilaca krivičnih dela. U postupku u kojem je dominantna primena načela procesne protektivnosti koje omogućava postojanje dosta neformalnije sudske procedure u odnosu na tok opšteg krivičnog postupka, uz upotrebu brojnih diskrecionih ovlašćenja postupajućeg sudije za maloletnike, te primenu principa po kome težina određenog izvršenog krivičnog dela nije od presudnog značaja za definisanje krivičnopravne reakcije prema konkretnom maloletniku, nesporno je da postoji potreba kontinuiranog unapređenja pravnog okvira, kao i jačanje kapaciteta maloletničkog pravosuđa.

Ključne reči: maloletničko pravosuđe, postupak prema maloletnicima, Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica

1 Rad predstavlja modifikovani deo master rada na temu „Uloga suda u postupku prema maloletnicima”, odbranjenog na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu tokom akademske 2022/2023. godine.

2 masa.markovic@yahoo.com

Uvod

Svako izvršeno krivično delo predstavlja neuspeh kako pojedinca, tako i društva kojem on pripada. Ipak, potreba za pojačanom pažnjom celokupnog socijalnog i pravnog sistema postoji kada je učinilac krivičnog dela maloletnik koji pripada starosnoj kategoriji od koje se očekuje da predstavlja buduće nosioce društvenog napretka. S obzirom na navedeno, zahteva se kontinuirano praćenje i poboljšanje postojeće zakonske regulative u predmetnoj oblasti, sa ciljem kontinuiranog usavršavanja načina postupanja sa maloletnicima, pronalaženja novih i unapređivanje već postojećih sredstava i mera koje se mogu primenjivati u odnosu na maloletne delinkvente. Stoga, autor se opredelio za analizu normativnog okvira delovanja suda u postupku prema maloletnicima, imajući u vidu da se pored odredbi Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica koje se primenjuju kao *lex specialis*, u procesnim situacijama koje njima nisu definisane, supsidijarno ili primenjuju pravila Zakonika o krivičnom postupku kao *lex generalis* ili svoju funkciju ostvaruju opšta pravila o analognom postupanju. Samim tim, u uslovima u kojima se propisuje i (ne)primenjuje funkcionalno spajanje pripremnog postupka i faze suđenja, povišena procesna diskrecija uz terminološku povlašćenost, hitnost u postupanju i druga opšta pravila postupka prema maloletnicima, postoji potreba za redovnim praćenjem, procenjivanjem i unapređenjem nacionalnog zakonodavstva i ujednačavanjem sudske prakse u predmetnoj oblasti.

Nadležnost suda u postupku prema maloletnicima

Primena zakonskih rešenja o konstituisanju posebnih funkcionalnih oblika sudovanja maloletnicima u okviru sudova opšte nadležnosti za posledicu ima da se u okviru njih formiraju sudska veća za maloletnike u kojima postupaju sudije specijalizovane za bavljenje maloletničkom delinkvencijom (Reljanović, 2010, 142). Samim tim, govori se o funkcionalnom razdvajanju krivičnog postupka shodno uzrastu lica protiv koga je pokrenut postupak, odnosno o postojanju posebnog postupka prema maloletnicima u odnosu na opšti postupak prema punoletnim licima. Pored Republike Srbije, ovakav pristup, u neznatno modifikovanom obliku, usvojen je u Italiji, kao i u Nemačkoj, koja razlikuje porotno veće za maloletnike, veliko veće za maloletnike, kao i krivičnog sudiju kao sudiju za maloletnike (Škulić, 2021, 27).

Jedna od osnovnih zakonskih procesnih pretpostavki za pokretanje i vođenje, kako opšteg krivičnog postupka, tako i postupka prema maloletnicima, jeste propisana nadležnost za postupanje u određenoj pravnoj stvari. Dok se u opštem krivičnom postupku određivanje nadležnosti suda zasniva na apstraktnoj težini i vrsti krivičnog dela koje je predmet krivičnog postupka, u pogledu postupka prema maloletnicima u Republici Srbiji propisana je isključiva nadležnost viših sudova u prvom stepenu (Knežević, 2010, 112). *Ratio legis* određivanja viših sudova kao prvostepenih sudova u postupku prema maloletnicima zasnivao se na nameri donosilaca Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica³ (u daljem tekstu: ZM) da ukažu na veliki značaj navedenog postupka, čije se vođenje poverava sudovima koji se inače u prvom stepenu, po pravilu, bave težim krivičnim delima, pri čemu su smatrali da se tako omogućava i jednostavnija specijalizacija sudija za maloletnike, s obzirom na znatno manji broj viših sudova nego osnovnih.⁴ Ipak, postavlja se pitanje šta su tada predstavljale, kao i danas, stvarne prepreke u omogućavanju pružanja formalne specijalizacije sudija osnovnog suda. Kao drugostepeni sud u postupku prema maloletnicima postupa neposredno viši sud – apelacioni sud, dok Vrhovni sud Srbije ima nadležnost u pogledu odlučivanja o podnetim zahtevima za zaštitu zakonitosti.

Kako u pogledu određivanja stvarne nadležnosti, tako i u pogledu određivanja mesne nadležnosti, u srpskom pravnom sistemu govorimo o postojanju specifičnosti u odnosu na pravila koja se primenjuju u opštem krivičnom postupku. U prilog tome govori da ono što je propisano kao osnovno pravilo za određivanje mesne nadležnosti u opštem krivičnom postupku predstavlja izuzetak u postupku prema maloletnicima i obrnuto. Dok je primarni kriterijum za utvrđivanje mesnog odnosa između krivične stvari i područja suda u opštem krivičnom postupku mesto izvršenja krivičnog dela (*forum loci delicti comissi*), u postupku prema maloletnicima, shodno članu 45 ZM, reč je o mestu prebivališta maloletnika (*forum domicili*). Zakonodavac dalje, u istom članu, propisuje da je, ukoliko maloletnik nema prebivalište ili ono nije poznato, nadležan sud boravišta maloletnika (*forum residentiae*). Jedan od osnovnih razloga zašto se zakonodavac opredelio da primarno bude nadležan sud mesta prebivališta, odnosno boravišta maloletnika, leži u tome

3 Službeni glasnik RS, br. 85/2005.

4 U članu 42 stav 1 ZM navodi se „okružni sud” kao prvostepeni sud, jer su u vreme kada je usvojen ovaj zakon, prvostepeni sudovi bili opštinski i okružni sudovi, ali su kasnijom reformom našeg sudskeg organizacionog prava, ti sudovi označeni kao osnovni i viši sudovi (Škulić, 2020: 148).

što se ispitivanje same ličnosti maloletnika, socijalno-psiholoških prilika u kojima živi, prognoziranje njegovog daljeg razvoja, te organizovanje njegovog prevaspitavanja najbolje ispituje u sredini u kojoj maloletnik prebiva ili boravi (Škulić i Stevanović, 1999, 117). Tek se kao supsidijaran kriterijum, u istom članu, navodi da se postupak može sprovesti pred sudom boravišta maloletnika, a koji ima prebivalište ili pred sudom mesta izvršenja krivičnog dela, odnosno pred sudom na čijem području se nalazi zavod ili ustanova za izvršenje krivičnih sankcija u kojoj se maloletnik nalazi, ako je očigledno da će se pred tim sudom lakše sprovesti postupak.

Kada je reč o funkcionalnoj nadležnosti srpskog maloletničkog pravosuđa, propisano je da sud u prvom stepenu postupa u dva funkcionalna oblika. Fazu pripremnog postupka prema maloletniku vodi sudija za maloletnike, dok u postupku pred većem, pored sudije za maloletnike kao predsedavajućeg, postoji dvoje porotnika. To znači i da po pitanju funkcionalne nadležnosti uočavamo odstupanje u odnosu na opšti krivični postupak, s obzirom da sudija za maloletnike postupa i u pripremnom postupku i u fazi suđenja. Stoga, ono što u opštem postupku predstavlja razlog za obavezno izuzeće sudije, uzimajući u obzir nemogućnost da sudija koji je vodio istragu sudi i na glavnom pretresu, u postupku prema maloletnicima smatra se odstupanjem koje je potrebno, a sa ciljem obezbeđivanja kontinuiteta i celovitosti, usled maksimalne funkcionalne povezanosti pojedinih delova procedure (Škulić i Stevanović, 1999, 126). U drugom stepenu, shodno članu 43 ZM, nadležno je veće za maloletnike neposredno višeg suda, koje je sastavljeno od troje sudija i određuje se rasporedom poslova u tom sudu. Kad veće za maloletnike sudi na pretresu, sastoji se od dvoje sudija i troje sudija – porotnika.

Pripremni postupak prema maloletnicima

Umesto faze istrage i podizanja optužnice, sa sudskom kontrolom optužbe, pokreće se i vodi pripremni postupak prema maloletnicima (Đurđić, 2015, 99). Svrha pripremnog postupka prema maloletnicima je drugačija u odnosu na suštinu istrage u opštem krivičnom postupku, s obzirom na postojanje dvostrukog cilja, odnosno usmerenost sudije za maloletnike i na utvrđivanje ličnih i socijalnih karakteristika maloletnika. Razlika postoji i u pogledu funkcionalne nadležnosti i pokretanja samog postupka, budući da, sa jedne strane, sudija svoju saglasnost, sa optužnim aktom tužioca, u opštem

krivičnom postupku pokazuje kroz donošenje rešenja o sprovođenju istrage, dok u slučaju pokretanja pripremnog postupka prema maloletniku izostaje formalna saglasnost sudije za maloletnike sa zahtevom javnog tužioca za maloletnike za njegovo pokretanje (Knežević, 2010, 191). Takođe, pored obaveznosti vođenja pripremnog postupka prema maloletniku, razlika je uočljiva i po pitanju načina izvođenja krivičnoprocesnih radnji, s obzirom da sudija za maloletnike ima slobodu da, uz poštovanje određenih zakonskih pravila, sam određuje način njihovog izvođenja.

Posmatrano sa aspekta pokretanja postupka od strane javnog tužioca za maloletnike, u članu 57 stav 2 ZM propisano je da se postupak prema maloletniku pokreće za sva krivična dela samo po zahtevu javnog tužioca za maloletnike koji je stekao posebna znanja iz oblasti prava deteta i prestupništva mladih. Prvo, to znači da je jedini ovlašćeni tužilac javni tužilac, koji pritom ima i formalnu potvrdu svoje specijalizovanosti za rad sa ovom starosnom kategorijom. Drugo, procesno rešenje u vidu nepostojanja privatnog tužioca, kao i nemogućnost da oštećeni krivičnim delom koje se goni *ex officio* učestvuje kao supsidijarni tužilac u postupku prema maloletnicima, ogleda se u argumentaciji da se od privatnog tužioca i oštećenog kao tužioca ne može očekivati da će, usled postojanja ličnog interesa, u dovoljnoj meri voditi računa o opštim interesima samog maloletnika u toku postupka i nakon postupka (Lazarević i Grubač, 2005, 113). Ipak, u članu 57 stav 2 ZM propisuje se da se, za krivična dela za koja se goni po predlogu ili privatnoj tužbi, postupak može pokrenuti ako je oštećeni stavio predlog za pokretanje postupka nadležnom javnom tužiocu za maloletnike u roku predviđenom u članu 53 stav 2 Zakonika o krivičnom postupku⁵ (u daljem tekstu: ZKP), odnosno u roku od tri meseca od saznanja za delo i učinioca krivičnog dela.

Da li će pripremni postupak prema maloletniku biti započet, zavisi od toga da li će se sa zahtevom za pokretanje pripremnog postupka prema maloletniku složiti ili ne sudija za maloletnike. U slučaju potvrdnog odgovora, sudija ne donosi nikavo posebno rešenje o pokretanju pripremnog postupka prema maloletniku, te se on smatra započetim preduzimanjem prve radnje u postupku od strane sudije za maloletnike (Vuković, 2002, 462). To znači da nije ostavljena mogućnost podnošenja žalbe na ovo rešenje, sa ciljem da se izbegne usporavanje postupka prema maloletniku, pri čemu bi ostavljanje kratkog roka za podnošenje žalbe, kao u slučaju opšteg krivičnog postupka,

5 Službeni glasnik RS, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – odluka US i 65/21 – odluka US

osnažilo procesnu poziciju samog maloletnika, a ne bi značajno usporilo sam postupak (Škulić i Stevanović, 1999, 180).

Kada je reč o pokretanju pripremnog postupka prema maloletniku na osnovu odluke veća za maloletnike neposredno višeg suda, shodno članu 63 stav 1 ZM, sudija za maloletnike obavezan je da zahteva odluku veća za maloletnike neposredno višeg suda uvek kada se ne slaže sa zahtevom javnog tužioca za maloletnike o pokretanju pripremnog postupka. Nasuprot tome, uzimajući u obzir član 57 stav 3 ZM ili član 58 stav 4 ZM, oštećeni ima samo mogućnost, ali ne i obavezu, da traži odluku veća za maloletnike neposredno višeg suda u slučajevima kada se ne slaže sa odlukom javnog tužioca za maloletnike o nepodnošenju zahteva za pokretanje pripremnog postupka, odnosno o necelishodnosti pokretanja postupka prema maloletniku (Soković i Bejatović, 2009, 135). Mogućnošću preispitivanja celishodnosti zahteva javnog tužioca za maloletnike za pokretanje pripremnog postupka prema maloletniku dodatno se garantuje zaštita načela pravne sigurnosti, jer je to još jedan od mehanizama za izbegavanje potencijalno nepotrebnog pokretanja postupka prema maloletniku (Kovačević, 2021, 143). Naime, u članu 57 stav 3 ZM definisano je da je javni tužilac za maloletnike, ukoliko ne pokrene postupak prema maloletniku, smatrajući da ne postoje opšti zakonski uslovi za krivično gonjenje maloletnika, obavezan da, u roku od osam dana, o tome obavesti oštećenog. Oštećeni može, u roku od tri dana od saznanja, odnosno u roku od tri meseca od odbacivanja krivične prijave, zahtevati od veća neposredno višeg suda da pokrene postupak.

Nepokretanje postupka prema maloletnicima može biti i posledica procene necelishodnosti krivičnog gonjenja maloletnika, odnosno primene načela oportuniteta krivičnog gonjenja prema maloletniku. U članu 58 stav 1 ZM definisano je da je reč o krivičnim delima za koja je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina, pri čemu nema procesnih smetnji za krivično gonjenje, jer postoje dokazi iz kojih proizilazi osnovana sumnja da je maloletnik učinio krivično delo, ali i procena javnog tužioca da, shodno prirodi krivičnog dela i okolnostima pod kojima je učinjeno, ranijem životu maloletnika i njegovim ličnim svojstvima, ne bi bilo celishodno voditi postupak prema njemu. U stavu 3 tog člana propisana je ista mogućnost postupanja javnog tužioca, uzimajući u obzir okolnost da je u toku izvršenje vaspitne mere ili kazne, te da se svrha vođenja postupka i izricanja krivične sankcije za drugo krivično delo ne bi ostvarila. Ipak, u ovom slučaju, pored oštećenog krivičnim delom, pravo na iniciranje odluke veća neposredno višeg suda o pokretanju postupka prema maloletnicima, ima i

organ starateljstva. Ovlašćena lica to mogu učiniti, shodno članu 58 stav 4 ZM, u roku od osam dana od dana prijema obaveštenja, odnosno tri meseca od dana odbacivanja krivične prijave, tj. predloga oštećenog za pokretanje postupka, ako o nepokretanju nisu bili obavešteni. Uočava se da ne postoji zakonska odredba koja obavezuje javnog tužioca za maloletnike da prilikom tog obaveštavanja navede razloge zbog kojih se postupak prema maloletniku ne pokreće, što otežava procesnu mogućnost iniciranja sudske kontrole od strane navedenih subjekata (Knežević, 2010, 171). Takođe, nije neophodno obrazložiti razloge zbog kojih oštećeni, odnosno organ starateljstva, zahtevaju preispitivanje odluke javnog tužioca o nepokretanju postupka prema maloletniku, ali se od organa starateljstva, po prirodi stvari, očekuje odgovarajuće objašnjenje zašto smatra da je vođenje krivičnog postupka u interesu konkretnog maloletnika (Škulić, 2020, 211).

Nakon što pribavi spise i na sednicu pozove javnog tužioca za maloletnike, prema članu 59 ZM, veće neposredno višeg suda, odnosno veće apelacionog suda, odlučiće o zahtevu oštećenog i/ili organa starateljstva. U slučaju da veće neposredno višeg suda odluči pozitivno, te donese rešenje kojim se pokreće postupak protiv volje javnog tužioca, možemo o govoriti o postojanju optužnog akta *sui generis*, jer omogućava supstituciju zahteva javnog tužioca, pri čemu potiče od organa čija je funkcija presuđenje, a ne optuženje (Škulić i Stevanović, 1999, 186). Propisivanjem zakonske obaveze učestvovanja javnog tužioca za maloletnike u postupku koji nije sam inicirao, a koje predstavlja upadljivo odstupanje od delovanja načela akuzatornosti, ima za cilj efikasnije odvijanje postupka prema maloletniku, te moguće vršenje kontrolno-nadzorne funkcije u odnosu na izvršenje krivične sankcije prema maloletniku, ukoliko do njenog izricanja, odnosno izvršenja, bude došlo (Škulić, 2020, 218).

Ukoliko je pripremni postupak pokrenut i sproveden, a javni tužilac smatra da nisu dovoljno razjašnjene okolnosti iz člana 69 ZM, koje se tiču izvršenja krivičnog dela, zrelosti i drugih okolnosti u vezi sa ličnošću maloletnika i prilikama u kojima živi, ima mogućnost podnošenja zahteva za dopunu pripremnog postupka prema maloletniku. Ukoliko se sudija za maloletnike ne složi sa navedenim aktom, u smislu člana 63 stav 1 ZM, zatražiće da o tome odluči veće za maloletnike neposredno višeg suda (Soković i Bejatović, 2009, 142).

U slučaju kada javni tužilac za maloletnike smatra da su navedene okolnosti razjašnjene u potrebnoj meri, podneće predlog za izricanje krivične

sankcije. Govorimo o vrsti optužnog akta kojim se omogućava ulazak postupka u drugu procesnu fazu, koja podrazumeva postupak pred većem za maloletnike (Škulić i Stevanović, 1999, 226). Pri tom, u navedenom predlogu, dozvoljeno je da naznači da li pogodnijim smatra ostvarivanje mera zavodskog ili vanzavodskog tretmana (Perić, 2007, 143). Ipak, posmatrajući zakonom definisan sadržaj samog predloga, u članu 69 stav 2 ZM nije propisana mogućnost da javni tužilac za maloletnike predloži izricanje konkretne krivične sankcije, pri čemu nisu jasni razlozi za postojanje ovakvog vida ograničenja, s obzirom da, shodno članu 78 stav 1 ZM, predloži javnog tužioca za maloletnike svakako ne obavezuju sud. Takođe, jednim predlogom da se maloletniku izrekne krivična sankcija može se obuhvatiti više krivičnih dela ili više maloletnika kao učinilaca krivičnih dela, pod uslovom da se po opštim pravilima može sprovesti jedinstveni postupak i doneti jedna odluka (Stojanović i sar., 2018, 300).

Javni tužilac za maloletnike ima mogućnost samostalnog odlučivanja o primeni načela oportuniteta krivičnog gonjenja iz člana 58 ZM sve do trenutka podnošenja zahteva za pokretanje pripremnog postupka sudiji za maloletnike, a nakon toga može mu podneti samo obrazloženi predlog za obustavu postupka (Škulić, 2017, 489). Samim tim, o predlogu za obustavu postupka, javni tužilac za maloletnike će, shodno članu 70 stav 1 ZM, obavestiti i organ starateljstva, koji je dužan da, ako se ne slaže sa predlogom javnog tužioca za maloletnike, o tome obavesti sudiju za maloletnike u roku od osam dana od dana prijema obaveštenja javnog tužioca za maloletnike. Od stava sudije za maloletnike i organa starateljstva zavisi dalja sudbina predloga javnog tužioca za maloletnike o obustavi postupka, s obzirom da, shodno članu 70 stav 2 ZM, usled suprotstavljenih mišljenja ova dva funkcionalno određena krivičnoprocesna subjekta, odlučuje veće neposredno višeg suda. U narednom članu istog zakona propisano je da veće, tom prilikom, može da izneti predlog usvoji ili ne ili da zahteva uslovnu obustavu postupka.

Javni tužilac za maloletnike, uzimajući u obzir član 71 stav 1 ZM, može da podnese predlog da se postupak prema maloletniku obustavi, ali pod određenim uslovom. Od maloletnika se očekuje da prihvati i ispuni jedan ili više vaspitnih naloga propisanih u članu 71 stav 1 tačka 1-3 ZM: poravnaje sa oštećenim kako bi se naknadom štete, izvinjenjem, radom ili na neki drugi način otklonile, u celini ili delimično, štetne posledice dela, uz neophodan pristanak oštećenog; redovno pohađanje škole ili redovno odlazanje na posao i/ili uključivanje, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja. Ukoliko se sudija za

maloletnike složi sa navedenim predlogom, on može, za razliku od javnog tužioca za maloletnike, da zahteva primenu svih vaspitnih naloga definisanih u članu 7 ZM, odnosno još i vaspitni nalog pod nazivom podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga, kao i uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu. Potrebno je uočiti da je reč o vaspitnim nalogima koji su u osnovi medicinskog karaktera, te je iz tog razloga zakonodavac mogućnost njihove primene poverio sudu (Perić, 2007, 147).

Ukoliko se sudija za maloletnike ne složi sa predlogom javnog tužioca za maloletnike, o tom predlogu odlučiće veće za maloletnike. U članu 71 stav 2 ZM, za razliku od člana 70 stav 2 ZM, nije navedeno da u slučaju neslaganja postupka veće za maloletnike višeg suda, te ovu odredbu treba tumačiti tako da je za odlučivanje po ovom predlogu nadležno veće za maloletnike prvostepenog suda. Ukoliko proceni da određivanje vaspitnog naloga nije celishodno, veće će doneti rešenje o obustavi postupka prema maloletniku. U suprotnom, prihvatiće predlog javnog tužioca za maloletnike, te odrediti jedan ili više vaspitnih naloga koje maloletnik treba da ispuni kao uslov za obustavu postupka prema njemu.

Postupak pred većem za maloletnike

Postupak pred većem za maloletnike je druga i završna faza prvostepenog postupka prema maloletnicima koja odgovara stadijumu glavnog pretresa u opštem krivičnom postupku (Đurđić, 2015, 99). Pravila ZKP koja se odnose na glavni pretres, shodno se primenjuju pred većem za maloletnike, uz mogućnost odstupanja usled nepostojanja celishodne primene u konkretnom slučaju. Odstupanja se mogu odnositi na posredno izvođenje dokaza, udaljavanje maloletnika sa sednice veća sa ciljem zaštite njegove ličnosti, odstupanje od načela objektivnog identiteta optužbe i odluke i slično (Lazarević i Grubač, 2005, 137-138).

Kada govorimo o postupku pred većem za maloletnike, imamo u vidu održavanje sednica veća, odnosno vođenje glavnog pretresa. Zakonodavac nije definisao precizne uslove pod kojima će se veće za maloletnike opredeliti za procesnu formu ove faze postupka. On je svakako, u članu 73 stav 2 ZM, propisao da se zavodske vaspitne mere i maloletnički zatvor, kao jedina

kazna za maloletnike, mogu izreći samo po održanom glavnom pretresu, a ostale vaspitne mere i na sednici veća. Takođe, sednica veća za maloletnike uvek se okončava rešenjem, a glavni pretres kako rešenjem, tako i presudom, u zavisnosti od krivične sankcije koja se prema maloletniku izriče. Stoga, uviđa se da je reč o specifičnosti u odnosu na opšta pravila krivičnog postupka.

U postupku prema maloletnicima, jedina presuda koja se može doneti je osuđujuća presuda kojom se maloletniku, nakon održanog glavnog pretresa, izriče kazna maloletničkog zatvora. Ona se, shodno članu 40 stav 2 ZM i članu 28 ZM, odnosno usled ispunjenosti zakonskih uslova, može odnositi i na mlađe punoletno lice, u odnosu na krivično delo koje je izvršio kao maloletnik. Bez obzira da li je u pitanju stariji maloletnik ili mlađe punoletno lice, uzimajući u obzir član 78 stav 4 ZM, ova presuda ima sve neophodne zakonske elemente kao i presuda kojom se lice u opštem krivičnom postupku proglašava krivim.

Rešenje se u postupku prema maloletnicima donosi kada se prema maloletniku obustavlja postupak ili kada se prema njemu izriče vaspitna mera. Kada se rešenje o obustavljanju postupka prema maloletniku donosi usled postojanja razloga zbog kojih se u opštem krivičnom postupku donosi odbijajuća presuda, možemo govoriti o delovanju načela *ne bis in idem*, s obzirom da je onda reč o maloletniku prema kome je pravnosnažnim rešenjem izrečena vaspitna mera ili obustavljen postupak ili je doneta pravnosnažna presuda kojom je izrečena kazna maloletničkog zatvora. Takođe, to može biti i postojanje trajnih procesnih smetnji za krivično gonjenje, imajući u vidu situaciju u kojoj je maloletnik aktom amnestije ili pomilovanja oslobođen od krivičnog gonjenja ili se ono ne može preduzeti zbog zastarelosti ili neke druge okolnosti koja trajno isključuje krivično gonjenje. Uočava se da ne postoji mogućnost primene člana 422 stava 1 ZKP u postupku prema maloletnicima, s obzirom na nemogućnost da javni tužilac za maloletnike na sednici veća, odnosno na glavnom pretresu, odustane od krivičnog gonjenja maloletnika (Lazarević & Grubač, 2005, 141). U slučaju da se rešenje o obustavi postupka prema maloletniku donosi kada postoji shodna primena razloga za donošenje oslobađajuće presude u opštem krivičnom postupku, reč je o postojanju razloga koji se odnose na to da delo koje je predmet postupka nije krivično delo, odnosno da nije dokazano da je maloletnik učinio krivično delo.

Ako veće za maloletnike donese rešenje o obustavi postupka prema maloletniku usled procene da nije celishodno izreći mu krivičnu sankciju, postavlja se pitanje na osnovu kojih zakonskih kriterijuma tom prilikom

postupa. Imajući u vidu da zakon ne sadrži odrednice kao u pogledu oportuniteta krivičnog gonjenja u članu 58 stav 3 ZM, u teoriji se smatra da se celishodnost u ovom slučaju ceni sa aspekta društvene opasnosti dela, uzimajući u obzir izvršenje lakših krivičnih dela ili težih, ali usled nedovoljnog životnog iskustva, zatim postojanje maloletnika kao učinioca usporenog duševnog razvoja, odnosno protek dužeg vremenskog perioda od izvršenja dela do momenta suđenja, te izricanja krivične sankcije (Škulić, 2020, 241)

Veće za maloletnike može proceniti da u konkretnom slučaju postoji potreba izricanja vaspitne mere. Tom prilikom, u izreci rešenja, maloletnik se ne oglašava krivim, usled primene odredbe 78 stav 3 ZM koja ima deklarativni karakter, zbog činjenice da je, sa stanovišta krivičnopravnih normi, delo maloletnika dokazano, kao i njegova krivična odgovornost (Škulić i Stevanović, 1999, 243). U obrazloženju rešenja neophodno je navesti činjenice i okolnosti od kojih zavisi vrsta odluke, njeno trajanje, kao i upozorenje da u slučaju nepostupanja po istoj, vaspitna mera može biti zamenjena drugom, težom vaspitnom merom (Mihajlović, 2012, 126).

Na kraju, neophodno je da veće za maloletnike, u okviru rešenja, odnosno presude, donese odluku o troškovima postupka koji je sproveden prema maloletniku i o imovinskopravnom zahtevu oštećenog. Veće za maloletnike će tom prilikom uzeti u obzir način okončanja postupka, vrstu sankcije koja je izrečena, a u određenim slučajevima i imovinsko stanje maloletnika. Maloletnik je, shodno članu 79 stav 1 ZM, obavezan da plati troškove postupka i ispuni imovinskopravni zahtev kada mu je izrečena kazna maloletničkog zatvora. Takođe, propisano je da ukoliko postupak bude obustavljen ili bude izrečena vaspitna mera, troškovi se pokrivaju iz budžetskih sredstava, a oštećeni svoj imovinskopravni zahtev može da istakne u parničnom postupku. Pri tom, postavlja se pitanje zašto je maloletnik kome je izrečena vaspitna mera, bez obzira što formalno nije oglašen krivim, ovakvom zakonskom formulacijom stavljen u privilegovan položaj, kako u odnosu na maloletnika kome je izrečena kazna, tako i u odnosu na punoletno lice (Škulić i Stevanović, 1999, 250). Zakon je u stavu 2 istog člana definisao samo mogućnost da maloletnik prema kome nije izrečena kazna plati troškove postupka i ispuni imovinskopravni zahtev, ali samo pod uslovom da ima prihode ili imovinu. Procenu ispunjenosti uslova vrši sud, shodno slobodnom sudijskom uverenju, a uzimajući u obzir samo onu imovinu koja je po svojoj vrednosti veća od imovine koja je neophodna za izdržavanje samog maloletnika, odnosno izuzetno, lica koje je po zakonu maloletnik dužan da izdržava (Škulić, 2020, 348).

Postupak po pravnim lekovima

U postupku prema maloletnicima, shodno članu 80 stav 1 ZM, žalba kao redovni pravni lek može biti izjavljena protiv presude kojom je maloletniku izrečena kazna maloletničkog zatvora, protiv rešenja kojim je maloletniku izrečena vaspitna mera, kao i protiv rešenja o obustavi postupka zbog postojanja nekog od razloga iz kojih se u opštem krivičnom postupku donosi odbijajuća ili oslobađajuća presuda. Kako se u proceduri prema maloletnicima javlja mogućnost primene načela oportuniteta prilikom donošenja odluka, budući da se rešenje o obustavi postupka može doneti i kada sud proceni da prema maloletniku nije celishodno izreći krivičnu sankciju, žalba se može izjaviti u odnosu na pitanje pravilnosti ocene oportuniteta u konkretnom slučaju (Škulić i Stevanović, 1999, 264). Iz stavova sudske prakse proizilazi da se žalba može izjaviti i protiv odluka o obustavi izvršenja i o izmeni izrečene vaspitne mere (Knežević, 2010, 228). Ovakvo postupanje propisuje i odredba člana 465 stav 1 ZKP, prema kojoj je žalba na rešenje dozvoljena, osim kada je navedenim zakonom izričito zabranjena. Primer je član 59 stav 2 ZM, u kojem je propisana nemogućnost izjavljivanja žalbe u pogledu rešenja veća za maloletnike o (ne)pokretanju postupka prema maloletniku, kao i član 51 stav 2 ZM, kojim je definisano da protiv rešenja o spajanju postupka prema maloletniku sa postupkom protiv punoletnog lica nije dozvoljena žalba.

Žalbu, prema članu 80 stav 1 ZM, u roku od osam dana od dana prijema rešenja, odnosno presude, mogu izjaviti sva lica koja u opštem krivičnom postupku imaju pravo žalbe protiv presude. Važno je istaći da je javni tužilac za maloletnike jedini krivičnoprocesni subjekat postupka koji se može žaliti kako na štetu, tako i u korist maloletnika. Ostali navedeni titulari prava na žalbu mogu se žaliti samo u njegovu korist, bez obzira na maloletnikovu volju (Škulić, 2020, 359). Oštećeni u postupku prema maloletnicima, pošto ne može imati svojstvo ovlašćenog tužioca, može izjaviti žalbu samo u pogledu odluke o troškovima (Knežević, 2010, 228-229). Takođe, postoje i lica u postupku prema maloletnicima koja sudsku odluku mogu pobijati samo u ograničenom obimu. Primer su lica iz člana 433 stav 4 ZKP, odnosno lica čiji je predmet oduzet ili od kojih je oduzeta imovinska korist pribavljena krivičnim delom ili imovina proistekla iz krivičnog dela, a koja se mogu žaliti samo u odnosu na takvu odluku suda.

Uočava se suspenzivno dejstvo žalbe u postupku prema maloletnicima, uzimajući u obzir nastupanje izvršnosti pre pravnosnažnosti rešenja, tj. presude, ali uz postojanje dva izuzetka, regulisana u članu 80 stav 2 ZM. On propisuje da žalba protiv presude, odnosno rešenja kojim je izrečena zavodska vaspitna mera zadržava izvršenje pobijane odluke ako sud, u saglasnosti sa roditeljima maloletnika i po saslušanju maloletnika, ne odluči drugačije.

Drugostepeno veće, shodno članu 81 stav 1 ZM, može preinačiti prvostepenu odluku izricanjem teže krivične sankcije prema maloletniku samo ako je to predloženo u žalbi. To je, po logici stvari, moguće jedino u žalbi izjavljenoj od strane javnog tužioca za maloletnike. U suprotnom, kada su žalbu izjavili ostali titulari tog prava, primenjuje se zabrana reformatio in peius, odnosno zabrana preinačenja na štetu maloletnika, u situaciji kada je izjavljena žalba u korist tog lica, a odnosi se na pravnu kvalifikaciju krivičnog dela i izrečenu krivičnu sankciju. Njen cilj je da podstakne izjavljivanje žalbe u korist maloletnika, bez straha da to može negativno da se odrazi na njegov položaj u sudskom postupku. Svakako, postavlja se pitanje šta se smatra težom krivičnom sankcijom čije je izricanje predloženo. To je nesporno u slučaju kada je izrečena vaspitna mera, a predlaže se izricanje kazne maloletničkog zatvora. Ipak, problem može postojati u pogledu vaspitnih mera, s obzirom da one ni u jednoj zakonskoj odredbi nisu razvrstane po težini, ali je ipak redosled kojim su izložene u zakonu identičan njihovom redosledu po težini, idući od lakših ka težim (Lazarević i Grubač, 2005, 149-150).

Kada govorimo o pravnim lekovima koji se mogu izjaviti protiv pravnosnažne sudske odluke u postupku prema maloletnicima, imamo u vidu zahtev za zaštitu zakonitosti i zahtev za ponavljanje krivičnog postupka.

Zahtev za zaštitu zakonitosti, shodno članu 82 ZM, može se podići u slučaju kada je sudskom odlukom povređen zakon, kao i kada je prema maloletniku nepravilno izrečena kazna ili vaspitna mera. U prvom slučaju, zakon je pogrešno primenjen na pravilno utvrđeno činjenično stanje (Knežević, 2010, 240). U drugom slučaju, kazna ili vaspitna mera je izrečena u granicama zakona, ali ne i shodno njenom zakonskom cilju (Lazarević i Grubač, 2005, 150), što znači da je veće za maloletnike pogrešno ocenilo postojanje potrebe za izricanjem krivične sankcije u konkretnom slučaju, to jest nije izabralo najadekvatniju krivičnu sankciju, odnosno nije pravilno odmerilo kaznu maloletničkog zatvora (Škulić i Stevanović, 1999, 274). Nedostatak postoji u tom smislu što u zakonskoj odredbi nije propisano na osnovu čega bi javni tužilac za maloletnike trebalo da nađe da su kazna ili vaspitne mere

nepravilno izrečene, s obzirom da nije propisan poseban postupak u kojem bi se prikupili i ocenili novi dokazi, što znači da jedino može da pruži ocenu ranije prikupljenog dokaznog materijala, a koji je prošao kroz sve instance prvostepenog i drugostepenog postupka (Lazarević i Grubač, 2005, 150).

Jedino Vrhovni javni tužilac može podneti zahtev za zaštitu zakonitosti, kako na štetu, tako i u korist maloletnika. Sa druge strane, maloletnik i branilac mogu to učiniti samo u maloletnikovu korist.

Zahtev za ponavljanje postupka prema maloletnicima podnosi se sa ciljem otklanjanja nedostataka u utvrđenom činjeničnom stanju, te donošenja pravilne i zakonite sudske odluke. S obzirom da se ovaj pravni lek primenjuje isključivo u korist maloletnika, ne može se zahtevati ponavljanje postupka koji je obustavljen pravnosnažnim rešenjem (Knežević, 2010, 240). Pored toga, protiv rešenja kojim nije prihvaćen predlog oštećenog za pokretanje pripremnog postupka ne može se tražiti njegovo ponavljanje, jer postupak nije ni pokrenut (Lazarević i Grubač, 2005, 150). Takođe, u postupku prema maloletnicima nikada ne može doći do ponavljanja postupka ukoliko se radi o suđenju u odsustvu, jer se maloletniku nikada ne može suditi na takav način (Perić, 2007, 167).

Zaključak

Bez obzira na izbor institucionalnog oblika reagovanja na maloletničku delinkvenciju, neophodno je postojanje kritičke analize zakonske regulative koja se primenjuje u odnosu na maloletnike, prvenstveno u pogledu pokretanja i vođenja postupka prema maloletnicima, eventualnom izboru krivičnih sankcija i učestvovanju prilikom njihovog primenjivanja, uz još preciznije definisanje pravnog položaja funkcionalno određenih krivičnoprocesnih subjekata koji se staraju o dobrobiti maloletnih učinilaca krivičnih dela. To onda za posledicu ima i postojanje stalnih evaluacija toka postupka prema maloletnicima, stvaranje konkretnih predloga za njegovu reformu, te eventualnu promenu i politike izricanja krivičnih sankcija prema navedenoj starosnoj kategoriji, kao i uvođenje novih mogućih načina ostvarivanja kontrolno-nadzorne funkcije pri izvršenju krivičnih sankcija prema maloletnicima.

S obzirom da je u sudskoj nadležnosti odlučivanje o osnovanosti inicijative za krivično gonjenje maloletnika, te da u srpskom pravnom sistemu

ne postoje posebni sudovi za maloletnike, već je reč o postojanju posebnih funkcionalnih oblika postupanja prema maloletnicima u okviru sudova opšte nadležnosti, to dovodi do zaključka da je neophodno kontinuirano jačanje kapaciteta maloletničkog pravosuđa, posebno imajući u vidu niz specifičnosti u odnosu na tok opšteg krivičnog postupka koji se vodi protiv punoletnih lica. Analizirajući pokretanje i tok prvostepenog postupka prema maloletnicima, koji se sastoji od pripremnog postupka i postupka pred većem za maloletnike, kao i vođenje drugostepenog postupka prema maloletnicima, koji je iskazan kroz postupak povodom redovnih ili vanrednih pravnih lekova, zaključuje se da razlika u odnosu na opšti krivični postupak postoji u pogledu načina njegovog pokretanja, cilja, faza i njihove (ne)obaveznosti, stvarne, funkcionalne i mesne nadležnosti, načina izvođenja krivičnoprocesnih radnji, vrste odluka kojima se okončava postupak, registra krivičnih sankcija koje se izriču, kao i u pogledu mnogih drugih karakteristika. Iz toga proizilazi da postupak prema maloletnicima karakteriše i specifičan pravni osnov, imajući u vidu poseban krivičnopravni tretman maloletnika i njegove lične karakteristike, ali i specifična struktura, usled modifikacija određenih procesnih stadijuma postupka prema maloletnicima. Pri tom, ne treba zaboraviti da se ostvarivanje svrhe postupka prema maloletnicima može ostvariti ne samo uz uvažavanje pravnih normi, već i moralnih i kulturnih normi, vrednosti i tradicije koja ima dominantan uticaj u društvu kojem maloletnik pripada, te od svih nas zajedno zavise i odgovori na problem duboko ukorenjene maloletničke delinkvencije.

Literatura

- Đurđić, V. (2015). Priroda, struktura i principi krivičnog postupka prema maloletnicima. U I. Stevanović (Ur.), *Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja* (str. 91-104). Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Knežević, S. (2010). *Maloletničko krivično pravo – materijalno, procesno i izvršno*. Pravni fakultet Univerziteta u Nišu.
- Kovačević, M. (2021). *Uvod u maloletničko krivično pravo*. Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Lazarević, Lj., i Grubač, M. (2005). *Komentar Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*. Justinijan.

- Mihajlović, M. (2012). Krivični postupak prema maloletnicima pred drugostepenim sudom. U Z. Stevanović (Ur.), *Maloletničko pravosuđe u Republici Srbiji* (str. 122-132). Centar za prava deteta.
- Perić, O. (2007). *Komentar Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*. Službeni glasnik.
- Reljanović, M. (2010). Položaj maloletnika u uporednom krivičnom pravu. U G. Ilić (Ur.), *Uloga javnog tužioca u pravosudnom sistemu: sa posebnim osvrtom na problematiku efikasnosti krivičnog postupka i maloletničku delinkvenciju* (str. 121-153). Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije.
- Soković, S., i Bejatović, S. (2009). *Maloletničko krivično pravo*. Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu.
- Stojanović, Z., Škulić, M., i Delibašić, V. (2018). *Osnovi krivičnog prava*. Službeni glasnik.
- Škulić, M. (2017). *Krivično procesno pravo*. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Škulić, M. (2020). *Komentar Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*. Službeni glasnik.
- Škulić, M. (2021). Jedan pogled na srpsko maloletničko krivično pravo: osvrt na važeće zakonske odredbe i analiza predloženih/očekivanih/mogućih novela. *KoPra: Kontinentalno pravo – časopis za održiv i skladan razvoj prava*, 5(5), 22-42.
- Škulić, M., i Stevanović, I. (1999). *Maloletni delinkventi u Srbiji – neka pitanja materijalnog, procesnog i izvršnog prava*. Jugoslovenski centar za prava deteta.
- Vuković, S. (2002). *Komentar Zakonika o krivičnom postupku sa sudskom praksom, obrascima i registrom pojmova*. Poslovni biro.
- Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, *Službeni glasnik RS*, br. 85/05 (2005).
- Zakonik o krivičnom postupku, *Službeni glasnik RS*, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – odluka US i 65/21 – odluka US.

ANALYSIS OF THE NORMATIVE FRAMEWORK REGARDING THE ROLE OF THE COURT IN JUVENILE PROCEEDINGS

Maša Marković

Changes in social values and lifestyle, with educational neglect, insufficient psychological and social maturity of minors and the influence of biological and other factors during adolescence, necessitates a response from the legal system. This response should involve the creation of normative and institutional solutions to effectively achieve the goals of general and specific prevention. Consequently, the author critically analyzes the legal framework governing juvenile proceedings. Special attention is directed to the analysis of the Law on Juvenile Offenders and the Criminal Protection of Juveniles, particularly regarding the role, powers and responsibilities of the court in juvenile proceedings. The analysis focuses on the legal norms regulating the initiation and conduct of juvenile proceedings, highlighting deficiencies with the aim of refining the legal position of the court and other criminal procedure actors tasked with safeguarding the welfare of juvenile offenders. In proceedings dominated by the principle of procedural protectiveness which allows for a more informal judicial process, with the application of wide discretionary powers by the presiding juvenile judge and the principle that the severity of the committed offense is not decisive in defining the criminal response to the particular minor, it is clear that there is a need for the continuous improvement of the legal framework and the strengthening of the capacities of the juvenile justice system.

Keywords: juvenile justice, juvenile proceedings, Law on Juvenile Offenders and Criminal Protection of Juveniles

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.91-053.6(082)

316.624(082)

343.815(082)

364-786:343.261-052(082)

DELINKVENCIJA dece i maloletnika: prevencija i društvena reakcija :
tematski zbornik nacionalnog značaja / urednice Milica Kovačević i Sanja Čopić.
- Beograd : Univerzitet, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Izdavački
centar Fakulteta (ICF), 2024 (Beograd : Planeta print). - 323str. : ilustr. ; 24 cm. -
(Edicija Monografije i radovi / [Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju,
Izdavački centar Fakulteta (ICF)])

Radovi na srp., hrv. i engl. jeziku. - Tiraž 100. - Str. 7-8: Predgovor / urednice. - O
autorima: str. 9-15. - Napomena i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz
svaki rad. - Summaries.

ISBN 978-86-6203-188-4

1. Ковачевић, Милица, 1980- [уредник] [аутор додатног текста]
а) Малолетничка делинквенција -- Зборници б) Малолетници делинквенти
-- Ресоцијализација -- Зборници в) Поремећаји понашања -- Зборници

COBISS.SR-ID 160332553